

Att skriva idéhistoria

Bruno Hamnell & Frits Gävertsson (red.)

UGGLAN 21
Lund Studies in the History of Ideas and Sciences

Hur formulerar man ett idéhistoriskt problem? Vilken betydelse kan plats ha i idéhistoriska undersökningar? Vilka digitala verktyg kan en idéhistoriker arbeta med? Hur skiljer sig idéhistoriska undersökningar inriktade mot medicinens, filosofins, politikens och vetenskapens historia från varandra? I den här handboken ges svar på dessa och ytterligare frågor.

Boken består av tre delar som behandlar grundläggande aspekter av forskningsprocessen, ett urval av idéhistoriska metoder, samt idéhistoriska forskningsfält. Den riktar både till studenter inom ämnet och till andra som är intresserade av att förstå och anlägga idéhistoriska angreppssätt. Boken syftar till att beskriva och utveckla idéhistorieämnets normer och praktiker och därigenom hjälpa studenter och andra intresserade att arbeta mer analytiskt, metodiskt och reflekterande med idéhistoriska texter.

LUNDS
UNIVERSITET

LUND STUDIES IN THE HISTORY OF IDEAS AND SCIENCES

Ugglan 21

ISBN 978-91-8104-800-1

ISSN 1102-4313

ATT SKRIVA IDÉHISTORIA

Att skriva idéhistoria

BRUNO HAMNELL & FRITS GÅVERTSSON (RED.)

UGGLAN 21
LUND STUDIES IN THE HISTORY OF IDEAS AND SCIENCES

Ugglan. Lund Studies in the History of Ideas and Sciences ges ut av Avdelningen för idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. I serien, som grundades av professor Gunnar Broberg 1991, publiceras smärre forskningstexter, preliminära forskningsredovisningar, konferensrapporter och källmaterial.

Ugglan. Lund Studies in the History of Ideas and Sciences kan beställas via Lunds universitet: <https://www.ht.lu.se/serie/ugglan/>

© Respektive författare, 2026

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND. Se fullständiga villkor:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>.

Ugglan 21

Lund Studies in the History of Ideas and Sciences

Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, Institutionen för kulturvetenskaper,
Lunds universitet, LUX, Box 192, 221 00 Lund

Serieredaktör: David Dunér

ISBN 978-91-8104-800-1 (tryck)

ISBN 978-91-8104-801-8 (e-bok)

ISSN 1102-4313 (tryck)

ISSN 2004-867X (e-bok)

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.348>

Omslagsbild: Ilya Yefimovich Repin, ПРИГОТОВЛЕНИЕ К ЭКЗАМЕНУ (*Förberedelser inför provet*), 1864, olja på duk, Hans kejserliga majestät Alexander III:s ryska museum, Sankt Petersburg. Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=72787750>.

Omslagsdesign och sättning: Gunilla Albertén

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2026

 Svanenmärkt trycksak, 3041 0903

Innehållsförteckning

Inledning

Bruno Hammell & Frits Gävertsson

7

DEL I

GRUNDLÄGGANDE FORSKNINGSPRAKTIK

Att skriva problemorienterad, kritisk och argumenterande idéhistoria

Bruno Hammell

17

Konversationspartners: Forskningsöversikten som dialog med vetenskapssamhället

Bruno Hammell

37

Stil och referenshantering

John L. Hennessey

57

DEL II

IDÉHISTORISKA ARBETSMETODER

Alltid någonstans: Platsens roll i idéhistoria

Ingrid Dunér

79

Att läsa och förstå historiska texter

Alexander Johansson

99

Digitala metoder och verktyg

Mathias Johansson & Emil Stjernholm

129

Bildanalys

Frits Gävertsson

147

DEL III

IDÉHISTORISKA FORSKNINGSFÄLT

Lärdomshistoria	
<i>Matthew Norris</i>	165
Vetenskapshistoria	
<i>Ingrid Dunér & Jimmy Jönsson</i>	193
Medicinens idéhistoria	
<i>Adam Furbring & Disa Runeby</i>	205
Filosofihistoria	
<i>Frits Gåvertsson</i>	225
Politisk idéhistoria	
<i>Hjalmar Falk & Anton Jansson</i>	241
Global idéhistoria	
<i>John L. Hennessey</i>	259
Medverkande	277

Inledning

Bruno Hammell & Frits Gävertsson

Idéhistoriker intresserar sig för hur människans föreställningar om sig själv, samhället, naturen och universum har förändrats över tid i samspel med samhället och andra historiska förändringar. Idéhistoria innefattar därför bland annat filosofins, politikens, vetenskapernas, teknikens, estetikens, livs- och världsåskådningarnas historia.¹

Hur man i praktiken bedriver idéhistorisk forskning lärs huvudsakligen ut inom ämnets teori-, metod- och uppsatskurser. Kurslitteraturen som används är dock ofta skriven av och för historiker. Den är bra på många sätt, men som idéhistoriker ser vi ett par problem: Exempen som används i böckerna ligger ibland långt från vad idéhistoriker forskar om, vilket riskerar att göra studenter i idéhistoria osäkra på sin ämnesidentitet. Därtill riskerar skillnaderna mellan ämnena att suddas ut. Även i *Historia som kunskapsform*, som är skriven av två idéhistoriker görs ingen skillnad mellan

---

¹ Vi använder genomgående kortformen "idéhistoria" i stället för den ursprungliga beteckningen "idé- och lärdomshistoria", som fortfarande används vid vissa lärosäten. För en introduktion till fältet lärdomshistoria, se Matthew Norris kapitel i denna antologi. För andra presentationer av ämnet och dess historia, se Svante Nordin, *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter* (Lund: Studentlitteratur, 2011); samt Nils Andersson och Henrik Björck (red.), *Idéhistoria i tiden: perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008). För en diskussion om hur svensk idéhistoria skiljer sig från internationella motsvarigheter, se Anton Jansson, "Things Are Different Elsewhere: An Intellectual History of Intellectual History in Sweden", *Global Intellectual History* 6, nr 1 (2021): 83–94, <https://doi.org/10.1080/23801883.2019.1657634>.

historie- och idéhistorieämnet.² Trots att överlappningarna mellan ämnena är många, och trots att forskare rör sig mellan dem och trots att gränsdragningar inte alltid är meningsfulla, finns det ändå generella skillnader i vilken typ av problem och vilken typ av material ämnena riktar uppmärksamheten mot och hur de går till väga i sina analyser.

Idéhistoria etablerades i Sverige 1932 med inrättandet av en professur vid Uppsala universitet och grundandet av en av världens äldsta vetenskapliga tidskrifter i ämnet: *Lychmos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*, utgiven av Lärdomshistoriska samfundet. Till skillnad från i många andra länder har idéhistoria i Sverige inte varit en underdisciplin till historieämnet, utan ett ämne i egen rätt. Det anser vi vara en styrka. Samtidigt inser vi att uppdelningen mellan ämnena skulle vara svår att försvara om gränserna och skillnaderna mellan dem suddas ut allt för mycket. Ett syfte med föreliggande antologi är därför att bidra till att bevara och utveckla idéhistorieämnets identitet, särart och särskilda kompetenser och praktiker. Samtidigt hoppas vi att även historiker och studenter från andra discipliner som vill anlägga idéhistoriska angreppssätt ska ha nytta av boken.

Vi har velat skapa en handbok som särskilt, men inte uteslutande, kan användas på teori-, metod- och uppsatskurser inom idéhistorieämnet. Det är dock ingen teoribok, även om vissa av bidragen har inslag av teori. Det är inte heller en metodbok i strikt bemärkelse. Det vill säga, det är inte en genomgång av en uppsättning enskilda metoder, även om ett par sådana avhandlas.³ Snarare är det en handbok i forskningspraktik som har till syfte att synliggöra den tysta kunskap som präglar mycket av forskningshantverket, såsom vad som utgör godtagbara studieobjekt och forskningsfrågor och vilka normer som gäller kring akademiskt skrivande. Vår förhoppning är att boken ska hjälpa studenter att arbeta mer analytiskt, metodiskt och reflekterande med sina uppsatser och övriga skriftliga uppgifter, samt att de

² Peter Josephson och Frans Lundgren, *Historia som kunskapsform* (Lund: Studentlitteratur, 2014).

³ Dock behandlas inte contextualisering, som ofta sägs vara en ofrånkomlig metod inom idéhistoria, eftersom det redan finns en utmärkt metodbok om just detta. Se Staffan Bergwik, Linn Holmberg och Karin Dirke, red. *Konsten att contextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande* (Stockholm: Stockholm University Press, 2022), <https://doi.org/10.16993/bbt>.

ska bli bättre på att identifiera vad som gör deras texter till specifikt idéhistoriska.

Bokens upplägg och innehåll

Boken består av tre delar. Texterna i den första delen behandlar allmänna och grundläggande aspekter av forskningsprocessen. I bokens första kapitel ger Bruno Hamnell tips och råd om hur man kan formulera en studies syfte och forskningsfrågor. Vidare skiljer han mellan tre idealtypiska angreppssätt – det problemorienterade, det kritiska och det argumenterande – som kan användas för att motivera varför en viss studie ska genomföras. Medan detta kapitel lägger tyngdpunkten på frågan om hur en studie kan motiveras utifrån dess samhällsrelevans, fokuserar det nästkommande – även det författat av Hamnell – på inomvetenskaplig relevans. Kapitlet är en praktisk guide i hur man kan gå till väga för att skriva den del av studien som brukar ges rubriken ”Forskningsöversikt” och som handlar om att visa vad den egna undersökningen tillför till det rådande forskningsläget. Även om exemplen i kapitlet är idéhistoriska tar det upp allmänvetenskapliga frågor.

Detsamma kan sägas om bokens tredje kapitel, skrivet av John Hennessey. Kapitlet har som utgångspunkt att akademiskt skrivande kan betraktas som ett eget språk med olika dialekter. Hennessey adresserar flera vanliga studentfrågor gällande referenshantering och akademiskt skrivande, som huruvida man bör skriva i första person, hur man citerar och hur man förhåller sig till tempus inom historievetskaperna.

Bokens andra del presenterar ett axplock av idéhistoriska arbetsmetoder. Även här kan dock metoderna som presenteras vara till nytta för andra än just idéhistoriker. Först ut är Ingrid Dunér som ger sin tolkning av den så kallade ”rumsliga vändningen”. Hon betonar att tänkande genom historien måste ses som *situerat* inte bara i tiden utan också i rummet. Dunér visar hur begrepp som ”plats”, ”rum” och ”arena” kan fungera som verktyg för att analysera idéers rörelse, förhandling, materialitet och relationella förutsättningar. På sätt förankras idéerna i konkreta kontexter.

Medan Dunérs kapitel handlar om att relatera studieobjektet till sammanhanget omkring det är nästa kapitel, av Alexander Johansson, en guide i hur man kan gå på djupet med att studera och förstå enskilda ord

och begrepp i historiska texter och samtidigt kartlägga de semantiska fält de ingick i. De läsarter Johansson presenterar är ämnade att undvika anakronistiska tolkningar genom att fokusera på vad en text kunde betyda i sin egen samtid.

I det följande kapitlet argumenterar Frits Gåvertsson för att visuellt material såsom till exempel illustrationer, måleri, och reklamaffischer utgör en viktig men ofta förbisedd källa till idéhistorisk förståelse. Kapitlet introducerar två likartade men kompletterande modeller för visuell analys.

Därefter visar Mathias Johansson och Emil Stjernholm på hur digitala metoder för textanalys kan användas inom idéhistoriska studier, trots att idéer vid första anblicken kan tyckas lämpa sig dåligt för kvantitativa undersökningar. Författarna introducerar begrepp som ”digitalhistoria” och ”fjärrläsning” och presenterar verktyg som lämpar sig bra för den som vill arbeta med storskalig textbehandling och liknande metoder.

Bokens tredje och sista del tar fasta på att idéhistoriker (liksom många andra) ofta positionerar sig inom ett eller ett par forskningsfält. Det finns mängder av dessa – och de har ökat i snabb takt de senaste decennierna, varför det inte varit möjligt att täcka in alla. Urvalet består av ett par särskilt vanliga och relevanta fält för idéhistoriker: lärdomshistoria, vetenskapshistoria, medicinens idéhistoria, politisk idéhistoria, filosofihistoria och global idéhistoria. Med hjälp av dessa texter kan studenter som skriver uppsatser inom endera eller flera av fälten skaffa sig en överblick över dess centrala verk och tidskrifter, frågeställningar, metoder och begrepp. Sammantaget ger dessa texter en bild av hur mångfacetterat idéhistorieämnet är och hur viktigt det är att identifiera sitt eget forskningsfält.

I den tredje delens första kapitel understryker Matthew Norris vikten av lärdomshistoriska studier. Detta förstått som en gren av litteraturhistorien som undersöker den så kallade ”lärdä” litteraturen (facklitteratur). Lärdomshistoria är, enligt Norris, en livaktig tradition som behandlar ett rikt och till stora delar utforskat källmaterial, ofta från äldre tider och skrivet på latin.

Medan lärdomshistoriker generellt riktar fokus mot tiden före franska revolutionen, då olika vetenskapsgrenar ofta flöt in i varandra och samhällets lärda kunde röra sig mellan fält som litteraturforskning, naturforskning, religion och politik, brukar fältet vetenskapshistoria rikta blicken mot

moderna tider, då vetenskapsbegreppet slog igenom. Nästa kapitel, av Ingrid Dunér och Jimmy Jönsson, behandlar just vetenskapshistoria, som presenteras som en forskningsinriktning som primärt, men inte uteslutande, studerar naturvetenskap i förflutna samhällskontexter. Förstått på detta sätt är vetenskapshistoria ett ämne som på senare tid kommit att inte bara undersöka de naturvetenskapliga disciplinernas och forskningsinstitutionernas interna tillkomst och utveckling, utan att även ta sig an bredare samhällsperspektiv och områden som miljöproblemen och expertrollens historia. Denna utveckling har lett till överlappningar med det tvärvetenskapliga fältet *Science and Technology Studies* (STS), eller teknik- och vetenskapsstudier, som analyserar interaktionen mellan teknik, vetenskap och samhälle.

Därefter ger Adam Furbring och Disa Runeby en introduktion till medicinens idéhistoria. Utöver en kort ämneshistorik, från traditionell medicinhistoria till medicinsk humaniora, föreslår Furbring och Runeby möjliga idéhistoriska angreppssätt på medicin med utgångspunkt i studieobjekt som begrepp, kroppen, aktörer, organisation, teknologier och mediering. Därutöver berör kapitlet en etisk reflektion om historiska aktörer och användandet av känsligt källmaterial.

I nästa kapitel skiljer Frits Gävertsson på tre vida praktiserade ansatser inom filosofihistoria – traditionell filosofihistoria, idéhistorisk filosofihistoria, och filosofisk filosofihistoria – och argumenterar för att samtliga har sin plats inom den idéhistoriska forskningen. Alla tre arbetssätten, menar Gävertsson, har också återverkningar på hur studier formuleras i termer av syftbeskrivning, frågeställningar och målsättningar.

Hjalmar Falk och Anton Jansson ger sedan en inblick i fältet politisk idéhistoria, som inte bara innefattar det som hör till den erkända politikens etablerade domäner utan även inkluderar maktrelationer och idéer om det goda samhället. Falk och Jansson ger sin tolkning av hur politisk idéhistoria skiljer sig från politisk historia och politisk teori. Genom att introducera en rad inflytelserika angreppssätt (Cambridgeskolan, diskursanalys och begreppshistoria) slår författarna också ett slag för tanken att den idéhistoriska blicken på politiska fenomen kan bidra med fördjupad insikt i dagspolitiken, liksom i mänskliga förhållanden och livserfarenheter.

Antologins sista text, av John Hennessey, lyfter blicken bortom den egna nationen och det västerländska samhället och slår ett slag för vikten av globala perspektiv på idéers uppkomst, spridning, förändring, förvaltande och återverkan genom historien. Hennessey diskuterar utmaningar globala och transnationella perspektiv kan medförda och ger handfasta tips till studenter som önskar anlägga dem.

Tack

Att skriva idéhistoria har tillkommit vid avdelningen för idé- och lärdomshistoria, institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Förutom forskare vid avdelning har även forskare vid andra lärosäten och ämnen med specialkunskaper rekryterats för att bidra med texter på teman vi önskade ha med. Som redaktörer har vi gett författarna stor frihet i ämnesval och utformning av texten. Vi har dock haft återkommande arbetsseminarier under vilka vi diskuterat varandras framväxande texter och relationen dem emellan, vilket vi hoppas bidragit till en sammanhållen bok som täcker flera av de grundläggande frågor en student i idéhistoria konfronteras med under sitt uppsatsarbete. Detta hade inte varit möjligt utan alla medverkandes goda samarbete och de givande diskussioner vi haft under arbetets gång, därför vill vi som redaktörer rikta ett stort tack till bokens alla författare, men också till de kollegor som bidragit genom att läsa och kommentera bokens texter, trots att de själva inte medverkat som författare. Ett särskilt tack vill vi också rikta till de studenter som läst och kommit med feedback på de texter som under de senaste terminerna prövats i undervisningen. Boken har tillkommit med generöst stöd från Stiftelsen Erik och Gurli Hultengrens fond för filosofi vid Lunds universitet samt Stiftelsen makarna Ingeniör Lars Henrik Fornanders fond.

Referenser

- Andersson, Nils och Henrik Björck, red. *Idéhistoria i tiden: perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Bergwik, Staffan, Linn Holmberg och Karin Dirke, red. *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande*. Stockholm: Stockholm University Press, 2022. <https://doi.org/10.16993/bbt>.
- Jansson, Anton. "Things Are Different Elsewhere: An Intellectual History of Intellectual History in Sweden." *Global Intellectual History* 6, nr 1 (2021): 83–94. <https://doi.org/10.1080/23801883.2019.1657634>.
- Josephson, Peter och Frans Lundgren. *Historia som kunskapsform*. Lund: Studentlitteratur, 2014.
- Nordin, Svante. *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter*. Lund: Studentlitteratur, 2011.

DEL I

Grundläggande
forskningspraktik

Att skriva problemorienterad, kritisk och argumenterande idéhistoria

Bruno Hammell

”Du tror att det finns en fråga som du behöver få svar på, men du vet inte frågan. Vad säger det dig, Sebastian?”

”Om?”

”Om frågan.”

”Du frågar om frågan?”

”Du frågar mig om jag frågar om frågan? Svaret är ja.”

”Jag hänger nog inte riktigt med, sir.”

”Så här, Sebastian: Om man har en fråga, men inte vet vad frågan är – har man då en fråga?”

”Kanske? Man frågar ju vad frågan är, vilket i sig är en fråga.”

”Naturligtvis. Men är det en viktig fråga?”

”Ursäkta?”

”Enkelt uttryckt, Isaksson: En fråga som inte kan formuleras kan rimligen inte kallas en fråga, eftersom den strikt taget inte finns. Det är vad jag försöker få dig att förstå. Men du kanske inte är så filosofiskt lagd.”

”Jag tror nog inte det, nej.”¹

---

¹ Amanda Svensson, *Ett system så magnifikt att det bländar* (Stockholm: Norstedts, 2020), 585.

Den ungersk-brittiske kemisten Michael Polanyi, som var mer filosofiskt lagd än romankaraktären Sebastian Isaksson i exemplet ovan, är känd för tesen att forskning ofta utgår från oartikulerade – ”tysta” – frågor eller problem.² Den uppsatsskribent som tar sig an ett ämne utan att riktigt veta vad som ska redas ut och varför, är alltså i gott sällskap. Ofta utgår även erfarna forskare från en känsla av otillfredsställelse, irritation eller nyfikenhet. Något framstår som förbryllande, motsägelsefullt, felaktigt, otillräckligt, eller orättvist bortglömt. Man har en aning om att det finns något som måste undersökas och bringas reda i utan att riktigt kunna sätta fingret på vad och varför. Att precisera det utgör en central del av undersökningen. Ett välformulerat problem är, som det brukar sägas, ett till hälften löst problem.

Just för att man initialt ofta inte vet exakt vilket problem ens undersökning tar sig an innehåller forskningsprocessen element av risk och osäkerhet. Under arbetet stöter man i regel på saker som gör att syfte och frågeställningar måste revideras. I vissa fall kommer man behöva göra sitt bästa för att rädda en undersökning som inte visade sig bli så bra som man hoppats, i andra fall kommer den att bli bättre än man kunnat förutse. Grundläggande kunskap om hur man utformar frågeställningar, problem- och syftesformulering, samt motiverar sin studies existens, ökar dock chansen att den blir lyckad.

I den här texten ska jag först ge ett par allmänna råd om formulering av syfte och frågeställningar. Därefter redogör jag för tre aspekter av idéhistorisk forskning jag kallar problemorienterat, kritiskt och argumenterande. Jag menar att all forskning bör vara problemorienterad, men kommer framhålla att det finns många sätt den kan vara det på. Därtill menar jag att det problemorienterade förhållningssättet ofta överlappar med ett kritiskt och argumenterat förhållningssätt. Det finns inte alltid skäl att skilja dem åt och det är inget man behöver oroa sig för. Man behöver inte heller benämna sin studie med något av begreppen, men kan ändå hämta inspiration från dem. Förutom att tydliggöra *vad* en studie ska åstadkomma och *varför* den ska genomföras, är min förhoppning att de tre förhållningssätten ska inspirera till att skriva en mer aktivt uttolkande och reflekterande idéhistoria,

---

² Michael Polanyi, *Den tysta dimensionen* (Göteborg: Daidalos, 2013).

i kontrast till övervägande deskriptiva och sammanfattande empiriska genomgångar.

Att formulera syfte och frågeställningar

Relationen mellan en studies ämne, syfte, frågeställningar och forskningsproblem är flytande. Till skillnad från ämnesformuleringen som kan vara väldigt bred – exempelvis ”John Stuart Mills politiska tänkande” eller ”liberalismens idéhistoria” – så preciserar syftesformuleringen vad uppsatsförfattaren faktiskt ämnar undersöka. Syftet kan vara formulerat som en fråga, som ett påstående – på engelska kallas det ofta *research statement* – eller mer beskrivande, som i det här exemplet: ”Studien syftar till att fördjupa förståelsen av relationen mellan liberalism och demokrati i J. S. Mills politiska tänkande.” Jämför med den liknande formuleringen: ”Studien syftar till att undersöka relationen mellan liberalism och demokrati i J. S. Mills politiska tänkande.” Den senare formuleringen är sämre eftersom syftet med en akademisk uppsats inte bör vara att analysera för sakens egen skull, utan för att bidra med ny kunskap, vilket betonas i den första formuleringen. Det här kan tyckas petigt och jag skulle själv godta även den senare formuleringen i en studentuppsats, så länge det någonstans i uppsatsen framgår vad dess kunskapsbidrag faktiskt är.

Båda formuleringarna ovan ringar dock in studiens fokus och pekar mot ett avgränsat källmaterial, nämligen de texter av Mill som behandlar relationen mellan liberalism och demokrati (även om han talar om dem i andra termer). För att ytterligare konkretisera vad som ska göras i uppsatsen brukar man formulera ett par – det finns sällan skäl att ha fler än 2–4 – frågeställningar. Dessa ska vara öppna. Det vill säga, man ska inte ställa frågor som kan besvaras ”ja” eller ”nej” och man ska inte ställa antingen/eller-frågor, som ”Var Mill liberal eller demokrat?”³ Följande frågor fungerar bättre:

---

³ För en intressant och underhållande genomgång av dåliga frågeställningar hos professionella historiker, se David Hackett Fischer, ”Chapter 1: Fallacies of Question-Framing”, *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (New York: Harper & Row, 1970).

- Trots att Mill anser att liberalism och majoritetsstyre står i konflikt med varandra förespråkar han både och. Hur menar han att de kan förenas?⁴
- Vad för problematik i hans samtid är det Mill avser adressera i sitt försök att förena och balansera mellan liberalism och demokrati?⁵

Den förra frågan pekar inåt mot Mills egna texter, medan den senare pekar utåt. Det öppnar för en studie som kombinerar närläsning med kontextualisering, vilket är vanligt i idéhistoriska undersökningar.

Viktigt att notera är att frågeställningar inte behöver vara utformade som direkta frågor. På engelska talar man om *research questions*, *aims* och *objectives*. Inspirerad av det kan man tala om ”mål” i stället för ”frågeställningar”, eller helt enkelt formulera ”frågor” utan efterföljande frågetecken. Oavsett vilket tillvägagångssätt man väljer handlar det om att bryta ner syftesformuleringen i mindre, mer konkreta och hanterbara enheter.

En studies frågeställningar (eller mål) måste vara *undersökningsbara*, alltså gå att besvara utifrån ett tillgängligt källmaterial. Därtill måste studien vara *genomförbar* inom de givna ramarna för arbetstid och textens omfång. Att ha som syfte att undersöka Mills inflytande på samhället fungerar inte, då det både är för stort och för vagt (vilket samhälle?). Dessutom är det oklart vilket källmaterial som skulle studeras.

Annat man bör ta i beaktande är att undersökningen måste vara *forskningsetiskt acceptabel*.⁶ Därtill bör syfte och frågeställningar vara

---

4 Den här frågan följer ett vanligt rekommenderat upplägg: ”Varför X trots att Y?” För idéhistoriker är även formeln ”Hur såg X på Y under Z?” vanlig, där Z avser en historisk period eller epok (”Hur såg liberaler på demokrati under 1800-talet?”). Det sistnämnda exemplet är dock snarare en syftesformulering som behöver brytas ner i mer konkreta frågeställningar.

5 Även detta är en klassisk idéhistorisk fråga. Ett alternativt sätt att ställa den är att fråga vad en upphovsperson avsåg göra med ett visst verk. Detta tillvägagångssätt diskuteras i en text som alla studenter i idéhistoria förr eller senare stöter på, Quentin Skinner, ”Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53, <https://doi.org/10.2307/2504188>.

6 Studenter på grundnivå behöver i regel inte bekymra sig om detta, men på högre nivå kan problematiken aktualiseras. Sedan ett par år tillbaka är det forskningsetiska regelverket omdebatterat och under revision varför det är klokt att kontrollera med kursansvarig eller

formulerade så att de övertygar läsaren att studien är *intressant, relevant* och *originell* i förhållande till tidigare forskning. I och med detta har vi glidit över från frågan om *vad* studien ämnar undersöka till *varför* den ska genomföras.

Man kan svara på varför-frågan utifrån två sorters skäl: *inomvetenskapliga* och *utomvetenskapliga*. De förra avser hur studien bidrar till forskningsläget, alltså vilken ny vetenskaplig kunskap den genererar, vilket jag behandlar mer utförligt i följande kapitel av den här boken. Utomvetenskapliga skäl avser studiens relevans utanför akademien, hur den knyter an till samhällsproblem. Att motivera en idéhistorisk studie utifrån inomvetenskapliga skäl är obligatoriskt, medan det är frivilligt huruvida man även gör det med hänvisning till samhällsrelevans.⁷

I studentuppsatser i idéhistoria faller varför-frågan ofta bort, något jag tror beror på att studenter ofta uppmanas att diskutera undersökningen enbart i termer av syfte och frågeställningar, som fokuserar på undersökningens *vad*, i stället för i termer av problem, som sätter fokus på *varför*. Nedan ska jag därför först diskutera vad ett problemorienterat arbetssätt kan innebära inom idéhistorisk forskning. Därefter ska jag introducera ytterligare två förhållningssätt som överlappar med det problemorienterade, nämligen det kritiska och det argumenterande.

Varianter av forskningsproblem

”Vad är det viktigaste problemet inom ditt fält?” brukade matematikern Richard Hamming fråga sina kollegor, följt av frågan om vad de själva arbetade med. När det visade sig att de inte arbetade med det viktigaste

---

handledare vad som gäller för att få den för tillfället korrekta informationen.

⁷ Inom många vetenskaper är det självklart att en studie ska ha både inom- och utomvetenskaplig relevans. Det har även kommit att bli allt vanligare även inom humaniora på grund av hur systemet för forskningsfinansiering har utvecklats. Kravet på att vara ”nyttig” (vad nu det betyder) har ökat. Det finns många skäl till att vara kritisk mot den utvecklingen, exempelvis att den tvingar alla forskare att springa på ”samma bollar” vilket är dåligt för forskningens bredd. Forskning som utgår från den omedelbara samtiden riskerar dessutom att snabbt bli daterad. Samtidigt står ingen forskning utanför och är opåverkad av sin egen samtid och att forskning ska nå ut utanför den akademiska världen bör rimligtvis anses vara ett eftersträvnsvärt ideal.

problemet frågade han såklart: Varför inte?⁸ ”The Hamming question” är tänkvärd även om den inte enkelt kan appliceras på humaniora och de historiska vetenskaperna eftersom vi sällan ägnar oss åt problemlösning på samma sätt som exempelvis matematiker eller fysiker. Faktum är att idéhistoriker lika väl kan vara problemupplösare eller problemskapare. I det förra fallet kan det handla om att visa hur något som länge ansetts kräva en lösning – exempelvis kropp-själ-problemet – en gång kom att uppfattas som just ett problem, men att det inte längre bör anses vara det. Problemet är alltså inte löst, utan upplöst.⁹ I det senare fallet ägnar sig idéhistorikern åt att visa att fenomen vi tenderar att uppfatta som naturliga eller absoluta och därmed oproblematiska, som kropp, kön, sanning, eller objektivitet, i själva verket behöver *problematiseras*.¹⁰ Den typen av historieskrivning sammanfaller ofta med det tillvägagångssätt jag nedan kallar kritiskt. Ytterligare ett sätt att se på problem inom idéhistoria – och humaniora mer generellt – är att vi ägnar oss åt att reflektera över olika typer av *problematiker* som är ofrånkomliga delar av det mänskliga livet, exempelvis metafysiska och existentiella frågor, trots att vi inte tror att det går att nå några definitiva svar eller slutsatser om hur vi ska förhålla oss till dem.¹¹ Poängen jag vill göra är att *problem* kan spela en mängd roller och innebära olika saker i en idéhistorisk undersökning.

I en välkänd forskningshandbok föreslår Kate Turabian följande formel för forskningsproblem: ”Jag undersöker X för att ta reda på Y så att vi bättre förstår Z.”¹² Z avser alltså studiens signifikans, motivet till varför kunskapen

8 För en diskussion om Hamming, se David Larsson Heidenblad, ”Kanske är det dags att testa en dubbelvolt?”, Curie, 13 juni, 2022, <https://www.tidningencurie.se/kronikor/kanske-ar-det-dags-att-testa-en-dubbelvolt/>.

9 Filosofen Richard Rorty arbetade, inspirerad av Ludwig Wittgenstein, på det här sättet. Se *Philosophy and the Mirror of Nature*, 30th anniversary ed. (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009).

10 Ett bra exempel på en sådan studie är Lorraine Daston och Peter Gailson, *Objectivity* (New York: Zone Books, 2007).

11 Immanuel Kant var särskilt viktig vad gäller att lyfta fram dessa aspekter i kontrast till tidigare naturvetenskapliga och matematiska förståelser av problem. Om detta och för en historik över synen på problem inom filosofin, se Giuseppe Bianco, ”The Misadventures of the ‘Problem’ in ‘Philosophy’”, *Angelaki* 23, nr 2 (2018): 8–30.

12 Kate Turabian, *A Manual for Writers of Research Papers, Theses, and Dissertations: Chicago Style for Students and Researchers*, 9:e uppl. (Chicago: The University of Chicago

behövs. Turabian menar att just signifikansen är vad som skiljer ett forskningsproblem från en syftesformulering eller frågeställning, även om syftesformuleringen förstås kan vara ”inbakad” i problemformuleringen. I det fallet behövs ingen separat syftesformulering. I Turabians exempel är målet med studien förståelse, vilket betyder att det är ett *konceptuellt* problem som åsyftas till skillnad mot ett *praktiskt*.¹³ Det är den typ av problem en idéhistoriker ägnar sig åt. Det betyder dock inte att vi inte kan motivera våra studier genom att knyta an till samhällliga problem. Genom att applicera Turabians formel på exemplet ovan skulle vi kunna landa i denna formulering: ”Jag undersöker J. S. Mills politiska filosofi för att ta reda på hur liberalism och demokrati samspelar i hans tänkande. Detta för att vi bättre ska förstå spänningarna dem emellan, vilka ofta överslätas i samtidens tal om ’liberal demokrati’.” Även om studien är idéhistorisk kopplar jag den till en samtida problematik för att indikera att den även har potential att bidra till bättre förståelse av ett utomvetenskapligt samhällsproblem.

Ett annat vanligt sätt att motivera en studie är att peka på *generaliserbarheten* av det man undersöker, alltså att den lilla studie man gör är exempel på något större och mer allmänt fenomen som den bidrar till förståelse av. Ett av många bra exempel från svensk idéhistoria är Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren*. Ambjörnsson studerar sågverksamhället Holmsund i början av 1900-talet och menar att det folkrörelseideal av skötsamhet han finner där var utbrett över hela Sverige.¹⁴ Därigenom gör han anspråk på att säga något övergripande om arbetarklassens mentalitet under tidsperioden han studerar. Hans studie blir därmed intressant inte bara för personer med

---

Press, 2018), 6–8, 17.

¹³ Konceptuella problem har en parallell i det som brukar kallas grundforskning, medan praktiska problem har en parallell i tillämpad forskning, som strävar efter att åstadkomma en faktisk förändring i världen. Ett exempel på ett praktiskt problem är utvecklandet av vaccin mot Covid-19, vilket inte hade varit möjligt om inte mängder av grundforskning funnits. Ett vanligt försvar för grundforskning (eller forskning om konceptuella problem) är just att man inte vet om och i så fall vilken praktisk (tillämpad) nytta den kan ha i framtiden. Man skulle även kunna argumentera att kunskap har ett egenvärde, oavsett om den kan tillämpas eller ej.

¹⁴ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930* (Stockholm: Carlsson, 1988).

specialintresse för Holmsund, utan för alla som vill lära sig något nytt om 1900-talets politiska tänkande i Sverige. Bokens samhällsrelevans skrivs inte explicit ut, men alla som läser den får nog intrycket att den ger en viktig och tänkvärd reflektionsbakgrund att förstå det senare 1900-talets politiska utveckling mot. Vilka slutsatser man ska dra av detta lämnar Ambjörnsson till läsaren, vilket tenderar vara fallet i historiska studier.

Andra förordar att kopplingarna mellan det förflutna och samtiden framhävs och görs explicit. ”The segregation which kills the vitality of history”, skrev filosofen John Dewey,

is divorced from present modes and concerns of social life. The past just as past is no longer our affair. If it were wholly gone and done with, there would be only one reasonable attitude toward it. Let the dead bury their dead. But knowledge of the past is key to understanding the present. History deals with the past, but this past is the history of the present.¹⁵

Dewey anser alltså att det inte räcker att motivera en undersökning utifrån inomvetenskapliga akademiska skäl, utan kräver att historikern på något sätt bidrar med värdefull kunskap till sitt samtida samhälle. Problem som saknar social relevans avfärdar han som ”artificiella” och menar att dessa inte bör lösas, utan upplösas. Det är inte helt tydligt vad Dewey har i åtanke men han menar att filosofihistoria kan frigöra oss från filosofins ”börda” av ”steril” metafysik och epistemologi som saknar relevans för människors vardag och praktiska liv.¹⁶ I kontrast till Deweys betoning av utomvetenskapliga drivkrafter, som långt ifrån alla skriver under på, bör det upprepas att problemformuleringen också helt kan utgå från ett inomvetenskapligt behov. Alltså att man identifierar vad problemet är i tidigare forskning: Har alla studier använt liknande metoder eller teoretiska ramverk? Har alla undersökt samma material? Har de ignorerat potentiellt

---

¹⁵ John Dewey *Democracy and Education* (1916), i *The Middle Works, Vol. 9* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1980), 221–222.

¹⁶ John Dewey, *Reconstruction in Philosophy* (1920), i *The Middle Works, Vol. 12* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1982), 152. Dewey kan därför sägas slå ett slag för det Frits Gävertsson i sitt kapitel om filosofihistoria kallar ”filosofisk filosofihistoria”.

relevanta kontexter, personer eller grupper? Eller finns kanske oenigheter i forskningsläget som behöver redas ut?¹⁷

För att sammanfatta betonar alltså problemet studiens *varför*, vilket inte helt går att separera från studiens *vad* (syfte och frågeställningar) och *hur* (metod), eller det perspektiv (teori) man anlägger. Även om dessa aspekter sammanfaller är det klokt att tydliggöra för sig själv och läsaren i vilken bemärkelse den egna studien ägnar sig åt just problem: Är det något som ska lösas eller upplösas, eller handlar det om att visa att ett fenomen är i behov av problematisering? Rör det sig om inomvetenskapliga och/eller utomvetenskapliga problem? Ofta finns någon slags konflikt i bakgrunden av ett problem, om så är fallet bör den göras explicit. Oavsett vilken aspekt man tar fasta på är det viktigt att skriva problemdrivet och att ha en bra problemformulering. Det håller samman studien och ger den riktning. Problemformuleringar kan som sagt rymmas inom studiens övergripande frågeställning eller syftesformulering men behöver inte göra det. Ofta kan man formulera problemet utan att skriva ”problemet är” – precis som att syftet kan framgå utan att man skriver ”syftet är” – huvudsaken är att det är tydligt *vad* som ska göras och *varför*.

Idéhistoria som kritik

Studenter i idéhistoria (och andra universitetsämnen) bör sträva efter att vara *kritiska*. I ordboksbemärkseln innebär det att reflektera över sin egen framställnings syfte, teori, metod, material och begränsningar, att värdera tidigare forsknings brister och förtjänster, samt att noggrant undersöka och värdera de påståenden och argument som förekommer i det empiriska materialet. I det här avsnittet avser jag något mer specifikt, nämligen den form av kritik som främst förknippas med Frankfurtskolan, vilka föregicks och inspirerades av Kant, Hegel, Marx, Nietzsche och Freud och efterföljdes av Foucault, 1960-talets nya vänster och teoribildningar som postkoloniala studier, queerteori och posthumanism.¹⁸

¹⁷ Om detta, se nästkommande kapitel i denna antologi. Se även Boel Berner, ”Problemen med problemet. Eller: Att fånga en heffaklump”, i *Att utmana vetandets gränser*, red. Åsa Lundqvist, m.fl. (Malmö: Liber, 2005), 31–46.

¹⁸ Enligt en smal definition är kritisk teori liktydigt med det Frankfurtskolans företrä-

Nyss nämnda tänkare och teoribildningar är disparata. Det finns alltså inte *ett* sätt att skriva kritisk idéhistoria utan den som ägnar sig åt det behöver specificera vad som avses och hur det tar sig uttryck i undersökningen. Ett par vanligt förekommande drag kan dock urskiljas. Grundläggande är att den kritiska idéhistorien tar sin utgångspunkt i samtiden. Medan en mer traditionell idéhistoriker vill frilägga nya fakta och tolkningar om det förflutna motiverade antingen utifrån att historisk kunskap har ett värde i sig eller utifrån det rådande forskningsläget, motiverar den kritiske idéhistorikern sin undersökning utifrån dess *utomvetenskapliga* relevans. Det handlar alltså inte om att främst studera det förflutna för dess egen eller för historievetenskapens skull, utan för att kasta ljus över något problematiskt samhällsfenomen. Den kritiska idéhistorikern vill, för att tala med Marx, ”göra tidsåldern medveten om sina egna strider och önskningsar”. Hen vill inte bara förklara eller beskriva världen, utan förändra den.¹⁹

Här finns en likhet med ovan nämnde John Dewey, som dock står utanför den kritiska traditionen. Likheten är ändå värd att nämna, dels för att visa på hur ”problem” och ”kritik” kan flyta samman, dels för att framhålla att det går att tillämpa samma ideal som den *kritiska teorin* förespråkar utan att knyta an till den traditionen. Liksom kritiska idéhistoriker menar Dewey exempelvis att värdenneutralitet är en omöjlighet och att historieskrivning ofrånkomligen alltid kommer att skildra samtidens historia utifrån vad vi anser värdefullt i nuet. Vi bör därför vara explicita med vilka förgivettaganden och värderingar som påverkar våra problemformuleringar och de avgränsningar och urval vi gör.²⁰

Varken Dewey eller förespråkare av kritisk idéhistoria är befriade från den epistemiska plikten att tillföra något nytt till det rådande forskningsläget,

---

dare, exempelvis Theodor Adorno, Max Horkheimer och Herbert Marcuse, ägnade sig åt. Risker med att bredda begreppet, som jag gör här, är att det flyter samman med mer generell kulturteori och därmed lösgörs från det marxistiska arvet. För en översikt av kulturteorier, se Peter Barry, *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, 4:e uppl. (Manchester: Manchester University Press, 2017).

19 Karl Marx, *Brev till Arnold Ruge*, september 1843, övers. Sven-Eric Liedman, https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843_sept.htm; Karl Marx, *Teser om Feuerbach*, § 11, övers. Sven-Eric Liedman, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-doo06.htm>.

20 John Dewey, *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), i *The Later Works, Vol. 12* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1986), 234–235.

men utgångspunkten är samtida samhällsrelevans. Kritiska idéhistoriker tenderar att ifrågasätta den egna disciplinens och samtidens begär efter historia och tar därmed rollen som historievetenskapernas bråkmakare. De förordar en ökad reflexivitet kring varför vi över huvud taget söker kunskap om det förflutna, vad det innebär att göra detta, och vilka historiska studieobjekt och problem vi ägnar oss åt. Kritiska idéhistoriker brukar även betona vikten av att undersöka och synliggöra de förgivettaganden – i det förflutna såväl som i samtiden – som sätter gränser för vad som är möjligt att tänka, säga och göra. Det kan exempelvis ta sig uttryck genom att utmana historievetenskapens vedertagna periodiseringar, representationer och kategorier. Centralt är också att kritiska idéhistoriker betonar det förflutnas öppenhet. I stället för att ”stänga ner” den historievetenskapliga diskussionen genom att fastslå ”hur det egentligen var” betonar de att vi aldrig kommer nå fram till slutgiltig och fullständig kunskap om det förflutna. Därför är diskussionen om hur vi ska tolka det förflutna och vad det har för betydelse för samtiden öppen och ständigt pågående.²¹

Ett återkommande inslag bland förespråkarna för en kritisk idéhistoria är ifrågasättandet av *kontextualism*, alltså föreställningen att en texts mening enbart kan nås genom att rekonstruera ursprungskontexten kring textens tillkomst och därigenom avtäcka dess författares *intention*. Detta, menar kritiska idéhistoriker, isolerar det förflutna från samtiden. I stället betonar de att textens mening sträcker sig bortom dess upphovspersons intention och att det inte finns någon på förhand given korrekt kontext som existerar ”där ute”, utan att möjligheterna till kontextualisering är oändlig. Genom att *omkontextualisera* ett fenomen på kreativa sätt så öppnas nya tolkningar och textens mångfald av möjliga meningar frigörs, vilket också gör att vi i samtiden kan tänka nytt.²² Den kritiska idéhistorikern ser därför

²¹ Se Dominick LaCapra, *History and its Limits: Human, Animal, Violence* (Ithaca: Cornell University Press, 2009), 2–5, men även hela kapitel 1 och 7; samt Joan Wallach Scott, ”History-Writing as Critique”, i *Manifestos for History*, red. Keith Jenkins, Sue Morgan och Alun Munslow (Abingdon: Routledge, 2007), 19–38.

²² Det betyder givetvis inte att man kan kontextualisera hur som helst. Vissa kontexter är bättre än andra och en idéhistoriker måste värdera och välja bland de möjliga kontexterna utifrån hur väl de bidrar till att generera den historiska kunskap som krävs för att tackla den aktuella studiens forskningsproblem.

kontextualisering som ett analytiskt redskap och betonar att det är idéhistorikern själv som *konstruerar* kontexten utifrån dess relevans för sitt forskningsproblem. I grunden handlar kontextualisering om att upprätta relationer mellan studieobjektet ("texten") och andra ting. Därför är gränsen mellan text – eller vilket studieobjekt man nu ägnar sig åt – och kontext flytande.²³

Kritisk idéhistoria drivs generellt av ett *emancipatoriskt kunskapsintresse*.²⁴ Ambitionen är att bidra till ett friare, jämlikare, mer demokratiskt och progressivt samhälle. Det här är abstrakta ideal, och det måste de nog vara om inte forskningen ska förvandlas till partipolitisk inlaga. Även om den kritiska idéhistorien har en vänsterpolitisk stämpel skulle nog de flesta idéhistoriker, oavsett politisk hemvist, hålla med om att ett av ämnets viktigaste uppdrag är att bidra till ökad förståelse av var nuets konflikter härstammar från. Däremot skulle nog ingen hävda att vi *enbart* bör svara på samtidens samhälleliga kriser, men inte heller att vi *aldrig* bör göra det.

Den som kanske mest förknippas med det kritiska förhållningssättet inom idéhistoria är Michel Foucault. Efter att ha ansetts kontroversiell av såväl vetenskapliga som politiska skäl har han blivit en allmänt erkänd och välintegrerad del av idéhistorieämnet, liksom inom humaniora och samhällsvetenskapen i stort.²⁵ Centralt för det foucaultianska

---

²³ Peter Gordon, "Contextualism and Criticism in the History of Ideas", i *Rethinking Modern European Intellectual History*, red. Darrin M. McMahon och Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 32–55. För en praktisk guide till kontextualisering, se Staffan Bergwik, Linn Holmberg och Karin Dirke, red., *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande* (Stockholm University Press, Stockholm, 2022), <https://doi.org/10.16993/bbt>.

²⁴ Termen kommer från Jürgen Habermas, som tillhörde Frankfurtskolans andra generation. För en diskussion om möjliga förhållningssätt till emancipatorisk historieforskning, se Kim Salomon, "Varför skall vi studera internationell samtidshistoria?", *Historisk tidskrift* 3 (1991): 340–355.

²⁵ Se exempelvis diskussionen om bruket av Foucault inom politisk idéhistoria i Anton Jansson och Hjalmar Falks kapitel i denna antologi. För en utförligare diskussion, se Jens Bartelson, "Om genealogins möjligheter och begränsningar som historisk metod", i *Historiens hemvist 1: Den historiska tidens former*, red. Victoria Fareld och Hans Ruin (Stockholm: Makadam, 2016), 329–344. Om den allmänna tendensen att ta såväl den politiska som teoretiska udden av poststrukturalister som Foucault, se Sara Edenheim, "Den kulturella förevändningen. Om historieämnet, poststrukturalismen och konflikten som inte får

förhållningssättet är maktanalys och diskursanalys. Foucault menar att makt inte bara är något repressivt som kommer utifrån och ovanifrån och yttrar sig genom förbud, utan att den även är produktiv och normativ. Makt är något ofta osynligt vi internaliserar och utövar över oss själva genom att frivilligt eller omedvetet underkasta oss samhällets rådande normsystem. Med diskursanalysen betonar Foucault att språket är ett sorts regelsystem som håller oss fångna och begränsar vad som kan tänkas, sägas och göras. För att analysera makt och diskurs förespråkar han ett förhållningssätt till historien han i Nietzsches efterföljd kallade *genealogiskt*. Det innebär att historieskrivningen utgår från ett samtida fenomen, ofta sådant som uppfattas som naturligt likt kropp, kön och sexualitet, med syfte att visa på att även dessa till synes tidlösa ting har en historia och således är *sociala konstruktioner*.²⁶

Mot slutet av livet kom Foucault att beskriva detta tillvägagångssätt som *problematiserande*. Med det ville han betona studiet av hur något – exempelvis vansinne eller sexualitet – under vissa tider och på vissa platser kom att göras till problem med politiska och praktiska implikationer som formar människans subjektivitet.²⁷ Genom att synliggöra detta kan samtidens människor frigöras från föreställningar som håller oss fångna, vilket gör att nya framtider blir möjliga. Kritik är alltså inte en enbart negativ aktivitet som syftar till att peka ut felaktigheter, förtryck och liknande. Det handlar också om att öppna upp för nya sätt att tänka, vara,

---

finnas”, *Scandia* 75, nr 1 (2009): 91–109. Om poststrukturalism och idéhistoria, se Edward Baring, ”Intellectual History and Poststructuralism”, i *A Companion to Intellectual History*, red. Richard Whatmore och Brian Young (Oxford: John Wiley & Sons, 2016), 48–60.

²⁶ Foucault gör vissa distinktioner mellan kritik och genealogi, som jag för enkelhets skull ignorerar. Se ”Nietzsche, Genealogin, historien”, i *Diskursernas kamp* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008), 101–124; och ”Vad är kritik?”, *Fronesis* 36–37 (2011): 127–152. I den senare texten talar han om kritik som ”konsten att inte låta sig styras” och kallar det för både en ”dygd” och för ”den reflekterade olydnadens konst”; en ofta citerad formulering.

²⁷ Paul Rabinow, ”Polemics, Politics, and Problematizations: An Interview with Michel Foucault”, *The Foucault Reader* (New York: Pantheon Books, 1984), 381–390. Se även Carol Bacchi, ”Why Study Problematizations? Making Politics Visible”, *Open Journal of Political Science* 2 (2012): 1–8. Många har noterat likheterna mellan Foucaults och Deweys syn på problem, exempelvis Paul Rabinow, ”Dewey and Foucault: What’s the Problem?”, *Foucault Studies* 11 (2011): 11–18.

agera och föreställa sig framtiden. Exempelvis genom att belysa förgivettaganden, skapa nya begrepp, skifta perspektiv, eller rikta om uppmärksamheten. Genom att etablera en ny relation till det förflutna syftar den kritiska idéhistorien till att skapa nya möjligheter och hjälpa oss att tänka det som tidigare var otänkbart. Det är en form av historieskrivning som syftar till att frigöra oss från det förflutnas börda.²⁸

Idéhistoria som argumentation

Om det kritiska förhållningssättet uppmuntrar till att skriva idéhistoria utifrån en mer aktiv relation till samtidens utomvetenskapliga angelägenheter, så uppmuntrar det argumentativa förhållningssättet till en mer aktiv relation främst i relation till inomvetenskapliga angelägenheter. Därmed inte sagt att de inte är förenliga. Liksom att kritik i allmän bemärkelse är något alla som ägnar sig åt akademisk textproduktion bör eftersträva, bör alla analyser också vara argumenterande i allmän bemärkelse. Även om en undersökning börjar med frågor man inte kan besvara, bör man kunna det när studien är genomförd. Man behöver då övertyga läsaren om att de svar man ger är välgrundade. Det gör man genom att argumentera för dem. Därför handlar all historieskrivning om att argumentera för vissa tolkningar av det förflutna (och möjligen även för dess betydelse för samtiden).

I det följande kommer jag att presentera ett mer specifikt förhållningssätt till den argumentativa historieskrivningen som framförts av historiefilosofen Jouni-Matti Kuukkanen. Kuukkanen menar att poststrukturalistiskt inspirerad historieteori har många viktiga poänger, men att den ofta har betonat etik, estetik och politik på bekostnad av vetenskaplighet. Alltså att den epistemiska frågan gällande *historisk kunskap* kommit i skymundan. Liksom företrädarna för kritisk idéhistoria samt John Dewey, som han hämtar inspiration från, förkastar Kuukkanen idén att historieskrivning ytterst syftar till att skapa en representation som korresponderar med den förflutna verkligheten.²⁹ Överger vi den idén blir det svårt att tala om

²⁸ Hayden White, "The Burden of History", *History and Theory* 5, nr 2 (1966): 111–134.

²⁹ Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 53–60.

historievetenskaperna i termer av neutralitet, objektivitet och sanning.³⁰ Enligt Kuukkanen behöver detta inte leda till en relativism av typen *anything goes*, utan historieskrivning kan ändå betraktas som en vetenskaplig och kunskapsproducerande aktivitet.

Visserligen kommer vi aldrig att kunna jämföra en skildring av den förflutna verkligheten med det förflutna *i sig*, som för alltid är förlorat. Dessutom skulle jämförelsen, om den var möjlig, bli skev eftersom det förflutna och historikerns till stora delar narrativa framställning presenterad i text tillhör olika ontologiska kategorier.³¹ Det historiker gör, menar Kuukkanen, är att argumentera för påståenden och teser om händelser och (språk)handlingar i det förflutna, vilka inte är direkt tillgängliga för oss utan medierade på olika sätt. Därför är de historiska vetenskaperna endast empiriska i indirekt bemärkelse, till skillnad från de vetenskaper som gör direkta observationer av den yttre verkligheten eller av experiment.

Historieskrivning är alltså en *inferentiell* vetenskap som ytterst handlar om att argumentera för olika *slutledningar* (*inferences*) om företeelser i det förflutna.³² De argument vi framför har ofta ett ganska fritt förhållningssätt till den formella logikens argumentationstekniker. Vi kan dock inspireras av argumentationslära, inom vilken man inte frågar sig om ett argument är sant, utan om det är sunt, vilken evidens det bygger på, vilka dess premisser och slutsatser är, och korrektheten i dessa. Samma förhållningssätt, menar Kuukkanen, bör vi ha när vi värderar historievetenskapliga framställningar.

Konkret föreslår Kuukkanen att vi bör värdera historieskrivning utifrån tre dimensioner: den epistemiska, den argumentativa och den retoriska.³³ Den förstnämnda avser studiens vetenskapliga kvalitet och bedömer texten utifrån dess relation till det förflutna och den tillgängliga evidensen för vad

---

30 För en analys av svenska historikers förhållande till den problematiken, se Bruno Hamnell, "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i *Historisk tidskrift* och *Scandia*, 1965–2009", *Scandia* 86, nr 1 (2020): 55–80.

31 Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, 35.

32 Jouni-Matti Kuukkanen, "Historiographical Knowledge as Claiming Correctly", i *Philosophy of History: Twenty First Century Perspectives*, red. Kuukkanen (London: Bloomsbury, 2021), 44–65.

33 Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, 123–128, 156–158.

som skett eller vad folk tänkt. I det sammanhanget är även epistemiska normer som koherens, originalitet och generaliserbarhet att ta i beaktande.

Den argumentativa dimensionen värderar den historiska framställningen utifrån dess intervention i en relevant kontext, huvudsakligen det rådande forskningsläget, men samhällsrelevans kan också väga in. Vad är det texten gör? Vilken förändring vill den åstadkomma i ett visst sammanhang? Medan den argumentativa dimensionen pekar utåt, pekar den retoriska inåt, mot texten själv. I det fallet handlar det om att värdera kvaliteten på framställningens resonemang, slutledningar och argumentation: Hur tesen eller teserna som framförs underbyggs med historisk evidens, teorier, begrepp, med hjälp av tidigare forskning, utifrån förgivettagna sanningar, etiska överväganden, eller vad det kan vara.

Dessa kriterier och synen på historieskrivning som en argumentativ praktik och inferentiell vetenskap kan användas som inspiration för den som vill bli bättre på att göra den egna argumentationen tydligare för läsaren (och sig själv), men också för att bli bättre på att analysera och frilägga hur forskare inom historievetenskaperna kommer fram till sina slutsatser, teser och tolkningar.

Även om jag inte håller med Kuukkanen om att *all* historieskrivning (åtminstone implicit) är argumenterande eller tesdrivande, har han rätt i att den ofta är det, men att detta sällan skrivs ut. För att återknyta till ett exempel från tidigare i texten så driver Ambjörnsson tesen att ett skötsamhetsideal etablerade sig inom svensk arbetarklass under tidigt 1900-tal. Han talar dock aldrig om detta som en tes. Här menar jag, liksom Kuukkanen, att (idé)historiker bör bli bättre på att vara explicita med vilka teser de faktiskt driver i sina undersökningar. Att skriva fram det innebär att man klargör för både sig själv och sina läsare att man faktiskt driver en tes, och då i bästa fall lägger mer möda på att reflektera kring hur ens argument är uppbyggt.

Avslutning

Ovan har jag ämnat reda ut förhållandet mellan en idéhistorisk studies syftesformulering, frågeställningar (eller mål) och dess problemformulering, alltså de aspekter som sätter ramarna för en studie, håller den samman och

ger den riktning. Jag har förslagit en idealtypisk uppdelning mellan syftet, som svarar på *vad* studien ska göra, och problemet, som svarar på *varför* studien ska genomföras. I realiteten flyter dock dessa aspekter ofta även ihop med varandra och ibland även med frågan om hur studien ska genomföras (metod) och vilket perspektiv som anläggs (teori).

Genom att presentera tre olika förhållningssätt till idéhistoria – det problemorienterade, det kritiska och det argumenterande – har jag lyft olika synsätt på varför vi ska ägna oss åt idéhistoria. Dessa överlappar och kan med fördel kombineras. De är alla något definitionsmässigt vaga, men därför också öppna att anpassa efter den egna undersökningen. Den som vill tillämpa dem behöver alltså själv delvis definiera vad de ska betyda i den egna undersökningen. Ofta kan man inspireras av dem utan att nödvändigtvis namnge dem. Det viktiga är att det är tydligt för en själv och för läsarna vad studien strävar efter att uppnå och varför det är viktigt. Min förhoppning är att dessa sätt att tänka kring syftet med idéhistorisk forskning ska hjälpa studenter att bättre motivera sina undersökningar och därmed skapa förutsättningar för att skriva mer aktivt, uttolkande, analyserande och reflekterande uppsatser.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny. *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson, 1988.
- Bacchi, Carol. "Why Study Problematizations? Making Politics Visible." *Open Journal of Political Science* 2 (2012): 1–8.
- Baring, Edward. "Intellectual History and Poststructuralism." I *A Companion to Intellectual History*, red. Richard Whatmore och Brian Young, 48–60. Oxford: John Wiley & Sons, 2016.
- Barry, Peter. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. 4:e uppl. Manchester: Manchester University Press, 2017.

- Bartelson, Jens. "Om genealogins möjligheter och begränsningar som historisk metod." I *Historiens hemvist 1: Den historiska tidens former*, red. Victoria Fareld och Hans Ruin, 329–344. Stockholm: Makadam, 2016.
- Bergwik, Staffan, Linn Holmberg och Karin Dirke, red. *Konsten att contextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande*. Stockholm: Stockholm University Press, 2022. <https://doi.org/10.16993/bbt>.
- Berner, Boel. "Problemen med problemet. Eller: Att fånga en heffaklump." I *Att utmana vetandets gränser*, red. Åsa Lundqvist m.fl., 31–46. Malmö: Liber, 2005.
- Bianco, Giuseppe. "The Misadventures of the 'Problem' in 'Philosophy.'" *Angelaki* 23, nr 2 (2018): 8–30.
- Daston, Lorraine och Peter Galison. *Objectivity*. New York: Zone Books, 2007.
- Dewey, John. *Democracy and Education* (1916). I *The Middle Works*, vol. 9. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1980.
- Dewey, John. *Reconstruction in Philosophy* (1920). I *The Middle Works*, vol. 12. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1982.
- Dewey, John. *Logic: The Theory of Inquiry* (1938). I *The Later Works*, vol. 12. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986.
- Edenheim, Sara. "Den kulturella förvandlingen. Om historieämnet, poststrukturalismen och konflikten som inte får finnas." *Scandia* 75, nr 1 (2009): 91–109.
- Fischer, David Hackett. *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought*. New York: Harper & Row, 1970.
- Foucault, Michel. "Nietzsche, Genealogin, historien." I *Diskursernas kamp*, 101–124. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Foucault, Michel. "Vad är kritik?" *Fronesis* 36–37 (2011): 127–152.
- Gordon, Peter. "Contextualism and Criticism in the History of Ideas." I *Rethinking Modern European Intellectual History*, red. Darrin M. McMahon och Samuel Moyn, 32–55. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Hamnell, Bruno. "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i Historisk tidskrift och Scandia, 1965–2009." *Scandia* 86, nr 1 (2020): 55–80.
- Heidenblad, David Larsson. "Kanske är det dags att testa en dubbelvolt?" *Curie*, 13 juni, 2022. <https://www.tidningencurie.se/kronikor/kanske-ar-det-dags-att-testa-en-dubbelvolt/>.
- Kuukkanen, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Kuukkanen, Jouni-Matti. "Historiographical Knowledge as Claiming Correctly." I *Philosophy of History: Twenty First Century Perspectives*, red. Jouni-Matti Kuukkanen, 44–65. London: Bloomsbury, 2021.
- LaCapra, Dominick. *History and Its Limits: Human, Animal, Violence*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.
- Marx, Karl. Brev till Arnold Ruge, september 1843. Övers. Sven-Eric Liedman. https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843_sept.htm.

- Marx, Karl. Teser om Feuerbach, § 11. Övers. Sven-Eric Liedman. <https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-doo6.htm>.
- Polanyi, Michael. *Den tysta dimensionen*. Göteborg: Daidalos, 2013.
- Rabinow, Paul, red. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books, 1984.
- Rabinow, Paul. "Dewey and Foucault: What's the Problem?" *Foucault Studies* 11 (2011): 11–18.
- Rorty, Richard. *Philosophy and the Mirror of Nature*. 30th anniversary ed. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Salomon, Kim. "Varför skall vi studera internationell samtidshistoria?" *Historisk tidskrift* 3 (1991): 340–355.
- Scott, Joan Wallach. "History-Writing as Critique." I *Manifestos for History*, red. Keith Jenkins, Sue Morgan och Alun Munslow, 19–38. Abingdon: Routledge, 2007.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding in the History of Ideas." *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>.
- Svensson, Amanda. *Ett system så magnifikt att det bländar*. Stockholm: Norstedts, 2020.
- Turabian, Kate. *A Manual for Writers of Research Papers, Theses, and Dissertations: Chicago Style for Students and Researchers*. 9:e uppl. Chicago: University of Chicago Press, 2018.
- White, Hayden. "The Burden of History." *History and Theory* 5, nr 2 (1966): 111–134.

Konversationspartners: Forskningsöversikten som dialog med vetenskapssamhället

Bruno Hamnell

Vetenskap är ett ständigt pågående samtal forskare emellan, och mellan forskare och samhället utanför akademien. Att producera vetenskap handlar om att tillföra något till dessa samtal. Därigenom blir forskningen meningsfull och relevant. Den här texten behandlar den *inomvetenskapliga* konversation med forskarsamhället, som i studentuppsatser framför allt tar plats i det avsnitt av inledningen som kallas *forskningsöversikt* eller liknande.¹ I bästa fall förhåller sig en uppsatsförfattare inte enbart till tidigare forskning i forskningsöversikten, utan även i undersökningen och i uppsatsens avslutande del, där författaren summerar vad uppsatsen tillför till forskningsläget och pekar ut behov av ytterligare forskning inom området. Med det sagt kommer föreliggande text endast behandla uppsatsens forskningsöversikt.

I kursplaner och riktlinjesdokument för uppsatskurser sägs ofta att studenter ska kunna söka fram, samla in, sammanställa, tolka, problematisera, diskutera och presentera forskningslitteratur av relevans för det egna arbetet och motivera ämnesval och frågeställning i relation till denna. Även i

---

¹ Alternativa beteckningar är forskningsläge, forskningsfront, aktuell eller tidigare forskning. Även om inte forskningsartiklar och -böcker alltid innehåller en motsvarande rubrik innehåller de en diskussion av och positionering mot forskningsläget. Att lära sig spåra upp dessa är viktigt eftersom de hjälper en att identifiera vad som anses vara den viktigaste forskningen på området. Mer om detta nedan.

Högskolelagen framhålls att högre studier på grundnivå ska ge studenter förmågan att ”söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå” samt ”följa kunskapsutvecklingen ... inom området.”² Att forskningsöversikten är viktig brukar alltså framgå och studenter erbjuds generellt biblioteksundervisning i informationssökning för att få uppslag till hur de kan hitta relevant forskning inom sitt område. Sällan ges dock instruktioner i hur urvalet av forskningslitteratur ska göras och sammanställas till en forskningsöversikt, eller vad som utmärker en bra sådan.

Givet att den samlade mängden forskning ständigt växer och att vi idag har fler aktiva forskare än någonsin tidigare, samt en växande mängd databaser att söka forskning i och därtill problemet med rovtidskrifter och nonsensforskning att navigera runt,³ är det av stor vikt att studenter kan söka fram, sälla bland, värdera och syntetisera forskning inom deras ämnen och forskningsfält. Den här texten syftar därför till att hjälpa studenter identifiera, klargöra och kommunicera meningen med sina uppsatser utifrån dess relation till forskningsläget. Därigenom ges studenterna verktyg att bli bättre vetenskapsproducenter.

Nedan ska jag förklara syftet med forskningsöversikten, beskriva dess form och innehåll, samt visa hur man steg-för-steg kan gå till väga när man skriver en sådan. Det finns inte *ett* sätt att skriva en forskningsöversikt på, men förhoppningen är att kapitlets tips och exempel ska bidra till att uppsatsskrivande studenter förstår forskningsöversiktens syfte och börjar reflektera över vilket upplägg som passar just deras studie bäst. Texten är skriven med kandidatuppsatser i idéhistoria i åtanke, men kan lätt anpassas till andra nivåer och ämnen.

Varför forskningsöversikter?

Att skriva forskningsöversikter är viktigt eftersom det bekantar en med den forskningstradition och de vetenskapliga fält den egna studien relaterar till.

---

² Utbildningsdepartementet, Högskolelag (1992:1434), §8, <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1992:1434>.

³ Om den akademiska litteraturens landskap (och dess utmaningar och problem), se Christian Berggren, *Vetenskaplig publicering – historik, praktik, etik* (Lund: Studentlitteratur, 2016).

Forskningsöversikten hjälper en att identifiera de viktigaste texterna inom fältet, vilka teorier, metoder och begrepp som används, vilken empiri som har undersökts, vad de viktigaste forskningsresultaten och tolkningskonflikterna är, och vilket kunskapsbehov som finns. Att skriva forskningsöversikter kan därför inspirera och hjälpa en att identifiera fruktbara teorier, metoder, kontexter och lämplig empiri man kan använda i sin egen undersökning. Ofta är skrivandet av forskningsöversikten del av en process som hjälper en att skärpa och avgränsa den egna studiens problemformulering, teser, syfte och frågeställningar.

Det är viktigt att understryka att forskningsöversikten inte är en redovisning av all forskningslitteratur man läst. Den behöver inte heller ta upp all tidigare forskning man refererar till i uppsatsens undersökningsdel. Syftet är dels att visa vad vi vet om ämnet i nuläget, alltså vad de studier som ligger närmast den egna har kommit fram till och hur de gått till väga, dels att visa på vad den egna studien tillför till det rådande kunskapsläget. En slarvigt genomförd forskningsöversikt kan därför leda till att man bygger sin undersökning på felaktiga premisser.

Även om man i teorin ska tänka sig att forskningsöversikten försätter uppsatsen i en inomvetenskaplig dialog med den forskning som ligger närmast den egna studien, så är realiteten för en studentuppsats att läsarna huvudsakligen består av examinator och kurskamrater. Forskningsöversikten bör – liksom resten av uppsatsen – skrivas med dem i åtanke. Vilken information behöver de för att övertygas om studiens inomvetenskapliga relevans? Till skillnad från författarna till de studier som ingår i forskningsöversikten kanske inte läsarna har några förkunskaper om ämnet; då är forskningsöversikten central för att introducera dem för den vetenskapliga konversation som studien ingår i. Läsaren ska övertygas om att uppsatsförfattaren har en bra förståelse av forskningsläget och det ska framgå hur uppsatsen positionerar sig i relation till de mest relevanta studierna inom området. På högre nivåer förväntas författaren även övertyga läsaren om att studien har potential att tillföra något nytt till kunskapsläget.

Alternativa upplägg

Det går inte att säga exakt hur lång forskningsöversikten bör vara. För kandidatuppsatser är generellt en sida väl kort, men det finns sällan skäl att skriva fem sidor. Uppsatserna med de längsta forskningsöversikterna tenderar att ha samma problem: antingen tar de upp för många studier, ofta med för vag koppling till det egna ämnet, eller så består de av långa sammanfattningar – och syftet med forskningsöversikten är huvudsakligen inte att sammanfatta tidigare studier en och en.⁴ Forskningsöversikten ska vara en *synthes*, alltså att man länkar ihop texterna man tar upp med varandra, kategoriserar dem, visar på samband och mönster, likheter och skillnader mellan dem, och relaterar dem till den egna studien. Man ska *positionera sig* mot forskningsläget och *argumentera för* varför den egna studien behövs. På så sätt visar man vad den egna uppsatsen tillför till den vetenskapliga konversationen.

Det är generellt en bra idé att dela in forskningsöversikten i en början, en huvuddel och en avslutning.⁵ I inledningen motiveras ofta vilken forskning som ska tas upp, exempelvis om man gjort geografiska, språkliga, eller tidsmässiga avgränsningar. Man kan eventuellt förklara var man sökt efter tidigare forskning och vilka söktermer man använt sig av. Även om det är ett sällsynt tillvägagångssätt inom humaniora bör man inte utesluta det. Att kunna visa att det finns en tanke bakom var och hur man letar fram forskningslitteratur är en styrka. Förutom att det kan bidra till att övertyga läsaren om att man gjort ett grundligt jobb med att söka fram tidigare forskning är transparens viktigt inom vetenskapen. En risk är annars att urvalet framstår som slumpmässigt och godtyckligt.

I realiteten kan dock utsökningen av forskningslitteratur bli en snårig process som svårigen låter sig beskrivas och inte enkelt kan upprepas. I de fallen är det ingen mening med att skriva ut sökprocessen. Då får man på

---

4 Man kan förstås behöva skriva sammanfattningar av forskningslitteraturen för sin egen skull och i någon mån kan dessa inkluderas i forskningsöversikten, men sammanfattningarna ska generellt hållas kort och syftet med dem måste framgå. Forskningsöversikten får inte bli en bibliografisk uppräknning där sammanfattningar av tidigare forskning staplas på varandra utan tydligt syfte och utan tydlig relation till den egna undersökningen.

5 Det behövs sällan rubriker för detta, utan kan göras tydligt för läsaren ändå.

andra sätt övertyga läsaren om att litteraturen som behandlas är den mest relevanta.

Ett sätt att visa läsaren vad som kommer tas upp är att inleda forskningsöversikten med att lista frågorna den avser besvara. En annan strategi, som jag själv använde i min avhandling, är att inleda med att positionera studien i relation till de vetenskapliga fält den bidrar till:

This study intervenes in three intersecting areas of research: transatlantic history, the history of Anglo-American idealism and, to lesser extent, the history of liberalism. By framing the study as transatlantic, I relate it to a field of transnational history focusing on the geographical area around the Atlantic Ocean, mainly in the nineteenth and twentieth centuries. The purpose of such research is to investigate exchanges and connections between, primarily, Europe and North America, which is part of a larger historiographical trend involving comparative, transcultural, global, and world history (Armitage 2017). While social and political thought have been central in transatlantic studies (cf. Rodgers 1998; Stears 2002), philosophy has remained peripheral. In fact, most studies of American and British idealist philosophy tend to suffer from *methodological nationalism*, the tendency to treat the nation as the natural unit of research. James Secord (2004) argues that this has been a particular problem in much historical writing on Britain and the United States during the period of my concern, ca 1870–1945.⁶

I det här stycket argumenterar jag för behovet av att studera filosofihistoria runt sekelskiftet 1900 ur ett transatlantiskt perspektiv genom att visa att detta förbigåtts av filosofihistoriker, trots att det gjorts framgångsrikt inom politisk (idé)historia. Jag framhåller att originaliteten i min studie består i att jag binder samman forskningsfält som generellt inte integreras med varandra.

---

6 För att exemplet ska bli begripligt har jag ändrat mindre detaljer. Hela forskningsöversikten finns i Bruno Hamnell, *Two Quests for Unity: John Dewey, R. G. Collingwood, and the Persistence of Idealism*, Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 28 (Lund: Lunds universitet, 2021), 20–25. För att hålla antalet fotnoter nere har jag valt att använda Harvard-systemet för referenser i blockcitatet. Studierna som nämns finns i referenslistan i slutet av kapitlet.

Ytterligare ett vanligt upplägg är att förstå sig forskningsöversikten som en uppochnervänd triangel eller som en tratt, alltså att man börjar brett genom att introducera ämnet och sedan kortfattat redogör för huvuddragen i forskningen, exempelvis vilka de dominerande forskningsresultaten, teorierna, metoderna och trenderna är. Därefter smalnar man av ytterligare genom att peka ut svagheter, oklarheter, kontroverser eller brister i den tidigare forskningen, vilket leder upp till och motiverar ens eget forskningsproblem. Här är ett exempel på inledningen av en sådan forskningsöversikt:

Forskningen om svensk historieskrivnings historia har varit produktiv under 2000-talet. Ulf Zanders (2001) avhandling *Fornstora dagar, moderna tider*, som kartlägger offentliga debatter om historia och historiebrik under 1900-talet ger, tillsammans med antologin *Historieskrivningen i Sverige* (Artéus och Åmark 2012), en översiktlig bild av hur svensk historieskrivning förändrats, brukats och debatterats över tid. Därtill finns kvantitativa kartläggningar av doktorsavhandlingar i historia och idéhistoria, som ger en översikt av trender i tematik, källmaterial, teori och metod (Blom 1980; Eklöf Amirell 2007; Nilsson 2014). Dessa kompletteras av mer riktade studier om teorins roll i historieskrivningen (Torstendahl 2017; Hamnell 2020), historikers förhållande till arkiven (Wängmar 2011; Pihl Skoog 2023), samt om framväxten av specifika fält, som arbetar- och kvinnohistoria (Nyström 2015). Därtill har de normer som styr historievetenskapen studerats genom att undersöka avhandlingsrecensioner och sakkunnigutlåtanden vid befordrings- och tillsättningsärenden (Trenter 1999; Gunneriusson 2002; Larsson 2010).⁷

Här får vi direkt veta att författaren studerar den svenska historieskrivningens historia och fokuserar på forskningslitteratur från år 2000. Det är vanligt att inleda just med att lyfta fram de senaste årens forskningstrender. I det här fallet ges vi en bred bild av vad som undersökts, vilket gör att man får en uppfattning om att författaren har bra övergripande koll på den forskning

---

⁷ Exemplet är mitt eget, men har inte publicerats någonstans. Även här används Harvard-systemet för att hålla antalet fotnoter nere. Texterna som nämns finns i kapitlets referenslista.

som gjorts. Däremot får vi än så länge inga detaljer om studierna och det framgår inte vad författarens studie kommer tillföra till kunskapsläget – vi förväntar oss att nästa stycke inleds med det.

Exemplet ovan visar på något man ofta gör i en forskningsöversikt, nämligen att gruppera eller sortera den tidigare forskningen i olika kategorier eller teman. Ett tematiskt upplägg är vanligare och ofta ett bättre val än ett kronologiskt, även om det är motiverat att lyfta fram förändringar i forskningsfältet över tid, om så skett. Sådant man vanligen tar upp i forskningsöversikten gäller resultatet i tidigare forskning, men också med vilka teorier och metoder ämnet studerats, vilka discipliner forskarna som undersökt ämnet hör till, och vilken empiri de använt sig av. Om det finns konflikter eller oenigheter i forskningen bör man ta upp det. Likaså bör man försöka identifiera vad som är konsensus inom fältet, ofta behöver inte det utforskas ytterligare – om man inte vill utmana konsensus. Sällan behöver allt detta tas upp, utan det är tvärtom klokt att fokusera på ett par teman.

Forskningsöversikten bör avslutningsvis tydligt lyfta fram hur den egna studien bidrar till ny kunskap mot bakgrund av det forskningsläge man presenterat. Efter att ha ägnat mycket utrymme åt att diskutera den tidigare forskningen om Julian Huxleys relation till transhumanismen, som är avhandlingens ämne, avslutar Ingrid Dunér sin forskningsöversikt med följande stycke:

In summarizing this review of previous research on the history of transhumanism, it is possible to identify three recurring interrelated problems. The first problem concerns Huxley's contested role in the history of transhumanism [...]. The second problem concerns the relationship between eugenics and transhumanism [...]. The third problem, finally, regards the question of emergence and the historical context of transhumanism: Many accounts have taken the shape of overviews and claim antecedents that vastly predate both the coinage of the term transhumanism and its formalization into a contemporary movement.⁸

---

⁸ Ingrid Dunér, *Controlling Destiny: Julian Huxley's Post-Darwinian Evolutionism and the History of Transhumanism*, Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 33 (Lund: Lunds universitet, 2024), 21.

Här är det tydligt att Dunér menar att det behövs bättre förståelse av transhumanismens historia, Huxleys roll i den, och dess relation till eugeniken. Det är vad hennes studie ska ge oss. I det här fallet ska alltså studien bidra med att både komplettera och utmana tidigare forskning. I andra fall kan det handla om att reda ut oenigheter, oklarheter eller otillräckligheter, eller så är forskningsöversikten ett argument för att testa nya teorier eller metoder, att placera studieobjektet i nya kontexter, eller att undersöka tidigare förbisedda aktörer eller ett utforskat källmaterial.

Poängen är att forskningsöversikten ska övertyga läsaren om att den egna studien har potential att bidra till ny kunskap.⁹ Genom att visa på det kan ens egen studie göra anspråk på meningsfullhet, originalitet och relevans. Det handlar alltså om att, från ett inomvetenskapligt perspektiv, motivera *varför* studien ska göras. Ibland sägs det att man gör detta genom att identifiera en ”lucka” i forskningsläget. Jag ogillar begreppet eftersom det lätt missförstås som att det gäller att hitta ett ämne ingen har undersökt tidigare. Men att något är utforskat betyder inte att det självklart har vetenskapligt värde att undersöka det. Man bör fråga sig: Varför skulle andra som ingår i samma vetenskapliga konversation som jag vara intresserad av detta?

Arbetsprocessens delar

Att söka fram tidigare forskning¹⁰

Det första steget i att skriva en forskningsöversikt består i att identifiera relevant forskningslitteratur. För att göra det behöver man ha en någorlunda klar bild av vad man vill studera, så att utsökningen kan avgränsas. Här kan det vara till hjälp att formulera vilka frågor forskningsöversikten behöver

---

⁹ Även om detta, som nämnts ovan, generellt är för mycket begärt av studenter på grundnivå, då uppsatsen trots allt inte är forskning (som handlar om att producera ny kunskap), utan en övning i forskningspraktik. Därför handlar det då främst om att redogöra för och positionera sin studie i relation till den mest relevanta forskningen på området.

¹⁰ Ett stort tack till Andrea Mervik, Joakim Axelsson, Ranka Steingrimsdottir och Jacob Andersson på Lunds universitetsbibliotek som tagit sig tid att diskutera litteratursökning och akademiska databaser med mig, vilket varit till stor hjälp för detta avsnitt.

svara på. Är det viktigt att ta upp resultaten och slutsatserna i den tidigare forskningen, eller är det kanske teorierna och metoderna som borde stå i centrum? Eller är det olika typer av empiri eller kanske de olika kontexter som fenomenet placerats i som är det viktiga? Det är ofta en fördel att vara selektiv och sträva efter att komprimera informationen och enbart ta upp det i den tidigare forskningen som relaterar till den egna uppsatsens syfte och frågeställningar. Om originaliteten i den egna studien består i valet av kontext eller teori, så är det klokt att forskningsöversikten huvudsakligen behandlar vilka andra kontexter eller teorier fenomenet studerats i relation till och vilka resultat det gett.

Den litteratur man letar efter ska vara *forskningslitteratur*, alltså litteratur som producerar ny kunskap i enighet med forskarsamhällets normer, vanligen vetenskapliga artiklar, böcker eller bokkapitel skrivna av forskare.¹¹ Det kan även vara befogat att använda befintliga sammanställningar av forskning inom området. Kandidat- och masteruppsatser kan i vissa fall användas, men bör inte vara förstahandsvalet. Läroböcker och allmänna uppslagsverk som Nationalencyklopedin bör undvikas eftersom de inte är forskning. Däremot innehåller läroböcker och mer specialiserade uppslagsverk, som exempelvis *Stanford Encyclopedia of Philosophy* eller böcker man finner genom *Oxford Reference Online*,¹² ofta bra litteraturförteckningar i vilka man kan hitta relevant forskning.

Studenter brukar få undervisning i hur man söker fram forskningslitteratur av en bibliotekarie som anpassar undervisningen efter det egna bibliotekets resurser, så jag kommer inte ta upp detta i detalj. En bra tumregel är dock att använda stora etablerade databaser som den svenska bibliotekskatalogen Libris för böcker och förslagsvis universitetsbibliotekets egen sökmotor,

---

¹¹ Bäst är förstås att även ha koll på litteratur om ämnet som inte är strikt forskning – så kallad ”grå litteratur” – men i forskningsöversikten bör man i första hand förhålla sig till forskningslitteratur. Det ska också sägas att det finns exempelvis journalister som skrivit böcker som kan klassificeras som forskning (eftersom de producerar ny kunskap utifrån studier av ett källmaterial) även om de själva inte är forskare, dessa kan man använda i en forskningsöversikt.

¹² *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/>; Oxford Reference Online, <https://www.oxfordreference.com>. Dessa uppslagsverk innehåller inte bara bra referenser, utan generellt mycket mer djupgående information än man finner i en lärobok och kan därför också vara värdefulla när man läser in sig på ett ämne.

möjligen kombinerat med Google Scholar för artiklar.¹³ Därtill finns en mängd mer specialiserade databaser inriktade mot pedagogik, medicin och filosofi och så vidare. Innan man börjar söka fram information är det bra att bestämma på vilka ställen man ska leta och varför på just dessa. Här är det ofta en bra idé att titta igenom det egna bibliotekets resurser och att konsultera en bibliotekarie.

För att lyckas med utsökningen behöver man formulera relativt specifika *söksträngar* med hjälp av booleska operatorer (AND, OR, NOT).¹⁴ Det kan man bara göra om man har en tillräckligt tydlig idé om vad man själv ska undersöka. Det räcker inte att veta att man vill skriva om Rousseau eftersom en sökning på hans namn kommer att ge ohanterligt många träffar. Begränsar man sig till att fokusera på Rousseaus syn på pedagogik i relation till kön kan man dock söka på exempelvis "Rousseau AND (pedagogy OR education) AND (gender OR sex)". Även den sökningen ger många träffar och ett urval kommer behöva göras, men avgränsningen har gjort att utgångsläget är mycket mer hanterligt. Viktigt är också att dokumentera litteratursökningen: Skriv ner när och på vilka ställen litteratur söktes och med vilka söktermer.

---

¹³ Universitetsbibliotekens sökfunktioner indexerar en mängd akademiska databaser, däribland ofta de största, som Web of Science och Scopus. Det är dock viktigt att förstå att, för det första, så indexerar universitetsbibliotekens egna sökfunktioner inte samma uppsättning databaser och, för det andra, så finns det ingen sökfunktion som söker i alla databaser. Därför kan det vara bra att komplettera med en utsökning i Google Scholar, som är en väldigt stor databas och inkluderar mer "grå litteratur" än andra akademiska databaser. Dock är sökfunktionaliteten i Google Scholar sämre och eftersom den inte är modererad utan bygger på maskininlärning, så inkluderar den också en del skräp, exempelvis rovtidskrifter och annat icke-akademiskt material. Man behöver därför vara noga med att kontrollera kvaliteten på de artiklar man finner via Google Scholar, som dock är väldigt användarvänlig och ofta bra att göra en första utsökning med.

¹⁴ Man kan även söka på hela fraser med hjälp av citattecken ("philosophy of education") eller använda trunkering för att inkludera alternativa ändelser av ett ord (pedagog* ger träffar på både pedagogical och pedagogy). Alla universitetsbibliotek har guider för hur man söker fram material effektivt. De är ofta väldigt lika, men anpassade efter det egna bibliotekets databaser. För Lunds universitet, se "Söka, värdera och referera vetenskapligt material", hämtad 3 juli 2025, https://libguides.lub.lu.se/soka_vardera_och_referera_vetenskapligt_material.

På senare tid har det kommit flera alternativ som med hjälp av artificiell intelligens gör att man kan söka fram forskningslitteratur genom att ställa frågor på naturligt språk (i regel fungerar det bäst på engelska) i stället för att skapa söksträngar ("What was Rousseau's view on gender in relation to education?") När detta skrivs är Semantic Scholar och Elicit bland de bästa verktygen, men eftersom utvecklingen går fort kan andra bättre alternativ snart ha kommit. Än så länge är de bästa av AI-verktygen välkomna komplement som, rätt använda, effektiviserar arbetet, men de ersätter inte en traditionell litteratursökning.

En fråga som kanske infinner sig i relation till exemplet ovan är huruvida man bör förstå Rousseau som en upplysningstänkare eller som en romantiker. För att få en uppfattning om den senaste forskningen om dessa epoker kan en bra start vara att söka efter översiktsverk i Libris. Många stora förlag som Blackwell, Oxford University Press och Cambridge University Press ger ut forskarantologier som innehåller ord som *handbook*, *guide* eller *companion* i titeln.¹⁵ Mycket riktigt hittar man snabbt *The Oxford Handbook of European Romanticism* (2016), *The Cambridge Companion to Rousseau* (2001) och *The Cambridge Companion to the French Enlightenment* (2014). Det finns även exempel på äldre böcker med liknande titlar, men man vill generellt identifiera den senaste forskningen, dels eftersom man vill delta i den mest aktuella dialogen på fältet, dels för att man i den senaste forskningen sannolikt kommer att finna referenserna man behöver till den viktigaste äldre litteraturen, som man också kan behöva kolla upp.

En bra start skulle vara att titta på om det finns enskilda kapitel i de tre volymerna som kan användas i forskningsläget. I dessa bör man även söka igenom litteraturförteckningen efter forskning som kan vara relevant att titta närmare på. Man kan även ta hjälp av böckernas index eller, om de har digitaliserats, söka direkt i dem efter nyckelord.

Förutom forskarantologier är det klokt att undersöka avhandlingar, som brukar innehålla omfattande genomgångar av forskningsläget man kan

---

¹⁵ Dessa kan tyckas likna läroböcker eftersom kapitlen ger översikter av olika teman. Skillnaden är att de är skrivna personer som själva forskat om ämnena de skriver om och inte främst bygger texten på annan forskningslitteratur, utan på källmaterial. Därtill tenderar dessa böcker att, liksom vetenskapliga artiklar, vara referentgranskade (det vill säga, ha genomgått *peer review*).

inspireras och dra nytta av. Vidare bör man försöka identifiera om det finns en särskild vetenskaplig tidskrift eller vetenskapliga sällskap tillägnad ämnet man studerar. De senare kan möjligtvis ha en hemsida med förteckningar över både källmaterial, tidigare forskning och andra resurser. Ibland kan man även hitta färdiga sammanställningar av forskningsläget, ofta kallade *literature review* eller *research companion*. Poängen här är att det kan finnas personer som gjort halva jobbet åt en – det bör man utnyttja. I bästa fall har man sådan tur att någon identifierar saker som behöver undersökas. Många studier avslutas med en diskussion om behovet av vidare forskning inom fältet. Att kunna säga att ”tidigare forskning har visat att mitt uppsatsämne behöver undersökas” ger den egna studien inomvetenskaplig relevans.

Urvalsprinciper

Under utsökningen av forskningslitteratur bör man undvika att läsa mer än man behöver. Vanligtvis räcker det med titlar, innehållsförteckningar eller rubriker, och baksidestext eller abstracts.¹⁶ En fara är alltid att man hamnar i en situation där man hittar mer forskning än vad som är hanterbart givet tidsramarna för uppsatsarbetet. Därför är nästa steg att sälla bland litteraturen. Hur mycket tidigare forskning man behöver ta upp går inte att säga exakt. För en kandidatuppsats är generellt tre studier väl få, men man klarar sig ofta med färre än tio.

Att identifiera och presentera *all* tidigare forskning är sällan vare sig möjligt eller önskvärt. Det räcker om man utifrån ett par representativa exempel kan ge just en *översikt* av forskningsläget och att det framgår hur den egna studien bidrar till att föra den vetenskapliga diskussionen framåt. För att bedöma vilka studier man ska ta upp behöver man applicera vissa *urvalsprinciper*.

Den viktigaste urvalsprincipen är *relevans*. Huvudsakligen ska man behandla den forskning som ligger så nära det egna ämnet som möjligt. Viktigt att nämna är att även om ingen har undersökt exakt det man själv

---

¹⁶ En av styrkorna med de nya AI-verktygen är att de är bra på att sammanfatta vetenskapliga artiklar och även kan hjälpa en att snabbt identifiera de delar i en artikel som är mest relevanta.

undersöker så betyder det inte att det man slipper skriva en forskningsöversikt, för det finns alltid någon forskning att förhålla sig till. Även om ingen skulle ha undersökt receptionen av Heidegger i Sverige så kommer det att finnas undersökningar av Heideggerreceptionen i andra länder, samt undersökningar av receptionen av andra filosofer eller intellektuella i Sverige man kan gå i dialog med.

Eftersom urvalet görs innan man läst forskningslitteraturen på djupet och ofta innan man landat i sin slutgiltiga problemformulering är det inte alltid lätt att bedöma vilken av tidigare forskning som är mest relevant. Därför kan det vara bra att ha ytterligare urvalsprinciper att ta till hjälp. Tre sådana – utan inbördes rangordning – som *kan* vara applicerbara är *aktualitet*, *inflytande* och *kvalitet*.

Aktualitet syftar på forskningens närhet i tid. Även om relevans alltid trumfar aktualitet och det inte finns något egenvärde i att jaga forskningstrender, förväntas man visa för läsaren att man har koll på det senaste som skrivits om ens ämne. Om en forskningsöversikt enbart innehåller äldre studier behöver detta motiveras. Ur litteratursökningssynpunkt är det också klokt att börja undersöka, säg, de senaste tio-tjugo årens forskning och sedan vidga tidsperspektivet om man finner för lite. I den nyaste forskningen kommer man generellt att hitta återkommande referenser till äldre studier och på så sätt bli uppmärksam på vilka de viktigaste forskarna och texterna i fältet, som man behöver förhålla sig till, är.

Det för in oss på urvalskriteriet inflytande. Om man behöver göra ett urval är det klokt att koncentrera sig på forskning andra också förhåller sig till. Det innebär att just forskning oftast är att föredra framför studentuppsatser. Men även inom forskningen kommer vissa texter att sakna genomslag. Förutom att notera vilka referenser som återkommer i den forskning man läser kan man, när det gäller engelskspråkig forskning, använda statistik i olika databaser. Enklast att använda är Google Scholar för att titta på hur många gånger en artikel citerats av andra, vilket ger en indikation på dess inflytande. Här behöver man dock ha i åtanke att nyare

artiklar inte haft samma tid på sig att refereras som äldre och en artikel inte nödvändigtvis citeras för att den är bra.¹⁷

Att i ett tidigt stadium, då man ofta inte läst mer än ett abstrakt, slå fast kvaliteten i tidigare forskning är förstås svårt. Det man kan göra här är att dels titta på vem som är författaren: Är det en väl ansedd forskare som är verksam inom en relevant disciplin? Därtill kan man titta på själva publiceringens status. Böcker kan värderas utifrån vilket förlag de getts ut på, vad för recensioner de fått, och man kan även få ledtrådar om boken ingår i någon typ av erkänd serie, som ovan nämnda *Cambridge Companion*. Vad gäller artiklar vill man generellt att dessa har genomgått *peer review* och att tidskriften är väl ansedd. Det är lätt att undersöka genom att se om tidskriften är med på Norska listan.¹⁸ Tidskrifter som ges betyget 1 eller 2 där är alla erkända och kan användas som forskningslitteratur. Tidskrifter som inte finns listade är inte nödvändigtvis uteslutna, men dess kvalitet bör undersökas på annat sätt – lättast är att rådfråga en bibliotekarie, handledare, eller någon annan som är bekant med forskningsfältet.

Utifrån de här urvalskriterierna, vars tillämpbarhet måste prövas från fall till fall – och där relevans alltså är det viktigaste kriteriet – bör man kunna sälla bland den forskningslitteratur man hittat. För en kandidatuppsats bör man i det här läget inte ha så mycket mer än runt tio titlar. Har man allt för mycket forskning att välja mellan kanske man behöver skärpa urvalsprinciperna eller tillföra nya. Kan det vara motiverat att enbart titta på de senaste tio årens forskning? Kan det räcka med att enbart förhålla sig till svenska studier? Kanske är det motiverat för en idéhistoriker att enbart hålla sig till forskning skriven av idéhistoriker och historiker, och inte av exempelvis litteraturvetare eller filosofer? Om en forskare skrivit flera

---

17 Kontroversiella eller dåliga studier kan citeras mycket just för att det är lätt att positionera sig mot dem. Man bör alltså försöka skaffa sig en uppfattning om skälet till att en studie fått mycket uppmärksamhet. Vidare bör man vara medveten om att Googles data är baserad på hur många citeringar en artikel har av andra artiklar som ingår i Google Scholars korpus. På samma sätt är exempelvis Scopus data baserad på citeringar utifrån andra artiklar i Scopus korpus. Siffrorna för samma artikel skiljer sig därför åt, då Googles korpus är större (men också tar hänsyn till citeringar som inte alltid är vetenskapliga). Siffrorna är alltså inte definitiva och bör betraktas med viss misstänksamhet.

18 Enklast är att kolla upp tidskriften genom LiU Journal Check Up, <https://ep.liu.se/Journal%20Checkup/default.aspx>. Norska listan nås via <https://kanalregister.hkdir.no>.

potentiellt relevanta texter kanske det räcker med att välja en eller två av dessa? Övriga kan vid behov listas i en fotnot. Detsamma gäller om flera exempel av tidigare forskning liknar varandra – välj ett representativt exempel och betona att det just exemplifierar en trend i forskningen och nämn ett par andra exempel i en fotnot, utan att dessa behöver diskuteras.

Oavsett vilka urvalskriterier man väljer bör man vara tydlig med hur man resonerat och motivera varför man valt att fokusera på just den forskning man valt ut.

Katalogisera, sortera, organisera

När man sökt fram och sållat bland den tidigare forskningen kan man börja arbetet med att skaffa sig en närmare idé om vad den handlar om, helst utan att läsa mer än nödvändigt. Inledningar, avslutningar och eventuella sammanfattningar, samt valda avsnitt av hög relevans som man identifierar med hjälp av en boks index eller genom att söka i en PDF är en bra start. Kanske att man behöver läsa en recension av någon potentiellt intressant bok.

I det här läget kan man för sin egen skull behöva upprätta en lista över forskningen och skriva korta anteckningar över sådant som vad de olika studierna undersöker: vad dess syfte och frågeställningar är; vilket material de studerar; vilka teorier och metoder de använder; och vad de kommit fram till. Utifrån det kan man börja organisera dem och identifiera trender och olikheter. Det är ofta en bra idé att skriva fram ett par frågor till den tidigare forskningen och söka i den efter svaren. För att återknyta till exemplet med Rousseau skulle man kunna fråga sig vad forskningen säger om hans förhållande till romantiken respektive upplysningen och hur det påverkar hur hans pedagogik och syn på kön beskrivits. Man kan också fråga sig vilka andra pedagogiska traditioner och tänkare forskningen kopplat till Rousseau och om hans syn på kön anses representativ för tiden han levde i eller ej. Korta anteckningar om detta kan spaltas upp i en *syntesmatrix*. Den kan se ut så här:

Referenser	Tema 1	Tema 2	Tema 3
Text 1	Huvudpoäng A	Huvudpoäng B	Huvudpoäng C
Text 2	Huvudpoäng D	Huvudpoäng E	Huvudpoäng F
Text 3	Huvudpoäng G	Huvudpoäng H	Huvudpoäng I

Där det står text 1, 2, 3 skriver man alltså referensen till studierna man diskuterar och under ”tema” skriver man just de teman, eller frågor, som man läser forskningslitteraturen utifrån. Det skulle kunna vara ”Hur såg Rousseau på kön?”, ”Hur såg Rousseau på pedagogik?”, ”Vad var Rousseaus förhållande till Upplysningen och Romantiken?”, och så vidare.

Temana kan ersättas med rubriker för sådant som teori, metod, empiri, resultat och begränsningar om det är mer relevant. Poängen med det här arbets sättet är att det blir lättare att urskilja mönster i forskningslitteraturen. Syntesmatrisen kan också vara till hjälp för att, när man skriver forskningsöversikten, hålla fokus just på de för den egna studien mest relevanta temana, på så sätt undviker man att bli allt för sammanfattande.¹⁹

Skissera ett första utkast

Med syntesmatrisen som utgångspunkt bör man kunna skriva ett första utkast till forskningsöversikten. Det bör man göra relativt tidigt i uppsatsarbetet för att tydliggöra för sig själv hur man faktiskt ser på forskningsläget och hur den egna uppsatsen relaterar och bidrar till det. Som nämnts ovan ska man sträva efter att just *syntetisera* forskningen som diskuterar. Man bör försöka kategorisera och skapa samband mellan, och lyfta fram skillnader och likheter, styrkor och svagheter, i de studier som tas upp. Vidare bör man hålla utkik efter tolkningskonflikter och underbeforskade aspekter. Forskningsöversikten ska vara en kritisk analys som visar på varför den egna studien behövs mot bakgrund av den forskning som gjorts tidigare. Man bör även vara noga med att ge forskningsöversikten en logisk struktur. Olika sätt att göra det togs upp tidigare i den här texten.

¹⁹ För en mer utförlig diskussion om syntesmatriser, se Kevin R. Clark och Mary B. Buckley, ”Using a Synthesis Matrix to Plan a Literature Review”, *Radiologic Technology* 88, nr 3 (2017): 354–357.

Viss generalisering är tillåten i en forskningsöversikt, men samtidigt måste man göra studierna som tas upp rättvisa. Man ska undvika att vara överdrivet polemisk. Även om man ska positionera sig mot tidigare forskning och framhålla vad den egna studien tillför, behöver man inte hävda att tidigare forskning nödvändigtvis gjort fel eller varit dålig. Den kan ha varit utmärkt på alla sätt, även om det finns vissa aspekter av ett fenomen den inte undersökt. Generellt bygger man vidare på den forskning som gjorts, även om man kan ha invändningar mot delar av den. Viktigt är också att ge olika studier olika mycket utrymme beroende på dess relevans i förhållande till den egna studien. Om en viss studie varit särskilt inspirerande och använts som modell för den egna studien behöver den ges extra utrymme för att skillnaderna mellan den och den egna studien tydligt ska framgå.²⁰

Efter att det första utkastet till forskningsöversikt är färdigställt kan det vara klokt att se över om man behöver revidera sin syftesformulering och sina frågeställningar och sedan arbeta med andra delar av uppsatsen ett tag, för att därefter gå tillbaka och läsa den forskningslitteratur man använder i översikten mer noggrant, innan man skriver den slutgiltiga versionen.

Avslutning

Vanliga fel i forskningsöversikter är att urvalet av litteratur är oklart eller att centrala referenser utelämnas, att litteraturen huvudsakligen sammanfattas i stället för att syntetiseras, och att det är oklart vad författarens egen studie tillför till konversationen med forskningsfältet. En bra forskningsöversikt förhåller sig kritiskt, självständigt och kreativt till tidigare forskning och syntetiserar de studier som är mest relevanta i relation till den egna studiens forskningsproblem. Den ska ge en representativ översikt av den mest relevanta forskningen på området och samtidigt visa vad den egna

---

²⁰ Det är inte helt ovanligt att uppsatsskrivande studenter på grundnivå blir allt för beroende av en inspirerande studie. Det är inget konstigt eller fel med det och ingen förväntar sig att studentuppsatsen ska bli lika bra som en forskningsstudie, men den får heller inte bara bli en kopia av redan existerande forskning. Det gäller att hitta en egen ingång till ämnet eller tolkning av det, genom att exempelvis ställa nya frågor eller utforska ett visst tema mer på djupet än tidigare studier gjort.

undersökningen tillför till den vetenskapliga konversationen. Det ger studien mening och inomvetenskapligt värde.

ett par frågor man kan ställa till sin egen och andras forskningsöversikter för att bedöma dess kvalitet är: Hur motiveras urvalet av forskningslitteratur? Är den litteratur som tas upp tydligt relaterad till studiens forskningsproblem? Följer forskningsöversikten en logisk struktur? Får läsaren en bra överblick av forskningsläget (till exempel gällande resultat, teorier, metoder, empiri, kontexter, eller vad som framstår som mest relevant i förhållande till uppsatsens problemformulering)? Framgår det vad uppsatsförfattarens egen studie tillför till den aktuella forskningskonversationen? Man bör även kontrollera om författaren i uppsatsens avslutning återknyter till forskningsläget för att framhålla sitt eget kunskapsbidrag.

Referenser

- Armitage, David. "The International Turn in Intellectual History." I *Rethinking Modern European Intellectual History*, red. Darrin M. McMahon och Samuel Moyn, 232–252. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Artéus, Gunnar och Klas Åmark, red. *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2012.
- Berggren, Christian. *Vetenskaplig publicering: historik, praktik, etik*. Lund: Studentlitteratur, 2016.
- Blom, Conny. *Doktorsavhandlingarna i historia 1890–1975: En kvantitativ studie*. Lund: Historiska institutionen, 1980.
- Clark, Kevin R., och Mary B. Buckley. "Using a Synthesis Matrix to Plan a Literature Review." *Radiologic Technology* 88, nr 3 (2017): 354–357.
- Dunér, Ingrid. *Controlling Destiny: Julian Huxley's Post-Darwinian Evolutionism and the History of Transhumanism*. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 33. Lund: Lunds universitet, 2024.
- Eklöf Amirell, Stefan. *Svenska doktorsavhandlingar i historia 1976–2005: En bibliografi*. Stockholm: Kungliga biblioteket, 2007.
- Gunneriusson, Håkan. *Det historiska fältet: Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002.
- Hamnell, Bruno. "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i *Historisk tidskrift* och *Scandia*, 1965–2009." *Scandia* 86 (2020): 55–80.
- Hamnell, Bruno. *Two Quests for Unity: John Dewey, R. G. Collingwood, and the Persistence of Idealism*. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 28. Lund: Lunds universitet, 2021.
- Larsson, Simon. *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*. Hedemora: Gidlund, 2010.

- Lunds universitet. "Söka, värdera och referera vetenskapligt material." Hämtad 3 juli 2025. https://libguides.lub.lu.se/soka_vardera_och_referera_vetenskapligt_material.
- Nilsson, Ingemar. "Idé- och lärdoms historia i Sverige och dess doktorsavhandlingar." *Lychnos* (2014): 127–158.
- Nyström, Daniel. *Innan forskningen blev radikal: En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*. Malmö: Universus Academic Press, 2015.
- Pihl Skoog, Emma. "Historikernas föreställningar om arkiven: En studie av arkiven som objekt för historievetenskaplig kunskapsutvinning i *Historisk tidskrift*, 1881–2021." *Historisk tidskrift* 143, nr 4 (2023): 503–529.
- Rodgers, Daniel T. *Atlantic Crossings: Social Politics in a Progressive Age*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1998.
- Secord, James A. "Knowledge in Transit." *Isis* 95, nr 4 (2004): 654–672.
- Stears, Marc. *Progressives, Pluralists, and the Problems of the State: Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909–1926*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Torstendahl, Rolf. *Den historiografiska revolutionen 1960–1990*. Lund: Studentlitteratur, 2017.
- Trenter, Cecilia. *Granskningens retorik och historisk vetenskap: Kognitiv identitet i recensioner i dansk Historisk tidskrift, norsk Historisk tidskrift och svensk Historisk tidskrift 1965–1990*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1999.
- Utbildningsdepartementet. Högskolelag (1992:1434), §8. Hämtad 7 juli 2025. <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1992:1434>.
- Wängmar, Erik. "Historia – ett ämne för arkivnötare?" *Scandia* 77 (2011): 108–125.
- Zander, Ulf. *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press, 2001.

Stil och referenshantering

John L. Hennessey

Jag har alltid tyckt att man ska tänka på akademiskt skrivande, som används i forskningsartiklar och -böcker, som ett eget språk. Precis som andra språk har det egna regler som skiftar över tid och varierar mellan grupper; man kan säga att olika ämnen, såsom konsthistoria, statsvetenskap eller idéhistoria, har egna dialekter. Precis som andra språk är akademiskt skrivande någonting studenter behöver lära sig, särskilt om de inte bara ska läsa forskningstexter utan skriva enligt dess konventioner. Precis som andra språk lär man sig genom exponering; genom att läsa otaliga akademiska texter får man en känsla av vad som "låter rätt" eller "låter konstigt", "så brukar man säga" eller "det är ingen som säger så". Denna process kan inte ersättas av en guide, utan den kräver att man utsätter sig för och utövar språket. Precis som man måste lägga månader eller år på att lyssna till och prata med dem som redan talar ett språk som franska för att själv lära sig det måste man läsa och skriva rikligt med akademiska texter för att behärska "forskarspråket". Jag hoppas att detta kapitel kommer att vara till nytta, men det ersätter inte processen att lära sig genom att läsa många texter för att få en intuitiv känsla för stilkonventionerna, lika lite som att man kan bemästra tyska utifrån en grammatikbok.

Kapitlet ger en introduktion till många av konventionerna inom den idéhistoriska dialekten inom akademiskt skrivande. Särskilt fokus läggs på referenshantering, som är ett av de vanligaste områden jag får frågor om som lärare. Värt att notera är att det oftast inte bara finns *ett* rätt sätt att skriva akademiskt, men många sätt att göra fel. Man känner sig ofta stressad vid skrivande inför en deadline, men det är värt besväret att vara noggrann

med språk och referenshantering. Precis som med vanliga språk ger man ett (ofta orättvist) intryck av att vara ointelligent eller obildad om man gör små fel i språket eller formalia. Det är jag väl medveten om som invandrare till Sverige. Rättvist eller ej så är det sannolikt att de små detaljerna i texten kommer påverka andras bedömningar av den. Som tur är, till skillnad från i talspråk, hinner man slipa bort många slarvfel i en uppsats genom en noggrann läsning av sin text innan inlämning.

Språk är särskilt viktigt i idéhistoria, som lägger så stort fokus på skriftligt källmaterial och begreppsanvändning. Det är därför svårare inom vårt ämne, jämfört med många andra, att skilja på språk och idéer. Man ska inte lita på att idéerna kommer att ”tala för sig själva”, utan det krävs en gedigen språklig förmedling.

”Författaren” eller ”jag”?

En vanlig fråga är om man ska skriva i första eller tredje person. Förr motverkade de flesta lärare ”jaget.” Skribenten skulle i stället dölja sig bakom en impersonell vägg av passiva meningar (”det empiriska materialet lästes noggrant”) eller möjligtvis ”författaren” (”Författarna har baserat studien på 5 respondenter”). Resultatet var en text som gav ett allvarsamt intryck av objektivitet.

Precis som andra försök att uppnå objektivitet har detta synsätt kritiserats alltmer. Med utgångspunkten att det är omöjligt att förstå verkligheten utan ett förmedlande, subjektivt språk, har författare som skriver i tredje person attackerats för att oärligt försöka dölja sig och överdriva sin auktoritet. Utifrån ett sådant perspektiv ska författare i stället synliggöra sig genom ”jag”-formuleringar för att påminna om att texten inte helt kan uppnå objektivitet. Vissa kritiska forskare, särskilt inom genus- och postkolonial forskning, menar att man ska gå längre och reflektera över sin egen position (”Jag är en vit man som skriver denna text”). Kritiker till detta tillvägagångssätt har i sin tur argumenterat för att det underminerar vetenskapens ställning genom en subjektivism som inte ens försöker uppnå ett mer objektivt synsätt, vilket i värsta fall kan bidra till den växande vetenskapsförnekelsen i samhället. Är det vetenskap om det är så personligt och subjektivt? Är det

relevant, eller riskerar det att sprida en destruktiv essentialism att skriva fram delar av sin egen bakgrund, såsom könstillhörighet eller etnicitet?

Detta är svåra frågor i en pågående debatt, och det finns därför inget rätt svar om huruvida studenter ska skriva i första eller tredje person i sina uppsatser. Idag skriver många humanister i första person, så man ska inte skriva i tredje person bara för att man tror att det är det som är "rätt" i akademisk skrift. Första person har också fördelen av att ofta vara stilmässigt renare och mer lättläst. Många forskare, särskilt när det gäller engelskspråkiga texter, föredrar starkt grammatiskt aktiva meningar ("American planes bombed Hanoi" i stället för "Hanoi was bombed"). Som exemplet ovan tydligt visar kan indirekta formuleringar försumma agens och ansvar på problematiska sätt, och är dessutom ofta mindre precisa. I många fall är det lättare att skapa aktiva meningar och ta ansvar för sina ställningstaganden om man använder "jag." Det är inte fel att skriva i tredje person, men det är kanske bäst att avstå från det om man ska framföra många egna reflektioner eller om man vill undvika att läsas i många otympliga formuleringar ("Författarens personliga åsikt är..."). Det bästa är att testa sig fram för att se vad som passar ens text bäst. Som med många stilfrågor är det viktigaste att vara konsekvent.

Tempus

I stort sett alla stilguider för historiker säger att man ska använda imperfekt för att skriva om historia – detta är en stilmässig konvention. Vissa författare av populärhistoria använder sig av presens för att göra berättelser mer spännande ("Karl drar sin kikare ur jackfickan och tittar mot horisonten. Ryska arméns förband närmar sig i rask takt."), men det ska man inte göra som forskare. Det ska markeras att någonting hände i det förflutna – historikerns uppgift är att ställa frågor om och analysera det förflutna, inte att återuppleva det.

Det finns dock ett undantag som är särskilt viktigt för idéhistoriker: skribenter brukar använda presens när de diskuterar innehållet i en text eller ett konstverk, även om texten skrevs för länge sedan. Denna konvention utgår ifrån att text eller konstverk anses utgöra någonting levande, som man kan engagera sig med långt efter dess upphovspersonens bortgång. Ibland

kan det leda till en något klurig blandning av tempus i samma mening eller paragraf, men tänker man på riktlinjerna ovan, på varför de olika tempus ska användas, blir det lättare att hålla reda på vad man ska använda.

Exempel 1:

Charles Darwin **fick** inspirationen till teorin om naturligt urval under resan runt jorden med skeppet Beagle. I *On the Origin of Species* (1859) skriver han om specialisering bland olika fågelarter på Galapagosöarna.

Ibland kan det vara otydligt om man diskuterar ett verk eller en historisk händelse. Detta gäller särskilt när man vill skriva om exempelvis en författares åsikter som kommuniceras i en text. I sådana fall kan man själv välja vilket tempus som passar bäst i situationen, men det kan vara lämpligast att använda samma tempus som i meningarna runtomkring.

Exempel 2:

Darwin **menade** att alla populationer har variationer, och variationer som gör individer bättre anpassade till deras miljö gör det mer sannolikt att de överlever och överför egenskaperna till sin avkomma. [Imperfekt används i bemärkelse att Darwin som historisk person hade en viss teori eller åsikt eller framförde den muntligt till en vän eller i en föreläsning. Observera att resten av meningen är skriven i presens för att naturligt urval är en naturlag som ska gälla alltid, inte bara i det förflutna.]

eller

Darwin **menar** att alla populationer har variationer, och variationer som gör individer bättre anpassade till deras miljö gör det mer sannolikt att de överlever och överför egenskaperna till sin avkomma. [Presens används för att det är Darwins åsikt framförd i *On the Origin of Species*.]

Värt att ha i åtanke är att många tänkare har ändrat ståndpunkt i olika frågor under livet. Man ska därför vara försiktig för att undvika att ge ett vilseledande intryck genom sina formuleringar i sådana situationer.

Formellt, inte gammalmodigt språk

Ett vanligt förekommande misstag hos många studenter är att använda sig av ett gammalmodigt språk i ett försök att låta formell. Faran ökar inom historiska vetenskaper då man lätt kan bli påverkad av att läsa stora mängder historiskt källmaterial. Det är viktigt att skilja på källornas språk och forskarens – man ska inte börja låta som ens studieobjekt! Syftet med

akademiskt språk är inte att texten ska låta imponerande, utan att den ska vara precis och professionell. Forskare använder stora, ovanliga ord för att de vill vara precisa. Ofta finns det inget begrepp i vardagsspråket som har exakt den betydelse forskaren vill komma åt. Det är dock inte ett mål i sig att krångla till det med svåra begrepp. Finns det enklare formuleringar som är lika precisa bör man välja dessa. Man ska även tänka på att vara konsekvent i sin begreppsanvändning för att inte förvirra läsaren. Även om det kan vara lockande med synonymer för att variera språket ska man vara noggrann med att begreppen man använder inte har andra betydelser eller nyanser som måste förklaras.

Samtidigt som man inte ska använda gammalmodig svenska ska man även undvika att vara för informell och vardaglig. Man ska alltid skriva i kompletta meningar, skilja på ”de” och ”dem” (tänk på ”they” och ”them” på engelska om det är svårt) och inte lägga till onödiga ”så” eller ”liksom” i texten. Och man ska absolut inte använda ”wanna” eller ”gonna” om man skriver på engelska! Formalitetsnivå är någonting som är svårt att beskriva utförligt, utan man får en känsla för det som är rimligt och passande utifrån andra akademiska texter som man läser.

Svenska eller engelska?

Det blir allt vanligare att forskare skriver på engelska för att kunna publicera sina texter i prestigefulla tidskrifter och för att nå ut till en större publik. Därför är det inte förvånande att även en ökande andel svenska studenter vill skriva på engelska. Vilket språk ska man välja?

Idéhistoria i Sverige har en lång tradition av svenskspråkig forskning. Det är aldrig fel för studenter att skriva på svenska, särskilt i uppsatser. Om man inte är helt bekväm med engelska är det en stark anledning att hålla sig till svenska. Det är bättre att lägga fram en välskriven uppsats på svenska än en halvbra på engelska. Samtidigt kan det vara intressant att skriva på engelska om man använder sig av ett engelskspråkigt källmaterial eller om man skriver om ett sällsynt ämne som många utanför Sverige skulle kunna vara intresserade av. Jag tycker personligen att källmaterialet ska väga tungt i val av språk. Det är svårt att översätta många tekniska och politiska begrepp,

även när språken är så nära som svenska och engelska. Risken för att betydelsen förvrängs eller innehållet fördunklas är stor.

Väljer man att skriva på engelska (om man har svenska som modersmål), ska man vara särskilt noggrann med att kontrollera att verben har böjts korrekt. Det är väldigt lätt att glömma att de flesta engelska verb ska sluta med "s" i tredje person eftersom verbböjningar utifrån pronomen inte längre existerar på svenska. Detta kan enkelt kontrolleras med digitala språkgranskningsverktyg, såsom Grammarly.

En relaterad fråga är översättning. Ska man översätta citat på andra språk än det man skriver på? På svenska är det ganska vanligt att man anger direktcitat på engelska i texter som i övrigt är svenskspråkiga. Förr, när utbildade personer alltid lärde sig vissa språk, såsom latin eller tyska, angav man även direktcitat på dessa språk, men man kan idag oftast inte utgå ifrån att alla ens tilltänkta läsare kan något annat språk än engelska. Om originalspråket är särskilt viktigt men troligen inte tillgängligt för alla läsare kan man ange citatet eller delar av det i original i en fot- eller slutnot.

Man kan alltid översätta direktcitat till uppsatsens huvudspråk. Om man inte använder någon annans översättning ska man alltid notera att detta är "författarens översättning" eller "min översättning". Om sådana egna översättningar är många kan man skriva någonting i stil med "alla översättningar från japanska är författarens egna" i referensen första gången. Beslutet att översätta originalcitat eller inte beror mest på den tilltänkta läsarpubliken och vilka språk de kan tänkas behärska, men är i övrigt mest en smakfråga – man får själv avgöra hur man vill göra.

Som alltid i akademiskt skrivande är det viktigt att vara konsekvent. Om man väljer att översätta citat till svenska ska man även göra så med verkets titel, helst med en etablerad titel för verket om den finns. Man bör exempelvis ange *Dödssynden* för Harper Lees roman från 1960 i stället för att försöka bokstavligt översätta den engelska titeln *To Kill a Mockingbird*, eftersom boken har getts ut i svensk översättning med titeln *Dödssynden* och det är den som de flesta i Sverige är bekanta med. Det är alltid möjligt att ange den ursprungliga titeln i hakparentes (*Dödssynden* [*To Kill a Mockingbird*]). Använd samma form i referenserna och referenslistan så att läsaren lätt kan hitta verket.

Direktcitat

Det kan vara intressant av olika skäl, till exempel för att analysera en källtexts sätt att uttrycka sig eller att ge läsaren en smak av periodens språkbruk, att använda direktcitat i uppsatsskrivande. Man ska dock aldrig låta direktcitat tala för sig själv eller i stället för uppsatsförfattaren. Som idéhistoriker är det uppsatsförfattarens jobb att förmedla och analysera källmaterial, inte bara sammanställa intressanta originalcitat. Direktcitat ska med andra ord aldrig stå ” nakna ” utan analys och kontextualisering. Det finns en till viktig, nära besläktad regel: använd aldrig direktcitat ifall det går lika bra att parafasera. Här är två fiktiva exempel baserade på riktigt källmaterial på bättre och sämre sätt att använda citat:

Exempel 1:

Det så kallade Borggårdstalet, då Gustav V uttryckte en motstridig synpunkt i upprustningsfrågan än statsministern Karl Staaf, utlöste en livlig debatt i tidningarna. Några dagar senare skrev en anonym ”*Liberal väljare*” i *Aftonbladet* till försvar för militär upprustning, som hen menade var för Sveriges bästa. Skribenten anser att Liberalerna befinner sig mellan två sidor i frågan:

Från vänster ropas det, att folkets sak är i fara; den strid, som snart skall börja, gäller demokratiens heligaste grundsats: folkets bestämmanderätt i eget hus. Seger måste vinnas, även om kungaborgens portar först måste sprängas i stycken. Se'n blir alltid tid att tänka på försvaret. [§] Från den motsatta sidan ljuder maningen att sluta upp kring konungen och stödja honom i hans kamp för ett starkt och tryggt Sverge [sic]. [§] Vi ha alltså att välja mellan ”folkets” sak och Sverges [sic] sak. Det valet borde inte bli svårt.¹

Det som är särskilt intressant med insändaren är att författaren försöker definiera två begrepp som har använts tämligen löst i debatten: ”folket” och ”Sverge”: ”Vad är ”folket”? Majoriteten av landets invånare. Vad är Sverge [sic]? Alla landets invånare, våra barn och efterkommande till sena tider, vår historia, vår kultur och vår odling! Fortid, nutid, framtid!”² Därför anser författaren att valet bör vara enkelt för Liberalerna: ”Sveriges sak måste gå före folkets”.³

¹ Anon. ”På vilken sida skola vi stå? En mening till Sveriges liberaler.” *Aftonbladet*, 15 februari 1914, s. 5.

² Ibid.

³ Ibid.

Exempel 2:

Det så kallade Borggårdstalet, då Gustav V uttryckte en motstridig synpunkt i upprustningsfrågan än statsministern Karl Staaf, utlöste en livlig debatt i tidningarna. Några dagar senare skrev en anonym ”*Liberal väljare*” i *Aftonbladet* till försvar för militär upprustning, som han menade var för hela Sveriges bästa. Skribenten anser att Liberalerna befinner sig mellan två sidor i frågan, dels ”Vänsterpartierna” som anser att utvecklandet av demokratiskt deltagande och institutioner är av allra största vikt och att beslut i försvarsfrågor bör skjutas upp, dels högern, som prioriterar landets oberoende genom ett starkt försvar och vill stödja kungens utspel. Det som är särskilt intressant med insändaren är att författaren försöker definiera två begrepp som har använts tämligen löst i debatten: ”folket” och ”Sverige.” Ska vi behöva välja mellan ”folkets” (vänsterretorik) och ”Sverges” [sic] (högerretorik) bästa, undrar författaren. Skribenten löser problemet genom att definiera ”folket” som ”Majoriteten av landets invånare” och ”Sverige” [sic] som ”Alla landets invånare.” Därför anser författaren att valet bör vara enkelt för Liberalerna: ”Sveriges sak måste gå före folkets”.⁴ Med nutida ögon skulle man kunna säga att författaren gör motstånd mot vad han upplever som populismen; att majoritetens envælde inte alltid är samma sak som hela landets bästa.

Exempel 1 illustrerar flera farhågor som diskuterats ovan. Det kan vara frestande att använda långa citat då det är intressant med författarens originalspråk (hans starka känslor kanske framkommer tydligare i Exempel 1 än i Exempel 2), men ändå anges mycket text i Exempel 1 som egentligen är onödig och tydligare kan sammanfattas i huvudtexten. Framför allt gör Exempel 1 misstaget att låta texten tala för sig själv, i stället för att analysera och förklara den för läsaren. Till sist avslutar Exempel 1 med ett citat i stället för en sammanfattande analys. Återigen förväntas citatet ”göra jobbet” här, och ingen originalanalys tillfogas.

I övrigt följer Exempel 1 akademiska formalia. Längre citat, i regel de som blir längre än tre rader om de skrivs i huvudtexten, ska skrivas i en mindre storlek och i nytt indraget stycke, såsom visas ovan. Citatet anges oförändrat – originalets stavning och formatering ska inte ändras för att passa in i uppsatsen. Ett undantag kan göras om forskaren vill understryka en särskilt viktig del av citatet genom att kursivera den, men i så fall måste det noteras att det är ett tillägg (man brukar skriva ”min kursivering” i referensen).

⁴ Anon. ”På vilken sida skola vi stå? En mening till Sveriges liberaler.” *Aftonbladet*, 15 februari 1914, s. 5.

När det finns fel i texten rättas *inte* dessa, utan man lägger till noteringen "[sic]" efteråt för att visa att det inte bara är ett skrivfel gjord av uppsatsens författare. Det kan vara så att "Sverge" var en vanlig stavning dåförtiden, men oavsett innebär "sic" (som betyder "så" i bemärkelsen, "det står så") att ordet anges precis som det står i originalet. Då vet läsaren att det antingen är ett fel eller annan stavning i originaltexten, inte ditt skrivfel. Förklarande kommentarer, såsom när det finns en ny paragraf i originalet "[§]" anges inom hakparentes. Vissa akademiska författare använder "[sic!]" med utropstecken för att markera mot någonting de är emot eller som ett sätt att håna en annan författare för ett uppenbart fel som hen har gjort. Jag rekommenderar starkt att inte använda "[sic]" på det sättet – det kan betraktas som småsint och oprofessionellt.

Vad gäller referenser har Exempel 1 tre men Exempel 2 bara en. Varför? Man brukar ange referenser i slutet av flera meningar som refererar till samma text, så länge det är tydligt. Däremot är det god akademisk sed att alltid ange referenser efter direktcitats som är längre än bara några ord. Eftersom Exempel 1 har fler långa citat än Exempel 2 har det även fler referenser.

En sista punkt (eller snarare tre punkter) angående citat handlar om uteslutningstecken: "... " eller "...". Det är vanligt i svenskspråkiga texter att sätta punkterna inom hakparentes. När man utesluter en del av ett direktcitats som inte är relevant att ha med ska man alltid skriva dessa punkter för att markera det. Tre punkter används när man utesluter text inom en mening, och fyra punkter används när man utesluter text som inte tillhör samma mening eller kanske till och med samma paragraf. Till exempel, om man vill korta ner texten

Ers Kungliga Majestät har i flera brev nådigt befallt oss att vi skall sända de fyra största skeppen ut till Älvsnabben: Äpplet, Vasa, Stora Kronan och Gamla Svärdet. Även Riksamiralen och Erik Jönsson har skrivit till oss. Skeppen ska ligga där under Erik Jönssons ledning tills vidare order kommer från Ers Kungliga Majestät.⁵

⁵ "Rådets brev till Kungen om olyckan' [12 augusti 1628] tolkat till modern svenska av Vasamuseets pedagoger maj 2020." https://www.vasamuseet.se/globalassets/vasamuseet/dokument/skola/t_radets-brev-till-kungen-modern-svenska.pdf

skulle man kunna göra som så: ”Ers Kungliga Majestät har i flera brev nådigt befallt oss att vi skall sända de fyra största skeppen ut till Älvsnabben: Äpplet, Vasa, Stora Kronan och Gamla Svärdet [...] Skeppen ska ligga där [...] tills vidare order kommer [...]”

Referenshantering

Grundreglerna

Det finns många olika system för akademisk referenshantering som är mer eller mindre vanliga inom olika discipliner och fält. Man brukar använda fotnoter (Oxford-stil) i historia och idéhistoria, medan samhällsvetare oftare använder sig av referenser inom parenteser (Harvard-stil) i huvudtexten. Forskare måste dock alltid utgå ifrån de regler som finns hos det förlag eller den tidskrift som man vill publicera i; man får inte själv välja referenshanteringssystem. Det gäller även andra stilmässiga val. Jag har exempelvis fått skriva de flesta av mina artiklar på brittisk engelska trots att jag är uppvuxen i USA (och helt ojävigt tycker att USA har ett bättre stavningssystem). Studenter bör få riktlinjer kring vilket referenshanteringssystem de ska använda i sina uppsatser – i annat fall kan man välja ett vanligt system utifrån en stilguide. Flera tips anges i avsnittet om vidare läsning i slutet av kapitlet.

Det finns dock ett antal grundregler som allt akademiskt skrivande har gemensamt:

1. Man ska *alltid* ange källor för information man har hämtat utifrån och som inte är ”allmän information” (till exempel att Tyskland invaderade Frankrike 1870). Tumregeln för vad som räknas som ”allmän information” är det som man kan hitta i många olika sekundärkällor och inte är en specifik persons idé eller formulering. Referenser krävs alltså inte enbart för direktcitat – man måste även hänvisa till idéer som skrivs om med ens egna ord.
2. Man ska alltid ange tillräckligt med information om sina källor för att läsaren lätt ska kunna hitta dem. Vilken information som anges kan variera (vissa referenshanteringssystem kräver information som publiceringsort eller DOI-nummer som kan utelämnas enligt andra system), men bör oftast inkludera källans författare, titel och publiceringsår.

Detta tjänar två viktiga syften. För det första ska forskare som är intresserade av uppsatsens ämne kunna hitta annan intressant forskning eller primärkällor inom området. För det andra är referenserna en stor del av det som gör idéhistoria trovärdigt och vetenskapligt – andra forskare ska kunna dubbelkolla att man inte har feltolkat eller helt enkelt hittat på källor.

3. Man ska ange specifika sidnummer när det är möjligt. Den nyfikne läsaren ska inte behöva bläddra igenom en hel bok för att hitta det som uppsatsförfattaren refererar till. Ibland är det acceptabelt att citera ett helt verk, exempelvis om man vill referera till ett argument som drivs genom hela boken. Däremot är det särskilt viktigt att ange sidnummer för direktcitat.
4. Det räcker *aldrig* med bara en URL som referens. Alla referenshanteringssystem kräver mer information än så. Detta är viktigt då webbadresser ofta ändras. Till skillnad från ämnen med mer samtida studieobjekt är idéhistoria mindre av en ”färskvava” och forskningen ska kunna användas i många år framöver.

Många klassiska verk finns i flera upplagor. Vilken ska man referera till? Grundregeln är att referera till den upplaga man själv använder sig av. Det kan i så fall vara hjälpsamt att ange publiceringsåret för originalet inom hakparentes (till exempel ”Said 2003 [1978]”). Detta är valbart för sekundärlitteratur men viktigt för källmaterial, eftersom det spelar stor roll inom idéhistoria vilket är verken först publicerades. Om man refererar till ett klassiskt verk som helhet, utan att referera till olika delar av innehållet i detalj, kan man dock referera till bokens första upplaga.

Harvard och Oxford

Det finns många varianter av referenshanteringssystem. Dessa skiljer sig åt genom små detaljer, som hur man använder kommatecken eller om man skriver ut författarens förnamn eller bara anger initialer. Idéhistoriker i Sverige använder huvudsakligen varianter på två system, Harvard och Oxford.⁶

---

⁶ Det som kallas ”Harvard” och ”Oxford” utanför Sverige kan skilja sig från denna beskrivning, men jag håller mig till de vanligaste namnen inom Sverige.

Harvard: Detta system består av två delar: en utförlig referenslista i slutet av uppsatsen och korta referenser med författarens efternamn och publiceringsår inom parentes i huvudtexten: (Gripensvärd 1876). Fördelen med systemet är att man inte behöver ange långa referenser i huvuddelen av uppsatsen och man undviker fotnoter, som åtminstone en gång i tiden innebar merarbete för förlag att sätta. Nackdelen är att textens flyt bryts upp av referenser och det är svårt att diskutera referenserna, vilket man har möjlighet att göra i fotnoter. Systemet används oftast inom samhällsvetenskaperna, men även idéhistoriker använder det i vissa tidskrifter.

Oxford: Referenserna i texten anges i numrerade fot- eller slutnoter i stället för inom parentes. Fördelen är att klumpiga referenser inom parentes inte avbryter textens flyt och författare har möjlighet att kommentera källorna i noterna om de vill, vilket idéhistoriker ofta vill. Därför är systemet vanligt inom olika humanistiska fält.

Det finns dock varianter på hur man använder fotnoter, som oftast skiljer sig vad gäller referenslista. Ibland kan man använda en förkortad form av referensen i alla textens noter om man har en referenslista där man lätt kan slå upp den fullständiga versionen. Vissa referenssystem har ingen referenslista, bara fot- eller slutnoter, vilket kräver att man anger fullständiga referenser första gången källan citeras. I påföljande referenser till samma verk ska man ange en förkortad form. Och ibland ska man både ange den fullständiga referensen första gången den citeras i noterna *samt* i referenslistan.

Den korta formen av referenser i noter varierar också. Det kan vara författarens efternamn och publiceringsår eller författarens efternamn och en kort form av titeln. Att hitta en kort form av verkets titel, som bara ska innehålla några enstaka ord, är något av en konst. Till exempel skulle kortformen av referensen Mark Haddon, *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*, London: Jonathan Cape, 2003 kunna vara Haddon, *Curious Incident*.

Det finns även andra referenssystem, såsom APA, MLA och Chicago. Återigen kan man ha synpunkter på dessa system, men oftast får man inte

välja själv, utan anpassa sin text utifrån uppsatsriktlinjernas, tidskriftens, eller förlagets krav.

Fot- och slutnoter

Idéhistoriker (och andra historiker) älskar fotnoter. De visar var författaren hämtat sin information, ger läsaren uppslag till vidare fördjupning inom ämnet och ger utrymme för författaren att berätta intressant information som kanske är för detaljerad för huvudtexten. Man kan även ange anvisningar angående svårtillgängliga primärkällor. Tyvärr delar inte de flesta förlag samma kärlek för fotnoter. Dels är texter med noter svårare att sätta än text utan fotnoter, dels anser en del förlag att noterna riskerar att skrämja bort läsare genom att ge ett svårtillgängligt intryck.

En kompromiss många förlag använder sig av är slutnoter, som är som fotnoter fast i slutet av huvudtexten, direkt innan referenslistan. Då finns noterna, men de är dolda för de flesta läsare och de flesta sidor är enklare att sätta. Det är dock irriterande för den som faktiskt vill läsa noterna, som då behöver vända blad fram och tillbaka hela tiden medan de läser. Det börjar kanske låta tjatigt, men återigen får man oftast inte välja system själv, utan anpassa sig. Som tur är har program som Microsoft Word ett verktyg för att enkelt förvandla fot- till slutnoter och tvärtom.

Fot- och slutnoter ska numreras med arabiska siffror. Av någon anledning har Microsoft Word som standard att slutnoter numreras med romerska siffror, men det kan och bör man ändra i inställningarna. Jag har läst väldigt många forskningstexter men inte sett noter numrerade med romerska siffror en enda gång. Numrering ska vara löpande genom texten och inte börja om på varje sida. Om man skriver en doktorsavhandling eller annan bok är det vanligt att se till att notnumreringen börjar om i början av varje kapitel, men det ska man inte göra i studentuppsatser.

En sista viktig poäng: referenser i noter ska grupperas. Man ska *aldrig* ange flera noter i rad såsom man ser efter denna mening.⁷⁸⁹ I stället ska man ange flera referenser i samma not med semikolon emellan.

---

7 Gör

8 Inte

9 Detta!

Referenslistor

Som framgår från ovanstående skriver man oftast en referenslista i slutet av sin uppsats. Även här finns variationer, men de flesta rekommendationer är desamma oavsett typ av referenslista. Oavsett referenssystem bör man ange referenserna i alfabetisk ordning utifrån huvudförfattarens efternamn, eller om författaren saknas, utifrån titeln. Huvudförfattarens efternamn ska därför anges först i referenslistan, även om man enligt många referenshanteringssystem ska ange dem med tilltalsnamnet först i referenserna i huvudtext (eftersom de inte behöver sorteras alfabetiskt där). Om man skriver på engelska, observera att namn som börjar på å, ä, eller ö ska sorteras efter a respektive o, då de allra flesta engelsktalande inte vet att dessa räknas som separata bokstäver i slutet av alfabetet på svenska.

Man ska formatera listan med så kallade hängande indrag (första linjen av varje referens är vänsterjusterad och följande rad för samma referens är något indragna). På så sätt flyter inte alla referenser samman, utan man kan lätt hitta bland dem.

Ibland uppmuntras man att dela upp sina referenser i primär- och sekundärkällor. Detta kan vara hjälpsamt om uppsatsförfattaren använder många primära källor.

Referenser formateras nästan likadant på svenska och engelska. Små skillnader inkluderar riktningen på citationstecken, att man använder ett kolon i stället för en punkt på engelska mellan en boks huvud- och undertitel, samt att man använder olika förkortningar. Till exempel blir "s." (sidor) till "p." (pages) och "red." (redaktör/redaktörer) blir "ed." (editor/edited by) eller "eds." (editors).

Uppsatsskrivande studenter får förhoppnings riktlinjer angående vilken referensstil som ska användas, men går det att välja är Oxford-systemet (fotnoter) i linje med *Chicago Manual of Style* ett bra val. Denna bok har utförlig information och används i skrivande stund av svensk idéhistorias flaggskeppstidskrift *Lychnos*.

Latinska förkortningar – Ibid., Idem, et al.

Trots att de flesta inte längre läser latin finns det kvar en del latinska förkortningar som standard inom akademiskt skrivande. Dessa fyller främst funktionen att spara plats och undvika upprepningar. Den vanligaste är "Ibid." som är en förkortning av ibidem, "på samma ställe." Man behöver ofta ange samma referens flera gånger i rad för att tydligt visa att flera informationspunkter inte är ens egna utan kommer från en extern källa. Med "Ibid." slipper man skriva ut långa referenser flera gånger i rad. Till exempel, om man refererar till "Hedenstierna-Jonsson et al. 2017, s. 855" flera gånger i rad slipper man skriva hela referensen om och om igen och kan bara skriva "Ibid." i stället. Man ska alltid sätta punkt efteråt (det är en förkortning av ibidem), och man får bara referera till exakt samma ställe i det refererade verket. Om man har angett sidnummer i föregående referens behöver "Ibid." därför referera till samma sida eller sidintervall. Ifall att man refererar till en annan sida eller sidintervall i samma verk kan man skriva "Ibid., s. 857" eller liknande, även om vissa purister hävdar att man inte ska använda "Ibid." i sådana fall eftersom det tekniskt sätt inte är "på samma ställe."

I svenska uppsatser är det vanligast att man skriver ut referenserna varje gång, vilket gör att sidfoten på många uppsatser fylls med exempelvis "Hedenstierna-Jonsson et al. 2017", som ett straff i en gammaldags skola. Det må se lite klumpigt ut, men fördelen med att skriva ut referenserna är att det gör det lättare att redigera texten. Läger man till eller flyttar runt text är det lätt att "Ibid." hamnar på fel ställe och plötsligt refererar till fel källa. I vår datoriserade tidsålder har sådana förkortningar därför blivit mer sällsynta, särskilt när man kan klippa och klistra och inte behöver skriva ut upprepade referenser för hand eller med skrivmaskin.

Andra latinska förkortningar, såsom "Idem" och "op. cit." är ännu sällsyntare arter nuförtiden. "Idem" ("densamme"), ersätter någonting som är upprepade, oftast ett författarnamn. Till exempel kan man använda "Idem" om man citerar två verk av samma författare i samma referens (till exempel "Leijonhufvud 2019; Idem 2022"). Jag använder Idem ibland när jag refererar till ett kapitel i en samlingsvolym där kapitelförfattaren också är redaktör (så att jag slipper skriva deras namn två gånger i samma referens).

Idem är ingen förkortning och behöver därför ingen punkt efteråt. ”Op. cit.” (*opere citato*, ”i det citerade verket”) används för att referera läsaren till en mer fullständig referens någon annanstans i texten. Eftersom den är oprecis och föga hjälpsam för läsaren ska den undvikas. (Den används nästan aldrig längre).

En sista latinsk förkortning är vanligt förekommande och väldigt användbar: et al. (*et alia*, ”och andra”). Detta används när det finns fler än tre författare till ett refererade verk, så att man slipper skriva alla dess namn (till exempel ”Hedenstierna-Jonsson et al. 2017” i stället för ”Hedenstierna-Jonson, Kjellström, Zachrisson, Krzewińska, Sobrado, Price, Günther, Jakobsson, Götherström och Storå 2017”). Detta är vanligare inom naturvetenskaperna, där artiklar ofta har långa författarlistor, än inom de flesta ämnen i humaniora (exemplet ovan kommer från arkeologi). Ändå kan det förekomma och lär bli allt vanligare i takt med att kollaborativ digitalhistoria gör framsteg. Om författarlistan inte är alltför lång ska man försöka skriva ut alla författarnamn i referenslistan (de har trots allt bidragit till forskningen) och bara använda ”et al.” i referenserna i uppsatsens huvudtext eller noter. Återigen ska man tänka på skiljetecken. Det ska alltid finnas en punkt efter ”al” (en förkortning på *alia*), men det ska aldrig finnas någon punkt efter ”et” (”och”, vilket inte är en förkortning). ”Et al.” är standard inom engelskspråkiga forskningstexter, men på svenska har vi en egen förkortning: ”m.fl.” (”med flera”). Den används på exakt samma sätt som ”et al.” och är används med fördel inom svenskspråkig forskning (såsom i den här boken!).

Att referera till personer

Första gången man omnämner en person i sin text, oavsett om det handlar om en forskare eller en historisk person, ska man alltid ange det fullständiga namnet. Därefter ska man ange deras *efternamn*, eller familjenamn. I ett antal länder, såsom Japan och Ungern, har man seden att ange familjenamnet först. Det är därför familjenamnet Itō exempelvis ska anges först för japanska statsmannen Itō Hirobumi (1841–1909). Man ska *inte* referera till en person med bara dess förnamn (till exempel ska man *inte* skriva ”Selma Lagerlöf var en svensk författare. Selma tilldelades nobelpriset 1909.”). Det

finns vissa undantag, exempelvis om man skriver om två personer med samma efternamn (till exempel två makar eller syskon – ”Alva och Gunnar Myrdal satt en djup prägel på svensk välfärdspolitik. 1929 reste Gunnar till USA.”). Detta gäller dock enbart historiska personer, inte forskare vars sekundärlitteratur man citerar. I det senare fallet ska man fortsätta att uppges deras fullständiga namn. Man brukar även referera till kungar och liknande figurer med förnamn.

Vissa särskilt viktiga figurer, ofta filosofer såsom Karl Marx eller Michel Foucault, omnämns ibland bara med efternamn i akademiska texter, även i första instans. Jag tycker själv att detta är lite problematiskt, då det utgör lite godtyckligt ifrån att vissa tänkare är ”kanoniska”. Jag tycker personligen att det är bättre att konsekvent introducera alla personer som man diskuterar med dess fullständiga namn, även om de är Immanuel Kant eller René Descartes.

Referenshanteringsprogram

Det finns datorprogram såsom Endnote och Zotero som är avsedda att hjälpa forskare att organisera sina referenser. Man matar in information (eller väljer utifrån olika databaser) som textens författare, titel, publiceringsort, och så vidare, och sedan kan man enkelt infoga referenser och till och med byta format på dem (till exempel från Oxford till Harvard). Detta är en fördel, då det kan ta en del tid att formatera sina referenser manuellt, men jag brukar ändå inte rekommendera sådana program till studenter. Programmen tycks framförallt vara utformade för forskare som skriver ett stort antal tidskriftsartiklar om ungefär samma ämne och har en lista med sekundärlitteratur som de ofta refererar till. Ska man skicka sin artikel till en ny tidskrift med ett nytt referenssystem efter att den har blivit nekad publicering i en annan tidskrift (en del av forskares vardag) kan det vara praktiskt att kunna omvandla alla referenser med bara några klick. Däremot vinner man inte så mycket om man inte skriver många olika forskningstexter, utan bara en studentuppsats – tidsvinsten handlar mest om volym.

Dessutom fungerar inte sådana program lika väl inom fält som historia och idéhistoria som ofta citerar arkivmaterial och äldre verk som kanske

inte lika lätt kan anpassas till ett standardiserat formulär (om man till exempel saknar information som publiceringsår eller behöver ange information utifrån arkivens icke-standardiserade organiseringsystem). Det är även svårt att få material på exempelvis utländska språk att passa in. Programmen passar bäst till forskare som använder sig av nutida, engelskspråkig sekundärlitteratur.

Är man intresserad erbjuder de flesta svenska universitetsbibliotek utbildningar i referenshanteringsprogram.¹⁰ Den nationella bibliotekskatalogen Libris har också ett verktyg där man kan klippa och klistra referenser i katalogposter i olika referensformat, även om man ofta måste justera formatet eller rätta till små fel när man använder denna funktion.

Vidare läsning

Det finns många guider till akademisk stil och referenshantering. Ann Curthoys och Ann McGraths *How to Write History that People Want to Read*, samt Richard Marius *A Short Guide to Writing about History* ger en bra allmän introduktion om hur man bör skriva som historiker. Deirdre McCloskeys *Economical Writing* har en hel del praktiska tips på hur man kan skriva tydligare och mer koncist.

På svenska är Anna Götlind och Magnus Linnarssons *Konsten att skriva en fotnot* en klassiker som har tjänat många studenter och forskare väl. Språkrådets *Svenska skrivregler* ger en bra överblick av svenska språkets konventioner och formalia. Magnus Lintons *Text och stil* behandlar akademisk skrivande som ett hantverk och presenterar strategier för effektivt berättande. Böckerna *Att skriva en bra uppsats* samt *Att skriva uppsats med akribi* riktar sig mer specifikt till uppsatsskrivande studenter.

---

¹⁰ För en guide från Stockholms universitetsbibliotek, se ”Hur kommer jag igång med Zotero?” Stockholms universitetsbibliotek. 16 september 2021. Uppdaterad 26 januari 2024. <https://forum.sub.su.se/org/stockholms-universitetsbibliotek/d/hur-kommer-jag-igang-med-zotero-introduktion-till/>

Referenser

- Curthoys, Ann och Ann McGrath. *How to Write History that People Want to Read*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Götlind, Anna och Magnus Linnarsson. *Konsten att skriva en fotnot: vetenskaplig formalia för humanister*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur, 2025.
- Karlsson, Ola, red. *Svenska skrivregler*. 4:e uppl. Stockholm: Liber, 2017.
- Linton, Magnus. *Text och stil: om konsten att berätta med vetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur, 2019.
- Marius, Richard. *A Short Guide to Writing about History*. 2:a uppl. New York: HarperCollins, 1995.
- McCloskey, Deirdre. *Economical Writing: Thirty-Five Rules for Clear and Persuasive Prose*. Chicago: University of Chicago Press, 2019.
- Rienecker, Lotte, Peter Stray Jørgensen, Signe Skov, Vanessa Sonne-Ragans, Lotte Thing Rasmussen, Charlotte Wien, Kirstin Remvig och Ida Klitgård. *Att skriva en bra uppsats*. Översatt av Ann Lagerhammar. 4:e uppl. Stockholm: Liber, 2018.
- Sword, Helen. *Stylish Academic Writing*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012.
- Trost, Jan. *Att skriva uppsats med akribi*. 4:e uppl. Lund: Studentlitteratur, 2014.

DEL II

Idéhistoriska arbetsmetoder

Alltid någonstans: Platsens roll i idéhistoria

Ingrid Dunér

Rummet gör inget större intryck. Det är ett delat kontor, lite för kallt och dystert grått. Den ergonomiska kontorsstolen lovar mer än vad den håller. Ljuset från fönstret faller snett in över skrivbordet med skärm och tangentbord. I korridoren rör sig människor. Fotstegen är återkommande påminnelser om hur skör koncentrationen är.

Kontoret hör till universitetet i Lund. Här har jag tillbringat många år, först som student, senare som forskare. Staden har blivit en del av min vardag, jag rör mig dagligen mellan hemmet och universitetsbyggnaderna.

Mitt tänkande är bundet till platsen jag befinner mig på, landskapet runt omkring mig och miljöerna där jag vuxit upp. Mina erfarenheter är knutna till de ställen jag levt på och rum jag fått tillgång till. Jag är *situerad*, vilket innebär att jag inte existerar eller handlar i ett tomrum utan alltid är placerad i ett visst sammanhang, både konkret och existentiellt. Mina tankar uppstår inte i ett vakuum, utan föds, utvecklas och begränsas av de platser där de yttras och sprids. För att skapa mening och erfara världen måste jag vara någonstans, och det gäller dig också. Platsen spelar därmed en formativ roll i idéernas liv.

Det oansenliga rummet gör alltså vid närmare eftertanke stort intryck. Ljuset från fönstret, stolen jag sitter på, ljuden i korridoren. Jag är här nu. Det är inte obetydligt: det formar hur jag tänker.

Tanken tar plats

Idéhistoria kan vid första anblick tyckas handla enbart om tid. Forskning inom ämnet rör sig ofta kring frågor om kronologi, ursprung, kontinuitet och förändring. Men idéhistoria handlar också om plats. Historia ”äger rum” och platsen har betydelse för tänkandet. Idéer formas i konkreta sociala, politiska och geografiska miljöer. Det här kapitlet handlar om hur du kan använda plats och geografi som metod för att komma åt tänkandets historiska dimensioner.

Alla idéhistoriker använder i mindre eller större utsträckning någon form av geografisk information i sin forskning. Det hör närapå automatiskt till den kontextualisering som ofta framhålls som viktig för analysen: Tankar och idéer måste alltid förstås i anknytning till tid, omständighet och plats. Ibland har det handlat om att helt enkelt beskriva den plats som är relevant för studien, kanske bara i syfte att konkretisera exempelvis den tänkares liv som är fokus för undersökningen. Beskrivningen av platsen sker då i biografiskt syfte, nästan som ett skönlitterärt grepp för att ”set the scene”.

Under de senaste decennierna har det inom forskningen blivit allt vanligare att arbeta med och använda platsen även på andra sätt. Man har kommit att tala om en så kallad *spatial turn* inom humaniora och samhällsvetenskap – en rumslig vändning som tog form under 1900-talets sista årtionden, delvis inspirerad av forskare som Edward Soja, Henri Lefebvre och Michel Foucault.¹ Denna vändning tog sig uttryck i en nyvunnen känsla för och betoning på platsens betydelse och roll i historien – dess påverkan på historiska fenomen. Det handlar nu inte bara om ”en plats där historia utspelar sig”, utan om platsen som förutsättning för vad som hände, och varför.

Ett fokus på platsen kan användas som ett sätt att avvika från föreställningen att vetenskapliga eller andra idéer är universella. I stället förstås de som förankrade i den plats där de formulerades och uttrycktes. Ett platsorienterat perspektiv kan hjälpa dig att spåra idéers liv, rörelse och

---

¹ Se Edward Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London: Verso Press, 1989); Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford: Basil Blackwell, 1991); Michel Foucault, ”Of Other Spaces”, övers. Jay Miskowic, *Diacritics* 16, nr 1 (1986): 22–27, <https://doi.org/10.2307/464648>.

översättning i specifika miljöer, exempelvis städer, institutioner eller parlament. För det första utgår vi alltså från den grundläggande insikten att händelser sker och att idéer föds *någonstans*. För det andra, att dessa händelser och idéer är beroende av platsen. Platsen påverkar vad människor över huvud taget kan veta, tänka och göra. Människors tänkande och handlande är knutet till den plats där de befinner sig.

Plats, arena, rum och miljö

Att arbeta platsorienterat innebär med andra ord att se platsen som mer än bakgrund. I idéhistorisk analys blir platsen ett sätt att tänka om idéers konkreta förutsättningar. För att närma oss detta arbetssätt behöver vi först klargöra vad som avses med olika platsrelaterade begrepp.

En *plats* är ett konkret geografiskt avgränsat område. Platsbegreppet används för att förstå hur lokala förhållanden påverkar idéer. Ett exempel är forskning om Paris som idéernas centrum under franska revolutionen.² Du kan använda platsbegreppet om du vill studera hur idéer utvecklats i en specifik geografisk kontext, om du vill undersöka lokala institutioner (universitet, bibliotek, kloster), eller utforska hur en viss plats laddats med symbolik. Använd *plats* när den geografiska och kulturella kontexten är avgörande: Vad betyder *platsen x* för idéutvecklingen?

Platser kan fungera som arenor där idéer, erfarenheter och berättelser möts och utbyts. Med *arena* åsyftas en metaforisk eller konkret plats där aktörer interagerar – exempelvis i en offentlig debatt, ett parlament eller inom ramen för en vetenskaplig tidskrift. Som analytiskt verktyg används arena ofta för att belysa hur idéer formas och förhandlas i offentliga eller politiska sammanhang, där *performativitet* – det vill säga handlingars meningsskapande och strategiska karaktär – spelar en central roll. Arenabegreppet lämpar sig särskilt väl för analyser av offentligheter, intellektuella nätverk eller institutionella sammanhang, där fokus ligger på hur historiska aktörer samverkat eller konkurrerat om tolkningsföreträde.

---

² Se exempelvis Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982); Roger Chartier, *The Cultural Origins of the French Revolution* (Durham: Duke University Press, 1991); David Garrioch, *The Making of Revolutionary Paris* (Berkeley: University of California Press, 2002).

Ett exempel på en sådan användning är frågan: Hur interagerade aktörerna i en offentlig debatt, och vilka strategier använde de för att vinna gehör? Det är viktigt att komma ihåg att begreppet ofta fokuserar på konflikt, maktkamp, strategiskt agerande och synlighet.

Vissa platser är uttryckligen utformade eller särskilt lämpade för synlig interaktion och maktförhandling, såsom torg, caféer, litterära salonger, universitet eller tingshus. Andra platser blir mötespunkter genom vana, behov eller tillfällighet. Järnvägsstationer, marknader eller kök är exempel på platser där idéer, relationer och erfarenheter förmedlas ofta utan tydligt syfte eller strategiskt agerande. Det gemensamma för alla dessa platser är dock att de fungerar som ramar för mänsklig samvaro. De påverkar hur vi rör oss, var vi stannar upp och hur vi kommunicerar, med ord, blickar och gester.

Platsen organiserar kommunikationen. Den kan avgöra vem som ser eller hör vem, och vem som får tala. I en föreläsningssal eller från en predikstol kan kommunikationen bli ensidig; runt ett bord mer jämlik; i ett parlament ritualiserad och kodifierad. På så sätt uttrycker och (åter)skapar platsen sociala, ekonomiska och politiska relationer, och kan förstås som en kodad struktur som både möjliggör och begränsar mänskligt beteende och tänkande.

Medan *arena* fokuserar på synlig interaktion mellan historiska aktörer, finns det också verktyg för att ta sig an analyser av de underliggande sociala och symboliska ordningar som möjliggjort eller begränsat handling och tänkande. Ett viktigt begrepp i sammanhanget är *rum*. Ett rum kan naturligtvis avse ett konkret, fysiskt utrymme – exempelvis ett klassrum eller ett studentrum – men används i förevarande fall för att lyfta fram relationer och sociala ordningar.

Rumsbegreppet syftar på immateriella eller symboliska strukturer där makt, normer och betydelser organiseras. Typiska exempel är könscodade rum eller ideologiska rum – rumsligheter som formas genom praktik, språk och relationer snarare än genom arkitektur. Begreppet används sällan när syftet är att enbart beskriva fysisk geografi. Det lämpar sig i stället väl för analyser av hur sociala och symboliska gränser dras, upprätthålls eller utmanas, och hur handling organiseras och begränsas inom dessa ramar. Om du är intresserad av hur maktordningar och sociala normer konstruerats,

eller av hur idéer cirkulerat inom specifika sociala strukturer snarare än över geografiska avstånd, är rumsbegreppet ett alternativ.³

För analyser som rör större kontextuella sammanhang snarare än specifika platser eller sociala ordningar, erbjuder miljöbegreppet en användbar utgångspunkt. Till skillnad från mer avgränsade och tydligare definierade termer som *plats*, *arena* eller *rum* syftar *miljö* på ett bredare spektrum av omständigheter – fysiska, ekologiska, sociala och kulturella – som omger människor och både påverkar och påverkas av mänsklig aktivitet.

Miljöbegreppet möjliggör analyser av hur människor lever inom och samtidigt formar de systemiska villkor som omger dem. Det är användbart i analyser som fokuserar på långsammare, strukturella förändringsprocesser och breda kontextuella villkor. Det används för att undersöka de ömsesidiga beroendeförhållandena mellan människa och omgivning, samt hur idéer om exempelvis natur, samhälle eller teknik uppstår i nära samspel med fysiska strukturer – som floder, fabriker, infrastrukturer eller klimatzoner – vilka i sin tur laddas med kulturell och politisk betydelse. En typisk fråga i anknytning till miljöbegreppet kunde exempelvis vara: Hur förändrades synen på människans plats i naturen genom städernas expansion?⁴

Medan *plats* i första hand syftar på fysisk lokalisering, *arena* och *rum* betonar social interaktion och social struktur, och *miljö* rör mer övergripande systemiska sammanhang, används dessa begrepp ibland parallellt eller till och med synonymt, beroende på disciplinär kontext och teoretisk inriktning. Tänk bara på *spatial turn*, som ofta översätts till svenska som ”den rumsliga vändningen”, men syftar till och innefattar forskning med fokus på allt från geografisk plats till symboliska rum. Ett universitet kan

---

3 Begreppet har starka kopplingar till teoretiker som Henri Lefebvre, med idén om att rummet produceras genom praktik och genom att ges betydelse, samt Michel Foucault, som intresserade sig för hur rumsliga ordningar styr och reglerar subjekt och makt. Se not 1 ovan.

4 Forskare inom miljöhistoria och teknik- och miljöstudier i synnerhet har använt och utvecklat miljöbegreppet. De har betraktat miljö som en formativ faktor, en aktiv del av förändringsprocesser. Se exempelvis Thomas P. Hughes, *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880–1930* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983); William Cronon, *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West* (New York: W. W. Norton, 1991); David Blackbourn, *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany* (New York: W. W. Norton, 2006).

därmed beskrivas som en fysisk plats, ett rum för kunskap, eller som en miljö präglad av kulturella normer, historiska praktiker och geografiska förutsättningar. Begreppen kan användas deskriptivt, men det är viktigt att du är tydlig med hur du använder dem, eftersom deras användning för med sig olika teoretiska implikationer.

Oavsett vilka teoretiska ramverk och analytiska begrepp du använder dig av, är platsen – om du arbetar platsorienterat – inte neutral utan har en identitet som påverkar hur den upplevs och används av dem som vistas där. Ett laboratorium är exempelvis inte bara en fysisk plats där kunskap produceras, utan kan också ses som en specifik forskningsmiljö och som ett rum konstruerat för vissa syften, med vissa praktiker och där vissa former av kunskap görs möjliga. Laboratoriet har möjliggjort nya upptäckter och idéer, men har också påverkat vad som varit möjligt att ta reda på. Det formade ideal för vetenskapen och ledde till att andra tillvägagångssätt inom naturvetenskaplig forskning marginaliserades.⁵

Begrepp som plats och rum fungerar som verktyg för att analysera idéers rörelse, förhandling, materialitet och relationella förutsättningar. Att arbeta platsorienterat kan hjälpa forskaren att röra sig bortom texter och idéer som isolerade enheter, för att i stället förstå dem som förankrade i specifika kontexter. Det öppnar för en rad frågor, exempelvis:

- Varför finns dessa idéer här men inte där?
- Vad händer med idéer när de rör sig i rummet, till en ny plats, och hur förflyttas de?
- Vart reser människor vid olika tidpunkter och av vilka skäl? Hur påverkar resorna tänkandet?
- Vem får tillgång till en plats och vem blir utestängd?
- Hur har platsen influerat kunskaps- och vetenskapsproduktion?

Genom att ställa sådana frågor kan du fördjupa din förståelse av hur idéer formas i samspel med platser. Målet är att synliggöra idéernas materiella, sociala och historiska förankring. Ett platsorienterat perspektiv öppnar för att se tänkandet som situerat, villkorat och i ständig rörelse.

---

⁵ Se Bruno Latour och Steve Woolgar, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts* (Beverly Hills: Sage Publications, 1979).

Rumsliga nivåer: exemplet Lund

Att arbeta platsorienterat innebär att reflektera över hur rumsliga nivåer påverkar förståelsen av idéers innehåll, spridning och betydelse. En utmaning ligger i att välja vilken rumslig nivå du vill fokusera på, eller hur olika nivåer kan kombineras. En och samma plats kan analyseras ur flera perspektiv: globalt, nationellt, urbant, lokalt eller symboliskt. Dessa nivåer utgör inte en linjär modell som måste följas i en bestämd ordning. Se dem som olika möjliga analytiska raster som du kan växla mellan, beroende på vilken aspekt av idéhistorien du vill undersöka. För att konkretisera nivåerna används här Lund som exempel på en vald plats.

Det globala idélandskapet

Idéer rör på sig. De migrerar mellan platser, liksom människor gör. Och i dessa förflyttningar kan förändringar ske. Det globala perspektivet – nära besläktat med transnationella och transkulturella angreppssätt – är bra att använda när du vill analysera idéers rörelse över geografiska och kulturella gränser. En idéhistorisk analys kan fokusera på idéernas geografiska rörlighet och på hur idéer färdas och sprids, genom resande tänkare, översättningar, bokhandel, korrespondens och digital kommunikation.

En idé uttryckt i ett sammanhang kan, när den passerar en gräns – fysisk, språklig, kulturell – förändras, förskjutas och få ny betydelse. Därför går det att spåra och kartlägga en slags intellektuell geografi, där frågor ställs om hur idéer varierar mellan geografiska områden och hur plats och miljö formar själva tänkandet. Inom forskning om upplysningen har ett sådant grepp visat att det fanns många ”centra” för upplysningens idéer. Det vi ofta benämner ”Upplysningen” behöver inte lokaliseras enbart till Paris, utan uppstod simultant i olika delar av Europa och globalt. Dessutom såg upplysningen olika ut på olika platser, beroende på social, kulturell och geografisk kontext.

Det är metodologiskt viktigt att skilja mellan diffusion, där idéer antas spridas i oförändrad form från centrum till periferi, och översättning, där idéer omformas och ges ny innebörd när de rör sig mellan platser och kontexter. Översättning betonar aktörers roll i att omtolka tankegods.

Lund är en liten stad i världen, men har trots detta utgjort en nod i det globala nätverket av idéer och kunskapsutbyten. När universitetet grundades år 1666 var det en del i ett större europeiskt kunskapsprojekt, där universiteten skulle fylla rollen som nav i den kristna världens lärdomssystem. Föreläsningar och avhandlingar stod i dialog med internationella strömningar: humanismens tradition, naturvetenskapens framväxt, och senare upplysningens och romantikens idéer. För en idéhistorisk analys blir Lund en plats där internationella idéer både har omsatts och ibland förblivit utsagda i en lokal kontext.

Det nationella och regionala rummet

Det nationella och regionala rummets nivåer befinner sig mellan det globala och det lokala och kan belysa relationen mellan territoriell tillhörighet och intellektuell kultur. Det handlar om hur idéer formas, sprids och får betydelse inom ramen för nationella och/eller regionala kontexter. Använd det nationella eller regionala perspektivet när du undersöker institutionalisering av idéer eller statliga och kommunala projekt, frågor om statens roll som idébärare och hur idéer anpassas till nationell eller regional identitet.

Det kan exempelvis handla om hur en nation institutionaliserat vissa idéer genom skola, universitet, kyrka eller kulturpolitik och hur detta påverkats av infrastruktur, tryckpressar, skolväsende och regionala institutioner. Inom vetenskapshistoria har man intresserat sig för frågor om hur vetenskapliga stilar uppstår lokalt, och hur kunskap sprids inom nationen och på vilka vägar den färdas när den gör det.⁶

Lund är förankrat både i Sverige och Skåne. Historiskt har staden varit en gränsszon. När Lund ännu tillhörde Danmark fanns inget universitet i staden. Eftersom det redan fanns ett universitet i Köpenhamn, såg danskarna inte någon anledning att sprida universitetsutbildning till provinsen; studenter från Skåne förväntades i stället söka sig till den danska huvudstaden. När Skåne införlivades i Sverige på 1600-talet blev ett universitet i Lund ett medel för försvenskning och ett verktyg för byggandet

---

⁶ Se även texten om vetenskapshistoria av mig och Jimmy Jönsson i denna volym.

av en ny nationell ordning. Det gör Lund till ett exempel på relationen mellan nation och region: universitetet var ett svenskt projekt, men präglades av den skånska och danska historien. Ännu idag är Lund både en nationell symbol – som plats för ett av Sveriges äldsta lärosäten – och en regional knutpunkt i Skåne, präglad av Öresundsregionens utbyte av idéer, kultur, språk och arbetskraft.

Det urbana rummet

Städer ger form åt vardagens rytmer och intellektets möjligheter. Det urbana rummet fungerar som en arena, en plats för offentlighet där idéer inte bara skapas utan också kan bli synliga, diskuteras och ges politisk eller kulturell betydelse. Ett vanligt idéhistoriskt tillvägagångssätt har varit att fokusera på en stad och dess idéklimat under en specifik tidsperiod – att undersöka hur denna plats har genererat särskilda idéer genom de grupper, institutioner och relationer som funnits där.⁷

Det urbana rummet kan bli relevant inte bara om du är intresserad av en viss historisk stad, utan till exempel om du fokuserar på koncentrerade intellektuella miljöer och vill förstå den sociala infrastrukturen kring idéproduktion. Här finns också utrymme för analyser av stadsrum som levda erfarenheter. Att arbeta med det urbana rummet innebär att analysera hur städer som platser formar, bär och omsätter idéer. Det handlar om att se både den fysiska staden – med sina gator, byggnader och offentliga rum – och den sociala staden, där människor möts, samtalar och organiserar sina liv. Staden kan därmed förstås som en arena där tänkande och kultur blir situerade i konkreta sammanhang, där platsens fysiska utformning, tillgänglighet och ibland även geografiska läge påverkar vilka idéutbyten som blir möjliga.

Det finns flera klassiska idéhistoriska städer, som Aten, Wien, Berlin eller Paris. Men dessa är ingalunda de enda urbana rum som kan undersökas. Själva staden Lund, med sin medeltida stadskärna, har länge fungerat som en social arena för möten mellan invånare, studenter och besökare. De

---

⁷ Som berömt exempel, se Allan Janik och Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1973).

smala gatorna och små torgen har i århundraden varit platser för handel och folkliv, politiska manifestationer och akademiska ceremonier. Domkyrkan står som monument över medeltidens kosmologi och kyrkans makt över tid och rum. Universitetets expansion under 1800- och 1900-talen förvandlade Lund till en alltmer uttalad universitetsstad. Studentnationer, bokhandlar och caféer blev intellektuella mötesplatser som bidrog till den urbana identiteten, ännu idag synlig i det vardagliga flödet av cyklar, studenter och akademiskt liv som präglar stadsrummet.

Byggnaden och lokalen

På denna nivå träder byggnader och fysiska rum fram som aktörer i idéhistorien. Den byggda miljön formar idéer och möjliggör idéutbyten. Arkitektur och rumslig organisering uttrycker idéer – om makt, disciplin, rationalitet, men också om öppenhet, frihet och dialog. Platsens materialitet spelar här en central roll. Ett fokus på denna nivå passar alltså när du intresserar dig för hur den fysiska utformningen av en plats – dess arkitektur, materialitet och tillgänglighet – påverkar intellektuell verksamhet, social interaktion eller maktförhållanden. Du kan ställa frågor om hur byggnader uttryckt ideologier, normer eller samhällsambitioner, exempelvis genom monumentalitet, symmetri, avgränsning eller öppenhet.

Valen bakom en byggnads utformning är sällan neutrala, utan speglar rådande estetiska ideal och makthierarkier. Här finns utrymme för ett fenomenologiskt perspektiv, där rummets påverkan på kropp, känsla och tanke uppmärksammas. Studier har visat att monumental arkitektur inte bara väcker förundran, utan även kan framkalla en känsla av osäkerhet och passivitet, vilket i sin tur påverkar individens beteende i rummet.⁸ Även rummets storlek har betydelse: ett stort rum kan få tiden att upplevas som långsammare, enligt experimentell forskning.⁹

---

8 Yannick Joye och Siegfried Dewitte, "Up Speeds You Down: Awe-Evoking Monumental Buildings Trigger Behavioral and Perceived Freezing", *Journal of Environmental Psychology* 47 (2016): 112–125.

9 A. J. DeLong, "Phenomenological Space-Time: Toward an Experimental Relativity", *Science* 213, nr 4508 (1981): 681–683.

I Lund utgör universitetets lokaler konkreta rum för tankeutbyte i undervisning, samtal och skrivande. Men också de mer privata utrymmena, som studentkorridorer och kontor, fungerar som viktiga platser där idéer får form och relationer växer fram. Universitetshuset, invigt 1882, kan i sig läsas som en idéhistorisk text. Dess arkitektur förkroppsligar en idealbild av vetenskap och bildning: med antika kolonner och sfinxer på taket förmedlas en känsla av kontinuitet, auktoritet och tradition. Men byggnaden inte bara rymmer idéer, utan formar dem också. Ordningen i rummet påverkar hur kunskap produceras: i föreläsningssalen kan kunskap traderas, men även tankar prövas, auktoriteter ifrågasätts och nya intellektuella traditioner uppstå.

Det imaginära och diskursiva rummet

En plats behöver inte nödvändigtvis existera i fysisk bemärkelse. Den kan lika gärna vara imaginär, symbolisk eller diskursivt konstruerad. När vi talar om ”utopi” eller om ”Västerlandet”, ”stad och landsbygd” eller ”centrum och periferi”, rör vi oss i landskap som inte nödvändigtvis kan lokaliseras geografiskt men som ändå är idébärande platser. Dessa platser existerar i föreställningar, språkbruk och kulturella narrativ snarare än på kartan.

Denna nivå är lämplig för att analysera föreställningar om platser, särskilt när platsen i fråga bär på ideologisk laddning. Den lämpar sig också väl om du intresserar dig för hur föreställda platser skapat tillhörighet, distans, ideal eller hotbilder eller för hur vissa platser blir bärare av idéinnehåll utan att vara fysiskt närvarande i konkret bemärkelse, som exempelvis ”utopi” eller ”folkhemmet”.

Verkliga och imaginära platser går ibland in i varandra. En geografisk plats kan därför med fördel analyseras i relation till idéer och dikotomier som centrum/periferi, helig/profan, maskulin/feminin, nära/långt bort, lokal/global – begrepp som strukturerar både hur vi förstår världen och hur vi rör oss i den. Sådana motsatspar präglar till exempel hur städer och platser föreställs: Paris som civilisationens centrum i kontrast till den lantliga periferin och landsbygden som symbol för efterblivenhet och tradition; Jerusalem som helig plats, med en idé om gudomlig närvaro, i relation till

andra städers profana rum; universitetet och laboratoriet som traditionellt maskulint kodade rum, som knöts till rationellt och tekniskt arbete.

Lund är ingen imaginär plats men är ändå – som framgått ovan – laddat med föreställningar, berättelser och symboliska betydelser. För många är det en studentstad, präglad av akademiska traditioner och ett rykte om bildning och intellektuell miljö. Universitetets närvaro och idéproduktion formar stadens immateriella landskap. För andra är Lund en historisk plats, rotad i medeltidens religiösa strukturer och symboliserad av Domkyrkans monumentalitet. Dessa dominerande diskursiva föreställningar kan också dölja andra erfarenheter och verkligheter. Bilden av Lund som idyllisk studentstad kan osynliggöra sociala spänningar, exkludering eller ojämlikhet. Studentlivet har historiskt inte varit tillgängligt för alla, och bostadsbrist och höga levnadskostnader kan skapa barriärer. Betoningen av Lunds akademiska karaktär kan ha gjort att stadens vardagliga liv, dess mångfald och sociala problem, hamnat i skymundan.

Spatiala hierarkier

De rumsliga nivåerna som beskrivits ovan – det globala, nationella, urbana, lokala och imaginära – kan alltså förstås som olika analytiska perspektiv. De hjälper dig att välja vilken eller vilka skalor du vill undersöka idéer i. I praktiken kan nivåerna kombineras. En idé rör sig kanske globalt, får nationellt genomslag, konkretiseras i en stad, diskuteras i en viss byggnad och får slutligen symbolisk betydelse. Eller tvärt om: En idé föds och växer i en urban miljö, för att sedan institutionaliseras nationellt, resa internationellt och under vägens gång laddas med ideologisk mening.

Bakom dessa konkreta nivåer finns också mer abstrakta ordningar som påverkar hur kunskap och idéer sprids, värderas och ges betydelse. Här kommer begreppet spatiala hierarkier in.

Till skillnad från de rumsliga nivåerna, som används för att avgränsa analysen, syftar spatiala hierarkier på de maktstrukturer som organiserar det intellektuella landskapet – de asymmetrier i synlighet, auktoritet och tillgång som gör vissa platser och röster centrala, medan andra marginaliseras eller osynliggörs. Sådana strukturer av centrum och periferi påverkar inte bara idéernas spridning, utan också vad som överhuvudtaget uppfattas som

giltig kunskap. Detta perspektiv utvecklar tanken att den plats där idéer produceras i hög grad präglar deras innehåll och form.

Som student i idéhistoria kan du analysera hur dessa ordningar uppstått, upprätthållits och utmanats. Historiskt har vissa städer, institutioner och regioner – såsom Paris, London, eller universiteten i Oxford och Sorbonne – etablerats som intellektuella centrum, medan andra miljöer har framställts som perifera eller som efterklanger av centrumets idéproduktion. Att undersöka dessa hierarkier handlar därför inte om att bekräfta dem, utan om att analysera dem som historiskt skapade konstruktioner som format vår förståelse av kunskap, modernitet och kultur.

Ett sådant perspektiv lyfter fram hur idéer översätts, omformas och ges ny betydelse i lokala kontexter. Utifrån detta kan du till exempel kartlägga kunskapsflöden mellan olika platser och analysera vilka faktorer som möjliggjorde eller begränsade dem, eller identifiera alternativa kunskapsgeografier där periferin fungerat som en plats för motstånd, innovation och kreativitet. Ytterligare ingångar skulle kunna vara att undersöka hur centrum och periferi konstruerats i källmaterialet: vilka platser, röster eller institutioner har framställts som särskilt auktoritativa eller legitima kunskapskällor? Eller att analysera översättning och övertagande som intellektuella praktiker: hur omformas idéer när de rör sig mellan rum med olika status?

Att uppmärksamma spatiala hierarkier innebär således att inta en kritisk hållning till den karta över idéernas värld som vi själva ritar. Det handlar inte bara om var idéer uppstår, utan om vilka platser som tillåts räknas som deras legitima ursprung.¹⁰

---

¹⁰ Se exempelvis Doreen Massey, *Space, Place and Gender* (Oxford: Polity Press, 1994); David N. Livingstone, "The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science", *Environment and Planning D: Society and Space* 13, nr 1 (1995): 5–34; David N. Livingstone, *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press, 2003); Matthias Middell och Katja Naumann, "Global History and the Spatial Turn: From the Impact of Area Studies to the Study of Critical Junctures of Globalization", *Journal of Global History* 5, nr 1 (2010): 149–170; João Marcelo Ehlert Maia, "Space, Social Theory and Peripheral Imagination: Brazilian Intellectual History and De-Colonial Debates", *International Sociology* 26, nr 3 (2011): 392–407; Marja Jalava, Stefan Nygård och Johan Strang, *Decentering European Intellectual Space* (Leiden: Brill, 2018).

Plats som material och verktyg

Om du har möjlighet att besöka en plats som är relevant för det du undersöker borde du göra det! Att befinna sig på en plats där något en gång utspelade sig är inte bara en fysisk upplevelse, utan också en kognitiv handling och en möjlighet att närma sig det förflutna. Kroppens närvaro, ögats blick och örats intryck erbjuder en annan form av kunskap än den som kan nås via texter. Platsen kan fungera som en länk mellan nutid och dåtid, som hjälper forskaren att förstå, känna och föreställa sig.

Vissa platser betraktas som särskilt betydelsefulla just därför att viktiga historiska händelser har utspelat sig där, eller för att platsen är karaktäristisk för en viss epok. Inom historieämnet talar man ibland om ”platser av särskild historisk vikt”.¹¹ Ett tydligt exempel är bevarandet av Nazitysklands koncentrationsläger. Den psykologiska effekten av att befinna sig just där – på den plats där det hände – har uppfattats som särskilt verkningsfullt för minne, lärande och förståelse.

Men inte alla platser uttrycker sin historia. Vissa har förändrats så mycket i sin användning, atmosfär, ljudbild, ljus eller struktur att den historiska dimensionen är svår att avläsa. Det som en gång var ett centrum för mänsklig aktivitet kan idag vara öde, rekonstruerat, romantiserat – eller glömt. Därför krävs förkunskaper och tolkning av den som besöker platsen. Historiska eller rent av försvunna platser – både i konkret och i abstrakt bemärkelse – kan delvis återuppstå genom det källmaterial vi förfogar över.

Platsen kan användas som ett verktyg för att på olika sätt organisera din forskning. En vald plats kan fungera som ram för avgränsning av material. Detta tillvägagångssätt hjälper dig att identifiera platsspecifika källor, som lokala arkiv, bygglov, markregister, tidningsartiklar, kartor, fotografier och stadsplaner.

Platsen kan också användas som ett verktyg för att hjälpa dig att strukturera en berättelse och forma ett analytiskt raster. En viss by, ett hus, ett kvarter, en vallgrav, ett bergspass – allt kan fungera som portaler in i

---

¹¹ För vidare diskussion, se David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985); Brian Graham Ashworth, *Senses of Place, Senses of Time* (Aldershot, England: Ashgate, 2005); Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (New York: Routledge, 2006).

historien och kan förankra din analys i det konkreta samtidigt som du får syn på större historiska rörelser. En studie om medeltida politiskt tänkande kan struktureras utifrån olika platser – kloster, stad, hov, slagfält – för att visa olika politiska idépraktiker i olika miljöer.

Att börja med en plats, snarare än ett abstrakt tema – till exempel Glasgow i stället för industrialisering – kan ge en annan ingång till forskningsfrågan. Det är ett sätt att förankra projektet i någonting mera konkret och gör det möjligt att studera hur industrialiseringen faktiskt tog form i ett specifikt sammanhang. Sådan forskning kan antingen förklara likheten i historisk utveckling mellan olika platser, eller upptäcka hur globala händelser fått unika, lokalt präglade konsekvenser – eller både och.

Platsspecifikt källmaterial ger uttryck inte bara för hur platsen var, utan också för hur den uppfattats, förståtts och gestaltats. Sådant material kan återfinnas i lokala arkiv, men också i mer oväntade former: monument, offentlig konst, gästböcker, telefonkataloger och tidtabeller kan ge inblickar i platsens roll i människors vardag. Stadsplaner och vägskyltning kan bära ideologiska budskap och formge människors sätt att navigera både fysiskt och kognitivt.

Kartor är kanske det mest uppenbara platsspecifika materialet. De är inte bara instrument för orientering, utan uttrycker också världsbilder. De är system av tecken och idéer, visuella representationer av ett sätt att se. De visar vad som räknats, vad som inkluderats och vad som osynliggjorts. Inom kritisk kartografi har man utgått från att kartor, trots sina anspråk på objektivitet, alltid är ideologiska konstruktioner. Historiska kartor vittnar om hur en plats har uppfattats och organiserats, och ger ofta uttryck för en kosmisk, religiös eller politisk ordning. Inom idéhistorisk forskning kan även skapandet av kartor vara användbart, inte minst för att spåra idéers geografiska spridning, exempelvis genom att visualisera översättningar av filosofiska verk eller intellektuell korrespondens mellan individer, städer och länder.¹²

Andra typer av platsspecifika källor kan inkludera bygglov, lantmäterihandlingar och folkbokföringsregister. Dessa dokument kan hjälpa till att rekonstruera förändringar i landskapet, ägandeförhållanden,

---

¹² Som exempel på detta, se det Stanfordbaserade forskningsprojektet "Mapping the Republic of Letters", som kartlägger Voltaires korrespondens och intellektuella nätverk.

befolkningens sammansättning eller sociala relationer över tid. Fotografier och landskapsmålningar kan visa förändring över tid, men uttrycker också estetiska och politiska föreställningar om vad en plats är eller borde vara. Reseskildringar och guideböcker berättar inte bara om hur en plats såg ut, utan vad som ansågs värt att se och ger därmed uttryck för samtida idéer om betydelse, kultur och värde.

Det går även mycket bra att arbeta med plats i mera reguljärt källmaterial, i textanalys av tryckt material, brev och dagböcker. Genom idéhistoriska läsningar av dagböcker, brev, essäer, romaner och filosofiska texter kan du undersöka hur människor har tänkt med platsen, hur den har påverkat deras världsbild, och hur de har beskrivit den som en del av sitt idébygge. Ett exempel är Jean-Jacques Rousseaus relation till Genève och naturen där omkring, där platsen och landskapet inte bara fungerar som bakgrund, utan blir bärare av hans föreställningar om frihet, autenticitet och moraliskt liv.¹³

Om du vill undersöka hur idéer rör sig mellan platser, kan du ta fasta på lokalproducerat material. Till exempel skulle du kunna spåra marxistiska idéers omvandling i Latinamerika – där ”klasskamp” tolkades genom lokala förhållanden som agrara relationer och ursprungsbefolkningens roll – genom att studera översättningar, brev, dagböcker, förord till lokala utgåvor och pamfletter.

Det går även att forska om begrepp som är laddade med spatial eller geografisk innebörd. Ett av de mera berömda exemplen är hur begreppet ”Orienten” i Edward Saids mening fungerar som en plats trots sin abstraktion.¹⁴ Ett annat typfall är ”Hemmet”, som under 1800-talet kopplades till kvinnlighet, privat sfär och nationalism: platsen ”hem” fick både konkret och ideologisk betydelse. Detta har undersökts med hjälp av material som tidens litteratur, kvinnotidskrifter, arkitekturideal och populärfilosofiska texter.¹⁵

---

13 Se exempelvis Helena Rosenblatt, *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to the Social Contract, 1749–1762* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Jean Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau: Genomskinlighet och hinder* (Stockholm: Atlantis, 2002).

14 Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).

15 Se exempelvis Monica Cohen, *Professional Domesticity in the Victorian Novel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Lucy Delap, Ben Griffin och Abigail Wills, *The Politics of Domestic Authority in Britain Since 1800* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009).

Sammanfattning

Plats låter enkelt, men är allt annat än neutralt. Här är en sammanfattning av hur du kan tänka med plats som verktyg, alltså några vägledande principer.

Försök att se platsen som mer än en kuliss. Analysen bör ligga på en reflekterande snarare än en beskrivande nivå: det räcker inte att beskriva miljöer, utan målet är att visa hur platsen påverkar vad som blir möjligt att tänka, säga och göra. Fråga dig inte bara var något hände, utan varför det kunde hända just där.

Vilka begrepp du använder beror på vad du vill undersöka. Välj begrepp efter syfte: plats när du vill förstå hur lokala och geografiska förhållanden påverkar idéer; arena när du undersöker interaktion, maktspel och offentlighet; rum för att analysera sociala och symboliska ordningar; miljö när du vill studera bredare systemiska och materiella förhållanden och förutsättningar för tänkandet.

Utöver dessa begrepp finns ett behov av att reflektera över vilken rumslig nivå som är mest relevant för din analys. Det kan röra sig om globala nätverk, nationella diskurser, urbana praktiker, lokala mötesplatser, byggnaders rumsliga logik eller imaginära rum. De olika nivåerna kan hjälpa dig att precisera skalan i din analys. Är det idéns geografiska rörelse som står i centrum? Eller hur en idé institutionaliseras nationellt? Eller hur ett fysiskt rum formar tänkandets villkor? Eller hur en plats laddas symboliskt i föreställningsvärlden? Att identifiera och kanske växla mellan rumsliga nivåer är ett sätt att strukturera analysen.

Att arbeta platsorienterat innebär att vara medveten om platsens materiella och kroppsliga dimension. Om möjligt ska du besöka platsen du skriver om. Observera ljud, ljus, rörelse och struktur – det kan ge dig analytiska insikter som inte framträder i texterna. Tänk också på att även du som forskare alltid verkar utifrån en viss position och inom specifika rumsliga, historiska och sociala sammanhang. Det kan motivera en kritisk självreflektion kring hur den egna platsen och förförståelsen påverkar vad som uppfattas som möjligt att se, tolka och veta.

Genom att arbeta idéhistoriskt med plats kan du upptäcka hur tankar tar form i relation till sin omgivning och hur de bär spår av de landskap de rört

sig genom. Idéer är inte bara produkter av sin tid, utan också av sin plats – präglade av landskapets konturer, rummets arkitektur och de sociala och politiska ordningar som dessa uttrycker. Ett platsorienterat metodologiskt angreppssätt kan konkretisera det förflutna. Uppgiften blir då inte enbart att rekonstruera tankens kronologier, utan att kartlägga dess geografier.

Vidare läsning

Charles Withers *Placing the Enlightenment: Thinking Geographically about the Age of Reason* (2007) är ett exempel på platsorienterad idéhistoria. Withers argumenterar för att vi bör förstå upplysningen inte som en universell, enhetlig intellektuell rörelse och idéhistorisk epok, utan som en geografiskt situerad process som tog form på olika sätt i olika delar av världen. I *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics* använde sig Karl Schlögel av platsen och rummet för att omtolka Europas historia, genom ett fokus på gränser, städer och arkitektur. Staffan Bergwicks *Terranauterna: Om människans vilja att upptäcka och kartlägga världen* (2024) undersöker hur människan historiskt har sökt kontrollera, förstå och kartlägga jordens olika platser.

I den mera teoretiska riktningen kan nämnas Doreen Massey, vars arbeten har varit viktiga för förståelsen av platsers föränderliga natur i historiska narrativ. Michel Foucault har ofta understrukt platsens roll i sin forskning. Hans artikel ”Of Other Spaces” (1967) utvecklar begreppet ”heterotopier”, platser som är både fysiska och mentala. Likaså har Henri Lefebvres *The Production of Space* varit fundamental för teorier om plats och rum i historiska och kulturvetenskapliga studier. J. E. Malpas *Place and Experience* utforskar platsens roll i mänsklig identitet och tänkande.

Doing Spatial History, redigerad av Riccardo Bavaj, Konrad Lawson och Bernhard Struck, är en praktisk introduktion till hur historiker kan arbeta med rumsliga perspektiv i sin forskning. Dessa redaktörer har även producerat *A Guide to Spatial History: Areas, Aspects, and Avenues of Research*, som ger mer av samma vara. Antologin *Conceptions of Space in Intellectual History* (red. Daniel S. Allemann, Anton Jäger och Valentina Mann) innehåller essäer som undersöker hur idéer om plats och rumslighet har påverkat intellektuell historia. Antologins introduktion ger en kritisk

översikt över platsbegrepp i historiskt tänkande. Susanne Raus *History, Space and Place* erbjuder också en introduktion till historisk rumslig analys, med metoder hämtade från stads- och handelshistoria samt kartografi. Hon understryker vikten av ett platsorienterat perspektiv för att förstå historiska processer. Tidskriften *History and Theory* har ett specialnummer från 2013, med en serie artiklar som på olika sätt utforskar hur rumsliga analyser påverkar historieforskningen och hur ett platsorienterat perspektiv kan berika förståelsen av historiska fenomen.

Referenser

- Allemann, Daniel S., Anton Jäger och Valentina Mann. *Conceptions of Space in Intellectual History*. London: Routledge, 2020.
- Ashworth, Brian Graham. *Senses of Place, Senses of Time*. Aldershot, England: Ashgate, 2005.
- Bavaj, Riccardo, Konrad Lawson och Bernhard Struck. *A Guide to Spatial History: Areas, Aspects, and Avenues of Research*. Oslokhagen Publishing, 2021.
- Bavaj, Riccardo, Konrad Lawson och Bernhard Struck, red. *Doing Spatial History*. London & New York: Routledge, 2022.
- Bergwik, Staffan. *Terranauterna: Om människans vilja att upptäcka och kartlägga världen*. Stockholm: Norstedts, 2024.
- Blackbourn, David. *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany*. New York: W. W. Norton, 2006.
- Chartier, Roger. *The Cultural Origins of the French Revolution*. Durham: Duke University Press, 1991.
- Cohen, Monica. *Professional Domesticity in the Victorian Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Cronon, William. *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*. New York: W. W. Norton, 1991.
- Darnton, Robert. *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
- Delap, Lucy, Ben Griffin och Abigail Wills. *The Politics of Domestic Authority in Britain Since 1800*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- DeLong, A. J. "Phenomenological Space-Time: Toward an Experimental Relativity." *Science* 213, nr 4508 (1981): 681–683.
- Foucault, Michel. "Of Other Spaces." Övers. Jay Miskowicz. *Diacritics* 16, nr 1 (1986): 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>.
- Garrioch, David. *The Making of Revolutionary Paris*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Hughes, Thomas P. *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880–1930*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.

- Jalava, Marja, Stefan Nygård och Johan Strang. *Decentering European Intellectual Space*. Leiden: Brill, 2018.
- Janik, Allan och Stephen Toulmin. *Wittgenstein's Vienna*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1973.
- Joye, Yannick och Siegfried Dewitte. "Up Speeds You Down: Awe-Evoking Monumental Buildings Trigger Behavioral and Perceived Freezing." *Journal of Environmental Psychology* 47 (2016): 112–125.
- Latour, Bruno och Steve Woolgar. *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications, 1979.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell, 1991.
- Livingstone, David N. "The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science." *Environment and Planning D: Society and Space* 13, nr 1 (1995): 5–34.
- Livingstone, David N. *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
- Lowenthal, David. *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Maia, João Marcelo Ehlert. "Space, Social Theory and Peripheral Imagination: Brazilian Intellectual History and De-Colonial Debates." *International Sociology* 26, nr 3 (2011): 392–407.
- Malpas, J. E. *Place and Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Massey, Doreen. *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity Press, 1994.
- Massey, Doreen. "Places and Their Pasts." *History Workshop Journal* 39 (1995): 182–192.
- Middell, Matthias och Katja Naumann. "Global History and the Spatial Turn: From the Impact of Area Studies to the Study of Critical Junctures of Globalization." *Journal of Global History* 5, nr 1 (2010): 149–170.
- Rau, Susanne. *History, Space, and Place*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2019.
- Rosenblatt, Helena. *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to the Social Contract, 1749–1762*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Schlögel, Karl. *In Space We Read Time: On the History of Civilization and Geopolitics*. New York City: Bard Graduate Center, 2016.
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006.
- Soja, Edward. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso Press, 1989.
- Starobinski, Jean. *Jean-Jacques Rousseau: Genomskinlighet och hinder*. Stockholm: Atlantis, 2002.
- Withers, Charles W. J. *Placing the Enlightenment: Thinking Geographically about the Age of Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

Att läsa och förstå historiska texter

Alexander Johansson

Det kan vara svårt att läsa äldre texter. Om texten är skriven långt före vår egen tid kan språkbruket upplevas främmande, texten kan ha en ålderdomlig grammatik och svårbegripliga ord. Den kan ha inskjutna passager på främmande språk och föra resonemang som kräver mycket tankemöda att förstå. Historiska texter kan missförstås på många olika sätt om man inte läser dem med eftertanke. Det här kapitlet handlar om hur idéhistoriker kan läsa texter på sätt som undviker anakronistiska tolkningar och ska fungera som hjälp att förstå vad texter kunde betyda i sin egen samtid. De metoder jag presenterar ska fungera som hjälpmedel för att förstå texterna på sina egna villkor, att återställa den betydelse en text kunde ha när den skrevs och lästes i sin egen samtid. Att förstå texter på det här sättet ska självklart inte stå i vägen för en kritisk analys och det ska inte innebära att du måste hålla med textens resonemang eller okritiskt återge dess innehåll. Det innebär helt enkelt att närma sig en text med förståelsen att den blev skriven under andra villkor än våra, med andra ideal, normer och ordförråd.

Lässtrategier

Det är svårt att ställa upp allmänna regler för läsning. Lässtrategierna jag presenterar är problemstyrda och anpassas efter vilka problem läsaren stöter på. De är verktyg att använda vid mötet med en text. Meningen med lässtrategierna är att bidra med nytolkningar och att få läsaren att se saker i texten som annars hade gått obemärkta. Filologen Helge Jordheim

understryker att textläsning är ”en praktisk och inte en teoretisk aktivitet.”¹ Texterna är ett av det förflutnas råvaror, det är vad som blivit över från äldre tider till oss som lever idag, och som vi har till uppgift att försöka förstå.²

Lässtrategierna jag presenterar fokuserar på hur en läsare kan utvinna idéhistorisk kunskap ur texter och närma sig det som inte explicit står i texterna men som på olika sätt framkommer implicit, det vill säga kontexter som format sättet texten skrevs på. Jag ska visa hur en idéhistorisk läsare kan göra den svåra rörelsen från text till kontext, från vad som står i en text till det som står utanför en text. En text skrivs aldrig i ett vakuum utan svarar implicit eller explicit på texter som skrivits innan och under samma tid.³

Relationen mellan texten och verkligheten som omger den är inte något som vi som idéhistoriska läsare borde ta förgivet. Både texten och verkligheten, skriver Jordheim, ”är bärare av samma mångtydighet och har ett lika starkt krav på tolkningar.” Det går inte att förutsätta att det som står utanför texten inte kräver tolkning medan det som står i texten kräver tolkning: det är inte tillräckligt att ”förutsätta det ena som känt”, det vill säga att kontexten är entydigare och enklare att tolka än det som står i texten.⁴ Kontexten framkommer ur texterna och texterna framkommer ur kontexten. En lässtrategi är att sammanfoga olika texter med varandra och på det sättet ge dem en kontext

Om ord och begrepp

De historiska texterna jag presenterar här består nästan uteslutande av ord och begrepp, något som låter som en självklarhet men behöver förtydligas.

---

1 Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi* (Gråbo: Anthropos, 2003), 252.

2 Jordheim, *Läsningens vetenskap*, 204.

3 Ordet kontext (contexere) har sitt etymologiska ursprung i latinets ord för att sammanställa olika delar till en enhet – con betyder tillhörande och texere betyder att väva ihop. Contexere: ihopvävandet av tillhörande delar. Contextus innebär att någon sammanfogar saker med varandra. Peter Burke, ”Context in Context”, *Common Knowledge* 8, nr 1 (2002): 15. Se även Staffan Bergwik, Linn Holmberg och Karin Dirke, red., *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande* (Stockholm: Stockholm University Press, 2022), <https://doi.org/10.16993/bbt>.

4 Jordheim, *Läsningens vetenskap*, 169.

Jag analyserar ord och begrepp som avgörande ingångspunkter att förstå idéhistoriska texter. I förgrunden för min analys står hur ord och begrepp har *använts* i äldre tider. Jag har understrukit att läsandet är en praktisk aktivitet, detsamma gäller användandet av språket. Det är i många fall med ord och begrepp vi kan förstå, förklara och instruera andra i vilka vi är, vad vi gör och vad vi vill göra. Ord och begrepp kan vara både verktyg och vapen: när en människa använder ett visst ord *vill* hon också något med att använda just det ordet. De är bruksverktyg för människor att förstå och förändra sig själva och sin verklighet. Idéhistorikerns uppgift är, enligt idéhistorikern Quentin Skinner, att försöka förstå vad aktörer i det förflutna ville när de använde vissa ord eller begrepp.⁵ Ord och begrepp kan vara både det som möjliggör vissa saker (exempelvis underlättar det att ha ordet för ”törstig” för att få ett glas vatten) och något som kringskar våra handlingsmöjligheter (om vi inte vet ordet eller tecknet för törst kommer vi förmodligen fortsätta vara törstiga). Det här kapitlet ska handla om hur människor *gjort* saker med ord och begrepp i äldre tider.⁶

Själva ordet *begrepp* antyder att det är något som vi greppar saker med, skriver idéhistorikern Bo Lindberg.⁷ Engelskans *concept* har samma etymologiska ursprung i verbet att greppa som svenskan *begrepp* och tyskans *Begriff*. Latinets *conceptus* är en sammanslagning av *conceptum* (att uttänka) och *capere* (att fånga). *Conceptus*: att fånga en tanke. Eftersom begreppen ägnar sig åt en så abstrakt verksamhet som att fånga i ord något som formulerats i tanken är det viktigt att skilja mellan vad som är ord och vad som är begrepp. Det är med begreppen som vi försöker fånga tankarna vi har om världen, det är med orden vi beskriver den. Enligt Reinhart Koselleck – en av grundarna av det begreppshistoriska fältet, det som på tyska kallas *Begriffsgeschichte* och på engelska *conceptual history* – går det att skilja ord från

⁵ Quentin Skinner, ”Meaning and Understanding in the History of Ideas”, i *Visions of Politics, vol. 1: Regarding Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

⁶ ”Att göra saker med ord” är en formulering inspirerad av J.L. Austins språkfilosofi, som i stor utsträckning inspirerat även den ovan nämnde Quentin Skinner. Se John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 1976).

⁷ Bo Lindberg, *Den antika skevheten: politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2006), 9.

begrepp utifrån vilken mångfald av betydelser de har. Koselleck undersöker hur begrepp används i specifika situationer samt hur de förändras över tid, något som Hjalmar Falk och Anton Jansson skriver mer ingående om i sitt kapitel ”Politisk idéhistoria” i den här volymen. Falk och Jansson beskriver hur dessa metoder används inom politisk idéhistoria medan metoderna här kommer att tillämpas i en mer medicinhistorisk riktning.

Ordbrukshistoria

Ord skiljer sig från begrepp på olika sätt. Förenklat går det att säga att begrepp är mångtydiga och konfliktfyllda medan ord är entydiga och sällan föremål för konflikt. Ordet stol kan exempelvis ha två olika betydelser, sittmöbel och ämbetsroll enligt Svenska Akademiens Ordlista (SAOL), och dessa betydelser är förhållandevis entydiga. Det innebär inte att det inte uppstår konflikter kring detta – vad skiljer exempelvis en fåtölj från en pall, en pall från en soffa? – men de flesta som talar om en stol är någorlunda överens om att det är något som man sitter på. För en idéhistoriker kan vissa problem uppstå när de stöter på ord i äldre texter som är svårbegripliga eller okända för en nutida läsare. Idéhistorikern kan behöva göra ett tolkningsarbete för att förstå orden på sättet de blev förstådda när de blev skrivna. Ibland kan ett vardagligt samtida ord ha andra betydelser i äldre tider. För att återvända till min liknelse om ord som verktyg går det att säga att vissa ord gradvis blir obrukbara eller ohjälpsamma i kommunikations-sammanhang. I Svenska Akademiens ordbok (SAOB) kan vi exempelvis läsa att stol förutom sittmöbel i äldre tider kunde betyda arbetsbänk, en klunga av strån och avföring.⁸ Det skulle förmodligen förvåna en nutida person om någon bad om en stol och blev erbjuden avföring i stället.

Idéhistorikern Leif Runefelt har använt ordet ”tarvlig” som ett exempel på ett ord som förlorat sin äldre betydelse. I äldre tider betydde ”tarvlig” enkel och nödortftig men idag betyder det barnslig och gemen. Den nutida betydelsen av ordet var alltså oanvändbar om han ville förstå vad ordet betydde under 1800-talet.⁹ Runefelt föreslår en *ordbrukshistorisk metod* för

⁸ Svenska Akademiens ordbok (SAOB) (Göteborg: OSA-projektet, 1997–), ”stol” sbst. 1 (tryckår 1991)

⁹ Leif Runefelt, ”Att tolka text som man tror man begriper”, i Peter Josephson och Frans

att förstå svårbegripliga ord. Det är en metod som går ut på att kartlägga förekomsten av ordet och utifrån dätida källor försöka förstå vad det betydde. Den ordbbrukshistoriska metoden har flera saker gemensamt med den begreppshistoriska metoden, som jag beskriver nedan, framför allt i sättet som ordbbrukshistoria vill kartlägga användningen av ett visst ord. Kartlagda ord eller begrepp kan också sägas ingå i ett semantiskt fält. Ett semantiskt fält är en mer teoretisk beskrivning av vad det innebär att kartlägga olika ord och begrepp och är vad jag tidigare syftat på som ”kontext”: det semantiska fältet visar hur ord och begrepp ingår i ett betydelsebärande sammanhang och hur kombinationer av dem kan påverka vad de betyder. Den som vill se hur ett semantiskt fält kan kartläggas kan gå direkt till avsnittet ”Att slå i lexikon.”

Begreppshistoria

Det kan emellertid vara svårt att skilja ord från begrepp. En tumregel som Koselleck erbjuder är att ett begrepp alltid betecknar mer än enbart betydelsen av ordet: ”betydelsen av ord kan alltid fastställas, betydelsen av ett begrepp måste alltid tolkas.”¹⁰ I en politisk diskussion kan det finnas många olika ord som betecknar ”frihet”, exempelvis rätten att älska vem man vill, att sänka skatter, att höja barnbidrag, och så vidare. Orden beskriver i det här fallet olika begrepp om ”frihet”, vilka ord som begreppsliggörs beror på vilket politiskt läger de yttras inom. ”Frihet” är ett *grundbegrepp* enligt den begreppshistoriska skolan och i det begreppshistoriska uppslagsverket *Geschichtliche Grundbegriffe* finns det ett återkommande tillvägagångssätt för hur de undersöker sådana. Först tar de utgångspunkt i begreppets lexikala betydelse och följer sedan hur begreppet har tolkats och förändrats från antikens stadsstater till 1800-talets nationalstater¹¹

Lundgren, red., *Historia i praktiken* (Lund: Studentlitteratur, 2016).

¹⁰ Reinhart Koselleck och Michaela Richter, trans., ”Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*”, *Contributions to the History of Concepts* 6, nr 1 (Summer 2011): 20, <https://doi.org/10.3167/choc.2011.060102>. Min översättning.

¹¹ Werner Conze, Christof Dipper, Horst Günther, Diethelm Kippel, Gerhard May och Christian Meier, ”Freiheit”, i Otto Brunner, red., *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 2 E–G (Stuttgart: Klett-Cotta, 1975).

Slår jag på *ordet* frihet i SAOL får jag en fingervisning om begreppets mångtydighet: det finns fyra olika definitioner av ”frihet.” Söker jag på ordet fri finns det hela sju definitioner.¹² Orden för frihet och fri står i ordboken i singular trots att de, enligt den begreppshistoriska metoden, inte betecknar något enskilt utan något flertaligt. Begreppshistoriskt kan det därför vara lämpligare att tala om frihet i plural snarare än frihet i singular. Det är nämligen inte *ordet* som den begreppshistoriska skolan är intresserade av utan *begreppsliggörandet* av ordet. Koselleck har en egen benämning för dessa ord som står i singular men som betecknar en pluralitet av betydelser: kollektivsingular.

Det var vid den moderna tidens genombrott som grundbegreppen omvandlades till kollektivsingular. Under förmodern tid stod frihet i plural, menar Koselleck. Begreppet bar då en mängd betydelser som existerade parallellt med varandra. Det var parallella betydelser som förvisso kunde vara kontroversiella men som syftade på det som var eller hade varit. Den europeiska människans tidsuppfattning ändrades emellertid vid den nya tidens inbrott och hon fick nya förväntningar på vad som varit, är och i synnerhet vad som kommer att bli: begreppen började även syfta mot framtiden. Begreppen bar fortfarande på många olika betydelser, men nu blev det i politiska debatter avgörande att beskriva de mångtydiga begreppen entydigt.

Den politiska maktkampen, det vill säga att göra mångtydiga begrepp entydiga, kännetecknar den moderna tidens inbrott, enligt Koselleck. Den här nya tidens inbrott betecknar han som ”tröskeltiden” (*die Sattelzeit*).¹³ Under tröskeltiden lösgjorde sig grundbegreppen en äldre tidsuppfattning, som var cyklisk och upprepande, och inympades i en tidsuppfattning inriktad på framtiden. Begreppen genomgick ett förtidsligande (*Verzeitlichung*) som ingav grundbegreppen en ny nivå av förväntan.¹⁴

¹² *Svenska akademins ordlista över det svenska språket* (SAOL), ”frihet”, ”fri” (Stockholm: Svenska Akademien, 2006).

¹³ Tröskel kan i det här sammanhanget även översättas som sadel. Det är ett uttryck hämtat från benämningen av den längsta geografiska punkten mellan två höga berg i ett bergspass, den punkt där man som vandrare kan se både vad man har framför sig och bakom sig.

¹⁴ Koselleck, ”Introduction and prefaces”, 11.

Människans erfarenhetsrum (det som har hänt en människa) och förväntanshorisont (vad en människa förväntar sig kan komma att hända henne) skiljde sig från varandra.¹⁵ Innan tröskeltiden var erfarenhetsrummet och förväntanshorisonten sammansmälta; det en människa kunde uppleva var också vad hon förväntade sig. När förväntanshorisonten skiljde sig från erfarenhetsrummet började människor inte enbart beskriva vad som är eller har varit utan vad som kan komma att hända. Begreppet frihet betecknade alltså inte längre enbart om någonting ansetts vara fritt eller ofritt, utan även frihet som kan förväntas i framtiden. Begreppet pekade mot större sammanhang än vad orden pekade mot i ett lexikon.

Diskursanalys

Vad jag hittills har beskrivit är hur ord och begrepp i historiska texter kan analyseras som något som använts av människor i olika sammanhang. Jag har även beskrivit ord och begrepp som något bestämmande för människors erfarenhet och upplevelse av sig själva i historisk tid. Ord och begrepp kan alltså både bestämma över oss samtidigt som vi kan bestämma över dem. Jag ska nu beskriva hur ord och begrepp kan analyseras i större språkliga system, system som är bestämmande för samhällliga maktstrukturer. Den främsta företrädaren för den här metoden är Michel Foucault och den beskrivs ofta i läroböcker som diskursanalytisk.¹⁶

Diskursanalysen har av Foucault kallats för ”ett vetandets arkeologi”, det vill säga att det är en metod som vill gräva fram och avtäcka former av vetande som varit normsättande i äldre tider. Det normsättande vetandet i en historisk epok kallar Foucault för *episteme* (grekiska för kunskap); ett *episteme* är grundvalen för vetandet, det är spelreglerna som bestämmer vad

¹⁵ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik* (Göteborg: Daidalos, 2004), 165–194.

¹⁶ Göran Bergström och Linda Ekström, ”Tre diskursanalytiska inriktningar”, i Kristina Boréus och Göran Bergström, red., *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, fjärde [omarbetade och aktualiserade] upplagan (Lund: Studentlitteratur, 2018); Anna Nilsson Hammar, ”Diskursanalys”, i Martin Gustavsson och Yvonne Svanström, red., *Metod: guide för historiska studier*.

som går att veta, vad som går att säga och vad som antingen inte kan bli sagt, eller som det inte längre eller ännu finns ord för.¹⁷

Att tala om diskurs och *episteme* kan emellertid låta ganska abstrakt, det kan vara otydligt vad det egentligen är vi ska läsa för att analysera diskursen. Mer lämpligt är i stället att tala om *utsagan* och *ytrandet*, vad Jordheim kallar diskursens ”minsta läsbara enhet.”¹⁸ Utsagan och ytrandet består inte enbart av vissa ord eller begrepp – även om dessa är viktiga – utan i mönstret som uppstår när vi läser flera olika texter. Mängden ytranden och utsagor som finns i texterna utgör diskursen.¹⁹ Lite förenklat går det att säga att diskursen går att utröna när vi ser att texterna vi läser svarar mot andra texter, att enskilda utsagor i texterna utgör ett mönster. Detta mönster utgör ett visst *episteme* och består av uteslutningsmekanismer som reglerar vad som går att veta inom diskursen. En text är i den meningen inte bara ett knippe ord och begrepp samlade på en boksida utan ett system som möjliggör hur en viss typ av vetande kan bli till.

Kyrkolagen 1686

Jag kommer att exemplifiera de olika lässtrategierna – den diskursanalytiska, ordbrukshistoriska och begreppshistoriska – med en lagparagraf från 1686 års kyrkolag:

---

¹⁷ Stora delar av Foucaults vetenskapliga gärning kan sägas gå ut på att försöka analysera hur vetande uppstår och försvinner. Han modifierade och ändrade sitt tänkande under sitt liv, och den Foucault som en läsare möter i en av hans tidigare böcker är förmodligen en annan än den Foucault som läsaren möter i senare. Bland de böcker där han redogör för sin metod, se Michel Foucault, *Vetandets arkeologi* (Lund: Arkiv, 2002); Michel Foucault, *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993); Michel Foucault, *Diskursernas kamp* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008). Se även Roddy Nilsson, *Foucault: en introduktion* (Malmö: Égalité, 2008), 42–45.

¹⁸ Jordheim, *Läsningens vetenskap*, 204.

¹⁹ Jordheim, *Ibid*, 186–215.

bord / eller nyhigen äre komne utur en För-
samling / i en annan / eller eliest obekante /
skola intet tillåtas förr än the hoos Kyrko-
herden sig angiswit / och han them uti the-
ras Christendom förhört / samt inhämtat
Kundskap och Witnessbörd om theas Les-
werne.

§. III. Til aflösning och HERRANS
Nattward / skal ingen tillåtas / som någon
offentelig Last bedrifwit / hwilken hörer un-
der uppenbara skrift; Mycket mindre en
Bannlyster / utan han är stadd i Dödsfah-
ra; doch alltid med förbehåll / at om han
kommer til hälsan igen / skal han försöna
Församlingen. Then som fuller sin Gär-
ning bekänner / men nekar / sig ther med
hafwa illa gjort / skal icke aflösas; Ey hel-
ler sånar / så länge the intet kunna sig besin-
na; Ey heller the / som intet kunna göra
reda för sig / uti theas Christendoms Stre-
cken /

Fen; Sy heller Barn/ som äre yngre än 13
 eller 14 åhr / med mindre hoos them / efter
 flitigt förhör / skönies ett godt Förstånd /
 om Aflösningens nytta / och then helige
 Natwardens wärdigheet / så och en syn-
 nerlig Andacht / och längtan ther efter / sär-
 deles i Dödsfabran / då och wäl yngre än
 förmält är / måge ther med tröstas och we-
 derqueckas. Alder stegne / och them min-
 net är förfallit / så at the intet kunna lära /
 och likwäl bekänna sig för fattige Syn-
 dere / och troo / at theas Synder / för Chri-
 sti skull blifwa förlätne / måge til aflösning
 och Herrans Natward tillåtas. Sam-
 maledes besatte Meniskior / när the thet
 begära / och igenom Gud / äre frige för
 Satans Ansäktningar / bekänna Jesum
 Christum för sin Frälsare / och bedia Gud /
 om Syndernas förlåtelse / förstå theas
 Saligheets stycken / och söra ett Christligt
 lefwet.

Leswerne; Men ingalunda the/ som äre i sådant sitt elände Ogudachtige. Dumbar/ som leswa Christeligen/ och wise Teckn gifwa/ at the åsiunda aflösning och HERRANS Nattward/ skola och ther af blifwa deelachtige. Fremmande/ af wår Religion, som intet kunna wårt Språk/ måge skriftas igenom någon/ som emellan Prästen och them tälcka kan.

§. IV. Ingen Prästman må för ett löst Zahl/ eller ogrundat Rychte skull/ stänga någon ifrån aflösning och HERRANS Nattward.

Cap. IX.

Om Uppenbara Skrift och Kyrcioplicht.

§. I. Uppenbara Skrift och Kyrcioplicht/ är then Synnda bekännelse/ som en Synnda

Jag kommer utgå från ordet ”fåhne” i lagparagrafen för att visa hur det kunde tolkas under sin egen tid och hur det är möjligt att undersöka ordets förändring över tid. Det finns en mängd olika böcker jag kommer ta till hjälp för att göra den här undersökningen. För att hitta historisk litteratur (som exempelvis ordböcker, lagböcker och så vidare) har jag använt flera olika sökmetoder. En sökmetod har varit att utgå från de böcker som nämns i SAOB där omnämmanden och användning av ordet finns källförtecknade. Den viktigaste sökmetoden för mina syften har varit att söka i juridisk litteratur, det vill säga i litteratur inom samma genre som kyrkolagen. Ytterligare ett tillvägagångssätt har varit att läsa källor som jag haft en informerad misstanke om att de innehålla information om ”fånighet”, exempelvis rättsmedicinsk litteratur. Den informerade misstanken grundade sig i att jag tidigare läst forskning om galenskap i historisk tid och där underrättat mig om att galenskap blev ett medicinskt problem under 1700-talet.²⁰ Mycket av litteraturen jag använder finns tillgängligt digitalt.²¹ Viktiga databaser för att hitta digitaliserade källor har varit Libris, Alvin, Google Books och Litteraturbanken. De flesta juridiska och rättsmedicinska böcker har ett register som jag har sökt i för att hitta ord, begrepp eller ämnen som varit relevanta för min frågeställning.

Lagparagrafen (kap. VIII; §III) beskriver vilka personer som en präst kunde utesluta ur nattvarden. Bland dessa fanns lastbara och bannlysta människor, fånar som inte besinnat sig, oförståndiga barn, demoniskt

---

²⁰ Det finns en enorm litteratur om galenskapens historia, ett forskningsfält som också kallas *Mad Studies*. Vägledande för mig har varit den tidigare nämnde Michel Foucaults *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (1961), som tillsammans med flera andra forskare blev skolbildande för ett psykiatrikritiskt forskningsfält. Foucaults bok om galenskap har utsatts för mycket kritik genom åren, och bland de som varit särskilt framträdande i att utveckla Foucaults teorier finns Roy Porter och Andrew Scull. Se Michel Foucault, *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, 6:e ombrutna och översedda upplagan (Lund: Arkiv förlag, 2010); Roy Porter, *Madness: A Brief History* (Oxford: Oxford University Press, 2003); Andrew Scull, *Madness: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Andrew Scull, *Madness in Civilization: The Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine* (London: Thames & Hudson, 2015).

²¹ Vissa källor är sökbara med OCR-kodning, vilket gör det möjligt att slå på enskilda ord och hitta relevanta stycken i en större mängd text. För mer information om digitala metoder, se Mathias Johansson och Emil Stjernholms ”Digitala metoder och verktyg” i den här antologin.

besatta som inte avvärt sig djävulen. Där fanns även personer som förvisso kunde framstå som oförståndiga men som var tillåtna till nattvarden av förmildrande omständigheter: bannlysta i dödsfara, besinnade fånar, barn under 13 eller 14 år som kunde redogöra för sin kristendoms kunskap, minnessvaga åldringar, besatta som bekant sig till den kristna läran, stumma och/eller döva som har god kristendoms kunskap och utländska människor, om nattvarden skedde i närvaro av en tolk.

Vid läsningen av den här texten finns det flera ord som vid en första läsning är relativt enkla att förstå, det gäller ”någon [som en] offentlig Last bedrifwit”, ”en Bannlyster”, ”Barn / som äre yngre än 13 eller 14 åhr”, ”Ålderstegne” och ”Fremmade / af vår Religion.” Dessa ord går självklart att problematisera om vi läser texten närmare: vad innebär en offentlig last? Varför blev någon bannlyst? Varför skulle ett barn vara yngre än just 13 eller 14 år? Vilka ansågs främmande för vår religion? På ett lexikalt plan är det dock ganska tydligt vad dessa ord betecknar: det är någon som syndat, någon som är bannlyst från riket, barn som är för unga för att förstå kristendomen och människor som anses främmande för den protestantiska religionen. Den idéhistoriska läsaren kan contextualisera samtliga av dessa ord, vilket det dessvärre inte finns utrymme för här. Jag kommer i stället fokusera på ord som kan vara svårare att förstå. Bland dessa ord identifierar jag tre personord: ”fånar”, ”besatte Menniskior” och ”Dumbar.” För enkelhetens skull väljer jag att enbart undersöka ett av dessa ord, ”fånar.”

Idag används ordet ”fåne” för att beteckna en ”dum eller bortkommen person”, som det står i Svensk Ordbok (SO), och ”fånig” för att beteckna någon som är ”löjlig eller dum” i en viss situation.²² När den svenska kyrkolagen tillkännagavs år 1686 bar ordet alldeles uppenbart andra konnotationer. Varför skulle någon blivit utesluten från nattvarden om de betett sig löjligt? Det skulle idag förvåna om någon använde ”fåne” i en lagtext – under det sena 1600-talet var det en självklarhet. Det var till och med så självklart att ordet inte ens behövde förtydligas i lagtexten; den präst som skulle dela ut nattvarden förstod vem som var en fåne och vem som inte var det. Vad skulle då en präst ha tänkt att ordet ”fåne” betyder? I den

²² Svenska Akademiens ordböcker: SAOL, SO, SAOB, Svenska Akademien, ”fåne”, ”fånig”, <https://svenska.se/>.

första delen kommer jag att göra en ordbrukshistorisk översikt av ordet och kartlägga det i ett semantiskt fält för att återställa den betydelse ordet hade i sitt historiska sammanhang.

Att slå i lexikon

Vad betydde ordet "fåne"? Jag vill i detta första skede förstå ordets lexikala betydelse, innan jag går vidare och undersöker hur det användes och i vilka kontexter. Jag börjar med att slå på ordet i Svenska Akademiens Ordbok (SAOB). Där finns inte bara ordets lexikala betydelse utan även textutdrag på hur orden har använts i diverse källtexter vid olika tidpunkter, vilket kommer vara vägledande för hur jag kan veta mer om själva bruket av ordet och dess förändring över tid. Det är viktigt att ha i åtanke att SAOB inte sitter på några slutgiltiga svar på vad vissa ord betydde för den tid jag undersöker; SAOB:s funktion i det här sammanhanget är att ge etymologiska förklaringar till samtida ord och begrepp, inte att bidra med analyser på hur ord och begrepp har använts i det förflutna. SAOB är en utmärkt språngbräda för att hitta nya källor och därmed ställa mer precisa frågor.

Ordet "fåne" har två betydelser, enligt SAOB. Båda betydelserna är likartade men innehåller vissa nyanser. Den första är i meningen "lätt sinnessvag" eller "sinnesrubbad" och ordet i denna mening är belagd sedan år 1592. Den andra betydelsen är "enfaldig", "dårlig" och "dumbom", en betydelse som funnits belagd sedan år 1614 och som har en likhet med ordet "narr". Det tidigare citerade stycket från kyrkolagen står i SAOB som exempel på "fåne" i den första meningen, sinnessvag/sinnesrubbad. Det är dock viktigt att ha i åtanke att SAOB:s F-del publicerades år 1926. Redan då ansågs "fåne" i betydelsen sinnessvag föråldrat. Definitionen är också präglad av sin tids definitioner av vad som är "sinnessvaghet" och kunde utgöra grund för en egen historisk analys. SAOB ger dock en vägledande beskrivning: en fåne var någon som inte ansågs bruka alla sina sinnen.

Det nästa steget i analysen är att slå på ordet i ordböcker relevanta för min undersökningsperiod. Ordböckerna från 1600 och 1700-talen kommer inte kunna förklara ordets innebörd men däremot ge mig en fylligare beskrivning vilka möjliga synonymer ordet kunde ha. Latinet var grundspråket för lärdomskulturen under den här tiden och de synonymer

jag kommer hitta är framför allt på latin. I Amos Comenius' latinska lärobok *Gyllene Tungomåls Dör* från 1643 och Haquin Spegels ordbok från 1712 står "fåne" som *mente captus* respektive *mentis impositus*.²³ Vad detta begrepp betyder på latin lämnar jag därhän så länge, och inhämtar i stället fler latinska ord som kan vara till hjälp. Jesper Swedberg skriver i sin ordbok från tidigt 1700-tal – men inte publicerad förrän i modern tid – att ordet "fåne" hittar sin motsvarighet i en mängd latinska ord: *fatuus*, *amens*, *demens*, *insanus* och *stolidus*. I den första latin-svenska ordboken från år 1579 står *amentia* tillsammans med *delirium* som "Wanwittighet", medan övriga ord är frånvarande.²⁴ I en svensk-latinsk ordbok publicerad år 1700 står *stupidus* som synonym till "fåne".²⁵ I samma ordbok kan jag även hämta synonymer till de latinska ord Swedberg föreslog som synonymer till fåne: dåre (*fatuus*), ursinnig (*amens*), galen (*demens/insanus*) och galen eller fånig (*stolidus*). Under ordet "dåra/dårachtig" hittar jag i den svensk-latinska ordboken även Comenius och Spegels synonymer för fåne: *non compos mentis*.

De latinska orden förbinder de svenska med den latinska lärdomskulturen och det är tydligt att fenomenet med fånar, dårar, galna och personer som juridiken ansåg *non compos mentis* inte var något exklusivt för Sverige utan även vanligt i den latintalande lärda kulturen. En engelsk skrift från år 1700 framlägger vilka som räknas inom den sistnämnda termen: *Non Compos Mentis or, the Law Relating to Fools, Mad Folks and Lunatick Persons*. Här framgår att *non compos mentis* var en juridisk term som kunde användas som förmildrande omständighet vid en domstol. Bokens titel ger ytterligare hänvisningar till vilka ord som i ett engelskt sammanhang förknippades med *non compos mentis*. När jag slår på ordet *mad* i en engelsk-svensk ordbok från 1757 finns flera av de synonymer Swedberg angav till fåne:

23 Haquin Spegel, *Glossarium-sveo-gothicum eller Swensk-ordabook, inrättat them til en wällmeent anledning, som om thet härliga språket willia begynna någon kunskap inhämta; utgifwen af Haq: Spegel* (Lund: tryckt af Abrah. Habereger, gub. och acad. carol. booktr., 1712); Johann Amos Comenius, *Johannis Amos Comenii vpläste gyllene tungomåls dör: eller alle språks och wettskapers örtegård*. (Stockholm: Käyser, 1643).

24 Isak Collijn, red., *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione: Formulae periculum colloquiorum* (Stockholm, 1925).

25 Jonas Petri Gothus och Samuel Westhius, red., *Novum dictionarium latino-sveco-germanicum sveco-latinum et germanico-latinum* (Hamburg: Nicolaus Spieringk, 1700).

”galen, ursinnig, rasande, afwitig, ifrån sig.” Ordet *luncatick* ger ”galen, afwita” medan *fool* ger ”narr, dåre.” Ordet fåne förekommer inte i det här sammanhanget, men används däremot som synonymt med *oaf*, *idiot* och *idiotism*.²⁶

Att undersöka ett ords lexikala betydelser gör det möjligt att kartlägga det semantiska fält som ordet ”fåne” ingår i. Ordet ”fåne” kan placeras bland ord som har att göra med oförnuftighet: galen, ursinnig, dåraktig, vanvettig, ”afvetig”. ”Fåne” var även ett ord som kopplades till ett juridiskt begrepp, *non compos mentis*. En möjlig anledning till att just ordet ”fåne” användes i kyrkolagstiftningen kan vara att det anslöt sig till det juridiska begrepp Comenius, och senare Spegel, använde som synonymt: en fåne var enligt juridiskt språkbruk *non compos mentis* – inte vid sina fulla sinnen – och av den anledningen inte tillförlitlig i religiösa sammanhang.

Ordet ”fåne” hade inte någon bestämd definition under tidigmodern tid, men det syftade till någon som inte ansågs kunna använda sitt förnuft eller förstånd. De olika orden för personer utan förstånd – fåne, galen, ursinnig, afwitig, och så vidare – var emellertid flytande, mångtydiga och överlappande varandra. Samtidigt bar orden på vissa bestämda betydelser tillsammans med andra liknande ord inom ett semantiskt fält och kunde bli kodifierade i lagtext. Jag kommer nu att undersöka ”fåne” i en bredare kontext, bortom den rent lexikala betydelsen, och undersöka hur ordet och dess synonymer användes i en avgränsad mängd juridiska texter.

Ordet ”fåne” i en juridisk diskurs

I den här delen ska jag undersöka vilka andra texter som ordet ”fåne” och dess synonymer ingick i. Jag kommer även undersöka vad ordet ansågs beteckna, vilka som kunde falla under beteckningen och varför någon kunde anses ”fånig.” Jag söker på ordet och de kartlagda synonymerna i juridisk litteratur från 1700-talet – det vill säga på samma ställen där en person på 1700-talet skulle sökt svar på frågan. I 1734 års lagbok, den första stora sammanställningen av svenska lagar som gjordes under tidigmodern

²⁶ Jakob Serenius, *An English and Swedish Dictionary Wherein the Generality of Words and Various Significations Are Rendered into Swedish and Latin* (Nyköping: Pet. Momma, 1757).

tid, hittar jag i registret en av synonymerna som ingår i det semantiska fältet: ”afvita.” Även här sker emellertid en överlappning med ett annat synonymord, vanvettig. Den som inte kunde ta hand om sitt gods på grund av ”wanwett, slöseri eller andra orsaker” borde, i likhet med den som ännu inte fyllt tjugo eller en ogift kvinna, stå under en förmyndare, enligt ärvdabalken.²⁷ I jordabalken fastslogs att samma grupp av människor (”öfwerмага [minderåriga män], jungfru eller wanwettig”) inte fick köpslå med jord eller mark.²⁸ I en kunglig förordning om bördstvister år 1729 förtydligades att dessa omyndigförklarade grupper – minderåriga män, jungfrur, ”afwitte” – fortfarande hade skyldighet att via sin förmyndare inställa sig i rättstvister.²⁹ Inom den civila lagstiftningen var ”afvite” en beteckning på en omyndig person som tillsammans med barn och jungfrur inte egenmäktigt kunde bestämma över sin egendom. Att vara ”afvite” gav dock vissa förmildrande omständigheter vid grövre brott: missgärningsbalken förtydligade att det var den som ”wärda skulle” som betalade böter om en ”afvita” mördade någon.³⁰ Det var inte heller möjligt att strafflöst överfalla eller råna en ”afvita”: den som våldtagit eller försökt våldta en ”afwitte qwinna” skulle få samma straff som vid vanlig våldtäkt.³¹ Samma straff gällde även den som stulit från en ”afvita” eller person som på annat sätt ansetts hjälplös.³²

Fånighet, avvettighet, vanvettighet och andra beteckningar kunde i den civila lagstiftningen innebära att en person förlorade vissa medborgerliga rättigheter och stå utanför det civila samhället. Inom den kyrkliga lagstiftningen innebar begreppet något liknande: det kännetecknade vem som kunde ingå i den kristna gemenskapen och villkoren för att ta emot nattvarden. Det finns emellertid flera andra texter från perioden som kan kasta ytterligare ljus över vad ordet ”afvetig”, ”wanwettig” och så vidare

27 *Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen åhr 1734*, ”Ärvdabalken” (Stockholm: Gercken, 1736), 59f.

28 *Sveriges rikets lag*, ”Jordabalken”, 70.

29 Kongl. maj:ts nådige Förordning. *Om Bördes-Rätt på Landet. Giord på Riks-Dagen i Stockholm den 27 junii åhr 1720* (Stockholm: Werner, 1720).

30 *Sveriges rikets lag*, ”Missgärningsbalken”, 245.

31 *Sveriges rikets lag*, ”Missgärningsbalken”, 232f.

32 *Sveriges rikets lag*, ”Missgärningsbalken”, 256f.

kunde innebära. I en handbok om svensk juridik från år 1729 förtydligade juristen David Ehrenstråle att äganderätten gällde alla människor, även "[w] ettvillingar och "afwita", och oaktat om de kunde sköta eller förvalta en egendom.³³ Det var dock förmyndare, släktingar eller vänner som tog emot gåvor till "omyndige" och "wettwillingar."³⁴ Vid 1700-talets mitt publicerade juristen Johan Funck en handbok om juridik där han klarlade att en "krympling och wanwettig" saknade rättigheter. Om "förnuftets bruk antingen felas" eller "genom något fel" inte kan ägnas åt sina lagstadgade förpliktelser, då skulle personen sättas under förmyndare. Förutom minderåriga och ogifta kvinnor nämner Funck även dumma och döva (en parallell till kyrkolagens "dumb"), samt "slösare", ett ord även 1734 års lag omnämner tillsammans med vanvettiga i sin paragraf om förmyndare.³⁵ Schatteringen av vanvettig, krympling, slösare, döva och stumma var viktig i lagstiftningen, men det framkommer inte hur dessa grupper kunde skiljas från varandra. För att förstå det vänder jag mig till den rättsmedicinska litteraturen

Ordet "fåne" i en rättsmedicinsk diskurs

Vanvettighet kunde innebära mildare straff vid allvarliga brott, vilket framgick vid exempelvis dråp. Det blev därför viktigt att i en domstol avgöra vilka som var sanningsenligt fåniga och vilka som spelade fåniga för att vinna vissa fördelar. Under 1700-talet växte en rättsmedicinsk litteratur fram som skulle bistå vid sådana frågor, där läkare framställde sig som de främsta experterna i frågor som rörde rättsfall som handlade om vanvettighet.

"Ingen sjukdom förklädes oftare än tokighet, och ingen är dermot swårare at utleta" skrev läkaren Jonas Kjernander i sin *Utkast till Medicinal-lagfarenhet* från år 1776. I Kjernanders text schatteras de olika orden för

33 David Ehrenstråle, *Inledning til then svenska iurisprudentiam civilem, af naturens lagh och Sweriges rikets äldre och nyare stadgar uthdragen och vpsatt af David Nehrman ... Med hans kongl. may:tz nådigsta privilegio* (Lund: tryckt hos Ludwиг Decreaux, kongl. carolin-ska academiens boktryckare, 1729), 116.

34 Ehrenstråle, *Inledning til then svenska iurisprudentiam civilem*, 56.

35 Johan Funck, *Genwäg til kundskap och utöfning af svensk lagfarenhet* (Stockholm: Kongl. tryckeriet, 1761–62), 3:e avdelning, 22.

oförnuftighet i högre grad än i de texter jag tidigare undersök – Kjernerander har vad Foucault skulle benämnt som *en klinisk blick* på fenomenet.³⁶ Enligt Foucault utvecklades under 1700-talet disciplinära makttekniker som radade upp och systematiserade kroppar genom olika system av övervakning och rapportering.³⁷ Kiernerander ägnar sig åt en ingående systematisering av fånighetens väsen. Under ”ordet Dårskap eller tokighet” står fyra sorters tokighet, skriver Kjernerander: *dementia, fatuitas, insanitas, delirium* och ”*manie eller raseri*.” Samtliga ord återfinns som i de lexikala synonymerna till fånighet, men utan de specifika betydelser som Kjernerander tillskriver dem: *dementes* är de som inte är i stånd ”at utföra sina egna begrep, eller föresatser”, *fatuus* är den som är ”tanklös” och inte kan tänka ”en redig tanka.” *Insani* är de som ofta till följd av feber blir ”mindre angripne til förståndet”, medan de som har *manie* ”eller raseri” ofta saknar feber.³⁸ De sjukdomar som Kjernerander inbegriper i dessa ord kommer ofta från hjärnan, eller som en följd av andra sjukdomar. *Fatui* och *insani* får inte upprätta testamenten eller disponera sin egendom själva men skiljer sig ändå från varandra på flera avgörande punkter:

Fatui äro i almänhet tröga och slöta at något lära, fatta, eller begripa, och en del äro så swaga, at de ej förmå at tänka eller tala. De skicka sig och jolra som barn: de äro fruktande och rädda, at göra någon skada: de gifwa förwända swar, när någon talar dem del. En del hafwa dock gott minne. *Insani* eller *Amentes* äro til sinnet mera fria, de sjunga, de skratta, de skrika, de dansa, och hafwa många Gycklerier.³⁹

Läkaren Kjernerander inför här två typer: de tanklösa, som saknar alla tankeförmågor, och de som enbart är angripna till förståndet, som har vissa

36 Om den kliniska blicken, se Michel Foucault, *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception* (New York: Vintage Books, 1994); Deborah Lupton, ”Foucault and the Medicalisation Critique,” i Alan R. Petersen och Robin Bunton, red., *Foucault, Health and Medicine* (London: Routledge, 1997).

37 Michel Foucault, ”Sambället måste försvaras”: *Collège de France 1975–1976* (Hägersten: Tankekraft, 2008), 219.

38 Jonas Kiernerander, *Utkast til medicinal-lagfarenbeten: domare til uplysning, läkare til hjælpreda och barmorskor til underwisning i ämnen, som röra människo-kroppen* (Stockholm: Nordström, 1776), 502.

39 Ordet ”slöta” betyder enligt SAOB att vara nedstämd. Kjernerander, *Utkast til medicinal-lagfarenbeten*, 504f.

tankeförmågor. Övriga grupper Kjerneränder nämner är ”häftig tokighet” (*paraphrosyne*), ”en beständig tokighet” (*vesania*) och ”mieltsjuka” (*melancholia*) – dessa typer innefattar samtliga en feber, vilket saknas hos de förstnämnda typerna. Här rör vi oss i hög utsträckning fortfarande inom de lexikala ord jag kartlade i början men med vissa nya inslag som *paraphrosyne*. Hos Kjerneränder återkommer även döva och stumma i samma sammanhang som vanvettiga, men han förtydligar att dessa inte kan inbegripas i sinnessjukdomar ”ty wi finna nestan dageligen, at hos deße understundom är förstånd nog.”⁴⁰ Angående påhittade sjukdomar uppehåller sig Kjerneränder även vid de ”som woro af den onda besatte” – en grupp som också omnämndes i kyrkolagen – men utan att sätta någon stor tilltro till att besatthet kunde vara en verklig sjukdom: ”sådant hålles nu mera, i vår uplystare tid, för oförstånd och enfaldighet.”⁴¹

I läkaren Roland Martins översättning av en rättsmedicinsk handbok från år 1782 går det att återfinna liknande typskillnader som hos Kjerneränder.⁴² Martin skiljer mellan ”sansningslös”, och ”Dårskap”, där sansningslösheten går under beteckningen *attoni* och innefattar de vars ”utwärtens sinnen” inte reagerar på sin omgivning – dessa antyds vara mer eller mindre obotliga. Martin beskriver dårskapen som en hjärnsjukdom som kan utmynna i två typer: melankoli, som kommer ur sorg och för mycket mörk galla, och raseri, där nerverna är i olag. Dårskapen kunde vara övergående eller återkommande, men utmärktes framför allt av febertillstånd.⁴³ I egendomsrättegångar var obotlig eller övergående sinnessjukdom en viktig fråga, eftersom en övergående sinnessjukdom kunde ge personen rätt till sin egendom som den annars inte haft: ”Då föregifwes, känslolöshet och lamheter blott wara en trögare sinnes ställning (*morositas*), och werkelig sinnesswaghet allenast en farhåga.”⁴⁴ För att förstå detta nya ord *morositas*

40 Kjerneränder, *Utkast til medicinal-lagfarenheten*, 506.

41 Kjerneränder, *Utkast til medicinal-lagfarenheten*, 525.

42 Detta är i själva verket en översättning från tyskan av en bok av Johann Ernst Hebenstreit, eftersom det är det svenska språket jag intresserar mig för refererar jag till Roland Martin i stället för Hebenstreit.

43 Johann Ernst Hebenstreit och Roland Martin, red., *Läkare-grunder til biträde för styresmän och domare, ifrån kunskapen om människans kropp och allmänna naturläran: efter J. Ern. Hebenstreits Anthropologia forensis* (Stockholm: Brodin, 1782), 210–214.

44 Hebenstreit och Martin, red., *Läkare-grunder*, 194.

söker jag mig till medicinsk litteratur från samma tid. I Carl von Linnés föreläsningar om sjukdomar indelas olika sjukdomar i klasser och genus. Där placerar han *dementia* som en sjukdom i omdömesförmågan (*morbi judiciales*), framför allt menar han att det är en sjukdom i själva hjärnans uppbyggnad. Linné placerar sjukdomen som *dementia morosi* och betecknar det som en sjukdom ”då någon fjällar i dumphet; warandes så dumm, att han ingen ting kan fatta, ej heller mins någon ting.”⁴⁵ Här används ordet ”dum” inte längre i betydelsen döv eller stum, som i kyrkolagen, utan i meningen att vara angripen i sitt förnuft, omdömesförmågan. Under sjukdomar som orsakar nedsatt omdömesförmåga (*morbi privatitii*) betecknar Linné dumhet som en sjukdom ”då en ej har någon eftertänknings gåfwa, utan liknar oskäligen creatur.”⁴⁶ Det finns enligt Linné sju typer av dumhet, dessa sträcker sig från medfödd *morosis* till *morosis* till följd av ålderdom. Skillnaderna mellan Martins och Linnés beskrivning av *morosis* skiljer sig märkbart – medan den ene menar att *morosis* inte är en ”verklig sinnesswaghet” menar Linné att *morosis* innebär att någon inte förstår något över huvud taget. Precis som i ordböckerna saknades det även inom läkarskrået överensstämmelser kring vad orden för den fånige eller vanvettige betyder.

Ordet ”fåne” i övergången från 1700 till 1800-tal

Avvettig, vanvettig, fånig och dum: under 1700-talet fanns det en mängd olika ord för fenomenet fånighet men mellan jurister och läkare tycks det inte funnits någon överenskommelse om vilka ord som skulle benämna fenomenet. Inom läkarvetenskapen infördes även olika klasser som skulle beskriva skillnader mellan de fenomen orden betecknade. När Anders Johan Hagström, överläkare för dårhuset Danviken, avgav sitt installationstal för Vetenskapsakademien år 1788 indelade han ”sinnes-sjukdomar” i två sorter. Det fanns de som blivit skadade till sinnet eller som av moraliska orsaker hemfallit åt sinnessjukdom, framför allt av överväldigande

45 Nils Uddenberg och Pehr Osbeck, *Linné och mentalsjukdomarna: en kommenterad utgåva av Pehr Osbecks anteckningar om psykiatri under Linnés föreläsningar över temat Systema morborum läsåret 1746–1747* (Stockholm: Atlantis, 2012), 74.

46 Uddenberg & Osbeck, *Linné och mentalsjukdomarna*, 118.

känslotillstånd. Det fanns även de som på grund av ”fel i kroppen” blivit sinnessjuka.⁴⁷ I den sistnämnda gruppen fanns bland annat en ung pojke som led av ”en fånighet (*Amentia*).”⁴⁸ I en ämbetsberättelse för åren 1797 och 1798 på hospitalet, som Hagströmer skrev, går det emellertid inte att se de differentierade klasserna – han använde konsekvent ordet ”dåre” för att beskrivna de intagna.⁴⁹ En viss differentiering går dock att uttyda mellan de som kan och inte kan botas från sin dårskap: hospitalet använde flera olika metoder och mediciner för att ”återhjälpa de här intagne Dårar” till ett liv utanför dårhuset, något som lyckades i fall ”då någon oordning uti kroppens tillstånd verkat sinnets förvirring.”⁵⁰ Den åtskillnad mellan sinnessjukdom utifrån eller inifrån kroppen är överensstämmande med läkarna jag tidigare har citerat, det var en avgörande åtskillnad inom den medicinska diskursen: mellan den obotlige sjuke (som fick leva sitt liv på dårhus) och den botbara sjuke. Det är detta som kunde avgöra om sinnessjukdomen kan vara övergående eller konstant; om något påverkade kroppen utifrån (som feber eller dylikt) gick det ofta att finna botemedel, om däremot sinnessjukdomen var konstant var möjligheten till tillfriskning sämre. Inom den juridiska diskursen kunde det vara denna skillnad som avgjorde om en person benämnd fåne, vanvettig och så vidare behövde en förmyndare, det var denna åtskillnad som avgjorde vilka medborgerliga plikter en person kunde anses utföra.

Läkaren Eric Gadelius har i sin handbok om rättsmedicinsk handledning från år 1804 gjort sig av med den latinska jargong som tidigare handböcker varit fulla av. I stället fokuserar Gadelius på hur en människa kan vara drabbad av sinnessjukdom antingen i ”fattningsförmågan”, minnet eller förnuftet och att detta antingen orsakar ”bristande”, ”förvända” eller ”felande” begrepp.⁵¹ I Gadelius skrift *Galenskap* från år 1813 förekommer

---

47 Anders John Hagströmer, *Inträdes-tal om Danviks Hospitals inrättning hållet för Kongl. Vetenskaps Akademien den 9 April 1788 af Anders Joh. Hagström* (Stockholm, 1788), 10.

48 Hagströmer, *Inträdes-tal*, 11.

49 Anders John Hagströmer, ”Embets-berättelse om Danviks-hospitalet år 1797 och 1798 af A. J. Hagström,” *Wecko-skrift för läkare och naturforskare*, fjortonde bandet (Stockholm, 1781), 94–98.

50 Hagströmer, ”Embets-Berättelse”, 98.

51 Erik Gadelius, *Handbok i medicinal-lagfarenheten* (Stockholm: Carl Delén, 1804), 278f.

däremot en differentiering i klasser som hämtar sitt språk från den mängd latinska synonymer som gjort sig gällande i övrig lexikal, juridisk och medicinsk litteratur. Här rör sig även differentiering i en skala från lägsta till högsta formerna av sinnessjukdom: ”fånighet, tokighet, *Melancholie* och Raseri” – dessa översattes med de latinska orden *fatuitas*, *melancholie*, *mania*, *morositas* samt *furor*.⁵² De fåniga och rasande mådde bäst av fysiska botemedel, menade Gadelius, medan tokar och melankoliker mår bäst av psykiska.⁵³ Den första klassen av sinnessjukdom var enligt Gadelius ”fånighet” (*fatuitas*), en klass för de som ”sakna begrepp, känslor och begär” och som ligger nära – här för Gadelius in ytterligare en synonym – ”Cretinismens medfödda fånighet.”⁵⁴

De lexikala orden från 1600 och 1700-talen har vid 1800-talets inbrott blivit bemängda med en ny medicinsk betydelse som de tidigare saknat. Med kretinismen som ord utökades nu det semantiska fältet kring ”fånen” och den tidiga rasbiologin gör sitt intåg i fånighetens historia. Detta sker under den tid som Koselleck betecknat som tröskeltid (se ovan) där begrepp temporaliseras och pekar mot det som varit, det som är och vad som kan bli. Fånighet hade som begrepp (tillsammans med alla dess synonymer) blivit mångtydigt och omstritt; det som tidigare varit ett pluralord närmade sig att bli ett kollektivsingular. Läkarna ägnade åtskillig tankemöda åt att urskilja de olika begreppen från varandra och försöka göra dem så entydiga som möjligt.

Det första omnämmandet av kretinism var, enligt SAOB, i en tidskrift för läkare redan år 1793. Artikelnen gällde en befolkning i Valais, Schweiz, där få människor visade tecken på förstånd – de ”äro et slags machiner, beröfvade alt begrepp.”⁵⁵ Vid år 1796 publicerades i samma tidskrift ännu en artikel om kretiner, denna gång om hur kretinismen kan uppdragas hos barn.⁵⁶

⁵² Gadelius skrift är egentligen en översättning av en bok av den romantiska medicin-teoretikern och läkaren Johann Christian Reil. Erik Gadelius, *Galenskap* (Stockholm: A. Gadelius, 1813–14), 21.

⁵³ Gadelius, *Galenskap*, 29.

⁵⁴ Gadelius, *Galenskap*, 14.

⁵⁵ Sven Anders Hedin, red., *Vetenskaps-handlingar för läkare och fältskärer. Utgifne af Sven Hedin. Första tomen. Första häftet* (Stockholm: Holmberg, 1793), 71.

⁵⁶ Sven Anders Hedin, red., *Vetenskaps-handlingar för läkare och fältskärer. Utgifne af Sven Hedin. Tredje tomen. Fjerde häftet* (Stockholm: Nordström, 1796), 15.

Tillsammans med ordet kretinism kan ytterligare ett medicinskt begrepp placeras in i det semantiska fältet: idioti. Anatomen Anders Retzius bevittnade år 1835 skeletten av ”idioter” i Stuttgart, men påpekade att dessa idioter ”på intet vis [ska] förväxlas med cretiner.”⁵⁷ Redan vid mitten av 1700-talet översattes det engelska ordet *idiotism* i en engelsk-svensk ordbok som fånighet, enfaldighet och ”förstånds swaghet”, men först vid 1800-talet blev började detta ord även ingå i en medicinsk diskurs och ersätta fånighet, vanvettighet och övriga synonymer. Latinets beteckningar håller sig emellertid kvar i språket till idag. Diagnosen demens, ett ord som har sitt ursprung i *dementia*, lever kvar i nutidens medicinska diskurs i betydelse kognitionsnedsättning. Vid 1900-talets början gjorde sig *dementia* i meningen sinnessjukdom fortfarande gällande i den medicinska diskursen, medan fånighet, vanvettighet och flera av de andra orden som varit aktuella under 1600 och 1700-talet fasades ut. Ordet ”idioti” har också förlorat sin psykiatriska betydelse för oss idag och anses i stället vara ett skällsord, i synnerhet om det riktar sig mot någon med vad vi idag kallar ”intellektuell funktionsnedsättning.” I SAOB från 1933 hade ordet ”idioti” alltså betydelsen av en av hierarkiskt ordnad sinnessjukdom: ”benämning på de höggradigaste formerna av utvecklingshämning.”⁵⁸

Avslutning

Jag inledde kapitlet med ett utdrag ur kyrkolagen där det stod att ”en fåne som inte besinnat sig” inte kan bli tilldelad nattvard. Med exempel ur olika ordböcker och juridiska och rättsmedicinska texter har jag analyserat hur ordet ”fåne” användes, synonymer som fanns till hands för ordet och hur ordet har förändrats över tid. Jag har framför allt analyserat hur ordet ingick i större diskurser inom juridik och rättsmedicin: ”fånen” betecknade personer som saknade vissa juridiska rättigheter och skyldigheter, som av den anledningen behövde identifieras och sorterats ut från de som ansågs förnuftiga nog att ingå i samhällsgemenskapen. Under 1700-talets gång blev ordet systematiserat och inlemmat i en hierarkisk medicinsk ordning

⁵⁷ SAOB, ”kretin”; Anders Retzius, *Skrifter i skilda ämnen jämte några bref af Anders Retzius* (Stockholm: Nordiska Bokhandeln, 1902), 200.

⁵⁸ SAOB, ”idioti”.

samtidigt som ordet blev temporaliserat, det blev en beteckning för en äldre och primitivare livsform. Ordet övergick från att vara ett mer eller mindre entydigt ord till att bli ett mångtydigare begrepp, en -ism. Ordet ”fäne” var vid 1800-talet betecknande för ett av flera beteenden som föll under begreppen ”idiotism” och ”kretinism.” Detta var begrepp som levde kvar långt in på 1900-talet.

Den historiska förändringen jag har tecknat är ett exempel på att till synes vardagliga ord kan bära på oväntade och problematiska betydelselager. Enligt det sena 1700-talets läkare saknade fänarna ”begrepp” eller var ”beröfvade alt begrepp.” Har det här kapitlet varit en begreppshistoria över de som saknat begrepp? En begreppshistoria över de begreppslösa? Det här kapitlet knyter an till ett växande fält av idéhistorisk forskning: den intellektuella funktionsnedsättningens historia. Ett framträdande fält inom psykiatrichistorisk forskning sedan 1960-talet har varit galenskapens historia, där ett av de mest framträdande namnen har varit Michel Foucault. Galenskapens historia har under de senaste åren blivit utsatt för kritik eftersom det har ansetts uppehålla sig vid ”mystiska” föreställningar om temporär eller långvarig psykisk ohälsa, romantiska bilder av plågade konstnärssjälar eller enskilda individer vars psyken brutits ned av samhället. Människor som lever med mer permanenta tillstånd av intellektuella funktionsnedsättningar har däremot länge varit förbisedda.⁵⁹ ”De som en gång kallades idioter”, för att använda titeln till historikern Simon Jarrets bok om ämnet, har länge betraktats som människor utan historia. Den intellektuella funktionsnedsättningens historia är dock ett fält som öppnar upp grundläggande idéhistoriska frågeställningar rörande vad som har räknas som intellektuellt, vad mänsklig intelligens ansetts bestå av och hur människans fria vilja har förstått genom historien.⁶⁰ Fänens uteslutning från nattvarden under 1600-talet kan, enligt medicinhistorikern C.F.

⁵⁹ Simon Jarrett, *Those They Called Idiots: The Idea of the Disabled Mind from 1700 to the Present Day* (London: Reaktion Books, 2020), 15.

⁶⁰ C. F. Goodey, *A History of Intelligence and 'Intellectual Disability': The Shaping of Psychology in Early Modern Europe* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2011). Se även Irina Metzler, ”'Will-nots' and 'Cannots': Tracing a Trope in Medieval Thought”, i Patrick McDonagh, C. F. Goodey och Timothy Stainton, red., *Intellectual Disability: A Conceptual History, 1200–1900* (Manchester: Manchester University Press, 2018).

Goodey, betraktas som ett av flera tillfällen i den intellektuella funktionsnedsättningens historia där intellektuellt funktionsnedsatta blivit uteslutna från samhället. I modern tid fortsätter tillfällena av uteslutning med fosterdiagnostisk och kognitiva bedömningstester, menar Goodey.⁶¹ Att utesluta fånar från nattvarden var inte bara att utesluta dem från en religiös ceremoni utan från en hel samhällsgemenskap. Begreppet om fånen ledde till praktiker kring de som identifierades som fånar. Ord och begrepp fick synbara konsekvenser.

Referenser

- Austin, John Langshaw. *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*. 2:a uppl. Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Bergwik, Staffan, Linn Holmberg och Karin Dirke, red. *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningskapande*. Stockholm: Stockholm University Press, 2022. <https://doi.org/10.16993/bbt>.
- Bleicken, Werner, Christof Dipper, Horst Günther, Diethelm Kippel, Gerhard May och Christian Meier. "Freiheit." i *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, red. Otto Brunner, vol. 2: E–G. Stuttgart: Klett-Cotta, 1975.
- Boréus, Kristina och Göran Bergström, red. *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4:e omarb. och aktualiserade uppl. Lund: Studentlitteratur, 2018.
- Brydall, John. *Non Compos Mentis, or, The Law Relating to Natural Fools, Mad-Folks, and Lunatick Persons Inquisited and Explained for Common Benefit*. London: Printed by the Assigns of Richard and Edward Atkins, for Isaac Cleave, 1700. <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A29951.0001.001?view=toc>.
- Burke, Peter. "Context in Context." *Common Knowledge* 8, nr 1 (2002): 11–40.
- Collijn, Isak, red. *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione: Formulae puerilium colloquiorum*. Stockholm, 1925.
- Comenius, Johann Amos. *Johannis Amos Comenii vpläste gyllene tungomåls dör: eller alle språks och wettskapers örtegård. Thet är: en geenstijgh, til at lära thet latiniske, sampt hwart och itt språk, tillijka medh alla wettskapers och konstens fundament, vnder 100. titlar och 1000. meningar författat. Tridje vplägningen, på nytt öfversedd, och vthi thet swenska tungomålet corrigerat och förbättrat. ... Medh H. R. Mtz. vthi Sverige frijheet*. Stockholm, 1643. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-104589>.

---

⁶¹ C. F. Goodey, "Exclusion from the eucharist: the re-shaping of idiocy in the seventeenth century church", i McDonagh, Goodey, & Stainton red., *Intellectual Disability*, 101.

- Ehrenstråle, David. *Inledning til then svenska iurisprudentiam civilem, af naturens lagh och Sweriges rikets äldre och nyare stadgar utdragen och uppsatt af David Nehrman ... Med hans kongl. may:tz nådigsta privilegio*. Lund: Ludwig Decreaux, 1729. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-858>.
- Foucault, Michel. *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stockholm: B. Östlings bokförlag Symposion, 1993.
- Foucault, Michel. "Samhället måste försvaras": *Collège de France 1975–1976*. Hägersten: Tankekraft, 2008.
- Foucault, Michel. *Diskursernas kamp*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Foucault, Michel. *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. New York: Vintage Books, 1994.
- Foucault, Michel. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. 6:e ombrutna och översedda uppl. Lund: Arkiv förlag, 2010.
- Foucault, Michel. *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv, 2002.
- Funck, Johan. *Genväg til kundskap och utöfning af svensk lagfarenhet*. Stockholm: Kongl. tryckeriet, 1761–1762. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-372>.
- Gadelius, Erik. *Galenskap*. Stockholm: A. Gadelius, 1813–1814. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2412371>.
- Gadelius, Erik. *Handbok i medicinal-lagfarenheten*. Stockholm: Carl Delén, 1804.
- Goodey, C. F. *A History of Intelligence and "Intellectual Disability": The Shaping of Psychology in Early Modern Europe*. Surrey: Ashgate Publishing, 2011.
- Gothus, Jonas Petri och Samuel Westhius, red. *Novum dictionarium latino-sveco-germanicum sveco-latinum et germanico-latinum, in gratiam latinæ, svecicæ & germanicæ linguæ studiosorum, non sine magno labore collectum. Neues Dictionarium lateinisch-schwedisch und teutsch, wie auch: schwedisch och latinisch ingeleichen teutsch och latinisch. Allen Liebhabern der lateinisch-schwedisch- och teutschen Sprache zum Nutzen och Besten, mit grossem Fleisz zusammen getragen*. Hamburg: Spieringk, 1700.
- Gustavsson, Martin och Yvonne Svanström, red. *Metod: guide för historiska studier*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur, 2022.
- Hagströmer, Anders John. "Embets-Berättelse om Danviks-Hospitalet år 1797 och 1798 af A. J. Hagström." *Wecko-Skrift för Läkare och Naturforskare* 14 (1781): 94–98. <https://runeberg.org/weckoskr/14/0094.html>.
- Hagströmer, Anders John. *Inträdes-tal om Danviks Hospitals Inrättning Hället för Kongl. Vetenskaps Akademien Den 9 April 1788*. Stockholm, 1788.

- Hammar, Anna Nilsson. "Diskursanalys." I *Metod: guide för historiska studier*, red. Martin Gustavsson och Yvonne Svanström. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur, 2022.
- Hebenstreit, Johann Ernst och Roland Martin, red. *Läkare-grunder til biträde för styresmän och domare, ifrån kunskapen om människans kropp och allmänna naturläran: efter J. Ern. Hebenstreits Anthropologia forensis*. Stockholm: Brodin, 1782. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-140>.
- Hedin, Sven Anders, red. *Vetenskaps-handlingar för läkare och fältskärer. Första tomen. Första häftet*. Stockholm: Holmberg, 1793. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A511210>.
- Hedin, Sven Anders, red. *Vetenskaps-handlingar för läkare och fältskärer. Tredje tomen. Fjerde häftet*. Stockholm: Nordström, 1796. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A511212>.
- Jarrett, Simon. *Those They Called Idiots: The Idea of the Disabled Mind from 1700 to the Present Day*. London: Reaktion Books, 2020.
- Jordheim, Helge. *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi*. Gråbo: Anthropos, 2003.
- Josephson, Peter och Frans Lundgren, red. *Historia i praktiken*. Lund: Studentlitteratur, 2016.
- Kiernander, Jonas. *Utkast til medicinal-lagfarenbeten domare til uplysning, läkare til hjelpreda och barmorskor til underwisning i ämnen, som röra människo-kroppen*. Stockholm: Nordström, 1776. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-141>.
- Kongl. Maj:ts nådige Förordning. *Om Bördes-Rätt på Landet. Giord på Riks-Dagen i Stockholm den 27 Junii åhr 1720*. Stockholm: Kongl. tryckeriet, 1720. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A432249>.
- Koselleck, Reinhart och Michaela Richter, övers. "Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe." *Contributions to the History of Concepts* 6, nr 1 (2011): 1–37. <https://doi.org/10.3167/choc.2011.060102>.
- Koselleck, Reinhart. *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos, 2004.
- Lindberg, Bo. *Den antika skevheten: politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2006.
- Lupton, Deborah. "Foucault and the Medicalisation Critique." I *Foucault, Health and Medicine*, red. Alan R. Petersen och Robin Bunton. London: Routledge, 1997.
- McDonagh, Patrick, C. F. Goodey och Timothy Stainton, red. *Intellectual Disability: A Conceptual History, 1200–1900*. Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Neues Dictionarium lateinisch-schwedisch und teutsch, wie auch: schwedisch und lateinisch in gleichen teutsch und lateinisch. Allen Liebhabern der lateinisch-schwedisch- och teutschen Sprache zum Nutzen och Besten, mit grossem Fleisz zusammen getragen*. Hamburg: Spieringk, 1700.
- Nilsson, Roddy. *Foucault: en introduktion*. Malmö: Égalité, 2008.
- Porter, Roy. *Madness: A Brief History*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

- Retzius, Anders. *Skrifter i skilda ämnen jämte några bref af Anders Retzius*. Stockholm: Nordiska Bokhandeln, 1902. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:dig-p6owsnj12spchxl>.
- Scull, Andrew. *Madness in Civilization: The Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine*. London: Thames & Hudson, 2015.
- Scull, Andrew. *Madness: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Serenius, Jakob. *An English and Swedish Dictionary Wherein the Generality of Words and Various Significations Are Rendered into Swedish and Latin ... Thereunto Is Added a Large Collection of Terms of Trade and Navigation and an Herbal ... By Jacob Serenius ... The Second Edition with Large Additions and Amendments*. Nyköping: Pet. Momma, 1757. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-101>.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding in the History of Ideas." I *Visions of Politics*, vol. 1: *Regarding Method*, 57–89. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Spiegel, Haquin. *Glossarium-sveo-gothicum eller Svensk-ordabok, inrättat them til en wällmeent anledning, som om thet härliga språket willia begynna någon kunskap inhämta; utgifwen af Haq: Spiegel*. Lund: Abrah. Habereger, 1712. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2418763>.
- Svenska Akademiens ordbok*. Göteborg: OSA-projektet, 1997–. <http://www.saob.se/>.
- Svenska Akademiens ordböcker: SAOL, SO, SAOB*. Stockholm: Svenska Akademien. <https://svenska.se/om/om-ordbockerna/>.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Stockholm: Svenska Akademien, 2006. <https://svenska.se/>.
- Swedberg, Jesper. *Swensk ordabok*. Järpås: Skara stiftshistoriska sällskap, 2009. <http://litteraturbanken.se/forfattare/SwedbergJ/titlar/SwenskOrdabok/info>.
- Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen åhr 1734*. Stockholm: Gercken, 1736. <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/Anonym/titlar/SverigesRikesLag1734/sida/I/faksimil>.
- Uddenberg, Nils och Pehr Osbeck. *Linné och mentalsjukdomarna: en kommenterad utgåva av Pehr Osbecks anteckningar om psykiatri under Linnés föreläsningar över temat Systema morborum läsåret 1746–1747*. Stockholm: Atlantis, 2012.

Digitala metoder och verktyg

*Mathias Johansson & Emil Stjernholm*¹

Hur kan digitala metoder för textanalys användas inom idéhistoriska studier? Denna fråga ställer sig Peter de Bolla, idéhistoriker verksam vid Cambridge, i den nyutkomna antologin *Explorations in the Digital History of Ideas: New Methods and Computational Approaches* (2023). Kultur- och idéhistoriker bygger ofta sina analyser på hermeneutisk tolkning och noggrann analys av texter, där historiskt material placeras i en större kontext.² Även om historiker använt sig av digitala metoder i över ett halvt sekel har den idéhistoriska disciplinen varit mer avogt inställd till denna utveckling. Som idéhistorikern Benjamin G. Martin konstaterar i en reflektion om de digitala metodernas löften och utmaningar: ”Idéer verkade lämpa sig dåligt för kvantitativ undersökning.”³ De Bolla och Martin är dock ense om att det har skett en förändring. De senaste åren märks en snabb tillväxt av idéhistorisk forskning som tar sin utgångspunkt i digitala metoder, såväl i Sverige som internationellt. Särskilt tydligt har detta blivit inom politisk idéhistoria, där digital textanalys har använts för att studera trender i användningen av politiska begrepp i stora korpus (textsamlingar),

---

1 Arbetet med detta kapitel har stötts av Riksbankens jubileumsfond (P21-0012) och är en del av forskningsprojektet *Moderna Tider 1936* (<https://www.modernatider1936.se>)

2 Peter De Bolla, *Explorations in the Digital History of Ideas: New Methods and Computational Approaches* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).

3 Benjamin Martin, ”De digitala metodernas löften och utmaningar: ur kulturpolitikens internationella historia”, i *Perspektiv på politisk idéhistoria*, red. Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt (Södertörns högskola, 2023), 188–208.

som exempelvis parlamentariska debatter, digitaliserade dagstidningar, och andra digitaliserade arkiv.⁴

”Digitalhistoria” är ett mångtydigt begrepp som rymmer både idéhistoriska och historiska perspektiv. I detta kapitel ger vi en kort introduktion till begreppet och en kartläggning av viktiga koncept och källor för vidare läsning inom storskalig textbehandling. Exakt var gränsen mellan *historia* och *digitalhistoria* går är svårt att sätta fingret på. Dels för att det är en gräns som hela tiden rör på sig, dels för att *digitalhistoria* är ett heterogent koncept som blandar två olika extremer: å ena sidan finns *traditionella* digitalhistoriker som huvudsakligen förlitar sig på hermeneutik för att studera olika aspekter av digitalisering såsom internets historia. Å andra sidan finns det historiker som använder (huvudsakligen) digitala verktyg och källor för att studera frågeställningar som vore svåra eller rent omöjliga att besvara utan digitala hjälpmedel. Nyckelskillnaden mellan traditionella hermeneutiker och denna senare typ av digitalhistoriker ligger inte i om eller hur digitala verktyg används och inte heller är det ämnet eller perioden som avgör. Snarare kan frågan huruvida något bör räknas som digitalhistoria besvaras genom att ställa frågan: ”hur mycket bidrar det digitala arbetssättet/verktyget?” Så länge bidraget är signifikant är det, i vår mening, digitalhistoria – men denna lösa definition är öppen för debatt. I slutet av kapitlet rekommenderar vi några texter som för mer utförliga reflektioner om definitionen av digitalhistoria.

Eftersom den första sortens digitalhistoria är vinklad mot forskning och den andra är mer metodorienterad går det utmärkt att kombinera dem och studera digitalisering med hjälp av digitala verktyg – något som troligtvis kommer bli ett måste när dagens historia skall skrivas genom internetarkiven.⁵ I detta kapitel kommer vi fokusera på den metoddrivna sortens digitalhistoria.

---

⁴ Se *Lychmos* temanummer om digital historia, Pelle Snickars, red. (2022).

⁵ Niels Brügger, *The Archived Web: Doing History in the Digital Age* (Cambridge: MIT Press, 2018).

Tre sorters läsning

Fjärrläsning (*Distant reading*) är ett koncept som ofta tillskrivs Franco Moretti och hans inflytelserika bok med samma namn,⁶ och har sedermera blivit en paraplyterm för alla möjliga sorters textaggregeringsmetoder, inklusive *text-mining*, *Natural Language Processing* (NLP) och diverse AI-system. Till skillnad från traditionell *närläsning* (*close reading*), där man noggrant läser sitt källmaterial, är fjärrläsning ett sätt att abstrahera (och ofta aggregera) innehållet i en korpus för att studera större trender som är svårare att upptäcka vid närläsning. Den enklaste varianten av fjärrläsning (både i teori och praktik) är att arbeta med ordfrekvenser. Det handlar helt enkelt om att räkna antalet gånger varje ord förekommer i ens korpus. Resultaten presenterar man i en tabell eller som en visualisering – exempelvis för att visa utvecklingen av förekomsten av orden över tid. Ett populärt verktyg för att visualisera ordfrekvenser i Googles digitaliserade boksamlingar är Google Ngram (se bild 1). Fjärrläsning ger givetvis inte samma detaljerade insikter som att närläsa texterna, men bara en så enkel fråga som vilka ord som är de (o)vanligaste kan ändå bidra med nya insikter kring materialet.

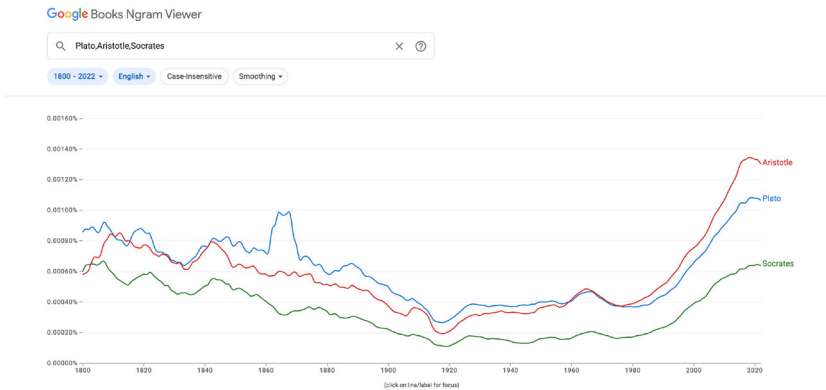

Bild 1. En jämförelse mellan hur frekvent namnen Platon, Aristoteles och Sokrates förekommer i Googles digitaliserade boksamling. En sådan jämförelse väcker exempelvis frågor kring vad som ligger bakom den skarpa ökningen under 1990-talet och huruvida denna hänger samman med dygdetikens renässans.

6 Franco Moretti, *Distant Reading* (London: Verso Books, 2013).

Få historiker skulle nöja sig med att endast studera abstraherade mönster av ett material och därefter skriva en analys. Det finns en vilja att lära känna materialet mer intimt innan det analyseras. Fjärrläsning kan dock vara ett effektivt sätt att snabbt identifiera övergripande mönster och med hjälp av dessa identifiera ett mer specifikt material som är särskilt intressant att närläsa. Närläsningen kan i sin tur forma ytterligare försök till fjärrläsning. Att skifta mellan fjärr- och närläsning på detta sätt kallas ibland för *skalbar (scalable) läsning*.⁷

Fjärrläsning och idéhistoria

Under det senaste decenniet har viktiga och stora källmaterial digitaliserats vilket öppnat för digital textanalys inom idéhistoria. Inflytelserika projekt som Mapping the Republic of Letters, ett projekt som kartlägger tidigmoderna lärda nätverk och deras utveckling, eller The Concept Lab, ett projekt som studerar hur begrepp formas, symboliserar denna utveckling.⁸ För att mer konkret exemplifiera hur digital textanalys kan användas på ett mer handfast, småskaligt vis i en nordisk kontext – vilket är av större intresse för studenter än dessa storskaliga, internationella program – kan man vända sig till historikern Matti La Mela's arbeten. I en studie undersöker La Mela allemansrättens begreppshistoria i en finsk kontext med utgångspunkt i digitaliserade parlamentsdata. Allemansrätten innebär att alla har rätt att vistas i naturen, och lagen finns bara i en nordisk kontext (i Sverige och i liknande form i exempelvis Finland och Norge).⁹ Genom att studera hur

7 Max Odsbjerg Pedersen, Josephine Møller Jensen, Victor Harbo Johnston, Ulrich Thygesen, Alexander Ulrich och Helle Strandgaard Jensen, "Scalable Reading of Structured Data", *The Programming Historian*, October 4, 2022, <https://programminghistorian.org/en/lessons/scalable-reading-of-structured-data#scalable-reading-a-gateway-for-new-comers-to-digital-methods/>.

8 Se "Mapping the Republic of Letters", besökt 1 juli 2024, <http://republicofletters.stanford.edu/>; Centre for Research in the Arts, Social Sciences and Humanities (CRASSH), "The Concept Lab | Cambridge Centre for Digital Knowledge", *CRASSH*, besökt 1 juli 2024, <https://www.crassh.cam.ac.uk/research/projects-centres/the-concept-lab-cambridge-centre-for-digital-knowledge>.

9 Matti La Mela, "Tracing the Emergence of Nordic Allemansrätten Through Digitised Parliamentary Sources", i *Digital Histories: Emergent Approaches Within the New Digital History*, red. Mats Fridlund, Mila Oiva och Petri Paju (Helsingfors: Helsinki University

och när allemansrätten började diskuteras i Finland ämnar författaren visa att begreppet använts på ett flexibelt vis i relation till en rad politiska diskurser. Med hjälp av temamodellering (*topic modelling*) visar La Mela hur allemansrätten först blev del av en finsk vokabulär under 1950-talet, hänvisande till en allmän tillgång till naturen; under 1970-talet blev allemansrätten ett frekvent använt begrepp i politiska diskussioner – men inte enbart i relation till naturen, utan i en rad olika lagstiftningsdebatter; och slutligen, under 1990-talet, menar La Mela att begreppet främst användes för att försvara en särskilt nordisk livsstil i en tid av fördjupat europeiskt samarbete.¹⁰

Med hjälp av den här typen av digitala metoder kan forskare lyfta fram mönster i korpus och göra breda påståenden om diskurserna under perioden i fråga, vilket ofta framställs som en förtjänst. Det är dock värt att poängtera att den här sortens fjärläsningar inte är lika rika i sin kontext, och detaljer fångas inte på samma sätt som i traditionella idéhistoriska studier. Detta är en metodologisk avvägning som man måste göra innan man tar sig ett uppsatsämne med digitalhistorisk vinkel.

Medan vissa digitalhistoriska forskare främst sysslar med fjärläsningar och makroanalyser är det även många som använder skalbar läsning. Som Benjamin G. Martin påpekat i en metodreflekterande essä finns det faktiskt flera teoretiska beröringspunkter mellan digital textanalys och begreppshistoria i Reinhart Kosellecks anda.¹¹ Exempelvis lyfter Martin fram synen på mening som historiskt betingad och kontextberoende. Ett exempel på hur detta kan fungera i praktiken finner vi inom ramen för Martins eget projekt *International Ideas at UNESCO: Digital Approaches to Global Conceptual History*. I en studie diskuterar Martin och medförfattaren Fredrik Mohammadi Norén hur begreppsparet ”natur” och ”kultur” diskuterades inom ramen för tidskriften *The UNESCO Courier*.¹²

Press, 2020), 181–197.

¹⁰ La Mela, ”Tracing the Emergence of Nordic Allemansrätten”, 192.

¹¹ Martin, ”De digitala metodernas löften och utmaningar”, 191.

¹² Benjamin Martin och Fredrik Mohammadi Norén, ”Nature and Culture in the Age of Environmental Crisis: Digital Analysis of a Global Debate in *The UNESCO Courier, 1948–2020*”, i Annika Rockenberger, Sofie Gilbert, Juliane Tiemann och Elisa Pierfederici, red., *Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Publications* (Oslo: Universitetet

Metodologiskt tillämpar de skalbar läsning med utgångspunkt i temamodellering för att sedan titta närmre på specifika sidor som relaterar till ett tema. Å ena sidan kan iakttagelser om individuella teman kontextualiseras och sättas i ett större perspektiv av tillgången till kvantitativa data. Å andra sidan kan viktiga frågor väckas genom att titta närmre på individuella artiklar: i vilka kontexter förekom begreppspar? Hur förändrades dessa kontexter över tid? Och vilka drev på debatten? Växlandet mellan mikro- och makroanalyser beskrivs ofta som produktivt men krävande. Det förutsätter nämligen en nära förtrogenhet med både den specifika domänen som med digitala metoder och verktyg, något som kan vara särskilt utmanande att ta sig an inom ramen för en uppsatskurs.

Att välja digitala verktyg

Utbudet av verktyg för digitala metoder är stort och rörligt; nya verktyg släpps, gamla verktyg försvinner. De flesta uppsatser skrivs under en tillräckligt kort intervall för att risken att just ditt verktyg kommer sluta fungera är minimal. I längre forskningsprojekt är risken betydligt större, men fortfarande relativt liten. Det finns vissa tumregler för att sänka riskerna associerade med verktygens fortlevnad: 1) Prioritera etablerade och aktivt utvecklade program; 2) Öppen källkod är bättre än stängd, skulle utvecklarna av ett sådant projekt sluta finns alltid chansen att någon annan (kanske du?) fortsätter; 3) Undvik mjukvaror som inte kan exportera data till öppna format – denna export möjliggör nämligen att man enkelt kan byta mjukvara vid behov. I detta kapitel har vi prioriterat verktyg som inte kräver någon licens. Transkribus kräver ingen licens men har inte öppen källkod, dock får man 100 sidor/månad gratis, därefter kostar det ~2kr per sida. Studenter kan be om extra gratisidor för till exempel masteruppsatser.

Text som data

När man arbetar med digital text är det bara en tidsfråga innan man stöter på problemet att ens text inte kan utläsas ordentligt i något program, till

---

i Oslo, 2023), 274–286.

exempel att *å*, *ä*, och *ö* inte visas. Problemet är troligtvis att programmen och filerna inte använder sig av samma teckenkodning. För människor är texttecken skrivna, projicerade, utskrivna, inristade, renderade, med mera i rad på en yta som vi kan utläsa som ord som förhoppningsvis förmedlar någon betydelse. Relevant ”tecken” i detta sammanhang är relativt till läsaren. För svenska är det huvudsakligen det svenska alfabetet medan för japanska kan det vara en kombination av Hiragana, Katakana, Kanji och Romaji. För datorer är text bytes (8 bitar (ettor och nollor)) som översätts till tecken (bokstäver, siffror, skiljetecken, med mera). Processen att konvertera mellan binärkod och läsbara tecken kallas *encoding* när tecken översätts till bitar och *decoding* när bitarna översätts till tecken. Det finns en lång rad olika tabeller för denna översättning för olika språk och ändamål, men de två viktigaste att känna till är ASCII (American Standard Code for Information Interchange), som är en av de äldsta med brett användande, och UTF-8 som är det mest använda formatet idag (1 juli 2024 uppskattades det att 98,3 % av webben använde UTF-8).¹³ Det är också värt att notera att ordningen på bokstäver inte alltid är som man kan förvänta sig, i UTF-8 följer a-z alfabetet, medan å-ä-ö ligger utspridda i senare delar i ordningen ä-å-ö. Besluten bakom vilka tecken som läggs, vad de ska kallas och deras ordning hanteras av non-profit organisationen Unicode Consortium.

Transkribering

Digitala metoder är bara produktiva när digitala data finns tillhanda. Därför blir det första steget i många digitalhistoriska projekt att transkribera källtexter eller att samla in redan digitaliserade texter. Att transkribera för hand är tidskrävande och således inte att rekommendera för kortare uppsatsarbeten, men det är ibland oundvikligt inom ramen för mer omfattande projekt. Det finns två huvudsakliga sorters tekniker för att digitalisera texter: OCR och HTR. OCR (Optical Character Recognition) är utvecklad för att i första hand känna igen maskinskrivna tecken men fungerar också på modernare, konsekventa, handstilar. OCR-maskiner och

¹³ W3Techs, ”Historical trends in the usage of character encodings for websites”, W3Techs, besökt Juli 2, 2024, https://w3techs.com/technologies/history_overview/character_encoding/ms/y.

mjukvaror har varit i utveckling sedan 1950-talet. Tidiga system kunde bara känna igen ett fåtal typsnitt och endast om tecknen var rakt uppradade. I god ingenjörstradition bygger många av dessa lösningar på ingenjörernas snillrika förmåga att upptäcka mönster. Stora framsteg inom ämnet gjordes genom introduktionen av maskinlärning.¹⁴ Idag behärskar OCR nästan alla typsnitt, finns som öppet tillgänglig mjukvara,¹⁵ och finns som standardfunktion i både skanners och telefoner. I ett nötskal fungerar OCR genom att först identifiera var på sidan olika tecken är – sedan tolkar den var tecken för sig i ordning. Blanksteg och liknande tecken känns igen genom avståndet mellan tecken – därigenom återskapas orden.

HTR (Handwritten Text Recognition) har inte lika långa anor och är mer komplicerat ur ett tekniskt perspektiv. Eftersom HTR behandlar kursiv stil använder den ett extra steg där individuella ord segmenteras innan de individuella bokstäverna kan kännas igen.¹⁶

Verktyg 1: Transkribus

Transkribus är ett verktyg som kan utföra både HTR och OCR samt publicera sin transkriberade korpus.¹⁷ Det utvecklades inom ett EU Horizon 2020 program och styrs numera genom ett kooperativ av universitet och forskningsinstitutioner. Verktøget bygger på djupinlärningsmodeller (en sorts AI) för transkriptionerna. Eftersom allt arbete utförs på deras servrar är allt man behöver ett gratis-konto och en webbläsare för att kunna transkribera dokument.¹⁸ När man skapar ett konto skapas automatiskt ett exempelprojekt

¹⁴ Shunji Mori, Ching Y. Suen och Kazuhiko Yamamoto, "Historical review of OCR research and development", *Proceedings of the IEEE*, 80.7 (1992): 1029–1058, <https://doi.org/0.1109/5.156468>.

¹⁵ Tesseract OCR, "tesseract-ocr/tesseract: Tesseract Open Source OCR Engine (Main Repository)", *GitHub*, besökt 1 december 2024, <https://github.com/tesseract-ocr/tesseract>.

¹⁶ I skrivande stund har en ny sorts metod börjat bli möjlig, nämligen LLMs (Large Language Models) kombinerade med ViT (Visual Transformers), men även om deras nuvarande prestanda är lovande är de fortfarande för opolerade för vi ska välja att täcka dessa i detta sammanhang.

¹⁷ Transkribus, "Unlock the past with Transkribus", *Transkribus*, besökt 3 juli 2024, <https://www.transkribus.org/>.

¹⁸ Att all behandling sker på deras servrar innebär att man borde undvika att transkri-

med en färdigbehandlad text. Transkribus och liknande HTR-transkriberingsprocesser är uppdelade i tre steg: 1) lista ut var på sidan texter finns, 2) lista ut hur textraderna går i dessa områden, och 3) transkribera textraderna.

Varje steg går att automatisera, men man kan också göra allt manuellt – eller så låter man maskinen göra grovjobbet och därefter korrigerar man resultatet. Även om algoritmerna och modellerna är väldigt bra är de inte felfria och det är alltid att rekommendera att kontrollera hur de fungerar på just ditt material innan allt transkriberas. Steg 1 och 2 går att få fram samtidigt genom en så kallad ”layout analysis” – prestandan på detta steg är ofta väldigt hög (särskilt på västerländska texter), vilket är ganska enkelt att förstå eftersom det är en relativt grov process. Transkribus brukar ha problem med väldigt tätt skrivna rader (till exempel när någon skrivit in en notis mellan raderna) eller när bläcket från baksidan lyser igenom. Samtidigt är verktygen ofta bra på att känna igen texter skrivna åt olika håll, såsom marginalia skrivet lodrätt.

Det tredje steget är det mest problematiska. Och för att förstå varför det är problematiskt måste vi tänka på hur datorer ser text – alltså inte som former med en mening, utan mer som kategorier (sekvenser, bitar) som översätts till tecken genom en tabell. När man tränar en modell att känna igen text lär den sig att kartlägga från olika former till olika kategorier som sedan tolkas om till tecken. Modellen gör alltså inte en jämförelse mellan formerna på sidan och hur tecknet ser ut. Eftersom den är baserad på formen, inte på kontexten av tecken, kan den ibland blanda ihop tecken som ser lika ut (”e” och ”c” eller ”o”, ”O”, och ”o” eller ”-”, ”_”, ”-”) och de är inte alltid konsekventa. Kartläggningen är också begränsad till de tecken som finns i träningsmaterialet – 100 % engelska modeller är alltså inkapabla att känna igen ”ääöÄÄÖ”.

Transkribus erbjuder ett smörgåsbord av allmänt tillgängliga modeller på många olika språk – med en klar övervikt mot europeiska språk. Modellerna blir fler hela tiden eftersom olika forskningsprojekt blir klara och publicerar sina modeller. Ta till exempel The Swedish Lion I som är tränad på 15,6

---

bera känsliga dokument med Transkribus.

miljoner ord från ett urval ur riksarkivets texter.¹⁹ Poängen med en sådan modell är inte att den direkt skall kunna transkribera alla svenska texter felfritt – utan att den ger oss en bra och solid startpunkt när vi tränar egna modeller. Denna modell har redan lärt sig grunderna i svenskt skrivande, och behöver därför bara se ett (relativt) fåtal exempel av en ny svensk handstil för att kunna transkribera den väl. Men perfekt lär det inte bli, även *The Swedish Lion I* har en *Character Error Rate* (CER) på 4 % – alltså, den transkriberar fel på cirka 1 tecken av 25. Det är imponerande bra, men kräver lite finputsning.

När man inte behöver digitalisera

Hittills har vi mest pratat om hur man kan extrahera texter från existerande material. Men det finns så klart tillfällen när andra har gjort digitaliseringen åt oss och när vi arbetar med nyare material kan det rentav handla om data som är *born digital*. Alltså, textens originalform är ett digitalt format, såsom exempelvis hemsidor, databaser eller digitala manuskript.

När materialet redan är digitaliserat är den svåraste och mest arbetsintensiva delen av arbetet gjort. Dock är det alltid en bra idé att först inspektera materialet för att observera vilka sorters fel eller problem som kan vara kvar – och kanske städa bort dessa. När vi använder material som är *born digital* kan vi också behöva förhålla oss till etiska frågor angående datainsamling, datahantering och frågor kring huruvida vi kan dela med oss av den insamlade datan.

I dagens ekosystem finns det många ställen att hämta färdig data. Det finns hemsidor med sökgränssnitt, API:er (Application Programming Interface), men också plattformar där man kan exportera data manuellt, och i bästa fall i form av ett mindre urval data. Men det finns också fall där all data bara dumpas någonstans och det är upp till användaren att göra ordning i den. Två svenska exempel på det tidigare, sökgränssnitt och API, är DigitaltMuseum och KB:s tidningsdatabas.²⁰ Ett (svenskt) exempel på

¹⁹ Swedish National Archives, ”Swedish Handwriting Model”, Transkribus, senast uppdaterad 14 april 2022, <https://app.transkribus.org/models/public/text/55158>.

²⁰ DigitaltMuseum, besökt 28 november 2024, <https://digitaltmuseum.se/>. Kungliga biblioteket, ”API:er och öppna data”, *Kungliga biblioteket*, besökt 18 augusti 2025, <https://>

det senare är sökgränssnittet riksdagsdebatter.se,²¹ vilket erbjuder ett tillgängligt grafiskt gränssnitt för att söka igenom de svenska riksdagsdebatterna och göra exporter av relevanta delar. Dessutom är alla transkriptionerna bakom riksdagsdebatter.se öppet delade för vem som helst att behandla och studera.²² Även KB:s samling med digitaliserade offentliga utredningar utgör ett spännande material.²³

Verktyg 2: RegEx – reguljära uttryck

Få verktyg är användbara i så många olika sammanhang att man, efter att ha lärt sig använda det, undrar hur man överlevt utan det. RegEx är ett sådant verktyg. RegEx (Regular Expression, reguljära uttryck) är ett verktyg för *pattern matching* i textfiler och är ett sätt att känna igen och extrahera specifika mönster eller teckenföljder i text. Det är ett särskilt användbart verktyg i tidiga skeden av projekt där stora mängder text behandlas. Det är såpass flexibelt, kraftfullt och snabbt att man kan bygga hela uppsatsens metod på den: från att utforska och städa korpusen, till att utföra enkla analyser såsom ordfrekvenser, konkordanser och KWIC (Key Words in Context).²⁴

Till skillnad från Transkribus är det inte alltid så användarvänligt, det finns ingen säkerhetskontroll som ser till att ditt mönster stämmer överens med din avsikt. Samtidigt tillåter RegEx skrivandet av väldigt komplexa och kondenserade uttryck som kan göra det väldigt svårt för människor att tolka. Men, det räcker ofta med enkla uttryck för att man ska kunna göra underverk. RegEx kommer i olika dialekter, som skiljer sig väldigt lite åt, och är ofta inbyggd i text/code-editors (såsom Sublime Text, VS Code) och

---

data.kb.se/api.

²¹ *Riksdagsdebatter.se*, besökt 13 april 2025, <https://riksdagsdebatter.se/public/index.html#/>.

²² Swerik Project, "swerik-project/the-swedish-parliament-corpus", *GitHub*, besökt 18 augusti 2025, <https://github.com/swerik-project/the-swedish-parliament-corpus>.

²³ "SOU – Statens offentliga utredningar (digitaliserad samling)", *Kungliga biblioteket*, besökt 19 augusti 2025, <https://regina.kb.se/sou>.

²⁴ För en storskalig öppen tillämpning se Språkbanken Text, "Korp", *Språkbanken Text*, besökt 18 augusti 2025, <https://spraakbanken.gu.se/korp>.

programmet grep (General RegEx) och sed (stream editor) brukar komma förinstallerade i MacOS och de flesta Linuxdistributioner.

När vi skriver RegEx-mönster kan vi använda alla de vanliga tecken vi hittar på tangentbordet: bokstäver, siffror, specialtecken, mellanslag, tab, retur och så vidare, är alla till vårt förfogande. Vissa tecken har en specialstatus som kräver att de leds av en backslash för att söka för just det tecknet. Men RegExs kraft kommer från möjligheten att specificera både bredare och snävare sökparametrar. En speciellt intressant markör är `\b` som används för att söka för "word boundaries". Det matchar alltså inte något specifikt tecken, utan gränsen till ord. Med hjälp av `\b` kan man urskilja *ordet* "i" från ord som innehåller bokstaven i – en mycket viktig distinktion. För att se en mer detaljerad genomgång av hur RegEx kan tillämpas för historiebokbruk, rekommenderas boken *Doing Digital History*.²⁵ Det finns även flertalet webbsidor där man kan öva på och testa RegEx uttryck.²⁶

Verktyg 3: Voyant

Det finns många olika verktyg med lättillgängliga grafiska gränssnitt för att analysera större mängder text, som dessutom är fria att använda. Ett sådant program är Voyant – som kommer i två versioner – en som är tillgänglig webbläsaren från Voyants egna servrar²⁷ och en som man kan ladda ner för att köra sin egen Voyant-server.²⁸ Om man arbetar med ett potentiellt känsligt material är det senare att föredra, även om det kräver mer förarbete.²⁹ Voyant innehåller en bred samling mindre verktyg för att utforska korpus. Den enklaste funktionen är troligtvis att räkna ordfrekvenser, hur många

---

²⁵ Blaney, Jonathan, Jane Winters, Sarah Milligan och Martin Steer, *Doing Digital History: A Beginner's Guide to Working with Text as Data* (Manchester: Manchester University Press, 2021).

²⁶ "Firas Dib, "Regex101 – Online Regex Editor and Debugger", *Regex101*, besökt 18 augusti 2025, <https://regex101.com/>.

²⁷ Stéfan Sinclair och Geoffrey Rockwell, "Voyant Tools", *Voyant Tools*, besökt 4 januari 2025, <https://voyant-tools.org/>.

²⁸ Voyant Tools, "Voyanttools/VoyantServer", *GitHub*, besökt 4 januari 2025, <https://github.com/voyanttools/VoyantServer>.

²⁹ Voyant Tools, "Voyant Tools", *GitHub*, besökt 18 augusti 2025, <https://github.com/voyanttools>.

gångar varje ord använts i korpusen. Frekvensen uttrycks ibland som relativa frekvenser vilket kan vara speciellt användbart när man jämför ordanvändningen i olika stora korpus. Men vissa ord är så vanliga att man knappt behöver räkna dem, såsom ”i” och ”och”. I *textmining* kallas dessa ord ”stoppord” och brukar vanligtvis filtreras bort ur korpusen innan analysen. I Voyant finns en generell stoppordslista för svenska. Dock är det viktigt att komma ihåg att vad som anses vara ett stoppord beror på sammanhanget så vi rekommenderar starkt att man inspekterar och justerar den vid behov.

LDA – Topic Modelling

Latent Dirichlet Allocation (LDA)³⁰ är en väldigt vanlig algoritm för temamodellering (Topic Modelling); låt datorn lista ut vilka teman som finns i korpusen. Det finns många öppet tillgängliga implementeringar av LDA, här använder vi den i Voyant. Temamodellering ämnar sig speciellt för *utforskandet* av stora korpus. Det går till så att man tränar en (tema) modell att känna igen mönster mellan texterna, och räkna ut de parvisa sambanden mellan varje ord och vardera av de x teman man ber den hitta. Det vill säga, frågan är inte *om* ett ord tillhör ett ämne – det är *hur starkt* det är kopplat till det – en hårfin men viktig distinktion. Första steget i analysen är ofta att gå igenom de n *starkast* associerade orden till varje tema och namnge dem.³¹ Det är i sådana sammanhang en bra stoppordslista kan göra underverk. Utan den skulle var och en av dessa listor av topp-ord vara full av dessa mycket vanliga ord.

30 David Blei, Andrew Ng och Michael Jordan, ”Latent Dirichlet Allocation”, *Advances in Neural Information Processing Systems* 14 (2001): 993–1022.

31 Jo Guldi, ”Parliament’s Debates about Infrastructure: An Exercise in Using Dynamic Topic Models to Synthesize Historical Change”, *Technology and Culture* 60, nr 1 (2019): 1–33, <https://doi.org/10.1353/tech.2019.0000>; Pelle Snickars, ”Modeling Media History: On Topic Models of Swedish Media Politics 1945–1989”, *Media History* 28, nr 3 (2022): 403–424, <https://doi.org/10.1080/13688804.2022.2079484>; Johan Jarlbrink, Fredrik Norén och Robin Saberi, ”Contextual Modelling of ‘Propaganda,’ ‘Information’ and ‘Upplysning’ in Swedish Parliamentary Speeches, 1920–2019”, i *Digital Parliamentary Data in Action*, red. Matti La Mela och Fredrik Norén, 2022

Avslutning

Med ökad tillgänglighet till storskaliga digitala källmaterial och digitala metoder för textanalys uppenbarar sig många möjligheter och vi hoppas att detta kapitel har kunnat illustrera några potentiella analytiska vinster med dessa metoder. För studenter som ska skriva uppsats, och därmed arbetar under en snäv tidsram, är det viktigt att påpeka att digital textanalys även kan vara utmanande och tidsödande. Exempelvis kan det ta lång tid att kurerat och bearbeta källorna (även om dessa finns tillgängliga i maskinläsningsbar form) och det kan ta tid att sätta sig in i de digitala verktyg som finns tillgängliga för digitalhistoriker. Samtidigt kan arbetet med digitala metoder och verktyg vara en fin merit när man ger sig ut i arbetslivet. För uppsatsstudenten är det således viktigt att reflektera över såväl förtjänster som utmaningar tidigt i uppsatsarbetet.

Slutligen bör man påpeka att fjärläsningar även kan fungera som ett sätt att väcka frågor om långsiktiga trender, som sedan kan undersökas närmare med traditionella närläsningmetoder. Otaliga är de konferenser, workshops och symposier som inleds med ett diagram över hur vissa termer (som exempelvis ”informationssamhället”, ”polarisering” eller ”falska nyheter”) ökat i popularitet under vissa specifika tidsperioder. Sådana enkla digitalhistoriska övningar kan onekligen vara inspirerande och enkla att genomföra utifrån lättillgängliga digitala samlingar. För att ta ett konkret exempel: i antologin *Efterkrigstidens samhällskontakter* undersökte författarna det ofta traderade påståendet att begreppet propaganda blev ett nedsvärta begrepp med negativa associationer i kölvattnet av andra världskriget och att det gradvis ersattes med en annorlunda vokabulär (public relations, information, kommunikation, etcetera) i en svensk kontext. En undersökning som vi genomförde av cirka 4 500 SOU:er (Statens offentliga utredningar) visade visserligen på ett sådant semantiskt skifte – däremot kunde flera kvalitativa bidrag i antologin, med utgångspunkt i historisk arkivforskning, visa att begreppet fortsatte att användas i en mer neutral form långt in i efterkrigstiden och att de kommunikativa praktiker som associerades med begreppen inte ändrades alls lika häftigt som graferna antydde.³² Som Martin poängterar, med hänvisning till litteraturvetaren Ted

32 Fredrik Norén och Emil Stjernholm, red., *Efterkrigstidens samhällskontakter* (Lund:

Underwood, behöver digitala metoder alltså ”inte ses som en ersättning för humanistiska metoder, utan snarare som ett komplement.”³³

Föreslagen vidare läsning

- Salmi *What is Digital History?* (2020)
- Orrje *Vad är digital historia?* (2021)
- Jarlbrink och Norén, *Digitala metoder i humaniora och samhällsvetenskap* (2021)
- Fridlund, *Digital History 1.5: A Middle Way between Normal and Paradigmatic Digital Historic Research* (2020)
- Brügger, *The Archived Web: Doing History in the Digital Age* (2018)
- Blaney, *Doing Digital History: A Beginner's Guide to Working with Text as Data* (2021)
- Zebtgraf, *What Every Programmer Absolutely, Positively Needs to Know About Encodings and Character Sets to Work With Text* (2015)
- *Programming Historian*

Referenser

- Blaney, Jonathan, Jane Winters, Sarah Milligan och Martin Steer. *Doing Digital History: A Beginner's Guide to Working with Text as Data*. Manchester: Manchester University Press, 2021.
- Blei, David Andrew Ng och Michael Jordan. ”Latent Dirichlet Allocation.” *Advances in Neural Information Processing Systems* 14 (2001): 993–1022.
- Brügger, Niels. *The Archived Web: Doing History in the Digital Age*. Cambridge: MIT Press, 2018.
- Centre for Research in the Arts, Social Sciences and Humanities (CRASSH). ”The Concept Lab | Cambridge Centre for Digital Knowledge.” *CRASSH*. Besökt 1 juli 2024. <https://www.crassh.cam.ac.uk/research/projects-centres/the-concept-lab-cambridge-centre-for-digital-knowledge>.
- De Bolla, Peter. *Explorations in the Digital History of Ideas: New Methods and Computational Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Dib, Firas. ”Regex101 – Online Regex Editor and Debugger.” *Regex101*. Besökt 18 augusti 2025. <https://regex101.com/>.

Mediehistoriskt arkiv, 2019).

³³ Martin, ”De digitala metodernas löften och utmaningar”, 207; Ted Underwood, *Distant Horizons: Digital Evidence and Literary Change* (Chicago: University of Chicago Press, 2019).

- DigitaltMuseum. "DigitaltMuseum." *DigitaltMuseum*. Besökt 28 november 2024. <https://digitaltmuseum.se/>.
- Fridlund, Mats. "Digital History 1.5: A Middle Way Between Normal and Paradigmatic Digital Historic Research." I *Digital Histories: Emergent Approaches Within the New Digital History*, red. Mats Fridlund, Mila Oiva och Patri Paju, 69–88. Helsingfors: Helsinki University Press, 2020. <https://doi.org/10.33134/HUP-5>.
- Guldi, Jo. "Parliament's Debates about Infrastructure: An Exercise in Using Dynamic Topic Models to Synthesize Historical Change", *Technology and Culture* 60.1 (2019): 1–33, <https://muse.jhu.edu/pub/1/article/719944/summary>
- Jarlbrink, Johan och Fredrik Norén. *Digitala metoder i humaniora och samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur, 2021.
- Jarlbrink, Johan, Fredrik Norén och Robin Saberi. "Contextual Modelling of 'Propaganda,' 'Information' and 'Upplysning' in Swedish Parliamentary Speeches, 1920–2019", i *Digital Parliamentary Data in Action*, red. Matti La Mela och Fredrik Norén, 2022 <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1655635/FULLTEXT01.pdf>
- Kungliga biblioteket. "API:er och öppna data." *Kungliga biblioteket*. Besökt 18 augusti 2025. <https://data.kb.se/api>.
- Kungliga biblioteket. "SOU – Statens offentliga utredningar (digitaliserad samling)." *Kungliga biblioteket*. Besökt 19 augusti 2025. <https://regina.kb.se/sou>.
- La Mela, Matti. "Tracing the Emergence of Nordic Allemansrätten Through Digitised Parliamentary Sources", i *Digital Histories: Emergent Approaches Within the New Digital History*, red. Mats Fridlund, Mila Oiva och Petri Paju, , 181–197. Helsingfors: Helsinki University Press, 2020.
- Mapping the Republic of Letters. "Mapping the Republic of Letters." *Mapping the Republic of Letters*. Besökt 1 juli 2024. <http://republicofletters.stanford.edu/>.
- Martin, Benjamin. "De digitala metodernas löften och utmaningar: ur kulturpolitikens internationella historia." I *Perspektiv på politisk idéhistoria*, red. Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt, 188–208. Södertörns högskola, 2023.
- Martin, Benjamin och Fredrik Mohammadi Norén. "Nature and Culture in the Age of Environmental Crisis: Digital Analysis of a Global Debate in The UNESCO Courier, 1948–2020." I Annika Rockenberger, Sofie Gilbert, Juliane Tiemann och Elisa Pierfederici, red., 274–286. *Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Publications*. Oslo: Universitetet i Oslo, 2023. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1809055>.
- Moretti, Franco. *Distant Reading*. London: Verso Books, 2013.
- Mori, Shunji, Ching Y. Suen och Kazuhiko Yamamoto. "Historical review of OCR research and development." *Proceedings of the IEEE* 80, nr 7 (1992): 1029–1058. <https://doi.org/10.1109/5.156468>.
- Norén, Fredrik och Emil Stjernholm, red. *Efterkrigstidens samhällskontakter*. Lund: Mediehistoriskt arkiv, 2019.

- Odsbjerg Pedersen, Max, Josephine Møller Jensen, Victor Harbo Johnston, Ulrich Thygesen, Alexander Ulrich och Helle Strandgaard Jensen. "Scalable Reading of Structured Data." *The Programming Historian*, October 4, 2022, <https://programminghistorian.org/en/lessons/scalable-reading-of-structured-data#scalable-reading-a-gateway-for-newcomers-to-digital-methods/>.
- Orrje, Jacob. "Vad är digital historia?", *Historisk Tidskrift* 141, nr 4 (2021): 723–732.
- Riksdagsdebatter.se. "Riksdagsdebatter." *Riksdagsdebatter.se*. Besökt 13 april 2025. <https://riksdagsdebatter.se/public/index.html#/>.
- Salmi, Hannu. *What is Digital History?* Cambridge: Polity Press, 2021.
- Sinclair, Stéfan och Geoffrey Rockwell. "Voyant Tools." *Voyant Tools*. Besökt 4 januari 2025. <https://voyant-tools.org/>.
- Snickars, Pelle. "Modeling Media History: On Topic Models of Swedish Media Politics 1945–1989." *Media History* 28, nr 3 (2022), 403–424. <https://doi.org/10.1080/13688804.2022.2079484>.
- Språkbanken Text. "Korp." Språkbanken Text. Besökt 18 augusti 2025. <https://spraakbanken.gu.se/korp>.
- Swedish National Archives. "Swedish Handwriting Model." *Transkribus*. Senast uppdaterad 14 april 2022. Besökt 24 september 2025. <https://app.transkribus.org/models/public/text/55158>.
- Swerik Project. "swerik-project/the-swedish-parliament-corpus." *GitHub*, besökt 18 augusti 2025. <https://github.com/swerik-project/the-swedish-parliament-corpus>.
- Tesseract OCR. "tesseract-ocr/tesseract: Tesseract Open Source OCR Engine (Main Repository)." *GitHub*. Besökt 1 december 2024. <https://github.com/tesseract-ocr/tesseract>.
- Transkribus. "Unlock the Past with Transkribus." *Transkribus*. Besökt 3 juli 2024. <https://www.transkribus.org/>.
- Underwood, Ted, *Distant Horizons: Digital Evidence and Literary Change*. Chicago: University of Chicago Press, 2019.
- Voyant Tools. "Voyant Tools." *GitHub*. Besökt 18 augusti 2025. <https://github.com/voyanttools>.
- Voyant Tools. "Voyanttools/VoyantServer." *GitHub*. Besökt 4 januari 2025. <https://github.com/voyanttools/VoyantServer>.
- W3Techs. "Historical Trends in the Usage of Character Encodings for Websites." *W3Techs*. Besökt 2 juli 2024. https://w3techs.com/technologies/history_overview/character_encoding/ms/y.
- Zentgra, David C. "What Every Programmer Absolutely, Positively Needs to Know About Encodings and Character Sets to Work With Text." *Kunststube (blog)*, april 27, 2015, besökt juli 1, 2024. <https://kunststube.net/encoding/>.

Bildanalys

Frits Gåvertsson

Bildens makt över sinnena har i alla tider varit känd och nyttjad, och vad gäller manipulationer mötte redan romartidens medborgare i kolonnernas och triumfbågarnas reliefer endast presentabla händelser ur sina härskares *res gestae*.¹

Det går att försöka komma åt den roll bilder spelat för idéhistorien på olika sätt. Det går också att skriva bildens idéhistoria, det vill säga att försöka teckna en bild av hur människor begreppsliggjort idén om bilden genom historien. Dessutom går det, vilket jag skall koncentrera mig på här nedan, att skriva idéhistoria med hjälp av bilder som källmaterial.

Traditionellt sett har idéhistorisk forskning arbetat nära nog uteslutande med ett källmaterial bestående av text – både i termer av handskrifter och tryckt material – och även om idéhistoriska framställningar är rikt illustrerade så görs förvånansvärt lite av detta bildmaterial. Oftast möts vi i sådana sammanhang av mer eller mindre kortfattade bildtexter, men det är sällan som bilder eller andra grafiska element behandlas som ett källmaterial i sin egen rätt på ett mer uttömmande sätt.² Detta idéhistoriska textfokus är naturligtvis både lätt att förstå och rättfärdiga men faktum kvarstår att

---

¹ Gunnar Broberg och Jakob Christensson, ”Inledande reflektioner,” i *Den idéhistoriska bilden*, red. Gunnar Broberg och Jakob Christensson (Lund: Ugglan. Lund Studies in the History of Ideas and Sciences 5, 1995), 7.

² Medicinens idéhistoria är ett undantag från denna tendens. För mer om hur bilder används som källmaterial inom medicinens idéhistoria se Adam Furbrings och Disa Rubenbys kapitel i denna antologi.

bildanalys är ett förbisett verktyg i den idéhistoriska verktygslådan och bilder ett förbisett källmaterial som kan stärka en idéhistorisk analys. I den här texten försöker jag propagera för att idéhistoriker borde intressera sig mer för visuellt källmaterial som komplement till textuellt källmaterial och att vi som idéhistoriker med förhållandevis enkla medel kan göra mycket mer för att stärka den sedvanliga analysen med hjälp av visuellt material. Dessutom presenteras också kort två historiskt inflytelserika analysmodeller som kan vara bra att känna till för den idéhistoriker som känner sig manad att intressera sig för det rika visuella källmaterial som finns tillgängligt.

Det kan kännas utmanande eller rent av skrämmande för en klassiskt tränad idéhistoriker att ge sig i kast med ett visuellt källmaterial. Behövs inte träning i visuell analys och andra konsthistoriska arbetsmetoder för att göra detta rika källmaterial rättvisa? Studiet av ett visuellt källmaterial såsom konst, serier, film, mode, illustrationer, medeltida *marginalia*, skillingtryck, illustrerade frontespiser, reklam, politisk konst och kampanjaffischer kräver särskilda vetenskapliga metoder som stöd i idéhistorikerns arbete med att förstå, situera, strukturera och analysera de element ett visuellt objekt består av och den mening som tillkommer verket i kraft av dessa element och de kulturella konnotationer de frammanar, men dessa metoder är både lättillgängliga och lättanvända samtidigt som de är kraftfulla. Även om en bakgrund inom, eller annan förtrogenhet med, konsthistoria och visuella studier är till stor hjälp för den idéhistoriker som vill införliva visuellt källmaterial i sin undersökning så bör vi ändå inte avskräckas. Metoder för visuell analys ger forskaren verktyg att undersöka och beskriva hur materialet är eller ter sig visuellt – i termer av form, linjer, färg, rumslighet, storlek, textur – samt dess materialitet och hur dessa delar kombineras till en helhet samt hur denna helhet också fungerar som menings- och betydelsebärare. Dessutom behöver vi som idéhistoriker hjälp med att på ett systematiskt och vetenskapligt sätt förankra detta meningsbärande material i ett historiskt, socialt, politiskt, religiöst, och kulturellt sammanhang. Till detta behövs alltså en metodologisk ansats.

Som tur är finns det en uppsjö av lättillgängliga metodhandböcker att välja bland och jag kan särskilt rekommendera Gillian Roses klassiska och lättanvänt mångfacetterade *Visual Methodologies* som finns i flera upplagor, den senaste utkommen 2023. Dessutom finns det en rad texter som är

inriktade mot tillämpningen av visuell analys inom olika fält eller ämnesdiscipliner såsom till exempel Ellen Sunesons förträffliga ”Att studera visuella material: Identifikation och disidentifikation som feministiska metodologiska förhållningssätt” i antologin *Genusvetenskapliga forskningsmetoder* redigerad av Marta Kolankiewicz, Mia Liinason och Maja Sager från 2024, och ett temanummer av tidskriften *Intellectual History Review* om ”Visual and Aural Intellectual Histories” redigerat av Jennifer Milam och Alan Maddox från 2017.³

För att ge en liten fingervisning om hur idéhistoriska studier kan vara betjänta av bilder ger jag här nedan ett exempel på en enkel analys innan jag går vidare och kort presenterar två historiskt inflytelserika analysmodeller.

Det finns en lång tradition i det kristna västerlandet av religiös symbolik och ikonografi där motiv hämtade från bibelberättelserna gestaltas på vissa sätt inom traditionen. När det gäller avbildandet av Judas förräderi kan Barna di Sienas *Judaskysen* (1350-talet, Collegiata di Santa Maria Assunta, San Gimignano) sägas vara representativ för den äldre traditionen.

Den livfullt stilerade målningen är fylld till brädden av narrativa detaljer (soldaterna i fullt avancemang, Petrus som skär av soldatens öra, de panikslagna lärjungarna på flykt, *etcetera*). Dock finns här ingen sympati för Judas; han framställs som helt igenom ond, medan Jesus framstår som lugnt överlägsen och helt tillfreds med händelseförloppet förutbestämda utgång. Till och med gestalternas anletsdrag är laddade med enkelt avkodade betydelsebärande egenheter. Judas anletsdrag, inklusive de närmast parodiskt uppdragna ögonbrynen, är så skurkaktigt överdrivna att han påminner om den sortens skurkar i Hollywoodfilmer som spelas av klassiskt tränade brittiska skådespelare som i sin rolltolkning lägger sig till med en tysk brytning (såsom till exempel Allan Rickmans rollfigur Hans Gruber i *Die Hard*).

En helt annan bild av händelseförloppet, och aktörernas inställning till det, får vi i Michelangelo Merisi da Caravaggios version av motivet från

---

³ Gillian Rose, *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials* (London: Sage, 2023); Ellen Suneson, ”Att studera visuella material: Identifikation och disidentifikation som feministiska metodologiska förhållningssätt,” i *Genusvetenskapliga forskningsmetoder* red., Marta Kolankiewicz, Mia Liinason och Maja Sager (Lund: Nordic Academic Press, 2024), 413–428, <https://doi.org/10.37852/oblu.260>.

Barna di Siena, *Judaskyssen*, 1350-talet, fresk, Collegiata di Santa Maria Assunta, San Gimignano, Bild: Wikipedia, Creative Commons: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.

Michelangelo Merisi da Caravaggio, *Judaskysssen*, olja på duk, 1602, National Gallery of Ireland, Dublin. Bild: Wikipedia, Creative Commons: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.

1602. Här är själva inramningen en helt annan. Caravaggio avbildar bara sju individer och trädgården i Getsemane är helt höljd i dunkel, vilket för vår uppmärksamhet mot de avbildade individerna och deras realistiska anletsdrag. Figurerna dras framåt i bilden vilket både för dem närmare betraktaren och varandra. Judas och Jesus relation mänskliggörs genom deras respektive ansiktsuttryck (sorg och lidande blandat med förskräckelse hos Jesus, respektive ångerfull uppgivenhet hos Judas) på ett sätt som tycks vara menat att gestalta någonting allmänmänskligt. Judas svek blir här en betraktelse över sveket som sådant och därmed direkt av intresse för oss som betraktare oavsett historisk kontext (vilket också accentueras av att Caravaggio låtit avbilda soldaterna med 1600-talsuniformer). Känslan av att vi här blir upplysta, eller instruerade, i förräderiets fenomenologi förstärks när vi inser att den enda källan till ljus i målningen är en lykta som

bärs upp av Caravaggio själv (det vill säga, figuren längst till höger i bilden är ett självporträtt). Att jämföra dessa båda bilder säger oss inte bara någonting om hur idén om förräderiet har begreppsliggjorts genom historien utan också någonting om skiftande inställningar till representation och realism inom konsten. Här finns också rikligt med material för att undersöka förändringar inom den kristna teologin och kristologin.

Det finns mycket mer att säga om de båda avbildningarna av förräderiet i Getsemane utifrån både konsthistoriska, idéhistoriska, teologiska och estetiska såväl som filosofiska perspektiv men min förhoppning här är att diskussionen ovan ändå skall visa på hur mycket intressant stoff vi kan utvinna genom att ta vårt visuella källmaterial på allvar.⁴

Två modeller för bildanalys

I vad som följer skall jag kortfattat presentera två lättarbetade och inflytelserika modeller för visuell analys. Den ena är hämtad från Roland Barthes klassiska artikel "Bildens retorik" från 1964. Här presenterar Barthes en metod som kan användas på en rik mängd visuellt material. Modellen är särskilt användbar för studier av reklam och propaganda eftersom den lätt hanterar analyser av hur visuella element samverkar med textelement i källmaterialet utan att för den skull bli för teoretiskt eller praktiskt krävande för att inlemmas i klassisk idéhistorisk forskning. Den andra metoden är Erwin Panofskys ikonologiska metod så som denna presenteras i hans *Studies in Iconology* från 1939 och som är vida använd inom de historiska vetenskaperna eftersom den historiska dimensionen av ikonografiskt meningsskapande är inskrivet i själva arbetsmodellen. Dessa två modeller är alltså, förutom att utgöra klassiker inom fältet, också intressanta för idéhistoriker av två olika anledningar. Barthes modell är intressant eftersom den på ett så direkt sätt fångar upp bildens retoriska dimensioner, vilket är hjälpsamt för en idéhistoriker som analyserar visuellt material som används i propagandasyfte, såsom illustrerade politiska pamfletter eller liknande och visuellt material där bild och text samspelar i

4 För en filosofisk analys av de båda verken som influerat min diskussion ovan men som ändå skiljer sig från denna på betydande sätt se Berys Gaut, *Art, Emotion, and Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 133–136.

meningsskapandet. Panofskys ikonografiska metod är däremot användbar eftersom den på ett direkt sätt knyter an till konst- och idéhistorien som ett givet led i analysen.

Roland Barthes och bildens retorik

Roland Barthes (1915–1980) var en tidig förespråkare för idén att allt runt omkring oss – inklusive reklam, litteratur, mode, våra förställningar om kärlek och hat, storföretag, och så vidare – kan avkodas och utläsas i enlighet med post-strukturalistiska principer.⁵ De kanske viktigaste texterna där Barthes ger uttryck för idéer av det här slaget är hans essäer ”Författarens död” från 1967 som driver tesen att författarintentionen är oväsentlig för tolkningen av litterära verk, och ”Bildens retorik” från 1964.⁶

---

⁵ Ut ur strukturalistiska tankar om språket som en formell struktur av tecken och språklig mening som en funktion av det binära språksystemet – framförallt utvecklade av lingvisten Ferdinand de Saussure (1857–1913) i hans postumt utgivna föreläsninganteckningar *Cours de linguistique générale* (1916) – föds tanken att varje metaspråklig undersökning kollapsar tillbaka in i språket så att den binära uppdelningen mellan språk och verklighet kollapsar in i ett globalt *simulacrum* (en kopia utan original). Denna tanke om att vi är fångade i språket föder också idén att vår sociala verklighet kan avkodas och avläsas likt vilken text som helst, vilket leder till idén att ”författaren är död” och att kulturell ”text” är föremål för ständigt skiftande omtolkningar som inte kan få sin mening bestämd av någonting utanför texten. Texten blir härmed en retorisk lek som kan dekonstrueras eftersom den är metaforisk till sin natur och bygger på ett konceptuellt schema som alltid kan utmanas.

⁶ ”Författarens död” finns i svensk översättning av Agneta Rehal Johansson i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3 (2018): 5–8. Första utgåvan på franska är Roland Barthes, ”La mort de l’auteur,” *Manteia*, nr 5 (1968) men essän publicerades först som Roland Barthes, ”The Death of the Author,” *Aspen*, nr 5–6 (1967). *Bildens retorik* finns i svensk översättning av Kurt Aspelin. Roland Barthes, *Bildens retorik* (Stockholm: Bokförlaget Fathethon, 2023). ”The Rhetoric of the Image” finns utgiven i Roland Barthes *Image, music, text*, översatt av Stephen Heath (New York: Hill and Wang, 1977). Den första franska utgåvan är Roland Barthes, ”Rhétorique de l’image,” *Communications* 4 (1964): 50–51. Se även Sadiya Afrin och Sheikh Md. Muniruzzaman. ”Image Becomes Language: Media and Capitalism in Barthes Rhetoric of the Image”, i *Journal of Literary Studies* 2 (2020): 1–11; Marcel Danesi, ”Visual Rhetoric and Semiotic”, i *Oxford Research Encyclopedia of Communication* (Oxford: Oxford University Press, 2017), <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.43>; Gunther, Kress och Theo van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (New York: Routledge, 1996).

I ”Bildens retorik” argumenterar Barthes för att fotografier måste studeras i deras sociala och kulturella kontext via en detaljerad analys av en pastareklam från företaget Panzani.

Bilden föreställer ett antal pastapaketer, parmesanostförpackningar, tomater, och vitlökar i en nätkasse mot röd bakgrund. Längs ner på reklamaffischen står det skrivet i stora vita serifversaler ”Pates – Sauce – Parmesan a L’Italienne de Luxe”.

Barthes centrala frågeställning är om, och i så fall hur, bilder (och speciellt fotografier), givet att de essentiellt är mekaniska reproduktioner (och därmed direkt analoga representationer) av någonting annat kan vara meningsbärande. Har bilder ett språk, och hur fungerar i så fall meningsbärande i detta språk? Barthes påpekar att reklam – såsom till exempel Panzanireklamen – helt klart har ett avsett budskap som kan avkodas. Barthes skiljer mellan tre typer av budskap i bilden.

Det lingvistiska budskapet: Barthes menar sig se två typer av lingvistiskt budskap i verket, ett *denoterat* budskap bestående av bildtexten och texten på de avbildade pastapaketen och ett *konnoterat* budskap – själva ordet ”Panzani” för tankarna till Italien och våra föreställningar om det typiskt italienska.

Det symboliska budskapet (eller *den konnoterade bilden*): Barthes identifierar fyra tecken i de icke-lingvistiska delarna av bilden som utgörande det symboliska budskapet: den halvöppna kassen signifierar ”*återvändande från marknaden*”, tomater och spetspaprika signifierar ”*italienskhet*”, den samlade mängden objekt signifierar ”*det kullinariska*”, och kompositionen påminner om, och signifierar därför, ett stilleben vilket för tankarna till klassiskt italienskt måleri.

Det bokstavliga budskapet (*det denoterade budskapet*): I bilden har vi att göra med ett icke-kodat budskap i den meningen att inget av de avbildade objekten representerar någonting utöver sig själva, tomaten i förgrunden representerar helt enkelt en tomat, spetspaprikan en spetspaprika, och så vidare – det vill säga, vi har ett budskap utan en kod.

Barthes går nu vidare och försöker utröna inte bara hur de olika typerna av budskap fungerar utan också hur de relaterar till varandra.

Det lingvistiska budskapet – som verkar åtfölja så gott som alla bilder – verkar kunna ha två funktioner: *förankring*, som syftar till att förankra vår

tolkning i en, eller en begränsad mängd, av alla de tolkningsmöjligheter som bilden erbjuder, och *vidarebefordring* som när texten samarbetar med bilden för att förmedla den avsedda meningen, som till exempel i en seriestripp, en reklamaffisch, eller ett politiskt propagandablad.

Den denoterade bildens konnotationer kan aldrig helt sorteras bort så att vi kan se den rena bokstavliga denoterade bilden eftersom detta skulle vara ett budskap helt utan en kod. Snarare verkar den denoterade bilden genom att naturalisera det symboliska budskapet genom att contextualisera detta till den punkt då bilden tycks skriva ”*Titta! Jag är bara en bild av en tomat, det pågår ingenting konstigt i det fördolda här inte!*”

Att avtäckta den konnoterade bilden är, enligt Barthes, en svår och krävande uppgift. En av anledningarna till denna svårighet är att bilden kan ha en mängd konnotationer som också beror på betraktaren. En sådan mening, eller betydelse, är avhängigt ett *lexikon* i den meningen att konnotationen beror på betraktarens förförståelse. En persons samlade sådana *lexica* kallar Barthes för personens ideolekt, det vill säga, vår samlade mängd tendenser med avseende på bildförståelse. En annan svårighet med att avkoda bildlig konnotation kommer sig av att det inte finns något standardiserat sätt att tala om bilder även om konstkritikerns yrkesvokabulär kan ses som ett försök att få till stånd ett sådant språk. Snarare är vår bildförståelse styrd av en ideologi i den meningen att vi har ett systematiskt begreppssystem som kan uttryckas via vårt språk. Vidare kallar Barthes signifierarna i ett givet medium för *konnoterarna*. Konnoterarna i en bild är alla visuella element som kan användas för att konnotera det signifierade. Den samlade mängden av alla konnoterare utgör bildens retorik, det vill säga, bildens retorik utgörs av alla visuella element som kan förstås som signifierare.

Barthes modell för semiotisk bildanalys kan utsträckas till annat visuellt material än reklam och modellen används än idag flitigt inom ämnen såsom konstvetenskap, filosofisk estetik, grafisk design och andra medie- och kommunikationsvetenskapliga ämnen. En bra mer djupgående introduktion på svenska till Barthes metodologi och visuell retorik är boken *Visuell retorik – Bilden i reklam, nyheter och livsstilsmedia* från 2008 skriven av Anders Carlsson, Thomas Koppfeldt och utgiven på Liber förlag.⁷

⁷ Anders Carlsson och Thomas Koppfeldt, *Visuell retorik – Bilden i reklam, nyheter och livsstilsmedia* (Solna: Liber, 2008).

Erwin Panofsky och ikonologin

Erwin Panofsky (1892–1968) föddes i Hannover och studerade konsthistoria i München, Freiburg och Berlin och undervisade i Hamburg innan han, som ett resultat av nationalsocialisternas maktövertagande tvingades emigrera till USA 1934 där han började undervisa vid Princeton och Institute of Fine Arts vid New York University.

Mest känd är Panofsky för sitt utvecklande och praktiserande av och propagerande för ikonologin, en ansats som från början utvecklades av Aby Warburg och hans studenter vid Warburginstitutet i Hamburg (*Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg*) vilket 1933 flyttade till London.⁸

Panofsky slår i *Iconography and Iconology: An Introduction to the Study of Renaissance Art* fast att ikonologi är den del av konstvetenskapen som studerar verkets mening snarare än form.⁹ Panofsky identifierar, i sin modell eller sitt schema, tre lager, nivåer, eller led av konsthistorisk ikonografisk förståelse, det vill säga avtäckandet av idéer och motivistiskt innehåll i ett verk.¹⁰

Den första nivån är den primära eller naturliga nivån, där vi förväntas göra en pre-ikonografisk analys, det vill säga en beskrivning av vad verket föreställer, det faktiska bildinnehållet, som det framträder utan att vi måste förankra meningen i kulturella betydelsebärare eller luta oss mot historisk

8 Se Matthew Norris kapitel i denna antologi för en historik. Se även Peter Gay, *Weimar Culture: The Outsider as Insider* (New York: W. W. Norton & Co., 2001). Gay diskuterar Panofskys inställning till Weimarrepubliken i kapitel 2, under rubriken "The Community of Reason: Conciliators and Critics", 23–45.

9 Se Hans-Olof Boström *Panofsky och ikonologin* (Karlstad: Karlstad University Press, 2004). Viktiga arbeten av Panofsky är *Idea: A Concept in Art Theory* (New York: Harper & Row, 1968 [1924]); *Studies in iconology; humanistic themes in the art of the Renaissance* (New York: Harper & Row, 1939); och *Early Netherlandish Painting, Its Origins and Character* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1953). I svensk översättning av Sölve Olsson finns Erwin Panofsky, *Perspektivet som symbolisk form* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1994). Mycket användbar är samlingsvolymen Erwin Panofsky, *Meaning in the Visual Arts: Papers in and on Art History* (Chicago Ill.: Chicago University Press, 1983). En fullständig bibliografi finns i Erwin Panofsky, *Kumulationen: Ergänzungsband zur Erwin-Panofsky-Korrespondenz 1910 bis 1968*, red., Dieter Wuttke (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2014).

10 Erwin Panofsky, "Iconography and Iconology: An Introduction to the Study of Renaissance Art", i *Meaning in the Visual Arts* (London: Penguin, 1955), 51–81.

och kulturell (för)förståelse. Detta kan vara sådant som människor, djur, objekt, händelser och dylikt.

Den andra nivån, den sekundära eller konventionella nivån ligger till grund för den ikonografiska analysen som tar vid när vi identifierat motivet, det vill säga identifierat vilka objekt den visuella representationen avbildar eller föreställer. I detta led granskas verkets aspekter och tilldelas en kulturellt betingad betydelse. Till exempel kan vi här tillskriva de händelser, objekt, djur, *etcetera* som vi tidigare identifierat allegorisk eller symbolisk mening på basis av verkets konst- och idéhistoriska kontext samt beskriva tematik, mytologiska anspelningar och liknande.

På den tredje och sista nivån, den intrinsikala, analyseras sedan verkets beståndsdelar var för sig för att sedan vägas mot varandra i den sammantagna ikonologiska tolkningen av verket i syfte att avtäcka underliggande socio-kulturella principer och symboliska värden.

Låt oss använda Jan van Eycks så kallade *Arnolfiniporträtt*, från 1434 som nu finns på National Gallery i London för att illustrera hur Panofskis tredelade ikonologiska schema är tänkt att fungera.

På den första, pre-ikonografiska, nivån kan vi säga att bilden föreställer två människor, kanske man och hustru, i dyra kläder i ett rum upplyst av naturligt ljus från fönstret i rummet. I rummet finns en rad möbler, en säng, en byrå, en spegel, *etcetera*. Vi kan också se en hund och ett par skor i förgrunden samt text på väggen bakom de två människorna. Vi kan också identifiera bilden som en instans av tidigt renässansmålari. Materialet är olja på ek.

På den andra, konventionella, nivån kan vi tillföra detaljer som hjälper oss avkoda symboliken och tematiken i bilden. Detta steg involverar en hel del konst- och idéhistoriskt arbete i termer av att identifiera figurerna på bilden, att sätta sig in i bildens narrativ, och avkoda symboliken i bilden. Troligen har vi här att göra med ett porträtt av Giovanni Arnolfini och hans fru eller trolovade Giovanna Cenami men helt säkra kan vi inte vara. Arnolfini var en italiensk företagare i Flandern, ett centrum för handel, konst och idéutveckling under 1400-talet. Den latinska inskriptionen på väggen kan översättas till ”Jan van Eyck var här 1434”. Vi kan nu luta oss på en rad konsthistoriska konventioner för att avkoda symboliken i bilden. Hunden i förgrunden symboliserar trogenhet, skorna stundens helighet

Jan van Eyck, *Arnolfiniporträttet*, 1434, olja på ekpanel, National Gallery, London. Bild: Wikipedia, Creative Commons: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.

eller vikt, det brinnande ljuset Guds allseende vishet, frukten på fönsterblecket oskulden innan syndafallet, sängen och Giovannas mage fertilitet.

I den avslutande ikonologiska analysen frågar vi efter den intrinsikala meningen eller det inneboende innehållet i bilden. Vi försöker alltså avkoda de idéer konstnären försökte kommunicera. När det gäller *Arnolfiniporträttet* finns en mängd olika tolkningar som föreslagits av konsthistoriker. Bilden har till exempel setts som ett porträtt som hedrar äktenskapet, som ett äktenskapsförord, eller som en postum kärleksbetygelse till hustrun. Bilden är fylld av illusoriska effekter såsom texturen på textilierna och fönsterglasets och reflektionen i spegeln på väggen. Dessutom är bilden, vilket vi såg redan på den konventionella nivån, full av symbolik (såsom hunden i förgrunden symboliserar trogenhet, skorna stundens helighet eller vikt, det brinnande ljuset Guds allseende vishet, frukten på fönsterblecket oskulden innan syndafallet, sängen och Giovannas mage fertilitet). Alla dessa element lämnar bilden öppen för tolkning, och även om vi kan söka svar i historien på vissa frågor, vi vet till exempel att äktenskapet förblev barnlöst, så har ingen tolkning kunnat definitivt beläggas som mer trolig än någon annan med hjälp av primärkällor.

I någon mening kan vi alltså summera Panofskys tredelade schema som att vi först beskriver vad vi ser i termer av detaljer, objekt, och formella element för att sedan försöka utröna symboliken i bilden med hjälp av historiska fakta och historisk kontext för att slutligen föra samman alla element i en samlad tolkning av verkets intrinsikala mening baserad på konstnärens avsikt.

En användbar introduktion till Panofskys ikonologiska metod för den som vill använda metoden i idéhistoriska och konsthistoriska studier är Hans-Olof Boströms *Panofsky och ikonologin* från 2004 utgiven på Karlstad University Press. Den bästa studien av den ikonologiska metoden jag känner till är Göran Hermeréns *Representation and Meaning in the Visual Arts: A Study in the Methodology of Iconography and Iconology* från 1969 utgiven av Scandinavian University Books.¹¹

---

¹¹ Göran Hermerén, *Representation and Meaning in the Visual Arts: A Study in the Methodology of Iconography and Iconology* (Lund: Scandinavian University Books, 1969).

Avslutning

Idéhistorisk forskning har traditionellt varit nära nog uteslutande sysselsatt med källmaterial bestående av text och även om idéhistoriska framställningar ofta är rikt illustrerade så görs ofta förvånansvärt lite av detta bildmaterial. Jag har här försökt visa att bilder eller andra grafiska element kan behandlas som ett källmaterial i sin egen rätt med förhållandevis enkla medel. Sådan bildanalys är ett allt för ofta förbiset verktyg i den idéhistoriska verktygslådan och bilder ett för ofta förbiset källmaterial som kan stärka en idéhistorisk analys.

Jag har dessutom presenterat två lättanvända och inflytelserika modeller för visuell analys, Roland Barthes visuella retorik och Erwin Panofskys ikonologi. De båda modellerna är lättanvända samtidigt som de har olika fokus. Panofskys ikonologiska modell passar bättre för mer traditionellt konsthistoriskt material medan Barthes visuella retorikmodell passar bättre för analys av propagandaaffischer och reklam samt annat visuellt material där text och bild tydligt samspelar.

Referenser

- Afrin, Sadia och Sheikh Md. Muniruzzaman. "Image Becomes Language: Media and Capitalism in Barthes' Rhetoric of the Image." I *Journal of Literary Studies* 2 (2020): 1–11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3612767> .
- Barthes, Roland. "Death of the Author." *Aspen* 5–6 (1967).
- Barthes, Roland. *Bildens retorik*. Övers. Kurt Aspelin. Stockholm: Bokförlaget Faethon, 2023.
- Barthes, Roland "Rhétorique de l'image." *Communications* 4 (1964): 50–51.
- Boström, Hans-Olof. *Panofsky och ikonologi*. Karlstad: Karlstad University Press, 2004.
- Broberg, Gunnar och Jakob Christensson. "Inledande reflektioner." I Broberg, Gunnar, och Jakob Christensson, red., *Den idéhistoriska bilden*. Lund Studies in the History of Science and Ideas, Vol. 5. Lund, 1995.
- Danesi, Marcel. "Visual Rhetoric and Semiotic." I *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, 2017. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.43>.
- Erwin Panofsky. *Perspektivet som symbolisk form*. Övers. Sölve Olsson. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1994.
- Gaut, Berys. *Art, Emotion, and Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Gay, Peter. *Weimar Culture: The Outsider as Insider*. New York: W. W. Norton & Co., 2001.

- Hermerén, Göran. *Representation and Meaning in the Visual Arts: A Study in the Methodology of Iconography and Iconology*. Lund: Scandinavian University Books, 1969.
- Kress, Gunther, och Theo van Leeuwen. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge, 1996.
- Milam, Jennifer och Allan Maddox. "Visual and Aural Intellectual Histories: An Introduction." *Intellectual History Review* 27, nr 3 (2017): 285–298. <https://doi.org/10.1080/17496977.2017.1333686>.
- Panofsky, Erwin. *Early Netherlandish Painting, Its Origins and Character*. Cambridge MA.: Harvard University Press, 1953.
- Panofsky, Erwin. *Idea: A Concept in Art Theory*. New York: Harper & Row, 1968 [1924].
- Panofsky, Erwin. *Kumulationen: Ergänzungsband zur Erwin-Panofsky-Korrespondenz 1910 bis 1968*, red., Dieter Wuttke. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.
- Panofsky, Erwin. *Meaning in the Visual Arts. Papers in and on Art History*. Chicago Ill.: Chicago University Press, 1983.
- Panofsky, Erwin. *Studies in Iconology. Humanistic Themes in Art of the Renaissance*. New York: Harper & Row, 1939.
- Panofsky, Erwin. "Iconography and Iconology: An Introduction to the Study of Renaissance Art." I *Meaning in the Visual Arts*. Middelsex: Penguin Books, 1995.
- Rose, Gillian. *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. London: Sage, 2023.
- Sunesson, Ellen. "Att studera visuella material: Identifikation och disidentifikation som feministiska metodologiska förhållningssätt." I *Genusvetenskapliga forskningsmetoder* red. Marta Kolankiewicz, Mia Liinason och Maja Sager, 413–428. Lund: Nordic Academic Press, 2024. <https://doi.org/10.37852/oblu.260>.

DEL III

Idéhistoriska
forskningsfält

Lärdomshistoria

Matthew Norris

”Lärdomshistoria” är en ämnesbeteckning som nya studenter kan uppleva förvirrande. Under senare år har en del avdelningar för idé- och lärdomshistoria vid svenska lärosäten försökt bota förvirringen genom att döpa om ämnet till den till synes enklare och tydligare beteckningen ”idéhistoria”. Lärdomshistoria, enligt förespråkarna för denna utveckling, är en onödigt gammalmodig och avskräckande uppstyld term som inte längre representerar ämnets inriktning och ändamål. De flesta högskolestudenter har en någorlunda rimlig förförståelse om vad *idéernas* historia kan innebära. Mindre uppenbart är vad en historisk studie om *lärdom* skulle handla om. Utan att göra inlägg i debatten kan det påpekas att situationen var omvänd när ämnet introducerades av Johan Nordström (1891–1967) som en självständig disciplin i Sverige för nästan hundra år sedan. Namnet *lärdomshistoria* (belagt sedan 1700-talet enligt *Svenska Akademiens ordbok*) betecknade ett akademiskt verksamhetsområde som var både traditionellt och bekant, medan *idéhistoria* hänvisade till ett eklektiskt och spretigt fält under uppbyggnad, representerat av internationella figurer som Arthur Oncken Lovejoy (*History of Ideas*) i USA, Friedrich Meinecke (*Ideengeschichte*) i Tyskland, och Henri Berr (*l’histoire des idées*) i Frankrike.¹ Lärdomshistoria gav ämnet historisk legitimitet; idéhistoria skänkte det ett nödvändigt skimmer av innovation.

---

¹ Läsvärda översikter över idéhistoriens internationella historia finns i Donald R. Kelley, *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History* (London: Routledge, 2002); Anthony Grafton, ”The History of Ideas: Precept and Practice”, *Journal of the History of Ideas* 67, nr 1 (2006): 1–32.

Lärdomshistoria kan kortfattat definieras som en gren av litteraturhistoria som undersöker den så kallade ”lärdä” litteraturen (till skillnad från exempelvis ”skön” eller ”populär” litteratur). Den lärda litteraturen kan i många fall uppfattas som den sortens facklitteratur som författas av professionella akademiker (vetenskapliga artiklar, antologier, monografier, avhandlingar o.s.v.), men det är viktigt att komma ihåg att ett flertal lärdomshistoriska klassiker inte skrevs av individer verksamma vid formella läroanstalter, exempelvis Machiavelli, Montaigne, Rousseau, Mill och Marx.

Ordet *lärdomshistoria* bildades som en översättning av latinets *historia literaria* (”lärdomshistoria” eller ”litteraturhistoria”), namnet på ett tidigare forskningsområde vars historia ska kort skisseras nedan, under en tid då de flesta tryckta texter fortfarande kunde karakteriseras som ”lärdä”. Ytterligare avgränsningar kan läggas till, men inledningsvis bör vi vara uppmärksamma på att tidiga försök av svenska idé- och lärdomshistoriker att definiera lärdomshistoriens studieobjekt tenderade att vara alltför vittomfamnande (en vanlig defekt hos ämnespionjärer). Som Nordströms lärjunge och efterträdare Sten Lindroth (1914–1980) uttryckte det 1957:

Lärdomshistorien är vetenskapshistorien, den vill undersöka den lärda, vetenskapliga litteraturens öden från äldsta tiden fram till våra dagar. Dess fält är biologien och språkforskningen, fysiken, kemien och medicinen, historieskrivningen och teologien —sådana de bedrevs av greker och romare, under arabisk och europeisk medeltid, under renässansen och i de västerländska kulturnationerna. Programmet kan förefalla skrämmande vidsträckt.²

De flesta skulle nog hålla med om att ämnet enligt denna beskrivning känns otillämpligt brett och delvis missvisande. Lindroths definition är i behov av en uppdatering och precisering om lärdomshistoria ska fortsätta vara en meningsfull beteckning för ett levande forskningsområde idag.

I vår tid bör lärdomshistoria inte förväxlas med vetenskapshistoria. Om ordet *vetenskapshistoria* kunde beteckna historieskrivning om alla vetenskaper

² Sten Lindroth, ”Om lärdomshistoria”, i *Fru Lusta och Fru Dygd* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1957), 206.

(naturvetenskaper, samhällsvetenskaper och humanvetenskaper) under Lindroths dagar, kom ordet så småningom att användas i Sverige nästan exklusivt som en synonym för ”naturvetenskapernas historia”, påverkad av engelskans ”History of Science”.³ Man kan förstås diskutera om vetenskap är en lämplig term för att beskriva äldre forskningstraditioner. Att uppdelat och särskilja olika akademiska inriktningar i mer eller mindre autonoma ”vetenskaper” är en process som började under 1700-talet och blev vedertagen under 1800-talet. Idén om vetenskap som en systematisk inhämtning av kunskap grundad på gemensamma principer och metoder hör till den senare delen av samma period. Klart är det däremot att svenskans *lärdom* och engelskans *science* har lite med varandra att göra. Innebörderna av dessa termer kan faktiskt ses som motsatta, en distinktion som den brittiske fysikaliske kemisten och författaren C. P. Snow diskuterade 1959 i en berömd föreläsning om ”de två kulturerna” – motsvarande ungefär ”humanister” och ”naturvetare” – som splittrade den akademiska världen i modern tid.⁴ Utvecklingen från naturalhistoria och naturfilosofi till naturvetenskap medförde att kvalificerad forskning om naturen inte längre kunde beskrivas som lärd. Modern naturvetenskap var väldigt olik naturforskningen som bedrevs under tidigmodern tid, en forskning som blandade empiriska iakttagelser och experiment med en teologisk världsbild och diger läsning av gamla auktoriteter (oftast på utdöda språk). Under 1600- och 1700-talen rymdes ämnen som kemi och medicin inom *historia literaria* just eftersom de fortfarande var *litterata* (”lärdä”). Även matematiken var under tidigmodern tid förbunden med studiet av antika texter.⁵ Detta var knappast ett närvarande problem för de tidiga idé- och lärdomshistorikerna i Sverige. Den första avhandlingen om ett 1800-tals ämne kom 1960, nästan trettio år efter ämnets grundande.⁶ Idag är det annorlunda; de flesta svenska studenter och doktorander skriver om moderna ämnen. Det finns alltså skäl för oss

3 Se kapitlet ”Vetenskapshistoria” i denna antologi.

4 Charles P. Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1959); se även Emma Eldelin, *”De två kulturerna” flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005* (Linköping: Linköping universitet, 2006).

5 Se till exempel Paul Lawrence Rose, *The Italian Renaissance of Mathematics: Studies on Humanists and Mathematicians from Petrarch to Galileo* (Genève: Droz, 1975).

6 Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen: samhällsteoretiker och idépolitiker* (Göteborg, 1960).

idag att skilja mellan vetenskapshistoria, uppfattad som *History of Science*, och lärdomshistoria, uppfattad som historieskrivning om forskningstraditioner som inte innefattas av termen *science*.

Lärdom översätts bäst till engelska som "scholarship", definierad som en grundlig, avancerad undersökning om ett ämne, särskilt genom samlandet, bearbetningen och läsningen av texter.⁷ Och det är just "History of Scholarship" som länge har varit standardöversättningen av *historia literaria* i den engelskspråkiga världen. (Man kan jämföra tyskans *Gelehrten-geschichte* och franskans *l'histoire de l'érudition*.) *Scholarship* inbegriper avancerad forskning i ämnen som historia, språkforskning, filologi, filosofi, antikvetenskap och litteraturvetenskap. När man applicerar termen som en urskiljningsprincip på den moderna akademiska världskartan syns den omfatta de discipliner som vanligtvis samlas under rubriken *humaniora*. Med vissa undantag kan man säga att naturvetenskap är *science*, medan *humaniora* är *scholarship*. (Samhällsvetenskap kan tendera åt det ena eller det andra hållet.) Under senare år har ett ivrigt intresse uppkommit både i Sverige och utomlands för att skapa "History of Humanities" som en sorts motbalans till "History of Science". Det finns anledningar att stödja denna utveckling. Jämfört med *lärdom* är *humaniora* ett mer allmänt förståeligt och mindre förfinat begrepp, något som inte bara tilltalar potentiella studenter utan också forskningsfinansiärer och universitetsadministratörer. Resultatet har varit ökade möjligheter för att bedriva och sprida forskning inom detta område. Många studier som traditionellt skulle klassificeras som lärdomshistoria har fått utrymme i nybildade forum, som tidskriften *History of Humanities* (grundad 2016).

Förespråkarna för *humanioras* historia har dock haft en tendens att överbetona inriktningens innovativa karaktär,⁸ och det finns ett värde i att fortsätta framhålla lärdomshistoria som en tradition och arvtagare till *historia literaria*, en forskningsinriktning med en lång och rik historia. Hjulet behöver inte återuppträffas, utan renoveras. Viktigare är dock att *humaniora* pekar på en splittring som är kronologisk avgränsad. *Humaniora*

⁷ På svenska betecknar ordet *lärdom* oftast resultatet av denna process. Engelskans *scholarship* kan betyda både processen och resultatet.

⁸ Se till exempel Rens Bod m.fl., "A New Field: History of Humanities", *History of Humanities* 1, nr 1 (2016): 1–8, <https://doi.org/10.1086/685056>.

bildades som begrepp precis under tiden (1700-talet) då det blev nödvändigt att artikulera en växande motsättning mellan naturvetenskap och humanvetenskap. ”Humanioras historia” (precis som ”vetenskapshistoria”) visar sig vara alldeles för snäv och anakronistisk när den appliceras på äldre historia. Den medför en artificiell uppspaltning i tankeverksamheten hos de ofantligt många tänkare som inte bara stod med ett ben i vardera område, utan själva inte uppfattade dem som separata områden. Humanioras historia kan ses som en synonym för lärdomshistoria när det handlar om moderna studieobjekt. När det handlar om äldre historia behöver vi lärdomshistoriens större spännvidd. Med den ”lärdas litteraturen” som är lärdomshistoriens studieobjekt anses i princip all kvalificerad facklitteratur skriven av bildade författare innan omkring 1800-talets början.

Med denna definition är vi delvis tillbaka i det skrämmande omfång som beskrevs av Lindroth (fast med viktiga kronologiska och terminologiska avgränsningar). För Lindroth innebar dock lärdomshistoriens bredd inte bara svårigheter, utan möjligheter. Den uppmanar oss att upptäcka tidigare förbindelser och sammanhang som våra egenskapade historiska kategorier har osynliggjort:

Det [...] har aldrig funnits några vattentäta skott mellan de olika vetenskaperna, de bildar sinsemellan en fast sammanfogad värld, där man möjligen kan urskilja ett enda ledmotiv, ett historiskt huvudtema: det för alla vetenskaper gemensamma sättet att ställa problem och lösa dem, den vetenskapliga tankens framväxt. Och samtidigt har vetenskaperna aldrig stått isolerade i samhället, de har skapats och fullkomnats av dödliga människor, fyllda av fördomar och lidelser, alltid präglad av miljö och tid. Det vetenskapliga livet under en given epok, lärdomen, kan begripas bara som en del av en större helhet, som uttryck för en fast organiserad ”kultur”. Ju längre tillbaka i tiden vi kommer, desto uppenbarare blir det.⁹

Det finns en del i Lindroths förklaring som är värd att reflektera över. Vi ska se att hans betoning av förhållandet mellan idéproduktion och omvärld, mellan lärd och allmän kultur, är ett utmärkande drag i lärdomshistorisk forskning idag. Men först kan det vara hjälpsamt att lyfta fram ett exempel

---

⁹ Lindroth, ”Om lärdomshistoria”, 206–207.

på hur det ämnesövergripande lärdoms-historiska perspektivet Lindroth förespråkade har använts för att problematisera och nyansera traditionell vetenskapshistoria, i detta fall genom att ge en kort skiss om historieskrivningen kring Isaac Newton (1642–1727).

Under ett par hundra år, från kort efter hans död till 1900-talets mitt, framställdes Newton som arketyper av den moderna vetenskapsmannen i historiska skildringar. Enligt denna historieskrivning var Newton upphovsmannen till teorin om universell tyngdkraft och uppfinnaren av infinitesimalkalkylen. Han var författaren till *Principia mathematica* (1687) och *Opticks* (1704), samt drivkraften bakom utvecklingen från boklärd naturfilosofi till modern naturvetenskap. Han var den som ersatte auktoritetslydnad och luddig andlighet med matematisk exakthet i forskning om naturen. Men inte mycket mer. Det var ett sorts vetenskapligt helgonporträtt som hade konstruerats delvis av Newtons arvingar, som systematiskt redigerade och begränsade vilka av hans efterlämnade skrifter som släpptes fria för forskningsvärlden.

Men bilden förändrades drastiskt med det sensationella uppdagandet av Newtons opublicerade "Portsmouth Papers" på Sothebys auktionshus 1936 — en stor samling lärda skrifter som visade författarens djupa och långvariga intresse för humanistiska, teologiska och esoteriska ämnen. Tidiga studier av John Maynard Keynes och Frank A. Manuel kunde inte se ett förnuftsmässigt samband mellan de olika sidorna av Newtons tankeverksamhet, och förklarade författarens intressen för ockult filosofi och antikens vishet som den schizofrena effekten av en underliggande psykologisk neuros.¹⁰ Det första uttalade försöket att täcka helheten av Newtons tänkande kom 1980 med Richard Westfalls *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton*, vilket bland annat drev tesen att upphovet till Newtons banbrytande teori om universell tyngdkraft kunde spåras till hans läsning av tidigare alkemisters föreställning om osynliga krafter. Men även Westfalls arbete kännetecknades av stora luckor. Sedan dess har forskare strävat efter att sammanställa en mer fullständig bild av Newton genom att

¹⁰ John Maynard Keynes, "Newton the Man", i *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, bd 10, red. Elizabeth Johnson och Donald Moggridge (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), 363–374; Frank E. Manuel, *A Portrait of Isaac Newton* (Cambridge, Mass: Belknap Press, 1968).

undersöka hans tankar i områden utanför naturvetenskapen, som världskronologi, österländsk arkeologi, kyrkohistoria, klassisk mytografi och oortodox teologi.¹¹ Under det senaste halvsekle har Newtons tänkande förvandlats från ett föremål förbehållen en snävt uppfattad vetenskapshistoria till ett problem som kräver det breda tvärvetenskapliga förhållningssätt som kännetecknar lärdomshistoria. Syftet är inte att ifrågasätta eller förringa Newtons betydelse för vetenskapshistoria, utan att visa att bilden av "Newton the Scientist" är delvis en historisk konstruktion, samt att uppspara den länge förglömda och fördolda bilden av "Newton the Scholar".¹²

Detta perspektivskifte i Newtonforskningen kan ses som ett tecken på en mer utbredd renässans för lärdomshistoria under senare decennier. Men som alla renässanser förhåller sig lärdomshistoriens återkomst till en erkänd prototyp. För att förstå lärdomshistoriens skepnad idag är det nödvändigt med en kort skildring av dess långa historiska resa som *historia literaria*.

Från *historia literaria* till lärdomshistoria

I vissa avseenden kan man säga att lärdomshistoria började samtidigt som historieskrivningen själv. Herodotos (400-talet f.Kr.) undersökte likheter och skillnader mellan grekernas och utlänningarnas ärvda föreställningar om världen och samhället under en tid då skiljelinjerna mellan religion, filosofi och vetenskap var suddiga. Den ungefär samtida Damastes från Sigeion skrev ett nu förlorat verk om tidigare *poietai* ("uppfinnare" eller

---

¹¹ Se exempelvis Jed Buchwald och Mordechai Feingold, *Newton and the Origin of Civilization* (Princeton: Princeton University Press, 2013); Cornelis Schilt, *Isaac Newton and the Study of Chronology: Prophecy, History, and Method* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021); Niccolò Guicciardini, *Isaac Newton and Natural Philosophy* (London: Reaktion Books, 2018); Michael White, *Isaac Newton: The Last Sorcerer* (London: Fourth Estate, 1997); William Newman, *Newton the Alchemist: Science, Enigma, and the Quest for Nature's "Secret Fire"* (Princeton: Princeton University Press, 2018); Rob Iliffe, *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

¹² Se till exempel Cornelis Schilt, "Created in Our Image: How Isaac Newton Was Fashioned as a Scientist and Forgotten as a Scholar", *History of Humanities* 5, nr 1 (2020): 75–95, <https://doi.org/10.1086/707693>

”författare”) och *sophistai* (”vismän” eller ”lärare”).¹³ Lärdomshistoria etablerades dock i en mer systematisk form med de tidiga grekiska bibliotekariernas försök att kartlägga den då ständigt växande skriftliga traditionen. Den lärde alexandrinaren Kallimachos förlorade bibliotekskatalog *Pinakes* (”Tabeller”, 200-talet f.Kr.) — vilket enligt senare uppgifter inkluderade en ”beskrivning om läromästarna [*didaskoloi*] i kronologisk ordning från första början”¹⁴ — kan ses som en startpunkt.

Arbetet fortsatte med senare bibliotekarier som Eratosthenes Filologos och Aristofanes från Byzantion, som utvidgade och reviderade Kallimachos verk. Författarna till tidiga lärdomshistoriska texter kunde ibland beskrivas som ”grammatiker” (*grammatikoi*, ”boklärda personer”) eller, som i Eratosthenes fall, ”filologer” (*philologoi*, ”ordälskare”). Vår kunskap om nu förlorade skrifter är till stor del beroende av denna verksamhet, om inte alltid direkt så genom tradering. Senare lärdomshistoriker har hyllat den antika traditionen som en ärevärdig föregångare.¹⁵ Under senantiken och den tidiga medeltiden tog lärdomshistoria ofta formen av lexika, encyklopedier, biografikompendier, extraktsamlingar eller så kallade *miscellaneae* (osystematiska samlingar om blandade ämnen). Inflytelserika exempel med lärdomshistorisk prägel inkluderade Aulus Gellius *Noctes Atticae* (100-talet e.Kr.), Pseudo-Hippolytus *Philosophoumena* (c. 200-talet), Joannes Stobaeus *Florilegium* (400-talet), Fotios *Bibliotheca* (800-talet), och den omfattande, anonymförfattade encyklopedin *Suda* (900-talet). Här är det värt att understryka att de senare exemplen (*Florilegium*, *Bibliotheca*, och *Suda*) skrevs av författare från det grekisktalande bysantiska riket, där många klassiska och hellenistiska texter överlevde under medeltiden. Med viss överdrift kan man säga att lärdomshistoria i Västeuropa gick i vinterdvala på 500-talet med det västromerska rikets fall och den sista generationen av romerska lärdomsgiganter med Priscianus, Boethius och Cassiodorus i spetsen. I någon mån levde dock lärdomshistoria kvar under medeltiden i formen av filosofiska kompendier och excerptsamlingar, och praktiserades

13 Den pejorativa betydelsen av ordet *sophistes* (sofist) kom senare med komediförfattaren Aristofanes och filosofen Platon.

14 *Suda*, Kappa 227 Adler.

15 Bland andra Johannes Schefferus och Sven Lagerbring, vilkas lärdomshistoriska verk beskrivs nedan.

sporadiskt i miljöer som Karl den stores hov (c. 800) och 1100-talets kloster och skolor. Men för att lärdomshistoria skulle kunna utvecklas till en sammanhållen akademisk verksamhet (och senare ett självständigt studieämne) krävdes den systematiska strävan att återhämta antik kunskap som inleddes i 1300-talets Italien med Petrarca och Boccaccio och präglade den senare renässansen.

Medan de tidiga renässanshumanisterna var mer intresserade av att återupptäcka och applicera antikens kunskap än att skriva historiska skildringar om den, tog det inte lång tid innan författare började sammanfatta resultaten i verk av encyklopedisk karaktär, bland andra Conrad Gessners *Bibliotheca universalis* (Universalbiblioteket, 1545–1549) och Christopher Mylaeus *De scribenda universitatis rerum historia* (Historia om skrifter om alla ämnen, 1551). Men det var först den engelska vetenskapsteoretikern Francis Bacon som försökte omvandla denna hittills oorganiserade verksamhet till ett gemensamt forskningsprojekt när han argumenterade för behovet av en *historia literarum* i den inflytelserika *Of the Advancement of Learning* (1605). Här förklarades lärdomshistoria som:

a just story of learning, containing the Antiquities & Originals of Knowledges, & their Sects; their Inventions, their Traditions; their diverse Administrations and Managings; their Flourishings, their Oppositions, Decays, Depressions, Oblivions, Removes; with the causes and occasions of them, and all other events concerning learning, throughout the ages of the world.¹⁶

För Bacon, som för andra renässanslärda, kunde all historia beskrivas som *magistra vitae* (livets lärarinna), en idé som hade hämtats från den romerska författaren Cicero.¹⁷ Berättelser om tidigare furstars segrar och förluster, menade man, var nyttigt undervisningsmedel för en ung prins. Helgonbiografier kunde hjälpa läsare att leva bättre kristna liv. Det innovativa hos Bacon var hans betoning av lärdomshistoriens nytta för

¹⁶ Francis Bacon, *Of the Advancement of Learning* II.1, i *The Works of Francis Bacon*, bd 6, red. James Spedding, Robert Leslie Ellis och Douglas Denon Heath (Boston: Houghton, Mifflin and Company, u.å.), 183–184.

¹⁷ Cicero, *De oratore* II:36.

tänkandets utveckling både då och i framtiden. Han liknade historiska skildringar utan ett lärdomshistoriskt perspektiv med en staty som föreställde cyklopen Polyfemos utan öga: de förbisåg den väsentliga egenskapen hos objektet, och utmålade människans historiska resa som famlande, slumpartad och kraftlös. Alla som ämnade bidra till kunskapens framsteg kunde dra nytta av att lära sig hur tidigare tänkare hade gått rätt eller fel i sökandet efter sanning. Studiet av lärdomshistoria var en nödvändig förutsättning för den progressiva intellektuella och samhällseliga utvecklingen som Bacon efterlyste.

Det första försöket att förverkliga Bacons projekt kom 1659 med den tyska bibliotekarien Peter Lambecks *Prodromus historiae literariae* (Förarbete till lärdomshistoria), ett verk som skrevs som provisoriskt undervisningsmaterial för författarens nybildade kurs i *historia literaria* på Hamburgs Akademisches Gymnasium.¹⁸ Det stora *Polyhistor* (Mångvetaren) författat av Daniel Georg Morhof (1639–1691) och en grupp senare historiker blev särskilt tongivande, inte minst på grund av dess entusiastiska mottagande hos intellektuella kändisar som filosofen Christian Thomasius (1655–1728). Omfångsrikedomen hos detta verk (den första fullständiga trebandsutgåvan 1708 innehöll fler än tvåtusen tätt skrivna sidor) sågs av vissa som en utmaning till att överträffa den. Ingen tog utmaningen längre än den tyska lärdomshistorikern Johann Albert Fabricius (1668–1736), vars enorma flerbandsverk *Bibliotheca Latina* (1697), *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* (1734–1736) och *Bibliotheca Graeca* (1705–1728) täckte det västerländska tänkandets historia från Homeros till 1600-talet. I Frankrike började St. Maubenedikterna 1733 författa en ännu mer ambitiös och allomfattande fransk lärdomshistoria (*Histoire littéraire de la France*, hittills 47 bd), ett arbete som efter en rad avbrott och omkastningar har fortsatt fram till idag.¹⁹

¹⁸ Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin, "Introduction", i *History of Scholarship: A Selection of Papers from the Seminar on the History of Scholarship Held Annually at the Warburg Institute*, red. Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin (Oxford: Oxford University Press, 2006), 25.

¹⁹ Allmänna överblickar över *historia literaria* finns i Frank Grunert och Freidrich Vollhardt, red., *Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert* (Berlin: Akademie verlag, 2007); Michael C. Carhart, "Historia Literaria and Cultural History

Längden hos omfattande verk av detta slag gjorde i praktiken att de oftast kom till användning som referenslitteratur. Men den panoramiska bilden över det mänskliga tänkandets sammansättning och utveckling som Bacon efterfrågade krävde även mer översiktliga ansatser, särskilt eftersom beteckningen *historia literaria* innefattade inte bara ett expertområde inom historiografin utan också ett orienterande studieämne riktat till nya universitetsstudenter. Bland de mest lästa av dessa verk under 1700-talet, inte minst i Sverige, var Christoph August Heumanns *Conspectus reipublicae literariae, sive via ad historiam literariam juventuti studiosae aperta* (En överblick över den lärda republiken, eller vägen till lärdomshistoria öppnad för den flitige ungdomen; första utgåva 1718). Pedagogen Jacob Friedrich Reimann skrev *Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam* (Försök till en introduktion till lärdomshistoria, 1708–1713) i formen av en lättbegriplig dialog med sin unge son. Det pedagogiska syftet hos sådana böcker krokade däremot inte sällan med faktiska ekonomiska omständigheter. Även relativt koncisa verk i genren (som Heumanns) kunde uppfattas som avskräckande dyra av studenter. Den skånska studenten Jan Agrell (1718–1769), senare kyrkoherde i Hyby, tillbringade en stor del av sin studievistelse i Göttingen 1747 genom att skriva av långa passager ur Heumanns *Conspectus* som han kunde bära med sig hem. (Handskriften finns kvar i Lunds universitetsbibliotek.)

Tidiga försök att skriva svensk lärdomshistoria blev sällan mer än bibliografier med korta upplysningar. Det var kanske ingen slump att det första tydliga exemplet författades av en invandrad tysk klassicist, Johannes Schefferus, vars *Svecia literata, seu de scriptis och scriptoribus gentis Sveciae* (Den lärda Sverige, eller om det svenska folkets författare och skrifter) blev postumt publicerat 1680.²⁰ I förtalet ägnat ”den välvilliga läsaren” introducerade Schefferus lärdomshistoria som ett nödvändigt komplement till politisk historia. Det fanns två egenskaper hos människor som gjorde dem minnesvärda för eftervärlden: ”militär duglighet” (*virtus bellica*) och

---

from Mylaeus to Eichhorn”, i *Momigliano and Antiquarianism: Foundations of the Modern Cultural Sciences*, red. Peter N. Miller (Toronto: University of Toronto Press, 2007), 184–206.

²⁰ Dansken Johannes Moller (1661–1725) författade ett likande verk, *Cimbria literata*, som trycktes postumt 1744.

”intellektuell utmärkthet” (*praestantia ingenii*). Trots att mycket hade skrivits om svenskarnas bragder i krig, saknades det fortfarande en översikt över deras intellektuella prestationer. Detta var en förnärmelse för ett land med stormaktsambitioner som 1600-talets Sverige. Schefferus påpekade att italienska författare flitigt hade redogjort för den italienska lärdomshistorien. Spanjorer, fransmän, engelsmän, tyskar, nederländare och andra hade gjort liknande för sina lärda författare. Det var dags även för svenskarna att lyfta fram sitt rika litterära kulturarv för omvärlden, inte minst eftersom utlänningar länge porträtterat Sverige som en okultiverad och illitterat avkrok vid världens norra ände.²¹ Med Schefferus verk och andra kom *historia literaria* så småningom att uppfattas i Sverige som en av historiografins tre huvudgenrer, tillsammans med *historia sacra* (kyrkohistoria) och *historia profana* (politisk historia).²²

Undervisning i *historia literaria* bedrevs i Uppsala under större delen av 1700-talet, bland andra av stora namn som Erik Benzelius d.y. (fr. 1704) och Olof Celsius d.y. (fr. 1742).²³ På det svenska universitet i Greifswald gavs en serie akademiska avhandlingar om svensk lärdomshistoria ut under ledning av magistern Gabriel Thimotheus Lütkemann (senare biskop i Visby).²⁴ I Lund under tidigt 1700-tal ingick undervisning i *historia literaria* i historieprofessuren. Vid slutet av 1730-talet skapades en särskild lärostol i ämnet, och från 1753 ingick professuren i lärdomshistoria i universitetsbibliotekarietjänsten.²⁵ Den första professorn i lärdomshistoria (1737–1739) var den berömde Sven Bring (senare adlad till Lagerbring), som

21 Johannes Schefferus, *Svecia literata, seu de scriptis et scriptoribus gentis Sveciae* (Stockholm: Henrik Keyser, 1680), sig. a4^{r-v}.

22 Johan Nordström, ”Om idé- och lärdomshistoria”, i *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999), 23.

23 Hans Forssell, ”Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre”, *Svenska Akademiens handlingar* 58 (1883): 193; Rurik Holm, ”Olof d.y. Celsius” i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 8, red. Johan Axel Almquist m.fl. (Stockholm: Bonnier, 1928).

24 Den första trycktes 1743 med titeln, *Dissertationis historicae de varia litterarum humaniorum in Suecia fortuna pars prima*. Respondent var studenten Olof Fagerroth från Kalmar.

25 Krister Gierow, ”Sven Lagerbring”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 22, red. Erik Grill och Birgitta Lager-Kromnow (Stockholm: Norstedt, 1977–1979).

författade en lärobok i ämnet på modersmålet: *Historia literaria, eller inledning, til wetnskaps historien, uti hwilken korteligen anföres wetenskapernas tilstånd ifrån deras första början til närwarande tid* (1748). Bacons ande kan skönjas redan i inledningen:

Ibland alla delar av historien är *Historia literaria*, eller Wetenskaps historien intet den, som är minst nödwändig. Ty när hon förklarar Wetenskapernas tilstånd, upprinnelse och tilväxt, samt de lärda Männernas förmåner och förseelser, giver hon anledning, så wäl til sanningarnas upfinnande och bestyrckande, som til hwad en Studerande Person bör beflita sig om, och achta sig före.²⁶

Liksom för Bacon var lärdomshistoria för Lagerbring en nyttig och praktisk vägvisare vars roll var att leda mänskligheten framåt. Lärdomshistoria, menade han, sysslade inte med ”slidder sladder och grillenfångeri” utan med den mänskliga förnuftets kultivering genom att spåra dess resa genom historien.²⁷ Något av 1700-talets gryende böjelse för social jämlikhet och offentlig kunskapsspridning kan skönjas i Lagerbrings förklaring att hans hänvisning till ”en Studerande Person” inte skulle förväxlas med en professionell akademiker eller ens med någon som formellt hade läst på universitetet. Lärdomshistoria var ett nyttigt ämne för alla människor som brukade sitt förnuft, oavsett om de ”intet förstå en rad Latin.”²⁸ Kärnan till den i Sverige fortfarande vanliga uppfattningen om lärdomshistoriens status som ett allmänt orienterings- eller bildningsämne syns här, även om Lagerbrings självsäkerhet har gått förlorad: ”At en sådan kundskap är nyttig, ja ock kan hända, nödwändig för alla Menniskior, lär intet särdeles dragas i twifwelsmål. Den som twifflar eller träter häremot, blir lättare wederlagd genom en god blodrening, än genom skiäl och grundmeningar.”²⁹

I Tyskland runt sekelskiftet 1800 nådde den tidigare strävan efter fullkomlighet sin kulmen med utgivningen av den i Göttingen publicerade *Geschichte der Künste und Wissenschaften* (1797–1820), ett mångförfattat verk

26 Sven Bring, *Historia literaria, eller inledning til wetnskaps historien* (Lund: C. G. Berling, 1748), 1.

27 Bring, *Historia literaria*, 2.

28 Bring, *Historia literaria*, 2.

29 Bring, *Historia literaria*, 2–3.

i femtiosex band som i detalj spårade västerländsk lärdomshistoria från Renässansen till 1700-talets slut.³⁰ Längre fram på 1800-talet tog lärdomshistoria alltmer formen av intellektuella biografier om tidigmoderna lärda individer. Översiktsverk ersattes av monografiska studier. Jakob Bernays biografi över Joseph Justus Scaliger (1855) och Mark Pattisons studie om Isaac Casaubon (1875) blev stilbildande. Bland svenska exempel från 1800-talet fanns P. D. A. Atterboms *Minne af [...] Olof Rudbeck den äldre* (1849) och Hans Forssells *Erik Benzelius den yngre* (1883).

Biografi (i stället för kronologi) blev även organiseringsprincipen för mer översiktliga verk. Ett tidigt exempel var Christian Gottlieb Jöchers *Allgemeines Gelehrten-Lexikon* (1750–1751), som i sin tur gav inspiration till Georg Gezelius *Försök til et biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenske män* (1778–1787). Nationalismens uppkomst tillsammans med litteraturens kvantitetsmässiga tillökning under 1800-talet ledde till att många biografiska översikter avgränsades till den egna nationen, bland annat Henry Morleys *English Writers* (10 band, 1864–94) och Charles Augustin Sainte-Beuves *Portraits littéraires*, 3 band, 1844–78). Dagens pågående *Svenskt biografiskt lexikon* (påbörjad 1917) kan ses som en fortsättning på denna tradition.

Läskunnighetens utbredning under 1800-talet ledde till en större publik för skönlitteratur. I Sverige och övriga Europa studerade det nya ämnet *litteraturhistoria*, lärdomshistoriens direkta arvtagare och ersättare, både ”skön” och ”lärdd” litteratur. Men runtomkring seklets mitt började balansen luta alltmer mot den förra, något som syns i de stora biografiska översiktsverken som Morleys och Saint-Beuves. I och med denna utveckling började litteraturhistorisk metod så småningom övergå från ett fokus på idéinnehåll och historisk contextualisering till mer universella och tidlösa estetiska betraktelser. I Sverige kom höjdpunkten av den allsidiga litteraturhistorien med Henrik Schücks och Karl Warburgs standardverk *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1896–1897).³¹ Schück (1855–1947), Uppsalaprofessorn i litteraturhistoria som stod för merparten av det

30 Dirk van Miert, ”Structuring the History of Knowledge in an Age of Transition: The Göttingen *Geschichte* between *Historia Literaria* and the Rise of the Disciplines”, *History of Humanities* 2, nr 2 (2017): 389–416, <https://doi.org/10.1086/693321>.

31 En utvidgad och omarbetad upplaga i sju delar gavs ut 1926–1932.

lärdomshistoriska stoffet i verket, var kritisk mot trenden att avhistorisera den litterära traditionen. Över tid kom han att se ett behov att uppdelat arbetet inom litteraturhistoria både innehållsmässigt (mellan skönlitteratur/vitterhet och lärd litteratur) och metodologiskt (mellan estetiskt inriktad litteraturhistoria och kontextorienterad lärdomshistoria).³² Det var några av hans lärjungar — Anton Blanck, Martin Lamm, Albert Nilsson och särskilt Johan Nordström — som blev banérförarna för det kontextualiserande tillvägagångssättet under 1900-talets första decennier.

Att idé- och lärdomshistoria blev ett självständigt ämne berodde både på slump och slughet. Vid 1930-talets början hade Nordström publicerat flera imponerande verk om den svenska stormaktstidens glömda lärdomsalster, bland annat diktaren George Stiernhielms opublicerade skrifter inom historia, arkeologi, filosofi och språkforskning. Mycket av källmaterialet hade ursprungligen skrivits med syftet att framställa Sverige som ett aktningvärt kulturland med urgamla anor. Stiernhielm hade exempelvis lekt med tanken att svenskan var världens äldsta språk. Många tidigare historiker hade negligerat eller förlöjligt dessa verk på grund av deras felaktiga slutsatser, men Nordström tog dem på allvar. Han lovprisade dem som viktiga och intressanta tidsdokument som ägde en egen ”genial orimlighet”. Apropå Olof Rudbecks notoriska flerbandsverk *Atlantica* (som drev tesen att Sverige var identisk med Platons mytomspunna ö Atlantis) menade Nordström att tidigare historiker hade värderat det anakronistiskt utifrån sin egen samtid, men ”för att förstå verket självt och fatta det mäktiga intryck, som det gjorde, måste vi utgå från tidens egna vetenskapliga förutsättningar och lära oss att betrakta det som ett uttryck för tidens egen historiesyn.”³³

Universitetsbibliotekarien Jonas Samzelius, som var Nordströms nära vän, insåg att man med lite omarbetning kunde porträttera Nordströms forskningsteman som harmoniska med tidens chauvinistiska politiska tendenser. Han hittade på idén att övertyga den konservativa och

32 Se exempelvis Lars Gustafsson, Litteraturhistorikern Schück: vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidigare produktion (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1983).

33 Johan Nordström, ”De yverbornes ö”, i *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999), 22.

nationalistiskt sinnade affärsmannen Gustaf Carlsberg att stödja denna till synes patriotiska forskning genom att donera pengar till en ny professur för Nordström. Tidpunkten för donationen samt omständigheten att Carlsbergs son var en ökad nazisympatisör har kastat en mörk skugga över episoden för eftervärlden. Men denna faustiska pakt hade egentligen mer att göra med förhandlingsprocessens nödvändiga smålögn än verkligheten. Professuren kom som en plötslig överraskning för Nordström, en tidigare medlem i den kulturradikala föreningen Verdandi, som inte hyste någon sympati för dåtidens fascistiska strömningar. Han fick uppdraget att pausa sin forskning och utforma ett nytt svenskt universitetsämne, som efter en del förhandling fick namnet idé- och lärdomshistoria.³⁴

Att Nordström förespråkade beteckningen ”lärdomshistoria” är uppenbar, för när han introducerade ämnet på sin installationsföreläsning 1933 lade han större delen av tiden på att placera det inom traditionen som har beskrivits ovan. Ämnet idé- och lärdomshistoria skulle inte uppfattas som något nytt, menade han, utan som förverkligandet av Francis Bacons vision, en ”återuppståndelse” av den anrika *historia literaria* som ”efter nära ett och ett halvt århundrade ha prövat en brödlös vetenskaps alla vanskligheter.”³⁵ Att ämnet hade utvecklats och förvandlats under sin långa sömn är däremot tydlig i Nordströms fokus på det lärda tänkandets ”egna förutsättningar”. Medan tidigare förespråkare som Bacon och Lagerbring hade framhävt lärdomshistoriens värde utifrån dess intresse och nytta för nuet, menade Nordström att det förflutnas lärda tänkande borde uppskattas som något intressant i sig, meningsfull just eftersom det hade existerat, och som kunde ge oss en klarare inblick i annars främmande och förlorade historiska världar. Med Nordström blev lärdomshistoria i Sverige ”historisk” i modern mening.

I tillbakablickande artiklar publicerade runt 1980 lanserade svenska idéhistoriker begreppet ”den nordströmska traditionen” (eller ”den nordströmska skolan”) som en allmänbeteckning för den sortens lärdomshistorisk forskning som bedrevs av Nordström och hans lärjungar.

34 Henrik Björck, ”Johan Nordström”, i *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar*, red. Ragnar Björck och Alf W. Johansson (Stockholm: Norstedts, 2009); Tore Frängsmyr, ”Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige”, *Lychnos* (1983): 131–149.

35 Nordström, ”Idé- och lärdomshistoria”, 23.

Redan då noterades att många av ämnets nya företrädare hade börjat förhålla sig kritiskt till traditionen – framför allt på grund av dess uppfattade teorilöshet under en tid då marxistisk-historiematerialistiska problemformuleringar blev vanligare.³⁶ Det är förstås inget konstigt med det. Varje generation revolterar i viss mån mot sina föregångare, en sanning lika oundviklig i lärdomshistoria som i popmusik. Men med mer än fyra decenniers efterklokhet upplevs kritiken som ganska tandlös. Den nordströmska traditionen (om något sådant över huvud taget kan sägas ha existerat) var inte lika enformig, trångsynt och inåtvänd som kritikerna menade, och idag framstår nordströmianernas forskningspublikationer oftast som mindre förlegade och tidsbundna än den senare oppositionens. Här är det dock mest relevant att påpeka att detta avståndstagande hittills aldrig har följts av en märkbar återgång. Åttioalets kritik har ständigt bytts ut med nya former av metodologisk och teoretisk distansering, åtminstone i Sverige. Utvecklingen kan sägas ha gått i motsatt riktning utomlands, något som beskrivs i nästa del.

Lärdomshistoriens senare öde

Lärdomshistoriens status som ämnesbeteckning har alltså ifrågasatts i Sverige under senare år. Oppositionen har till viss del handlat om föråldrat ordval i en tid då ämnesprofileringar på svenska universitet alltmer har påverkats av kommersiella marknadsstrategier ansedda att locka en ekonomiskt hållbar mängd studenter (nödvändigtvis, om olyckligt, på grund av rådande statliga finansieringsmodeller). Men samtidigt speglar kritiken verkliga förändringar i svensk forskning och undervisning under de senaste decennierna. Lärdomshistoria var en självklar orienteringspunkt för Nordström och hans samtida kolleger, som alla hade läst latin på gymnasiet och som såg den moderna världen som alltför närliggande i tid för att vara historiskt intressant. Sådant har visserligen inte varit fallet på länge, då dagens studenter och forskare oftast anländer till universitetet med ett par moderna språk i bagaget och ett brinnande intresse för att reda ut hur vår värld har blivit som den är. Det är givet att en ämnesbeteckning i

---

³⁶ Andersson och Björk (red.), *Vad är idéhistoria?*, 241–281.

allra högsta grad ska spegla den faktiska verksamheten den betecknar. Samtidigt är det nog ingen överdrift att hävda att den verksamma kåren av svenska idé- och lärdomshistoriker idag (som under alla tider) är för smal och eklektisk för att företräda en sammanhållen och bestående konsensus om ämnets identitet, och det finns en medföljande risk att även den välvilligaste omdöpningen inte kommer att avspegla mycket mer än personliga böjelser och flyktiga trender. Termen "Lärdomshistoria" har fördelen att inte bara anknyta till en lång och rik inhemsk forskningstradition, utan också till en mycket livaktig och dynamisk utvecklingsriktning utanför Sverige.

Medan lärdomshistoria har tappat mark i Sverige, har den upplevt en renässans utomlands. Vissa har förklarat utvecklingen som en reaktion mot den mer teoretiska och modernitetsfokuserade forskningen som dominerade det sena 1900-talet, en medveten återgång hos en yngre generation forskare till rigorös saklighet, textkritisk precision och kontextuell lyhördhet.³⁷ Att bilda en uppfattning om denna forsknings karaktär är dock svårare än att bläddra genom profilerna på lärdomshistoriska avdelningars hemsidor. I likhet med "idéhistoria" betecknar lärdomshistoria nuförtiden inte en självständig akademisk disciplin utanför Sverige utan en informell inriktning inom historieämnet.³⁸ Man finner forskare som kan profileras som lärdomshistoriker utspridda inom universitetsavdelningar för historia och andra forskningsämnen (inte sällan språk, litteratur och konsthistoria) genom hela Västvärlden. Denna lärdomshistoria definieras inte riktigt utifrån en uppsättning särpräglade teorier och metoder, utan genom sitt gemensamma studieobjekt: det lärda tänkandets historia och dess geografiska och kronologiska kontexter. Bland annat har lärdomshistoriker studerat filologins, språkforskningens, historieskrivningens och arkeologins historia.³⁹ Inte sällan har fokuset riktats mot representativa individer eller

³⁷ Ligota och Quantin, "Introduction", 3.

³⁸ Vissa undantag finns, som professuren i *l'histoire de l'érudition* vid École pratique des hautes études i Paris.

³⁹ Se till exempel Sheldon Pollock, Benjamin Elman och Lu-Ming Kevin Chang, red., *World Philology* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015); Vivien Law, *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); Andrew Feldherr m.fl., red., *The Oxford History of Historical Writing* (Oxford: Ox-

mindre grupper. Andra forskare har undersökt större lärdomshistoriska områden såsom lärda institutioner (som universitet, societeter och sällskap), lärda kommunikationsformer (som den tidigmoderna ”lärda republiken” [*Res publica literaria*] och tidiga vetenskapliga tidskrifter), lärda debatter och kontroverser (som dispyten om världens ålder mellan kronologer och teologer), och förhållanden mellan akademisk forskning och statliga finansierare (som i den brittiska Royal Society och den svenska stormaktstidens statliga kulturprogram).

Trots sin bredd kan lärdomshistoria med viss rätt anklagas för kronologisk och geografisk trångsynthet. Merparten av forskningen har fokuserat på Europa innan 1700-talets slut.⁴⁰ Detta bör dock förstås mer som pragmatiska tendenser än bindande gränser. Lärd kultur har förstås funnits även efter 1800, och lärdomshistoriker har skrivit om den. Gemensamt för mycket av denna forskning är en strävan att förstå lärdomens funktion inom mer allmänna kulturella kontexter som religion, politik och samhälle. Bland många exempel kan nämnas Suzanne Marchands forskning om sambandet mellan arkeologi, filologi och politik i det moderna Tyskland, och David Kirbys undersökning om konflikter mellan brittiska historieskrivare och den engelska statskyrkan runt sekelskiftet 1900.⁴¹ Dessutom har lärdomshistoriker börjat intressera sig för lärda kulturer utanför Västvärlden, en utveckling som syns i antologin *World Antiquarianism: Comparative Perspectives* (2013), som jämför den lärda fornforskningens historia i Europa med liknande företeelser i Egypten, Japan, Kina, Mexiko och Indien med mera.

Men att rita en rättvis karta över lärdomshistorisk forskning i ett kort kapitel är en svår uppgift. På gott och ont har lärdomshistoria alltid kännetecknats av den spretiga eklekticism som vi såg i Lindroths definition.

---

ford University Press, 2011–2012); Alain Schnapp, *La conquête du passé: Aux origines de l'archéologie* (Paris: Éditions Carré, 1993).

⁴⁰ Om den geografiska begränsningen mer allmänt se John Hennesseys kapitel ”Global idéhistoria” i denna antologi.

⁴¹ Suzanne Marchand, *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970* (Princeton: Princeton University Press, 2006); idem, *German Orientalism in the Age of Empire: Race, Religion, and Scholarship* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); David Kirby, *Historians and the Church of England: Religion and Historical Scholarship* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

I stället för att ge en ofullständig helhetsbild kan det vara instruktivt att titta närmare på en miljö och en individ som har haft betydande inflytande på lärdomshistoriens utveckling under senare tid.

En av de mest inflytelserika miljöerna för lärdomshistorisk forskning under det senaste seklet har varit The Warburg Institute vid University College Londons School of Advanced Study. Institutet bildades 1933 (formellt 1944) när den tysk-judiska kulturhistorikern Aby Warburgs (1866–1929) Kulturwissenschaftliche Bibliothek flyttades till London från Hamburg för att undvika konfiskering från naziregimen. Trots placeringen i London hade institutet internationell orientering redan från början. Det var samlingsplatsen för akademiska flyktingar från Europas alla hörn, i synnerhet judiska historiker, konsthistoriker, arkeologer, antikvetare och filologer från Tyskland och Italien som såg lärdomshistoria som en gemensam mötespunkt. Av praktiska skäl gjorde denna samlingspunkt att lärdomshistoriker var tidigt ute med att använda engelska som ett akademiskt *lingua franca*, ett tillstånd som bidrog till att utvidga forskningens spridning.⁴²

Redan tidigt hade institutet en kosmopolitisk och interdisciplinär karaktär, och dess forskare en benägenhet att hitta kontinuiteter och kopplingar i det historiska källmaterialet snarare än avbrott och skiljaktigheter. Profilen hade till viss del förmedlats av Aby Warburg själv. Han reste till sydvästra USA på 1890-talet för att undersöka likheterna mellan grekisk mytologi och urfolkstammen Hopis trosföreställningar och riter. Och hans bibliotek, vars rika bestånd och unika utformning har legat till grund för otaliga lärdomshistoriska frågeställningar under det senaste seklet, var ordnat inte som vanligt efter ämne och författarnamn utan enligt vad Warburg kallade för ”gode-granne principen”, enligt vilken böcker sorterades på hyllorna efter sina mer eller mindre explicita tankefrändskap med varandra oberoende av när eller var de hade skrivits eller vad de egentligen handlade om. Warburgs bakgrund i konsthistoria inspirerade dessutom institutets forskare att använda bilder som lärdomshistoriskt källmaterial, och forskningen inom ”Warburgskolan” (som inriktningen

42 Om Warburginstitutets historia se till exempel Anthony Grafton och Jeffrey Hamburger, red., *The Warburg Institute: A Special Issue on the Library and Its Readers*, *Common Knowledge* 18, nr 1 (2012).

informellt kom att heta) har ofta befunnit sig i ett mellanrum mellan konst- och lärdoms historia.

Denna fruktbara miljö gav upphov till en rad inflytelserika studier under decennierna efter andra världskriget. Edgar Wind visade hur det lärda intresset för förkristen mytologi påverkade konst, vetenskap och filosofi under tidigmodern tid.⁴³ Arnaldo Momigliano (1908–1987) argumenterade att rötterna till de moderna kulturvetenskaperna (historia, sociologi, konstvetenskap, arkeologi, religionshistoria, etnografi med mera) kunde hittas i renässansens och barocktidens antikforskning.⁴⁴ Erwin Panofsky förde tesen att det som utmärkte den italienska renässansen (och i förlängningen den moderna världen som helhet) var inte ett nyvaknat intresse för antikens kultur, utan ett nytt sätt att uppfatta tidslig förändring och historisk distans.⁴⁵ Frances Yates lanserade den fortfarande stimulerande om omdebatterade teorin att modern naturvetenskap hade utvecklats ur renässansens lärda undersökningar i områden som ockult filosofi, naturmagi och religiös mystik.⁴⁶

Warburginstitutet är dock inte bara en udda kvarleva från efterkrigstiden utan är fortfarande en betydande forskningsmiljö. Senare fakultetsmedlemmar som Lisa Jardine (1944–2015), Jill Kraye (f. 1947) och Alessandro Scafi (f. 1964) har publicerat originella och betydande studier inom ämnet. En årlig internationell konferens i lärdoms historia har hållits på institutet sedan 1993. Tidskriften *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* har sedan 1937 varit hemvisten för internationell lärdoms historisk forskning, och har inspirerat uppkomsten av nya tidskrifter i ämnet som *Erudition and the Republic of Letters* (från 2016). Ett antal stående forskningsstipendier och internfinansierade projekt har hjälpt generationer av doktorander och

⁴³ Edgar Wind, *Pagan Mysteries in the Renaissance* (New Haven: Yale University Press, 1958).

⁴⁴ Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13 (1950): 285–315, <https://doi.org/10.2307/750215>; idem, "The Rise of Antiquarian Research", i *The Classical Origins of Modern Historiography* (Berkeley: University of California Press, 1990).

⁴⁵ Erwin Panofsky, "Renaissance and Renascences", *The Kenyon Review* 6 (1944): 201–236.

⁴⁶ Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Chicago: Chicago University Press, 1964).

nydisputerade forskare främja sina karriärer. Institutets skriftserier, utgivna av Oxford University Press och University of London Press, har varit en av huvudkanalerna för spridningen av ny lärdomshistorisk forskning. Nyare antologier i serien *Warburg Institute Colloquia* har bland annat behandlat receptionen av galenisk medicin fram till renässansen (2021), skepticism i tidigmodernt lärt tänkande (2019) och den klassiska filosofins och medicinens inflyttande på tidig Islam (2019).

Bland verksamma lärdomshistoriker utanför Sverige har få varit mer produktiva och tongivande än Princetonprofessorn Anthony Grafton (f. 1950), som inledde sin karriär som gästdoktorand på Warburginstitutet. Han har varit redaktör för *Journal of the History of Ideas* och president för American Historical Association (AHA). Han har publicerat fler än tjugio monografier och närmast tvåhundra forskningsartiklar, handlett ett sextiototal doktorsavhandlingar och bihandlett fler än ett hundra till. Hans många lärjungar och tidigare studenter är utspridda på universitet från Israel till Kina, vilket har lett till att det som skämtsamt har kallats för ”grafonism” har blivit en utbredd och informellt etablerad inriktning inom lärdomshistoria under 2000-talet. Den som vill bilda en mental karta över hur lärdomshistorisk forskning har bedrivits under senare decennier kan med fördel bläddra igenom de femtiosex bidragen som ingår i festskriften *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton* (2 bd, 2016), som behandlar allt från promenadens betydelse för lärt tänkande till fascinationen för privata urklippsalbum i 1800-talets USA.⁴⁷

Trots den stora bredden i Graftons författarskap går det att urskilja några återkommande teman. Han har skrivit flitigt om historiografins historia, om den vetenskapliga tideräkningens historia, om mötet mellan humaniora och naturvetenskap under den vetenskapliga revolutionen, om spänningen mellan kristna och judiska forskningstraditioner, om de humanvetenskapliga metodernas utveckling och om bokmarknadens betydelse för det lärda samtalet. Många av hans skrifter undersöker ämnen som överlappar lärdomshistoria och närliggande inriktningar, bland annat humanioras

---

⁴⁷ Information om Graftons karriär kan hittas i inledningstexterna i: Ann Blair och Anja-Silvia Goeing, red., *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton* (Leiden: Brill, 2016), i–lxxvii; samt på webbsidan <https://grafoniana.princeton.edu>.

historia,⁴⁸ vetenskapshistoria,⁴⁹ konsthistoria,⁵⁰ religionshistoria,⁵¹ global historia⁵² och bokhistoria.⁵³ För Grafton är lärdomshistoria en infallsvinkel som hjälper oss att utforska tänkandets kulturhistoria mer allmänt.

Graftons metod är till stor del empirisk och kontextualiserande. Vetenskapligt tänkande uppkommer alltid inom en kontext, en tradition med en egen historia. Traditionen förmedlas genom historia i form av akademisk undervisning, från läraren till studenten, muntligt eller via exempel. Att förstå den samtida undervisningens form och innehåll är en förutsättning för lärdomshistoria. Traditionen förmedlas naturligtvis också från böcker till läsare, vilket innebär att bokhistoria och receptionshistoria är centrala beståndsdelar i lärdomshistoriska undersökningar. Viktigt för Grafton är premissen att traditionen inte förmedlas i form av ett rigtigt paradigm eller en ideologi. Mottagarens förhållande till traditionen innehåller nästan alltid inslag av både acceptans och avståndstagande. Det är mindre intressant att få reda på *att* en historisk individ läste en viss bok än att undersöka *hur* hon eller han läste den, hur den blev omvandlad till en del av det egna tankeprojektet. Vetenskaplig originalitet uppkommer inte utanför traditionen, utan i dialog med den.⁵⁴

Anknuten till den sista observationen är Graftons åsikt att lärdomshistoriker inte enbart ska sysselsätta sig med att redovisa *vad* historiska individer tänkte, utan undersöka *hur* de tänkte, hur de kom fram

---

48 Anthony Grafton och Lisa Jardine, *From Humanism to Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).

49 Anthony Grafton och Nancy Siraisi red., *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001).

50 Anthony Grafton, *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance* (London: Penguin, 2000).

51 Anthony Grafton, *Magus: The Art of Magic from Faustus to Agrippa* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2023).

52 Anthony Grafton, April Shelford och Nancy Siraisi, *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1992).

53 Anthony Grafton, *Inky Fingers: The Making of Books in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2020).

54 En mer genomgående diskussion om Graftons metod finns i: Jacob Soll, ”The Grafton Method, or the Science of Tradition”, i *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*, red. Ann Blair och Anja Silvia Goeing (Leiden: Brill, 2016), 1018–1032.

till sina slutsatser. Under tidigt 1900-tal menade många historiker att vetenskapshistoria bör förstås som en nödvändigt progressiv utveckling från vidskeplighet till sanning, från feltänkandet till rättänkandet, ett framåtskridande som var beroende av en motsvarande progressiv utveckling i vetenskaplig metod. Det vetenskapliga feltänkandets historia är, enligt denna tolkning, därför nödvändigtvis en historia om metodologisk naivitet, inkompetens eller missbruk, och därmed historiskt ointressant. För Grafton ska detta däremot ses som ett efterhandskonstruerad historieteoretiskt antagande snarare än en historisk verklighet verifierbar i källorna. Studiet av den vetenskapliga metodologins historia (särskilt den humanvetenskapliga metodologins historia) visar att vetenskapliga framsteg inte alltid är kopplade till regelrätt metodbruk. Och tvärtom: felaktiga slutsatser uppkommer inte nödvändigtvis ur felaktiga premisser eller en bristfällig metodik. I en karaktäristisk artikel om renässansbedragaren Annio da Viterbo (1437–1502) visade Grafton att en av de tidigaste, mest systematiska och nyanserade redogörelserna för modern historisk textkritik kunde hittas i en förfalskares extravaganta försök att dölja sin förfalskning för den lärda publiken.⁵⁵ I en annan artikel om den franska filologen Isaac Casaubons (1559–1614) avslöjande av skrifterna som hade tillskrivits den urgamla egyptiska vismannen Hermes Trismegistus som senantika falsarier – en filologisk prestation som beskrevs av Frances Yates som en humanvetenskaplig motsvarighet till den kopernikanska revolutionen – visade Grafton att det framgångsrika resultatet var lika mycket produkten av religiösa fördomar och missförstånd som metodologiskt skarpsinne.⁵⁶ Lärdomshistoria är inte en berättelse om vinnare och förlorare, utan en noggrann undersökning om hur lärda individer försökte lösa aktuella problem och svara på konkreta frågor inom ramen för en rådande intellektuell kultur.

---

⁵⁵ Anthony Grafton, "Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Italy: The Case of Annio da Viterbo", i *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), 76–103.

⁵⁶ Anthony Grafton, "Protestant versus Prophet: Isaac Casaubon on Hermes Trismegistus", i *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), 145–161.

Avslutning

Avsikten med detta kapitel har inte varit att försöka sälja in lärdomshistoria som en moderiktig och lättillgänglig inriktning för nya universitetsstudenter. Faktumet är att lärdomshistoria kräver mycket av utövaren. Språket är för många det första och största hindret. För att kunna forska om lärdomshistoria på avancerad nivå krävs en förståelse för det förflutnas lärda språk, vilket fram till en bit in på 1800-talet oftast var latin i Västvärlden. Att dagens mer praktiskt orienterade gymnasieväsande har bortprioriterat latinundervisning innebär att många nyblivna lärdomshistoriker behöver avsätta tid till kompletterande språkstudier redan under sina tidiga studieår. Dessutom leder lärdomshistoriska frågeställningar inte sällan till obskyra och nischade områden där de vanliga studenthjälpmedlen (till exempel relevant modern forskningslitteratur eller sakkunnig handledning) inte erbjuder mycket stöd. En pionjäranda hos utövaren är en fördel inom lärdomshistorisk forskning.

Men lärdomshistoria bjuder samtidigt på oerhört mycket för den uthålliga studenten som lyckas kämpa sig genom dessa barriärer. Mängden av hittills utforskat källmaterial, som är större än i många andra fält, är särskilt lockande. Otaliga författare, teorier, debatter och problem som lämnade betydande påverkan på sin samtid väntar fortfarande på sina uttolkare. Det är inte ovanligt att en frågeställning leder till en undersökning av texter som få eller inga levande människor har tittat på. Upptäckarlusten som vanligen förknippas med arkeologer, astronauter och djuphavsforskare är även påtaglig hos lärdomshistoriker. Och det är svårt att överskatta vilken genomgripande revolution textdigitalisering har medfört i detta område, där de annars vanliga upphovsrättsliga spärrarna är obefintliga. Under Nordströms tid (och även under författarens tidiga studentår) krävde kvalificerad lärdomshistorisk forskning antingen tillgång till ett välrenommerat forskningsbibliotek eller en stor reskassa, oftast både och. Men idag har alla med en internetkoppling tillgång till en överväldigande uppsjö av källmaterial som tidigare forskare inte ens kunde drömma om. Frågeställningar behöver inte längre inskränkas med hänsyn till materialtillgång, ett tillstånd som har förändrat gränserna för vad som är möjligt. Att lärdomshistoria har upplevt ett starkt uppsving under det tidiga 2000-talet beror delvis på dessa gynnsamma förutsättningar. I vilken mån

svenska idé- och lärdomshistoriker, arvtagarna till en särskilt rik och långvarig tradition, ska delta i denna renässans är fortfarande en fråga under förhandling.

Referenser

- Andersson, Nils och Henrik Björck, red. *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Bacon, Francis. *Of the Advancement of Learning*. I *The Works of Francis Bacon*, bd 6, red. James Spedding, Robert Leslie Ellis och Douglas Denon Heath. Boston: Houghton, Mifflin and Company, u.å. (c. 1900).
- Björck, Henrik. "Johan Nordström." I *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar*, red. Ragnar Björck och Alf W. Johansson, 485–496. Stockholm: Norstedts, 2009.
- Bod, Rens m.fl. "A New Field: History of Humanities." *History of Humanities* 1, nr 1 (2016): 1–8.
- Blair, Ann och Anja-Silvia Goeing, red. *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*. 2 bd. Leiden: Brill, 2016.
- Bring, Sven. *Historia literaria, eller inledning til wetnskaps historien*. Lund: C. G. Berling, 1748.
- Buchwald, Jed, och Mordechai Feingold. *Newton and the Origin of Civilization*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
- Carhart, Michael C. "Historia Literaria and Cultural History from Mylaeus to Eichhorn." I *Momigliano and Antiquarianism: Foundations of the Modern Cultural Sciences*, red. Peter N. Miller, 184–206. Toronto: University of Toronto Press, 2007.
- Eldelin, Emma. *"De två kulturerna" flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005*. Linköping: Linköpings universitet, 2006.
- Feldherr, Andrew m.fl., red. *The Oxford History of Historical Writing*, 5 bd. Oxford: Oxford University Press, 2011–2012.
- Forssell, Hans. "Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre." *Svenska Akademiens handlingar* 58 (1883): 113–476.
- Frängsmyr, Tore. "Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige." *Lychnos* (1983): 131–149.
- Gierow, Krister. "Sven Lagerbring." I *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 22, red. Erik Grill och Birgitta Lager-Kromnow. Stockholm: Norstedt, 1977–1979.
- Grafton, Anthony och Lisa Jardine. *From Humanism to Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.
- Grafton, Anthony. *Inky Fingers: The Making of Books in Early Modern Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2020.
- Grafton, Anthony. *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance*. London: Penguin, 2000.

- Grafton, Anthony. *Magus: The Art of Magic from Faustus to Agrippa*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2023.
- Grafton, Anthony och Nancy Siraisi, red. *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
- Grafton, Anthony, April Shelford och Nany Siraisi. *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1992.
- Grafton, Anthony. "Protestant versus Prophet: Isaac Casaubon on Hermes Trismegistus." I *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800*, 145–161. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Grafton, Anthony. "The History of Ideas: Precept and Practice." *Journal of the History of Ideas* 67, nr 1 (2006): 1–32.
- Grafton, Anthony och Jeffrey Hamburger, red. *The Warburg Institute: A Special Issue on the Library and Its Readers. Common Knowledge* 18, nr 1 (2012).
- Grafton, Anthony. "Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Italy: The Case of Annius of Viterbo." I *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800*, 76–103. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Grunert, Frank och Freidrich Vollhardt, red. *Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie verlag, 2007.
- Guicciardini, Niccolò. *Isaac Newton and Natural Philosophy*. London: Reaktion Books, 2018.
- Gustaffson, Lars. *Litteraturhistorikern Schück: vetenskapsyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidigare produktion*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1983.
- Holm, Rurik. "Olof d.y. Celsius." I *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 8, red. Johan Axel Almquist m.fl. Stockholm: Bonnier, 1928.
- Iliffe, Rob. *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Kelly, Donald R. *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History*. London: Routledge, 2002.
- Keynes, John Maynard. "Newton the Man." I *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, bd 10, red. Elizabeth Johnson och Donald Moggridge, 363–374. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- Kirby, David. *Historians and the Church of England: Religion and Historical Scholarship*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Law, Vivien. *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Ligota, Christopher och Jean-Louis Quantin. "Introduction." I *History of Scholarship: A Selection of Papers from the Seminar on the History of Scholarship Held Annually at the Warburg Institute*, red. Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin, 1–38. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Lilliestam, Åke. *Gustaf Steffen: samhällsteoretiker och idépolitiker*. Göteborg, Akademiförlaget-Gumperts, 1960.
- Lindroth, "Om lärdomshistoria." I *Fru Lusta och Fru Dygd*, 205–216. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1957.

- Manuel, Frank E. *A Portrait of Isaac Newton*. Cambridge, Mass: Belknap Press, 1968.
- Marchand, Suzanne. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Marchand, Suzanne. *German Orientalism in the Age of Empire: Race, Religion, and Scholarship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Miert, Dirk van. "Structuring the History of Knowledge in an Age of Transition: The Göttingen *Geschichte* between *Historia Literaria* and the Rise of the Disciplines." *History of Humanities* 2. nr 2 (2017): 389–416.
- Momigliano, Arnaldo. "Ancient History and the Antiquarian." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13 (1950): 285–315.
- Momigliano, Arnaldo. "The Rise of Antiquarian Research." I *The Classical Origins of Modern Historiography*, 54–79. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Newman, William. *Newton the Alchemist: Science, Enigma, and the Quest for Nature's "Secret Fire"*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Nordström, Johan. "De yverbornes ö." I *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck, 19–23. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Nordström, Johan. "Om idé- och lärdomshistoria." I *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck, 23–31. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Panofsky, Erwin. "Renaissance and Renascences." *The Kenyon Review* 6 (1944): 201–236.
- Pollock Sheldon, Benjamin Elman och Lu-Ming Kevin Chang, red. *World Philology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Rose, Paul Lawrence. *The Italian Renaissance of Mathematics: Studies on Humanists and Mathematicians from Petrarch to Galileo*. Genève: Droz, 1975.
- Schefferus, Johannes. *Svecia literata, seu de scriptis et scriptoribus gentis Sveciae*. Stockholm: Henrik Keyser, 1680.
- Schilt, Cornelis. "Created in Our Image: How Isaac Newton Was Fashioned as a Scientist and Forgotten as a Scholar." *History of Humanities* 5, nr 1 (2020): 75–95.
- Schilt, Cornelis. *Isaac Newton and the Study of Chronology: Prophecy, History, and Method*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021.
- Schnapp, Alain. *La conquête du passé: Aux origines de l'archéologie*. Paris: Éditions Carré, 1993.
- Snow, Charles Percy. *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1959.
- Soll, Jacob. "The Grafton Method, or the Science of Tradition." I *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*, red. Ann Blair och Anja Silvia Goeing, 1018–1032. Leiden: Brill, 2016.
- White, Michael. *Isaac Newton: The Last Sorcerer*. London: Fourth Estate, 1997.
- Wind, Edgar. *Pagan Mysteries in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press, 1958.
- Yates, Frances. *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. Chicago: Chicago University Press, 1964.

Vetenskapshistoria

Ingrid Dunér & Jimmy Jönsson

Vetenskapshistoria är en forskningsinriktning som studerar vetenskap i förflutna samhällskontexter.¹ Ordet ”vetenskap” är i sammanhanget ofta liktydigt med engelskans *science*, det vill säga naturvetenskap, men också human- och samhällsvetenskaperna åsyftas.² Traditionellt har vetenskapshistoriker intresserat sig för saker som disciplinernas och forskningsinstitutionernas tillkomst och utveckling. Under senare decennier har inriktningen emellertid rört sig mot bredare samhällsperspektiv, exempelvis medicinens, miljöproblemens och expertrollens historia.³

Vetenskapshistoriker har uppehållits av frågor såsom: Var har vetenskapliga idéer kommit från? Vad har givit dem auktoritet och legitimitet? Hur har de tagits emot i samhället? Hur har de förändrats över tid? Dock är inriktningen bredare än så och täcker en rad frågor som kanske egentligen ligger utanför det idé- och lärdomshistoriska ämnet. Återkommande har vetenskapshistoriker studerat sociala nätverk och den bredare sociala dynamik som ligger bakom vetenskaplig förändring. Sådan vetenskapshistorisk forskning har inte sällan ingått i det tvärvetenskapliga

---

1 Ett stort tack till Anna Tunlid för kommentarer på manuskriptet.

2 Se Matthew Norris kapitel i denna antologi.

3 För översikt och diskussion om vetenskapshistoriska trender se till exempel Lorraine Daston, ”Science, History of”, i *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, red. James D. Wright (Oxford: Elsevier, 2015); Robert E. Kohler och Kathryn M. Olesko, ”Introduction: Clio Meets Science”, *Osiris* 27, nr 1 (2012): 1–16; Christer Nordlund, ”Motiv för vetenskapshistoria: Civilisationsdiagnos, vetenskapsanalys och kunskapsöversättning”, *Lychnos* (2012): 207–231. För tidskrifter som publicerar vetenskapshistorisk forskning se till exempel *Isis*, *Lychnos* och *Science in Context*.

fältet *science and technology studies* (STS), eller teknik- och vetenskapsstudier, som analyserar interaktionen mellan teknik, vetenskap och samhälle.⁴

Men vad innebär egentligen vetenskapshistoria i praktiken? För en del väcker inriktningen frågor och ibland en viss tvekan. Många humaniorastudenter känner sig främmande för natur- och delar av samhällsvetenskapen (men har en mer självklar ingång till humaniora). De ryggar således även för att studera dessa ämnens historia. Måste man inte vara läkare, matematiker, kemist eller ekonom för att skriva om medicinska, matematiska, kemiska och ekonomiska idéer? Naturligtvis är det inte till nackdel att vara insatt i det ämne man studerar. Dock syftar inte vetenskapshistoria till att bygga ut vår kunskap om kroppens, naturens, materiens eller samhällets konstruktion och funktioner. Inte heller är det en målsättning att granska den natur- eller samhällsvetenskapliga forskningens kvalitet. Målet är i stället att förstå hur vetenskapliga idéer historiskt har samspelat med kulturer, samhällen och givetvis andra idéer. Vetenskapshistorisk forskning handlar därmed sällan om att förklara vad läkaren, matematikern, kemisten eller ekonomen upptäckte – något som vanligtvis redan är välbelagt i litteraturen. Fokus vilar snarare på hur, varför och i vilket sammanhang upptäckten fick betydelse.

Den här typen av frågeställningar gör vetenskapshistoria till ett fält som rymmer både konkreta studier och breda teoretiska perspektiv. Vetenskapshistorisk forskning kan röra sig från studiet av praktiken i laboratoriet eller vid instrumentet, till stora historiska frågor om samband mellan politik och kunskapsproduktion. Därmed är vetenskapshistoria också en avgörande ingång till den moderna periodens maktstrukturer. Under åtminstone 1900- och 2000-talet har vetenskapliga slutsatser, terminologier och klassifikationssystem varit betydande maktfaktorer i samhället. De har format och legitimerat de politiska projekten och på ett grundläggande plan påverkat hur människor tänkt om och kategoriserat sig själva, samhället, naturen och omvärlden. Det handlar alltså inte bara om forskningens innehåll, utan om dess roll i att forma samhället vi lever i.

---

4 Se till exempel Sven Widmalm, red., *Vetenskapens sociala strukturer: Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund: Nordic Academic Press, 2008). För översikt av STS-fältet se Sergio Sismondo, *An Introduction to Science and Technology Studies* (Malden, Mass.: Blackwell Publishing, 2004).

I Sverige är vetenskapshistoria en del av ämnet idé- och lärdomshistoria. Internationellt är kopplingen till motsvarigheter som *intellectual history* och *history of ideas* inte lika självskrivna. Här kan vetenskapshistoria lika gärna vara en gren av sociologin eller historieämnet alternativt en disciplin som står för sig själv. Svenska idé- och lärdomshistoriker har argumenterat för att vetenskapens utveckling måste betraktas som ett väsentligt bidrag till studiet och förståelsen av historiska idéer. Detta därför att vetenskap, precis som filosofi, religion och politisk ideologi, påverkat hur människan sett på och orienterat sig i världen.⁵

Historisering och kontextualisering

När ett äldre material, till exempel ett manuskript från en 1800-talsbiolog, ska analyseras uppstår genast frågan hur innehållet ska tolkas. Inte sällan konfronteras vi med idéer som kan framstå som främmande. För att förstå dessa krävs ett arbete med att sätta dem i relation till sin samtid – det vill säga kontextualisering. Att skriva vetenskapshistoria innebär att förstå kunskapsproduktion utifrån den historiska periodens egna premisser. Följaktligen närmar sig vetenskapshistoriker till exempel förflutna medicinare, matematikers, kemisters och ekonomers idéer, begrepp och praktiker med utgångspunkt i den kunskapshorisont som gällde då i stället för den som är aktuell idag. Det betyder dock inte att vi ska avstå den fördel som historikern har jämfört med de historiska aktörerna. I retrospektiv kan vi identifiera större mönster, långsiktiga förändringar och betydande samband mellan individer, institutioner, diskurser, projekt och händelser som de historiska personerna själva omöjligen kunde greppa. Många gånger kan vi se och rekonstruera de osynliga trådar som förbinder den historiska aktören framför mikroskopet med hans eller hennes kulturella och sociala

---

5 För diskussioner om vetenskapshistoria och angränsande fält och inriktningar som lärdomshistoria, kunskapshistoria och utbildningshistoria se till exempel Staffan Bergwik, Johan Östling och Anna Larsson, "Idéforum: Hur kan idéhistoria, kunskapshistoria och utbildningshistoria utvecklas i förhållande till varandra?", *Lychnos* (2022): 237–257; Lorraine Daston, "The History of Science and the History of Knowledge", *KNOW* 1, nr 1 (2017): 131–154; Nils Andersson och Henrik Björck, red., *Idéhistoria i tiden: Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008).

omgivning – eller kontext. Med andra ord handlar det om att se vetenskapen inte som frikopplad från sin tid, utan som en del av ett större historiskt och kulturellt sammanhang.

Mycket vetenskapshistorisk forskning strävar efter att försöka sammanlänka inomvetenskapliga faktorer, som upptäckter, metodologiska framgångar och problemformuleringar, med externa kontextuella faktorer, det vill säga kulturella värderingar, sociala strukturer, institutionella ramar, politiska prioriteringar, ekonomiska förhållanden med mera. Utgångspunkten är att den vetenskapliga verksamheten och det omgivande samhället är sammanflätade och formar varandra ömsesidigt.⁶ Vetenskapliga genombrott ses därmed inte bara som ett resultat av rena intellektuella insatser, utan också som produkter av sociala nätverk, maktstrukturer, samhällskriser och liknande.

I praktiken innebär således vetenskapshistorisk forskning ofta en växelverkan mellan angreppssätt och blickpunkter. Många historiker börjar med att identifiera ett specifikt problem som sysselsatt en historisk vetenskap, en särskild central person eller teori, en institution som ansågs viktig eller ett vetenskapligt instrument som togs i bruk vid en viss tidpunkt. Därefter insamlar och analyserar han eller hon relevanta primärkällor, som korrespondens, böcker eller föreläsningsmanuskript. Målet här är att rekonstruera den historiska förståelsen av en viss vetenskaplig idé, praktik eller vad det nu är som studeras. Ett inledande steg i den riktningen kan vara att försöka förstå logiken bakom de begrepp, teorier och metoder som användes och vad som betraktades som ett legitimt vetenskapligt argument. Var de historiska aktörernas drivkraft en ren strävan efter att bättre förstå naturens eller samhällets uppbyggnad? Eller fanns det också en annan ideologisk eller ekonomisk motivation bakom? Ofta väcks då andra frågor, exempelvis om varför vissa idéer fick genomslag medan andra försvann, eller kring varför en viss typ av instrument användes i ett särskilt sammanhang.

---

6 För diskussioner om denna utgångspunkt se till exempel Sheila Jasanoff, "Ordering Knowledge, Ordering Society", i *States of Knowledge: The Co-Production of Science and the Social Order*, red. Sheila Jasanoff (London: Routledge, 2004); Bruno Latour, *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999); Steven Shapin och Simon Shaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985).

När man kommit så långt är det dags att undersöka kontexten. Vilka resurser fanns tillgängliga för de historiska aktörerna? Vilka finansärer bekostade forskningen? Hur påverkades det vetenskapliga arbetet av sådant som politiska beslut, kulturella värderingar eller konflikter inom samhället i stort? En metodologisk styrka i vetenskapshistorisk forskning ligger i förmågan att kunna pendla mellan dessa nivåer. Det handlar alltså om att läsa källor med dubbla linser: som dokumentation över en vetenskaplig verksamhet men också som uttryck för en periods idéer, normer, prioriteringar, värderingar och maktstrukturer.

Kontextualisering är följaktligen inte ett passivt bakgrundsarbete, utan ett aktivt sätt att förstå hur historisk vetenskap har fungerat. Det innebär också att forskaren kan, och ibland måste, använda metoder och begrepp från andra discipliner, som sociologi, genusvetenskap och ekonomi, beroende på vilka dimensioner av vetenskapens historia som står i fokus. Vetenskapshistoria är alltså ofta metodologiskt tvärvetenskapligt.

Genrer och problemområden

De vetenskapshistoriska genrer och problemområden som är framträdande idag utgår alltså på ett eller annat sätt från en kontextuell förståelse av vetenskap. En återkommande genre är receptionshistoria.⁷ Här ligger fokus inte på hur en teori eller upptäckt kom till eller vad som var dess innehåll, utan på vad som hände efteråt – hur den mottogs, tolkades, spreds, översattes och användes i olika sammanhang. I stället för att utforska exempelvis Charles Darwins arbete med att utveckla evolutionsteorin studeras således hur olika grupper i samhället reagerade på eller använde sig av evolutionsteorin efter att den var tryckt i *Origin of Species* (1859). Hur påverkade den kulturdebatten? Hur mottogs den bland zoologer, botanister respektive medicinare? Hur formade den olika utbildningsinstitutioner? Hur togs den emot och användes utanför England? Receptionshistoria har under lång tid uppehållits av sådana frågor och bidragit till att vi bättre

---

⁷ Frågan om vilken metafor som här ska användas kan diskuteras. Bland förslagen finns också exempelvis "spridning", "översättning" och "cirkulation" av kunskap. Se vidare till exempel Latour, *Pandora's Hope*; James E. Secord, "Knowledge in Transit", *Isis* 95, nr 4 (2004): 654–672.

förstår vetenskapens konkreta funktion, status och roll i samhället i stort. Vi har därmed lärt oss att vetenskapliga nyheter ibland har haft en omedelbar och stor verkan i olika samhällssektorer, men lika ofta förbigåtts med ett relativt stort ointresse av världen utanför forskningsinstitutionerna.

Återkommande är också vetenskapshistorisk forskning som fokuserar på gränser och gränsdragningsarbete. Vetenskaplig verksamhet har på många sätt handlat om att etablera, bevaka eller förhålla sig till olika sociala och kulturella gränser. För det första finns gränser som lett till olika slags konflikter. Vetenskapshistorien är full av spänningar och kontroverser kopplade till konkurrerande eller antagonistiska forskarlag, lärosäten, discipliner, teoribildningar och forskningstraditioner. För att återvända till exemplet med darwinismen, så följde i dess spår debatter om lamarckism och andra alternativa evolutionsteorier, motsättningar mellan kamp och altruism i naturen och givetvis evolutionsteorins giltighet överhuvudtaget. Sådana gränsdragningar har historiskt ofta uppstått kring tjänstetillsättningar och liknande då olika sökanden behövt definiera sin disciplin gentemot andras tolkningar av den. Följaktligen finns i sådana sammanhang vanligen även ett betydande källmaterial i form av tryckta debattinlägg och arkiverade sakkunnigutlåtanden och beslutsprotokoll. Inte sällan syns sådana gränser också i den historiska terminologin och det historiska språkbruket. Konkreta ordval reglerar vad som anses tillhöra och inte tillhöra teorin eller disciplinen. Därtill har historiska aktörer dragit gränser mot andra institutioner som inkräktar på en viss vetenskaps område eller mot områden som vetenskapen försöker överta. Klassiska exempel är vetenskapens successiva övertag av religionens auktoritet eller skolmedicinens inkräktande på naturmedicinens sfär. Men här ingår också retoriken kring ny vetenskapsbaserad expertkunskap inom områden som länge dominerats av ”tyst” kunskap såsom jordbruket.

För det andra finns det en rad gränser som har en mer ontologisk karaktär, en gång skapade för att hantera en praktisk experimentell eller politisk situation. Dels kan man argumentera för att laboratoriet och det kunskapssökande som bedrivs däri vilar på en rad socialt konstruerade gränser: mellan observatör och studieobjekt, materiellt och socialt, natur och kultur etcetera. Dels kan man lyfta ett mer politiskt gränsdragningsarbete. Historiska aktörer verksamma i den vetenskapliga världen har återkommande

behövt etablera retoriska och institutionella gränser runt vetenskapens områden som skiljer den från den politik som skänker den samhällsrelevans och det näringsliv som eventuellt bekostar den. Ofta har de vinnlagt sig om att framstå som fria och apolitiska jämte nyttiga. Sådana gränser ska därmed inte nödvändigtvis betraktas som konflikthalstrande, utan snarare som oundgängliga förutsättningar för att bedriva vetenskapligt arbete. Om exempelvis grundforskningen inte uppfattats som fri och oberoende hade dess legitimitet sjunkit väsentligt.

Ytterligare en genre inom vetenskapshistorisk forskning handlar om vetenskapens praktiker. Medan forskning om reception och gränser har ett sociologiskt fokus är denna forskning mer upptagen av vad historiska forskare gjort till vardags på sin arbetsplats. Vilka instrument har de använt? Hur fick de tag i dem? Vilka grupper arbetade i laboratoriet, på expeditionen eller bakom skrivborden? Hur såg administrationen kring forskningsverksamheten ut? Vilka uppgifter hade professorn, doktoranden respektive labbassistenten? Återigen kan vi anknyta till exemplet om darwinismen. Det är en sak att närläsa *Origin of Species*, följa debatten om den i offentligheten, eller analysera de konflikter som historiskt stått kring Darwins idéer. En helt annan sak är det att undersöka hur etologen sökte finansiering för att studera interaktionen mellan olika djur eller hur han eller hon fick tag i försöksexemplar och hanterade frågor om burar, matning, skötsel och så vidare. Detta eller hur växtgeografen gavs möjlighet att undersöka växters anpassning till ett nytt område. Vem behövdes kontaktas för att möjliggöra forskningsresan? Hur valdes platsen ut? Vilken utrustning tog han eller hon med sig? Och vidare är det en annan sak att studera hur Darwin själv i sitt arbete med att utveckla evolutionsteorin korresponderade med djuruppfödare och bedrev experiment hemma på godset tillsammans med barn, hustru och tjänstefolk. Medan tidigare nämnda genrer i hög grad kan vila på tryckt material är forskaren som är intresserad av praktiker närmast beroende av kvarlämnade brev, fältdagböcker, beställningsformulär med mera tillgängliga i olika person- och institutionsarkiv.

Tillvägagångssätt

Vetenskapshistoriska källtexter är inte sällan mer lättfattliga än vad många studenter tror, även om det i somliga fall krävs ordentlig övning och utbildning för att korrekt begripa dem. För det första har det vetenskapliga språket under många perioder varit långt mindre tekniskt än dagens vetenskapliga fackspråk. Det beror delvis på att den vetenskapliga specialiseringen inte motsvarade dagens nivåer och att vetenskap länge också kommunicerades direkt till en bildad offentlighet. För det andra kan man använda sekundärlitteraturen strategiskt för att utöka sin förståelse av källornas tekniska innehåll. Därtill kan vetenskapshistorikern bilda sig själv med hjälp av den aktuella periodens läroböcker inom den vetenskap han eller hon är intresserad av. Många vetenskapshistoriker rådfrågar vetenskapliga experter när något är särskilt svårt att förstå. Att be om hjälp är inte ett tecken på otillräcklighet – tvärtom visar det att man tar både sitt ämne och sina källor på allvar. Vetenskapshistoria vinner på att vara både källkritisk och dialogisk. Viktigt att notera dock är att dagens forskare inte nödvändigtvis är experter på gårdagens verksamhet.

Det finns flera sätt att avgränsa ett studieobjekt inom vetenskapshistorisk forskning. Ett vanligt sätt är att fokusera på den enskilda individens roll i exempelvis en vetenskaplig förändringsprocess. Som exempel kan vi ta fysikern Marie Curie. En studie som utgår från Curie kunde fokusera på spridningen och receptionen av hennes teorier om radioaktivitet i ett särskilt land eller bland en särskild grupp. En annan kunde ta fasta på de gränsdragningar hon uppehölls av, exempelvis mellan discipliner som fysik och kemi men också kring hennes person i en mansdominerad akademisk miljö. Den förra typen av studie behöver förmodligen bygga på tryckt material i form av artiklar och böcker. Den senare skulle i stället utgå från en närläsning av arkivmaterial såsom brev, administrativa dokument och laboratorieanteckningar och bygga på en kombination av idéhistoriska, kvinnohistoriska och sociologiska perspektiv. Vetenskapshistorikern kan också välja att fokusera på särskilda sociala grupper, exempelvis en viss yrkeskår inom akademien på en särskild plats. Här finns naturligtvis också stora möjligheter att bredda sitt perspektiv bortom de traditionella eliterna i vetenskapshistorien, till exempelvis forskningsinrättningens sekreterare,

kvinnliga ingenjörer eller den stora grupp amatörer som forskare oftast systematiskt samarbetat med. Det gör det vidare möjligt att studera hur vetenskap återspeglat och utmanat sin tids normer kring sådant som kön, klass och etnicitet.

Därtill kan vetenskapshistorikern rikta blicken mot institutioner, till exempel forskningsråd, vetenskapsakademier eller forskningsanläggningar. Här kan saker som organisationshistoria och policyanalys vara viktiga inslag. Forskaren kan undersöka hur en vetenskaplig verksamhet avgränsas, organiseras och finansieras med hjälp av arkivmaterial men också hur den mottas och legitimeras publikt i samhället med hjälp av tryckt pressmaterial.

En annan form av institution som återkommande varit ett studieobjekt är disciplinen. Discipliner är inte givna eller statiska enheter, utan har historiskt föränderliga sociala och kunskapsmässiga strukturer. Att studera en disciplins uppkomst, etablering eller omvandling kan ge en tydlig ram för analysen och möjliggöra en fördjupad förståelse av hur vetenskap organiserats och legitimerats i olika tider och sammanhang.

Ett annat grepp är att utgå från de föremål och instrument som vetenskapen byggt sin verksamhet kring: mikroskop, teleskop, datorer, portörer, partikelacceleratorer etcetera. Här kombineras ofta materiell kulturhistoria med vetenskapshistoriska analyser där själva föremålen studeras dels som tekniska lösningar, dels som kulturella artefakter vilka bär på betydelser och förväntningar. Genom att studera instrumentens utformning, användning och spridning kan man få inblick i hur vetenskaplig kunskap producerats i praktiken. Det ska dock sägas att svårighetsgraden för att skriva ett instruments historia är förhållandevis hög. Angreppssättet kräver en del fingerfärdighet och teoretisk uppfinningsrikedom.⁸

Till sist några ord om källmaterialet: Var vänder man sig för att hitta originaldokument, brev, rapporter och annat stoff för vetenskapshistorisk forskning? I stort sett används liknande källor som i alla andra historiska undersökningar. När det gäller tryckta artiklar, debattinlägg och förstås

---

8 För diskussioner om att använda föremål och instrument i historieskrivning, se till exempel Lorraine Daston, red., *Things that Talk: Object Lessons from Art and Science* (New York: Zone Books, 2004); Laurel Thatcher Ulrich, Ivan Gaskell, Sara Schechner och Sarah Anne Carter, *Tangible Things: Making History Through Objects* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

böcker får forskaren vända sig till institutioner som Kungl. Biblioteket eller universitetsbiblioteken. Viktigt att känna till är att vid sidan av de stora vetenskapliga tidskrifterna som bevakar en särskild disciplin har i regel de flesta vetenskaper varit kopplade till en eller flera branscher med tillhörande uppsättning trycksaker och tidskrifter. Exempelvis publicerade sig medicinare i stora vetenskapliga tidskrifter som *The Lancet* men gjorde kanske också inspel i en faktidskrift som *Svensk läkartidning*. Biologer publicerade sig i *Nature* men skrev ibland också för tidskrifter kopplade till olika tillämpningar inom exempelvis växtförädling och naturskydd. Många historiska forskare, inom såväl natur- som human- och samhällsvetenskaperna, har därtill skrivit i populärvetenskapliga sammanhang för en intresserad allmänhet. Här kan nämnas diverse populära småskrifter och rapporter men också exempelvis radioföredrag. Även dessa texter utgör idag ett värdefullt källmaterial. Inte sällan blir ett vetenskapshistoriskt forskningsproblem mer intressant om forskaren söker sig utanför den aktuella vetenskapens allfartsvägar (som ofta redan är väldokumenterade) och undersöker vetenskapens möte med någon annan värld.

Vidare finns ett omfattande källmaterial i arkiv specifika för vetenskapshistoriska områden. Den som vill studera tjänstetillsättningar och liknande behöver söka sig till Riksarkivet. Merparten historiska forskare har varit verksamma i universitetsvärlden, det vill säga statliga inrättningar vars kvarlåtenskap bevaras i detta arkiv. Dock kan en del sådant material finnas kvar på institutionerna på de olika lärosätena. Därtill finns mycket av vetenskapshistoriens källor i företagens arkiv. Dessa kan finnas på företagen själva emedan många är behändigt samlade vid Centrum för näringslivshistoria i Stockholm. Här kan man emellertid ofta behöva ett skriftligt tillstånd från arkivbildaren för att få tillgång till arkiven. Vidare har Kungl. Vetenskapsakademien en institution kallad Centrum för vetenskapshistoria som samlar såväl dokument som artefakter från akademiens ledamöter. Bland svenska professorer är det många som varit upptagna som ledamöter i Kungl. Vetenskapsakademien. Vidare kan nämnas arkiv från andra kungliga akademier som Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien och Kungl. Skogs- och lantbruksakademien samt de många tekniska museer som finns i Sverige. Här ingår stora institutioner

som Tekniska museet i Stockholm men också raden ideella verksamheter belägna i småstäder runt om i landet.

Avslutning

Vetenskapshistoria handlar inte bara om att lära sig vad som har hänt inom vetenskapen, utan om att förstå hur vetenskapliga idéer uppstått, spridits, använts och ibland motarbetats i sina historiska sammanhang. Det är en metodologiskt mångsidig inriktning där forskaren förväntas tänka kritiskt, kontextuellt och ofta tvärvetenskapligt. Nedan följer några centrala saker att ha i åtanke.

Vetenskap som historisk praktik. Vetenskap har aldrig varit isolerad från samhället. Den har alltid formats av, och format, sin tids institutioner, värderingar och maktstrukturer. Ett vetenskapshistoriskt perspektiv innebär därför att se på vetenskapen som ett resultat av både idéer och sammanhang.

Tänk kontextuellt. Försök vid analysen av en vetenskaplig idé eller praktik att förstå den utifrån tidens egen kunskaps horisont. Försök att förstå logiken bakom dåtidens begrepp och tankegångar. Vad betraktades som giltigt, sant eller relevant? Tänk också på vad som drev de historiska aktörerna, inte bara intellektuellt utan också politiskt, socialt och ekonomiskt.

Använd källor kreativt men kritiskt. Vetenskapshistorikern arbetar med många olika slags källor: korrespondens, artiklar, föreläsningsmanuskript, läroböcker, arkivmaterial, tidningsklipp, fältanteckningar, rapporter och ibland även föremål och instrument. Mycket intressant vetenskapshistoriskt material finns utanför de etablerade vetenskapliga tidskrifterna. Läs källorna med dubbla linser – titta både på vad texten säger och vad den uttrycker om sin tid.

Var inte rädd att fråga eller samarbeta. Ingen kan allt och vetenskapshistoriker är inte alltid experter på de vetenskaper de studerar. Det är helt i sin ordning att fråga ämnesspecialister. Använd sekundärlitteratur för att bättre förstå det tekniska innehållet i primärkällorna. Vetenskapshistoria är ofta både dialogisk och samarbetsinriktad.

Börja med ett konkret fokus. I stället för att försöka täcka ett helt ämne, välj en person, teori, konflikt, ett instrument eller en specifik händelse att utgå från. Därifrån kan man sedan bygga vidare mot större frågor.

Ett vetenskapshistoriskt perspektiv skärper blicken för vetenskapens föränderliga roll i samhället och öppnar för nya sätt att förstå hur kunskap blir till, får auktoritet och påverkar vår värld. Det är en forskningsinriktning som inte bara ger insikter om det förflutna – utan även redskap för att analysera vetenskapens roll i samtiden.

Referenser

- Andersson, Nils och Henrik Björck, red., *Idéhistoria i tiden: Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*, Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Bergwik, Staffan, Johan Östling och Anna Larsson. "Idéforum: Hur kan idéhistoria, kunskapshistoria och utbildningshistoria utvecklas i förhållande till varandra?" *Lychnos* (2022): 237–257.
- Daston, Lorraine, red. *Things that Talk: Object Lessons from Art and Science*. New York: Zone Books, 2004.
- Daston, Lorraine. "Science, History of." I *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, red. James D. Wright, 241–247. Oxford: Elsevier, 2015.
- Daston, Lorraine. "The History of Science and the History of Knowledge." *KNOW* 1, nr 1 (2017): 131–154.
- Jasanoff, Sheila. "Ordering Knowledge, Ordering Society." I *States of Knowledge: The Co-Production of Science and the Social Order*, red. Sheila Jasanoff, 13–45. London: Routledge, 2004.
- Kohler, Robert E. och Kathyryn M. Olesko. "Introduction: Clio Meets Science." *Osiris* 27, nr 1 (2012): 1–16.
- Latour, Bruno. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Nordlund, Christer. "Motiv för vetenskapshistoria: Civilisationsdiagnos, vetenskapsanalys och kunskapsöversättning." *Lychnos* (2012): 207–231.
- Secord, James E. "Knowledge in Transit." *Isis* 95, nr 4 (2004): 654–672.
- Shapin, Steven och Simon Shaffer. *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- Sismondo, Sergio. *An Introduction to Science and Technology Studies*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing, 2004.
- Ulrich, Laurel Thatcher, Ivan Gaskell, Sara Schechner och Sarah Anne Carter. *Tangible Things: Making History Through Objects*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Widmalm, Sven, red. *Vetenskapens sociala strukturer: Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt*. Lund: Nordic Academic Press, 2008.

Medicinens idéhistoria

Adam Furbring & Disa Runeby

I essän *On Being Ill* (1926) begrundar författaren Virginia Woolf sjukdomserfarenheternas grundläggande roll i det mänskliga varandet. Ohälsa framställs som en ofrånkomlig del av våra liv – närmast som ett villkor för desamma – och som ett tillstånd som påverkar oss på djupet. I synnerhet förändrar den sviktande hälsan vår syn på världen, och i förlängningen även vår bild av oss själva. Till och med en lättare influensa kan helt plötsligt ställa vår tillvaro på ända och frilägga våra ”själsliga ödemarker”, men trots att sjukdomar både färgar erfarenheter och formar våra inre liv var de enligt Woolf märkligt frånvarande i litteraturen.¹ Fastän sjukdomar på många sätt kunde betraktas som allmänmänskliga tillstånd hade de ditintills utgjort blinda fläckar för konstnärernas blickar.

Det huvudsakliga ärendet med essän var således att staka ut nya riktningar för 1920-talets kulturutövare. Emellertid kan Woolfs målande beskrivningar och upphöjandet av sjukdomarnas kraft också sätta fingret på varför den historievetenskapliga inriktning som fokuserar på medicin har relevans. Människan är i flera avseenden en lidande varelse som genom historien sökt hantera biologiska realiteter och sina tillkortakommanden, och i denna praktik har hon inte sällan formulerat tankar om sig själv och den värld som hon är del av. Läkekonsten och medicinen berör centrala existentiella och kulturella teman, vilket gör dem lämpade att studera idéhistoriskt.

---

¹ ”deserts of the soul”, förf. övers., Virginia Woolf, *On Being Ill* [1926] (London: Hogarth Press, 2018), 3.

Sedan idé- och lärdoms historia inrättades i Sverige har forskningsfältet medicinhistoria utgjort en livaktig orientering inom ämnet.² Läkekonsten och medicinvetenskapen har i alla tider befattat sig med idéer om livet och kretsat kring våra erfarenheter som levande varelser.³ I någon mån har medicinen sökt vetande om det allmänmänskliga genom att rikta fokus mot människans tillblivande, liv och död. Den som vänder blicken mot det förflutna finner dock snart att vad som betraktats allmänmänskligt har varit föränderligt över tid. I särskilda historiska kontexter framträder stundtals hälsofrämjande praktiker, förklaringar av sjukdomstillstånd, avvikelser och normer som främmande för oss idag. Forskare har kunnat visa hur gränser mellan friskt och sjukt, manligt och kvinnligt, normalt och onormalt har varit rörliga och formade av sina historiska sammanhang. Kanske är det just därför det medicinhistoriska fältet fortsätter locka till sig nya forskare, inte endast idéhistoriker utan även filosofer, sociologer, etnologer, läkare och historiker.

Medicinhistoria i Sverige – en kort historik

Sätten på vilka vi skriver historia har också en historia. Att företa en idéhistorisk undersökning – oavsett om denna utmynnar i en bok, essä, artikel eller uppsats – innebär att du som författare beträder vissa specifika forskningsfält. Inom dessa går man i dialog med andra forskare som har liknande inriktningar eller studieobjekt, och i vissa fall bidrar man till ett fält med djupare historiska rötter. Den svenska medicinhistorien formerades som historievetenskaplig disciplin redan innan idéhistorieämnet inrättades på 1930-talet, och under en längre tid skrevs den i första hand av läkare, för läkare.⁴ I retrospektiv har denna äldsta förgrening i värderande termer betecknats som *traditionell* medicinhistoria.

² En av de första företrädarna för fältet inom ämnet var Sten Lindroth som redan i sin avhandling *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt* (Uppsala, 1943) ägnade sig åt medicinens historia. Läs mer om lärdoms historias utveckling i Matthew Norris kapitel ”Lärdoms historia” i denna antologi.

³ Några exempel på detta går att finna i Jimmy Jönsson, Frits Gävertsson, Adam Furbring och David Dunér, red., *Livets idéhistoria* (Göteborg: Makadam, 2026).

⁴ Ett tidigt exempel utgörs av Peter Jonas Bergius, *Inträdes-tal, om Stockholm för 200 år sen, och Stockholm nu för tiden, i anseende til handel, och vetenskaper, särdeles den medicinska*

Den traditionella medicinhistorien har inte sällan anklagats för att präglas av internalistiska perspektiv samt för att den på ett okritiskt sätt skrivit fram såväl stora upptäckter som deras upptäckare för att framställa den egna disciplinen, det vill säga läkarvetenskapen, i bättre dager. Vetenskaplig utveckling, menar kritikerna, är sällan så rätlinjig som den traditionella medicinhistorien har gjort gällande, och kunskap går sällan att härleda till ensamma pionjärer. Dessutom har traditionell medicinhistoria tenderat att bortse från de praktiker och kunskapsformer som avvikit från de ändamålsinriktade framställningarna. Om dessa inkluderats har de snarare liknats vid antingen periodiska eller kuriösa villfarelser som frammanats av det omgivande samhället, exempelvis av religiösa föreställningar.

Det var i opposition mot den traditionella medicinhistorien som andra förgreningar kom att växa från 1960-talet och framgent. Dessa har kallats den *kritiska* och den *sociala* medicinhistorien. I täten för dessa förgreningar stod framför allt humanister som strävade efter att studera läkekonstens historia utifrån vidare sociala och kulturella sammanhang.⁵ Om den kritiska medicinhistorien påverkades av sin tids debatter om, och kritik av, vårdinstitutioner och läkemedelsföretag, präglades den senare i stället av socialhistoriens allt starkare ställning inom historievetskaperna. Analytiskt kretsade den tidigare kring frågor om makt, disciplin och diskurser, medan den senare bland annat lade tonvikt vid människors kulturellt specifika erfarenheter av sjukdomar och lidande. Medicinhistorien var inte längre endast läkarnas historia, utan också patienternas och folkhälsopolitikens. Forskare riktade blicken bortom läkarvetenskapens egna utsagor för att även ta fasta på exempelvis populärkultur och lekmännens föreställningar om (o)hälsa.⁶

[...] (Stockholm, 1758).

⁵ Den sociala medicinhistorien började syresättas redan under 1940-talet av Henry Sigerist som propagerade för att studera läkekonsten utifrån sina sociala sammanhang. Två exempel på betydelsefulla verk inom social medicinhistoria är Henry Sigerist, *Civilization and Disease* (Chicago: University of Chicago Press, 1943) samt Charles Rosenberg, *The Cholera Years* (Chicago: University of Chicago Press, 1962). Ett betydelsefullt verk för den kritiska medicinhistoriens framväxt är Michel Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris, 1961), i svensk översättning: Michel Foucault, *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (Stockholm: Bonnier, 1973).

⁶ För en mer fördjupad diskussion av dessa inriktningar, se Karin Johannisson, "Medi-

Den kritik som riktats mot den traditionella medicinhistorien har i många fall varit välgrundad. På ett övergripande plan lider denna inriktning av samma brister som flera andra vetenskapshistoriska förgreningar.⁷ På frågan om man som medicinhistorisk forskare behöver kunskaper i medicin är svaret likt övrig vetenskapshistorisk forskning: nej, inte nödvändigtvis. Ett uppenbart skäl, beroende på studiens tidsliga ramverk, är att den historiska kunskap som analyseras ofta skiljer sig markant från dagens kunskap. Dessutom är det sällan eftersträvansvärt att analysera medicinska teorier i det förgångna utifrån vad vi vet idag. Att exempelvis argumentera för att en historisk aktör – låt säga Virginia Woolf – led av bipolär sjukdom typ 2 säger mer om vår egen tid än om den kontext inom vilken den psykiska ohälsan (eller den ”sjäsliga disharmonin”, som läkare i Woolfs samtid troligare skulle ha kallat den) erfors, tolkades, fastställdes och behandlades. Man går således miste om det historiskt specifika, om sjukdomarnas villkor, om de betydelsesfärer som såväl sjukdomarna som aktörerna var del av.

Det är viktigt att känna till de metodologiska brister som tillskrivits äldre vetenskapshistorisk forskning. Dels för att undvika ensidigt fokus på framsteg och utveckling, dels för att undvika att bedöma äldre kunskap utifrån vår tids vetande. Det kan samtidigt påpekas att den traditionella medicinhistoriens historia är mer komplex och mindre enhetlig än vad som ges sken av här.⁸ Svagheter eller tvivelaktiga tolkningar i äldre forskning är dock inte skäl nog att lämna den därhän. För det första eftersom du behöver förhålla dig till och positionera dig mot den när du sonderar ditt forskningsläge.⁹ För det andra eftersom det finns många arbeten inom

---

cinhistoria idag”, *Lychnos* (1988): 17–36. Även publicerad i Karin Johannisson, *Medicinens öga. Sjukdom, medicin och samhälle* (Stockholm: Norstedt, 1990), 9–41. Denna uppdelning, tillsammans med den försiktigt formulerade kritiken mot den traditionella medicinhistorien, föranledde en mindre debatt år 1990, se *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift* (Lund: Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet, 1990), 27–38.

7 Se kapitlet av Jimmy Jönsson och Ingrid Dunér i denna antologi.

8 Somliga författare har sökt nyansera denna bild av den traditionella medicinhistorien, se exempelvis Frank Huisman och John Harley Warner, ”Medical Histories”, i *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*, red. Frank Huisman och John Harley Warner (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2004), särskilt 4–17.

9 Om hur du skriver fram ett forskningsläge, se Bruno Hamnells kapitel ”Konversa-

denna inriktning som fortfarande utgör värdefull forskning. Läkaren och professorn Otto Hjelt, för att ge ett exempel, tillbringade som emeritus otaliga timmar i Karolinska Institutets arkiv, vilket bland annat resulterade i trebandsverket *Svenska och finska medicinalverkets historia* (1891–1893). Med sina nära 2000 sidor kan det bidra med viktiga sakuppgifter för studier avgränsade mellan 1600- och 1800-talen, och det finns gott om liknande exempel på läkare som gjort betydelsefulla insatser i arkiven. Många av dessa författade dessutom uppsatser i *Lychmos* från och med tidskriftens inrättande 1936.¹⁰ Författarnas arkivstudier utgör ytterligare ett skäl att ta del av dessa texter. Detta kan vara särskilt värdefullt tidigt i forskningsprocessen, till exempel för att hitta relevanta arkiv eller identifiera ett källmaterial för din egen frågeställning. Senare i arbetet kan enskilda studier också vara bärande för att urskilja ditt studieobjekt, eller tillföra sakuppgifter till din egen framställning. Trots metodologiska brister kan forskning inom den traditionella medicinhistorien ändå tjäna som faktaunderlag samt vara behjälplig för att hitta empiriskt material av relevans för ditt arbete.

Att positionera sig inom det medicinhistoriska forskningsfältet utifrån uppdelningen traditionell, kritisk och social medicinhistoria är inte längre självklart eftersom fältet genomgått stora förändringar sedan slutet av 1900-talet. Ett försök att redogöra för många av dessa förändringar utifrån ett bredare internationellt forskningssammanhang har bland annat gjorts i den läsvärda antologin *Locating Medical History* (2004). Karin Johannisson, en av fältets mest tongivande företrädare i Sverige, har träffande beskrivit medicinhistoria som lidandes av ”multipel personlighet” och på samma gång ”frisk och livskraftig”.¹¹ Denna fragmentering och expansion kan i huvudsak relateras till kulturvetenskapernas olika teoretiska ”vändningar”, men är även ett resultat av den ökande tvärvetenskaplighet som kommit att

---

tionspartners: Forskningsöversikten som dialog med vetenskapssamhället” i denna antologi.

¹⁰ Redan första numret av *Lychmos* (1936) inrymde medicinhistoriska uppsatser, i detta fall av Bror Gadelius och Olof Torgny Hult, båda läkare med ett särskilt medicinhistoriskt intresse. Hult var dessutom docent i ämnet medicinhistoria vid Karolinska Institutet sedan 1924.

¹¹ Karin Johannisson, ”Medicinhistoria idag – kritiska dialoger”, *Medical History of Today* (Nobel Museum Occasional Papers: Stockholm, 2006), 9.

präglade fältet. I dag produceras medicinhistorisk forskning inom en rad olika discipliner och traditioner. I Sverige har utvecklingen främst ägt rum inom historievetenskapliga ämnen, där idéhistoriker i högsta grad har varit bidragande, men även etnologer, sociologer, konstvetare och litteraturvetare har intresserat sig för medicinhistoriska teman.

På senare år har även medicinsk humaniora vuxit fram som ett allt större forskningsfält, vilket ytterligare bidragit till det medicinhistoriska fältets multipla personlighet. Nya forskningscentrum bildas (bland annat i Lund och Uppsala), kurser startas upp, tidskrifter etableras och ibland kan gränserna mellan medicinsk humaniora och andra humanistiska studier av medicinvetenskapen te sig tämligen grumlig.¹² Fältet växte ursprungligen fram under 1980-talet ur den medicinska etiken där det uttrycktes en önskan om att medicinvetenskapen behövde göras mänskligare. Genom att inkludera humaniora i läkarutbildningen var tanken att läkarna skulle bli mer empatiska. Humaniora ansågs således som ett komplement till naturvetenskapen, ett slags hjälpande vän, med inbyggda moraliska egenskaper.

Sedan dess har medicinsk humaniora kommit att inbegripa en rad mer kritiska perspektiv.¹³ Humanistiska studier har exempelvis visat hur medicinsk kunskap är situerad och kontextuell, hur maktrelationer genomsyrar dess praktiker, samt att fler faktorer än de rent biomedicinska är centrala för att förstå en patient och dennes sjukdom. Forskningen har därmed ofta haft en ambition att påverka medicinsk praktik och kunskap. Relationen till medicinvetenskaperna präglas numera i allt högre grad av samarbete och tvärvetenskaplighet, särskilt i de centrumbildningar som etablerats i Sverige och utomlands. Medicinsk humaniora bör dock inte uppfattas som ett strikt avgränsat studieområde eller disciplin, utan utgör ett heterogent fält där bidrag från exempelvis antropologi, litteraturvetenskap, historia, filosofi eller sociologi bidrar med olika perspektiv. Trots de utmaningar som följer av detta, inte minst att fältet är svårare att ringa in,

---

¹² Två centrala tidskrifter inom medicinsk humaniora är *Medical Humanities* och *Journal of Medical Humanities*.

¹³ Jane Macnaughton, "Medical Humanities' Challenge to Medicine", *Journal of Evaluation in Clinical Practice* 17, nr 5 (2011).

förespråkar många att medicinsk humaniora bibehåller sin bredd eftersom det främjar mångfald och nytänkande inom forskningen.¹⁴

Så vad gör då en studie till medicinsk humaniora? Något som brukar utmärka forskning inom medicinsk humaniora är att den söker ha bäring på medicinen genom att bidra med nya perspektiv som kan förändra det praktiska utövandet. För medicinhistoria kan detta innebära att man önskar tala till ett tydligt nu, att den historiska undersökningen explicit knyts samman med dagsaktuella medicinska spörsmål. All medicinhistoria är således inte medicinsk humaniora utan det bör finnas en framskriven nutida relevans som tydliggör hur denna kunskap bidrar till eller förändrar vår förståelse för, eller det praktiska utövandet av, medicinen idag. Dylika ambitioner behöver dock inte prägla ditt idéhistoriska arbete. Förvisso behöver vi styrka våra studiers relevans, i många fall dessutom utifrån dagsaktuella frågor, men kunskapsbidraget bör vara inom historievetenskapen snarare än medicinvetenskapen.

Idéhistoriska angreppssätt på medicin

Medicinhistoria är ett stort fält som rymmer många olika typer av inriktningar. Psykiatrihistoria lyfts ofta ut som ett eget fält även om det också räknas till medicinhistoria. Orsaken är delvis historisk. Psykiatrin har länge haft en speciell relation till den kliniska medicinen där den inte alltid inkluderats på samma villkor som andra medicinska fält eller betraktats som lika vetenskaplig. Den psykiatriska vården har många gånger skett på andra platser än de vanliga sjukhusen och behandlingsformerna har skiljt sig från många andra kroppssjukdomar. Detta har påverkat hur den historiska forskningen utformats eftersom källmaterial och studieobjekt kan skilja sig från den övriga medicinen. Därtill är psykiatrihistoria ett stort och livaktigt fält där mycket forskning produceras. Fältets omfång gör det således lättare att tala om psykiatrihistoria som en underkategori till medicinhistoria.¹⁵

¹⁴ William Viney, Felicity Callard och Angela Woods, ”Critical Medical Humanities: Embracing Entanglement, Taking Risks”, *Medical Humanities* 41, nr 1 (2015): 4.

¹⁵ För svensk psykiatrihistorisk forskning se exempelvis Annika Berg, *De sambällsbe-svärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige* (Göteborg: Makadam, 2018); Cecilia Riving, *Icke som en annan människa: Psykisk sjukdom i mötet mel-*

Inga forskningsfält är isolerade öar som saknar förbindelser till andra fält. Medicinhistoriska studier kan, precis som med andra forskningsinriktningar, placeras in i skärningspunkter mellan otaliga områden. En studie är sällan renodlat medicinhistorisk, utan beroende på problemformulering och källmaterial är det både möjligt och viktigt att identifiera andra fält som arbetet också berör. Forskningsläget i en uppsats utgörs av tidigare studier som på olika sätt bidrar till att avgränsa och precisera studieobjektet, men detta sker inte enbart genom att förankra arbetet inom ett enskilt fält. En medicinhistorisk uppsats som studerar läkemedel, experiment eller en specifik medicinsk teknik kan exempelvis i hög grad angränsa till teknik- och vetenskapshistoriska studier. En undersökning av anatomiska illustrationer kan i sin tur beröra konsthistoria, liksom sjukdomsskildringar i romaner kan hamna nära litteraturvetenskapen. Religionshistoria och medicinhistoria kan mötas i berättelser om häxeri eller besatthet, liksom filosofihistoria och medicinhistoria, som ligger nära varandra i många antika, medeltida och tidigmoderna texter.

Medicinhistoria har stor mångfald av studieobjekt men det är ändå möjligt att identifiera återkommande teman och aktuella forskningsproblem inom fältet. Vi kommer i det följande föreslå några olika sätt på vilka du som idéhistoriker kan angripa ditt källmaterial i det inledande skedet av uppsatsarbetet. Syftet är dubbelt: dels att presentera möjliga ingångar för att urskilja ett studieobjekt, dels att belysa aspekter som är utmärkande för idéhistoriska angreppssätt på medicin. Förhoppningen är att dessa perspektiv även ska bidra till en tydligare bild av fältets helhet. Ingångarna är kategoriserade kring fem teman, i vissa fall med tillhörande frågor som kan ställas till materialet eller användas som utgångspunkt vid insamlingen av detsamma. Uppställningen bör dock inte uppfattas som slutet eller fast

---

lan psykiatri och lokalsambället under 1800-talets andra hälft (Hedemora: Gidlunds, 2008); Petteri Pietikäinen, *Neurosis and Modernity: The Age of Nervousness in Sweden* (Leiden: Brill, 2007); Roger Qvarsell, *Utän vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom* (Stockholm: Carlsson, 1993); Roger Qvarsell, *Ordning och behandling : psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft* (Umeå: Umeå universitet, 1982). Två internationella översiktsverk att börja med är exempelvis Petteri Pietikäinen, *Madness: A History* (London: Routledge, 2015); Roy Porter, *Madness: A Brief History* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

– kombinationer av teman är ofta fördelaktiga – och den gör inte anspråk på att utgöra de enda möjliga angreppssätten. I notapparaten samlas tips för vidare läsning.

Begrepp

En given tyngdpunkt för en idéhistoriker är att ta fasta på källornas språkbruk.¹⁶ I ett första möte med materialet kan du reflektera kring de termer med vilka aktörerna – exempelvis utövaren av läkekonst eller patienten – beskriver olika medicinska tillstånd. Hur klassificeras den ifrågavarande ohälsan, och vilka diagnoser är aktuella i det specifika sammanhanget? Vad kännetecknar dessa sjukdomar, och på vilka sätt beskrivs aktörernas känslor för, eller erfarenheter av, ohälsan eller de medicinska behandlingarna?

Medicinshistoriska studier undersöker alla tänkbara delar av medicinen, men vad som räknas som medicin är föränderligt över tid. Snarare än att betona framgångar och rätlinjig utveckling har ett sätt att fånga in medicinens förändringar varit att tillämpa det analytiska begreppet *medikalisering* som belyser hur ett fenomen går från att betraktas som något icke-medicinskt till att bli ett objekt för medicinen att studera och behandla. Ett vanligt exempel på medikalisering är homosexualitet, som under 1900-talet gick från att vara en kriminell handling till att förstås som ett sjukligt tillstånd för att därefter avmedikaliseras helt. Medikalisering som begrepp och kritik växte fram under 1970-talet, framför allt inom sociologin, men utvecklades även inom andra fält.¹⁷

Uppkomsten och utvecklingen av specifika sjukdomstillstånd och diagnoser går också att följa över tid. Diagnoser som schizofreni, autism eller anorexi är exempelvis inte samma typ av sjukdom idag som de betraktades vara när benämningarna myntades. Det är därför viktigt att vara vaksam på definitionsförändringar och ens egna nutida förståelser av sjukdomstillstånd när man studerar dem historiskt. Därtill är det viktigt att inte försöka applicera nutida kategorier och diagnoser på historiska aktörer.

¹⁶ Se Alexander Johanssons kapitel i denna antologi.

¹⁷ Peter Conrad, "Medicalization and Social Control", *Annual Review of Sociology*, vol. 18 (1992).

Det anses inte finnas något idéhistoriskt värde i att försöka utröna ifall ett sjukdomstillstånd under tidigmodern tid idag hade diagnosticerats som ADHD eller leukemi. Medicinhistoriska studier handlar om att studera medicinen i sin egen samtid, utifrån aktörernas villkor och världsbild.¹⁸

Kroppen

Från 1980- och 1990-talen har det talats om en ”kroppslig vändning” inom historievetenskaperna.¹⁹ Denna vändning innebar att kroppen, i stället för att förstås som en tidlös och fast biologisk entitet, började betraktas som något som förändrats och omformats genom historien. Hur kroppen konstruerats, förstås, kommit till uttryck eller erfarits blev därmed till ett historiskt problem, något som var möjligt att studera. Den franske idéhistorikern och filosofen Michel Foucault har haft särskilt stort inflytande över det medicinhistoriska forskningsfältet, och så även i dessa frågor då han påtalat den komplicerade relationen mellan makt och kropp. Genom begreppet *biomakt* beskriver Foucault framväxten av makttekniker och mekanismer som riktas mot kroppen i syfte att styra och disciplinera människan. Dessa kan verka på befolkningsnivå, exempelvis genom vaccinationsprogram eller tvångssteriliseringar, men också på individnivå genom normativa praktiker kopplade till den egna kroppen, såsom träning eller skönhetsideal. Foucault visade därmed hur kroppen utgör ett centralt objekt för politik och makt, och hur detta går att studera som något historiskt och föränderligt.²⁰

¹⁸ Karin Johannisson, ”Begreppet kultursjukdom”, *Läkartidningen*, nr 44, vol. 105 (2008); Ian Hacking, ”Kinds of People: Moving Targets: British Academy Lecture”, *Proceedings of the British Academy, Volume 151, 2006 Lectures* (2007).

¹⁹ På engelska kallas den ofta för ”the somatic turn”. Roger Cooter, ”The turn of the body: History and the politics of the corporeal”, *ARBOR*, 743 (2010); Iris Clever och Willemijn Ruberg, ”Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Body History”, *Humanities* 3, nr 4 (2014); Roy Porter, ”History of the Body”, *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge: Polity Press, 1991).

²⁰ Foucaults uppmärksamhet mot detta problemområde inleddes i en föreläsningsserie vid Collège de France 1975–76 samt i en publikation från 1976 (men utvecklas därefter av honom i flera verk). Båda har sedermera publicerats i svensk översättning, se Michel Foucault, ”Sambället måste försvaras”: *Collège de France 1975–1976* (Hägersten: Tankekraft, 2008)

I anslutning till denna betoning av makt, politik och disciplin har många studier framhållit att det inte finns *en* kropp att förhålla sig till historiskt. Villkoren för olika kroppar har varierat, vilket bland annat synliggörs i skillnader mellan kvinnor och mäns kroppar, döda kroppar, djur, barn liksom även kroppar som tillhör människor från olika klasser och med olika etniska ursprung. Hur porträtteras kroppen? Vilka konsekvenser kan en sådan syn få? Beskrivs olika kroppar på olika vis, hur och varför? I ljuset av detta är det särskilt fruktbart att utvinna kunskap om tidens förståelse av kategorier (kön, klass, etnicitet) och gränsdragningar (normer, avvikelser, hälsa, vad som är att betrakta som mänskligt).

Det kan påpekas att det inte endast behöver vara just den mänskliga patientens kropp som ställs i fokus. Humanmedicinen utgör helt klart en dominerande inriktning inom fältet, men det finns samtidigt många forskare som riktat blickarna mot de ickemänskliga djuren genom studier av exempelvis veterinärmedicin och djurförsök.²¹ En ytterligare möjlighet är att utgå från läkarens kropp. Utöver mer teoretiska kunskaper inrymmer läkekonsten ofta "tysta" kunskaper som är viktiga för det praktiska utförandet. Hur använder läkaren sin kropp i den medicinska utövningen? Vilka kroppsliga tekniker vilar utövningen på? Vilka sinnliga intryck (doft, syn, smak, känsel, hörsel) tillmäts betydelse i den medicinska bedömningen?²²

Aktörer

Även om läkare är och har varit den vanligaste aktörgruppen att fokusera på i medicinhistoriska studier är det långt ifrån den enda grupp som studerats. Kritik mot vad som uppfattades vara en allt för läkarcentrerad historieskrivning kom redan under 1980-talet från bland annat den brittiske medicinhistorikern Roy Porter. I sin kritik påpekade han att det medicinska

och Michel Foucault, *Sexualitetens historia Bd 1 Viljan att veta* (Göteborg: Daidalos, 2002).

21 Se exempelvis Johanna Widenberg, *Den stora kreatursdöden. Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets svenska rike* (Stockholm: Carlssons, 2017); Anita Guerrini, *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2003).

22 W. F. Bynum och Roy Porter, red., *Medicine and the Five Senses* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Karin Johannisson, *Tecknen. Läkaren och konsten att läsa kroppar* (Stockholm: Norstedt, 2004).

mötet inbegriper *två* personer: läkare och patient, så varför lyste då de sistnämnda med sin frånvaro i forskningen?²³ En viktig reflektion i relation till ett källmaterial kan därför vara: *Vilka aktörer kommer inte till tals?*

En återkommande invändning mot Porters upprop är att källmaterial, såsom patientjournaler, sällan inrymmer patientens egen röst. Forskare har emellertid utvecklat olika strategier för att hantera denna tystnad.²⁴ Det har exempelvis varit vanligt att fokusera på patientens agens, att inte se den som passiv eller maktlös, samt att visa på fall av motstånd eller konflikt. Att försöka skriva fram patientens erfarenhet av sjukdom innebär att man ofta behöver titta på annat källmaterial än det som skapats av läkare. Brev, dagspress, patientorganisationers arkiv och skönlitteratur är några materialtyper som kan ge oss tillgång till andra perspektiv och röster.

Utöver läkaren och patienten finns en rad andra aktörer att studera i en medicinhistorisk undersökning. Många viktiga yrkesgrupper kan lätt glömmas bort men kan ha större relevans än läkare beroende på undersökningens inriktning: munkar och nunnor, präster och klockare, fältskärer, barnmorskor och jordegummor, sjuksköterskor och biokemister för att nämna några. Därutöver har även konstnärer och ingenjörer möjliggjort, och gett form åt, medicinsk kunskap. Frågor rörande *professionalisering* och *specialisering* på det medicinvetenskapliga området har därför varit ett produktivt sätt att analysera de olika uppgifter som aktörsgrupperna tillskansar sig ansvaret över, eller de roller (exempelvis en *vetenskaplig persona* som kan kopplas till en yrkesmässig identitet) som de olika aktörsgrupperna intar.²⁵

---

23 Roy Porter, "The Patient's View: Doing Medical History from Below", *Theory and Society* 14, nr 2 (1985).

24 Läs mer om patientperspektiv inom medicinhistoria i Anne Hanley och Jessica Meyer, red., *Patient voices in Britain, 1840–1948* (Manchester: Manchester University Press, 2021).

25 George Weisz, *Divide and Conquer: A Comparative History of Medical Specialization* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Lorraine Daston och H. Otto Sibum, "Introduction: Scientific Personae and Their Histories", *Science in Context* 16 (2003): 1–2; Lena Milton, *Folkhemmets barnmorskor. Den svenska barnmorskekårens professionalisering under mellan- och efterkrigstid* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001); Sofia Ling, *Käringmedicin och vetenskap. Läkare och kvacksalverianklagade i Sverige omkring 1770–1870* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2004); Tove Paulsson Holmberg, *Onaturlig födel-*

Organisation

Läkekonsten skapas och utövas på en mängd olika platser. Vi har hittills i förbifarten berört flera av dessa, och du kan i ett inledande skede fundera på de rumsliga förutsättningarna för det medicinska kunskapandet och utövningen, men även på de övergripande politiska (och därmed i viss mån ekonomiska) förutsättningarna för organisationen. Därav kan perspektiv inriktade mot institutioner – exempelvis sjukhus, laboratorier, folkhälso-rörelser, läkemedelsföretag eller universitet – där aktörerna vårdar, forskar eller utbildar vara en givande ingång till djupare studier av hur vetande skapas, men även hur detta formas och utmärks i en specifik kontext.²⁶ Hur är den medicinska praktiken och kunskapsproduktionen organiserad? Inom vilket slags sjukvårdssystem är läkekonsten ordnad?

Teknologier och mediering

Institutionaliseringen är nära förknippad med skapandet av medicinska teknologier, det vill säga instrument, diagnostiska tekniker (inklusive läkarens sinnliga färdigheter), apparater och behandlingsmetoder. Liksom de rumsliga förutsättningarna formar de medicinska teknologierna både de vetenskapliga teorierna och den praktiska utövningen. I ljuset av dessa materiella villkor kan såväl de utmaningar som läkekonsten har ställts inför som de förväntningar som har präglat den analyseras med större skärpa.²⁷

I medicinhistoriska studier används bilder ofta som ett komplement eller för att illustrera den historiska text som analyseras. Under de senaste trettio åren har emellertid allt fler studier uppmärksammat att bilder – liksom

se. Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmaet 1680–1730 (Lund: Lunds universitet, 2017).

²⁶ Johanna Annola, Annelie Drakman och Marie Ulväng, red., *Med tvål, vatten och flit. Hälsöfrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930* (Lund: Nordic Academic Press, 2021); Malin Thomas Nilsson och Solveig Jülich, *Embryologiska rum. Tornbladinsitutetets samling av foster från människor och djur* (Göteborg: Makadam förlag, 2022).

²⁷ Kristin Halverson, *Tools of the Trade. Medical Devices and Practice in Sweden and Denmark, 1855–1897* (Huddinge: Södertörns högskola, 2022); Lotta Holme, *Konsten att göra barn vaka. Ortopedi och vanförevård i Sverige till 1920* (Stockholm: Carlsson, 1996); Joel D. Howell, *Technology in the Hospital: Transforming Patient Care in the Early Twentieth Century* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995); Solveig Jülich, *Skuggor av sanning. Tidig svensk radiologi och visuell kultur* (Linköping: Linköping Universitet, 2002).

andra visuella objekt – kan fungera som medicinhistoriskt källmaterial på samma sätt som texter.²⁸ En central utgångspunkt för forskningen om vetenskapliga bilder är att de inte bör förstås som direkta representationer av en objektiv verklighet, utan som historiska objekt skapade i en kontext där sociala, kulturella och vetenskapliga normer format dem och deras användning. Därtill har många framhåvt att bilder inte bara visualiserar kunskap utan också formar den. Ett träsnitt som visar ett foster i en livmoder har exempelvis format hur den gravida kroppen förstås och behandlats. Detta gäller även andra typer av bilder som exempelvis fotografier, röntgenbilder eller bilder från magnetresonanstomografi (MRI).²⁹

Genom medicinhistoriska bilder kan vi få en inblick i hur läkare, eller andra medicinskt praktiserande aktörer, såg på exempelvis kroppen, patienter, sjukdom eller friskhet. Det är även möjligt att analysera vilka vetenskapliga normer som rådde vid den tidpunkt då bilderna producerades, liksom hur de konstruerades för att uppfattas som vetenskapliga objekt som både kommunicerade och representerade kunskap. I produktionen av bilden kan dessutom fler aktörer ha ingått som fotografer, illustratörer, boktryckare, etsare eller röntgentekniker vilket påminner om att ett vetenskapligt utövande aldrig sker i ensamhet utan som en del av ett större kunskapande nätverk.

Vilka teknologiska hjälpmedel förlitar sig aktörerna på i deras utövning och/eller för den kunskap de producerar? På vilka sätt medieras detta vetande? Var också uppmärksam på de bilder du stöter på i ditt källmaterial och se om eller hur de kan inkluderas i din analys. Vad avbildas och hur? Vilket syfte fyller bilderna? Vilka ideal kan utläsas vad gäller exempelvis kroppen eller vetenskaplighet? Vilken kunskap förmedlas genom bilderna? Hur förhåller sig bilderna till texten?

---

²⁸ Se exempelvis Georges Didi-Huberman, *Invention of Hysteria: Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière* (Cambridge MA: MIT Press, 2004); Renée Van De Vall och Robert Zwijnenberg, red., *The Body Within: Art, Medicine and Visualization* (Leiden: Brill, 2009); Axel Fliethman och Christiane Weller, red., *Anatomy of the Medical Image: Knowledge Production and Transfiguration from the Renaissance to Today* (Leiden: Brill, 2021); Rebecca Whitley, *Birth Figures: Early Modern Prints and the Pregnant Body* (Chicago: University of Chicago Press, 2023).

²⁹ Catelijne Coopmans, Janet Vertesi, Michael Lynch och Steve Woolgar, red., *Representation in Scientific Practice Revisited* (Cambridge MA: MIT Press, 2014).

Etiska överväganden

Forskningsetiska diskussioner är (eller borde kanske vara) viktiga inom alla historiska fält, men i medicinhistoria ställs man ofta inför vissa frågor som kretsar kring *patienten*. Mycket av källmaterialet vi använder framställer individer som är sjuka, lider och befinner sig i olika former av sårbara situationer. I sjukhusarkivens patientjournaler återges intima detaljer om folks känsloliv, sexualitet, familjerelationer och hälsa. Inte sällan förekommer även bilder som avporträtterar dessa individer i avklädda situationer. Intresset för maktperspektiv har också belyst den asymmetriska relationen mellan läkare och patient. Läkaren utövar en så kallad *medicinsk blick*, och dennes diagnos och behandling kan få långtgående konsekvenser.³⁰ Psykiatrisk vård, hysteriska patienter, tvångssteriliseringar och lobotomi framhålls ofta som tydliga exempel på detta.

I det medicinska källmaterialet kan alltså maktrelationer och mänsklig utsatthet vara mer eller mindre synligt för våra blickar. Det vi läser var kanske aldrig menat för någon utomstående att ta del av. Materialet är sällan neutralt, och kan enligt nutida värderingar vittna om etiskt tvivelaktiga förhållningssätt. Att ett material är komplext, känsligt eller kontroversiellt betyder dock inte att vi ska vika undan med blicken, sluta läsa eller avstå från att skriva om det, men det är viktigt att reflektera över hur det görs.³¹ Personerna i källorna kan inte ge sitt samtycke till att delta i några studier, men det är heller ingenting som kan begäras av historiska aktörer. De har inte samma rättigheter som nu levande och det är inte möjligt att behandla dem på ett sådant sätt. Som historiker har vi emellertid ett ansvar att se till att materialet och människorna som träder fram i det behandlas och beskrivs med respekt, att vi ser deras mänsklighet och väger in den i vårt arbete.

---

³⁰ Medicinsk blick ("le regard médical"; "medical gaze") är ett begrepp Foucault myntade i sin historiska undersökning av framväxten av den moderna medicinska kliniken. Begreppet beskriver hur läkare från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet började betrakta patienten främst genom kroppsliga och biologiska processer, snarare än som en hel person med sociala och individuella erfarenheter. Den medicinska blicken innebär därmed en reduktion av patientens sjukdom till det kroppsliga och mätbara. Michel Foucault, *The Birth of the Clinic* [1963] (New York: Vintage Books, 1994).

³¹ Andrés Brink Pinto, "En etik för arkivet?", *Scandia* 88, nr 1 (2022).

I många fall väljer forskare att pseudonymisera patienters namn för att deras identitet inte ska göras offentlig.³² Vissa menar dock att detta osynliggör patienterna. Att skriva ut deras namn kan enligt detta synsätt ge upprättelse eller avstigmatisera något traditionellt tabubelagt, exempelvis psykisk sjukdom. En mellanväg kan vara att låta patienterna ha kvar sina förnamn, men att undvika efternamn eller andra detaljer som gör dem enkelt identifierbara eller kopplar ihop dem med nu levande familjer. Ibland kan det dock vara ett krav att pseudonymisera individer för att få använda ett visst arkivmaterial. En del medicinska arkiv kan vara sekretessbelagda och man behöver då ansöka om tillstånd för att få tillgång till materialet. Det gäller framför allt de delar av ett arkiv där det inte går att fastställa att alla personer som förekommer i materialet är avlidna.

Som forskare kan man behöva genomgå etikprövning för att få arbeta med material där information om nu levande individer kan finnas med. Som student på grundnivå omfattas man inte av detta krav, men avsaknaden av ett formellt regelverk gör inte att man undgår etiskt ansvar inför sitt akademiska arbete.³³ Tänk gärna på hur du beskriver individerna i ditt material, vilka detaljer tar du med och varför? Om du vill använda bilder som exempelvis patientfotografier är det viktigt att tänka på hur de inkluderas i arbetet. Ska de bara illustrera något eller användas för att ge effekt? Ingår de i din analys?

Medicinhistoriskt källmaterial

För studier av svensk medicinhistoria finns ett mycket omfattande och varierat källmaterial, vilket kan göra insamlingsarbetet för en uppsats både överväldigande och tidskrävande. Därför kan det vara hjälpsamt att veta var man med fördel börja sitt sökande.

---

³² Pseudonymisering är mer korrekt än att säga anonymisera eftersom så länge det finns någon möjlighet att spåra källmaterialet från texten så är inte personen helt anonym. För att kalla något anonymiserat behöver alla länkar mellan källmaterial och text vara brutna, vilket inte är möjligt i ett historiskt arbete.

³³ Reglerna för etikprövning är när denna text skrivs under omarbetning, var noga med att dubbelkolla vad som gäller när du skriver din uppsats.

De flesta universitetsbibliotek har rika samlingar av medicinhistoriskt material, främst publicerat men i de flesta bestånd finns även handskrifter. Databaserna skiljer sig åt mellan lärosätena, men i samtliga fall brukar bibliotekariernas kunnande vara till stor hjälp i letandet. En av de rikaste samlingarna av såväl trycksaker som handskrifter inom svensk medicinhistoria finns i Hagströmerbiblioteket vid Karolinska Institutet i Stockholm, vilket kan besökas på särskilda tider (bokning krävs). För den som ännu inte har valt uppsatsämne är Hagströmerbibliotekets kataloger en utmärkt utgångspunkt då de presenterar både rara böcker och visuellt material som kan ge inspiration.³⁴ Arkivförteckningar är också viktiga, eftersom de inte bara ger uppslag utan även pekar ut relevanta källor i stora samlingar, såsom Riksarkivets 75 hyllmil av dokument.³⁵ Vissa av Riksarkivets handlingar finns digitiserade, däribland provinsialläkarrapporter för åren 1769–1814 (lucka 1779–1796) och kan nås tillsammans med mycket annat material via Nationell Arkivdatabas (NAD).³⁶ För åren 1820–1900 finns provinsialläkarrapporter tillsammans med andra dokumenttyper transkriberade och sökbara genom Medicinhistorisk databas via Linköpings universitet.³⁷

Digitiserat material, exempelvis tidskrifter, kan i ett inledande skede ha sina fördelar eftersom man kan läsa och i vissa fall söka i materialet utan att behöva besöka ett bibliotek fysiskt. *Läkaren och naturforskaren* (sporadiskt utkommen i 15 volymer 1781–1807) finns att läsa på Runeberg, *Hygiea* (1839–1939) via Alvin, *Eira* (1877–1903) via Kungliga bibliotekets tidningstjänst. I dessa databaser är det möjligt att hitta även annat material än just tidskrifter.³⁸

34 Se exempelvis Ove Hagelin, *Läkekonst och vetenskap. En upptäcktsresa i Hagströmerbibliotekets samlingar* (Stockholm: Hagströmerbiblioteket/Fri tanke, 2023).

35 Åke Norström, *Vården och staten*, del 1 och 2 (Stockholm: Riksarkivet, 2020).

36 Nationell arkivdatabas (NAD), <http://sok.riksarkivet.se/nad>. För att nå dessa, sök ”collegium medicum” och vidare till E 3 Årsberättelser från provinsialläkare.

37 Medicinhistoriska databasen, <http://ep.liu.se/databases/medhist/>.

38 Projekt Runeberg, <http://runeberg.org>; Alvin – Plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv, <http://alvin-portal.org>; Svenska tidningar, <http://tidningar.kb.se>.

Referenser

- Annola, Johanna, Annelie Drakman och Marie Ulväng, red. *Med två, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930*. Lund: Nordic Academic Press, 2021.
- Berg, Annika. *De samhällsbesvärliga: Förhandlingar om psykopati och kverulans i 1930- och 40-talens Sverige*. Göteborg: Makadam, 2018.
- Bergius, Peter Jonas. *Inträdets-tal, om Stockholm för 200 år sen, och Stockholm nu för tiden, i anseende til handel, och vetenskaper; särdeles den medicinska [...]*. Stockholm, 1758.
- Brink Pinto, Andrés. ”En etik för arkivet?” *Scandia* 88, nr 1 (2022).
- Bynum, W. F. och Roy Porter, red. *Medicine and the Five Senses*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Clever, Iris, och Willemijn Ruberg. ”Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Body History.” *Humanities* 3, nr 4 (2014).
- Conrad, Peter. ”Medicalization and Social Control”, *Annual Review of Sociology* vol. 18. 1992.
- Coopmans, Catelijne, Janet Vertesi, Michael Lynch och Steve Woolgar, red. *Representation in Scientific Practice Revisited*. Cambridge, MA: MIT Press, 2014.
- Cooter, Roger. ”The Turn of the Body: History and the Politics of the Corporeal.” *ARBOR* 743. 2010.
- Daston, Lorraine och Sibum, H. Otto. ”Introduction: Scientific Personae and Their Histories.” *Science in Context* 16 (2003): 1–2.
- Didi-Huberman, Georges. *Invention of Hysteria: Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière*. Cambridge MA: MIT Press, 2004.
- Fliethman, Axel och Christiane Weller, red. *Anatomy of the Medical Image: Knowledge Production and Transfiguration from the Renaissance to Today*. Leiden: Brill, 2021.
- Foucault, Michel. ”Sambället måste försvaras”: *Collège de France 1975–1976*. Hägersten: Tankekraft, 2008.
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia Bd 1 Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos, 2002.
- Foucault, Michel. *The Birth of the Clinic* [1963]. New York: Vintage Books, 1994.
- Foucault, Michel. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Stockholm: Bonnier, 1973.
- Guerrini, Anita. *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2003.
- Hacking, Ian. ”Kinds of People: Moving Targets: British Academy Lecture.” *Proceedings of the British Academy, Volume 151, 2006 Lectures*. 2007.
- Hagelin, Ove. *Läkekunst och vetenskap. En upptäcktsresa i Hagströmerbibliotekets samlingar*. Stockholm: Hagströmerbiblioteket/Fri tanke, 2023.
- Hanley, Anne, och Jessica Meyer, red. *Patient Voices in Britain, 1840–1948*. Manchester: Manchester University Press, 2021.
- Howell, Joel D. *Technology in the Hospital: Transforming Patient Care in the Early Twentieth Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995.

- Huisman, Frank, och John Harley Warner. "Medical Histories." I *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*, red. Frank Huisman och John Harley Warner. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2004.
- Johannisson, Karin. "Begreppet kultursjukdom." *Läkartidningen* nr 44, vol. 105. 2008.
- Johannisson, Karin. "Medicinshistoria idag." *Lychnos* (1988).
- Johannisson, Karin. *Medicinens öga. Sjukdom, medicin och samhälle*. Stockholm: Norstedt, 1990.
- Johannisson, Karin. "Medicinshistoria idag – kritiska dialoger." *Medical History of Today* Nobel Museum Occasional Papers: Stockholm, 2006.
- Jönsson, Jimmy, Frits Gåvertsson, Adam Furbring och David Dunér, red. *Livets idéhistoria*. Göteborg: Makadam, 2026.
- Lindroth, Sten. *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*. Uppsala: Lychnos-bibliotek. 1943.
- Ling, Sofia. *Kärringmedicin och vetenskap. Läkare och kvacksalverianklagade i Sverige omkring 1770–1870*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2004.
- Macnaughton, Jane. "Medical Humanities' Challenge to Medicine." *Journal of Evaluation in Clinical Practice* 17, nr 5 (2011).
- Milton, Lena. *Folkhemmets barnmorskor. Den svenska barnmorskekårens professionalisering under mellan- och efterkrigstid*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001.
- Norström, Åke. *Värden och staten. Del 1 och 2*. Stockholm: Riksarkivet, 2020.
- Paulsson Holmberg, Tove. *Onaturlig födelse. Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmat 1680–1730*. Lund: Lunds universitet, 2017.
- Pietikäinen, Petteri. *Madness: A History*. London: Routledge, 2015.
- Pietikäinen, Petteri. *Neurosis and Modernity: The Age of Nervousness in Sweden*. Leiden: Brill, 2007.
- Porter, Roy. *Madness: A Brief History*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Porter, Roy. "History of the Body." I *New Perspectives on Historical Writing*, red. Peter Burke. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Porter, Roy. "The Patient's View: Doing Medical History from Below." *Theory and Society* 14, nr 2. 1985.
- Riving, Cecilia. *Icke som en annan människa: Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora: Gidlunds, 2008.
- Qvarsell, Roger. *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*. Stockholm: Carlsson, 1993.
- Qvarsell, Roger. *Ordning och behandling: psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*. Umeå: Umeå universitet, 1982.
- Rosenberg, Charles. *The Cholera Years*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- Sigerist, Henry. *Civilization and Disease*. Chicago: University of Chicago Press, 1943.
- Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift*. Lund: Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet, 1990.
- Van De Vall, Renée och Robert Zwijnenberg, red. *The Body Within: Art, Medicine and Visualization*. Leiden: Brill, 2009.

- Viney, William, Felicity Callard, och Angela Woods. "Critical Medical Humanities: Embracing Entanglement, Taking Risks." *Medical Humanities* 41, nr 1 (2015).
- Weisz, George. *Divide and Conquer: A Comparative History of Medical Specialization*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Whitley, Rebecca. *Birth Figures: Early Modern Prints and the Pregnant Body*. Chicago: University of Chicago Press, 2023.
- Widenberg, Johanna. *Den stora kreatursdöden. Kampen mot boskapspest och mjältbrand i 1700-talets svenska rike*. Stockholm: Carlssons, 2017.
- Woolf, Virginia. *On Being Ill* [1926]. London: Hogarth Press, 2018.

Filosofihistoria

*Frits Gåvertsson*¹

Discussing, some years ago,² different ways of approaching the thought of Descartes, I made a broad distinction between two activities that I labelled "the history of ideas" and "the history of philosophy". The two are distinguished in the first place by their product. The history of ideas yields something that is history before it is philosophy, while with the history of philosophy it is the other way around. In particular, the product of the history of philosophy, being in the first place philosophy, admits more systematic regimentation of the thought under discussion. The two activities can be distinguished also by having rather different directions of attention. The history of ideas, as I intended the distinction, naturally looks sideways to the context of a philosopher's ideas, in order to realize what their author might be doing in making those assertions in that situation. The history of philosophy, on the other hand, is more concerned to relate a philosopher's conception to present problems, and is likely to look at his influence on the course of philosophy from his time to the present.³

---

1 Denna text är en utarbetning och vidareutveckling av tankar från min "Moralfilosofin och det goda livet: en filosofiskt filosofihistorisk översikt", i *Livets idéhistoria: Livsbegrepp, livsformer och livshållningar från forntiden till i dag*, red. Jimmy Jönsson, Frits Gåvertsson, Adam Furbring och David Dunér (Göteborg: Makadam förlag, 2026). Arbetet med texten har stötts av Riksbankens jubileumsfond (P19-0937:1) och är en del av projektet *Somervillegruppen och införandet av historiska argument i filosofin*.

2 Den diskussion Williams här åsyftar är förordet ("preface") till hans *Descartes: The Project of Pure Enquiry* (London: Penguin, 1978).

3 Bernard Williams, "Descartes and the Historiography of Philosophy", i *Reason, Will and Sensation: Studies in Descartes Metaphysics*, red. John Cottingham (Oxford: Clarendon Press, 1994), 19–27, 19.

Bernard Williams distinktion mellan vad han kallar "idéhistoria" och "filosofihistoria", baserad på de båda disciplinernas resultat och kontextberoende, är insiktsfull och användbar. Huvudtanken hos Williams är att idéhistoria mynnar ut i studier som är primärt historiska och endast sekundärt filosofiska i sina anspråk medan det omvända gäller för resultatet av filosofihistoriska studier eftersom de är i första hand filosofiska och därmed tillåter en större systematisering av materialet. De båda aktiviteterna särskiljs också, menar Williams, i att de har motsatt intresseriktning: medan filosofihistoriska studier försöker teckna en bild av filosofihistorien menad att, åtminstone delvis, hjälpa oss med våra filosofiska frågor genom att spåra forna tiders tankeutveckling genom historien till våra dagar så riktas idéhistorikerns uppmärksamhet mot tankarnas historiska kontext för att på så sätt försöka spåra studieobjektets avsikter med sina talhandlingar. Eftersom Williams karaktäriserar vad han kallar filosofihistoria på det sätt som han gör klumpar han dock ihop två inriktningar inom fältet filosofihistoria som jag tycker förtjänar att hållas isär. Det Williams kallar filosofihistoria kommer jag nedan kalla filosofisk filosofihistoria för att skilja den från vad jag kommer att kalla traditionell filosofihistoria. Den traditionella filosofihistorien liknar idéhistorisk filosofihistorieskrivning i det att den inte är intresserad av att lösa eller ens diskutera dagens filosofiska problem men den skiljer sig från idéhistorisk filosofihistoria i det att den inte intresserar sig för en vidare kontext. Den traditionella filosofihistorien karaktäriseras av att den riktar sitt intresse mot historiska filosofiska tänkare och tankeströmningar (nära nog) enbart för deras egen skull men utan att vända blicken ut mot den omgivande kontexten. Den traditionella filosofihistorikerns blick riktas i stället inåt mot ett mer eller mindre isolerat tankeinnehåll utvunnet ut de filosofiska texter som utgör studieobjektet. Williams distinktion mellan idéhistorisk filosofihistoria och vad han kallar filosofihistoria kan därmed kompletteras med ytterligare en distinktion mellan vad vi kan kalla traditionell filosofihistoria och filosofisk filosofihistoria.⁴ Denna text är följaktligen ett försök att bringa ordning i

4 Det ursprungliga namnet på den senare inriktningen är *the history of philosophy done philosophically* och kommer från Miles Burnyeat, "Introduction", i Bernard Williams *A Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy* (Princeton NJ.: Princeton University Press, 2006), xiii–xxii. Williams tydligaste utveckling av metodologin återfinns i "Descar-

skillnader och likheter mellan tre ansatser till filosofihistorieskrivningen: traditionell filosofihistoria, idéhistorisk filosofihistoria, och filosofisk filosofihistoria. Syftet är alltså att klargöra såväl som utvidga Williams kortfattade diskussion. Även om jag försökt förhålla mig neutral i diskussionen gällande de tre inriktningarnas eventuella brister och förtjänster är det ändå viktigt inledningsvis att framhålla att min egen filosofihistoriska forskning i stor utsträckning kan sägas utgöra försök till det jag här kallar filosofisk filosofihistoria, och som kan sägas ligga i linje med huvuddelen av Williams eget filosofihistoriska arbete.

Filosofi och historia

Filosofihistoria som ämne kan sägas vara besläktat både med filosofin som sådan och med historievetskaperna och kanske främst med idéhistoria. I likhet med idéhistorikern studerar den traditionelle filosofihistorikern gångna tiders tänkare, men lite förenklat kan det sägas att traditionell filosofihistoria och filosofisk filosofihistoria ofta antar ett snävare kontextuellt fokus än idéhistoria samt att både traditionell och filosofisk filosofihistoria skiljer sig från idéhistoria genom att förutom att intressera sig för idéernas härkomst, uppkomst, utveckling, reception och praktiska betydelse också intresserar sig för deras rimlighet, sanningsvärde och logiska relationer till andra idéer. Filosofisk filosofihistoria skiljer sig från de båda andra inriktningarna genom att dessutom ha en tydligare uttalad ambition att genom historiska studier också bidra till dagens filosofiska debatt. Dock skall här tilläggas att både traditionella filosofihistoriker och filosofiska filosofihistoriker under de senaste årtiondena börjat bli mer benägna att ta en större kontext i beaktande och alltså därigenom närmat sig idéhistorisk forskning.

Inte bara är relationen mellan filosofin, dess historia, och dess historieskrivning komplicerad, spänningen mellan filosofin och historievetskapen går också långt tillbaka. I *Poetiken* menar Aristoteles att

---

tes and the Historiography of Philosophy” omtryckt i tidigare nämnda volym, 257–263. Se även Bernard Williams, ”Why Philosophy needs History”, *London Review of Books*, 17 Oktober, 2002, 7–9.

historieskrivningen är mindre filosofisk än vad diktkonsten är eftersom den senare är långt mer generell än den förra:

Ty skillnaden mellan historieskrivaren och diktaren är inte att den ene skriver på prosa, den andre på vers, ty Herodotos verk skulle kunna versifieras och inte vara mindre historia med vers än utan; skillnaden ligger i att den ene säger det som har hänt, den andre sådant som skulle kunna hända. Därför är också diktningen också mer filosofisk och seriös än historieskrivningen; diktningen säger det allmängiltiga, historieskrivningen det enskilda (Arist. *Poet.* 1451^b5f. Övers. Jan Stolpe).

Aristoteles ger här uttryck för en tendens, vanlig bland filosofer genom historien, att se på historievetenskaperna som hopplöst partikulära och tidsbundna i skarp kontrast mot en bland filosofer vanlig självbild av att handskas med transhistoriska och generella problemkomplex. Aristoteles antagande om att historieskrivning bara befattar sig med det partikulära både kan och bör såklart ifrågasättas, men faktum kvarstår ändå att historiografin (till skillnad från historieteorin) kan sägas vara, åtminstone fram till 1800-talet, en av få kunskapsdiscipliner som vuxit fram och utvecklats relativt oberoende av filosofin.⁵

Enligt filosofihistorikern Marcel van Ackeren kan spänningen mellan filosofin och dess historia (samt skrivandet av densamma) sägas resultera i tre olika grupperingar av forskare.⁶ En grupp analyserar och tolkar äldre filosofiska texter helt utan att ta hänsyn till dagens debatter och dagens terminologi, det vill säga, de kan sägas ha ett rent (idé)historiskt intresse: inom denna grupp rymms både det jag här kallar traditionell filosofihistoria och idéhistorisk filosofihistoria. En annan grupp fokuserar på dagens filosofiska problemkomplex utan att ta hänsyn till sina föregångare, de har med andra ord ett renodlat filosofiskt intresse utan några som helst historiska eller historiografiska ambitioner. Dessa båda grupper av forskare kan alltså mer eller mindre klart delas upp i historiker och idéhistoriker (den första

⁵ Se till exempel Mats Persson och Sharon Rider, "Inledning", *Lychnos* (2006): 131–134.

⁶ Marcel van Ackeren, "Philosophy and the Historical Perspective: A New Debate on an Old Topic", i *Philosophy and the Historical Perspective* red. Marcel van Ackeren och Lee Klein (Oxford: Oxford University Press, 2018), 1–17.

gruppen) och filosofer (den andra gruppen), men en tredje grupp vill göra gällande att filosofin, för att vara framgångsrik, måste bedrivas som ett samspel mellan äldre och nutida debatter. Denna grupp har vuxit sig starkare de senaste årtiondena. Låt oss kalla denna senare grupp – som alltså försöker bidra till den nutida debatten genom studiet av historiska tänkare och tankesystem – för filosofiska filosofihistoriker. Givet denna uppdelning kan vi nu fråga oss vad som skiljer traditionell idéhistorisk forskning om filosofins historia från traditionell filosofihistoria samt hur dessa båda angreppssätt också skiljer sig från filosofisk filosofihistoria. Kanske kan det hela uttryckas som så att både filosofiska filosofihistoriker och idéhistoriska filosofihistoriker (såväl som idéhistoriker i allmänhet) samt traditionella filosofihistoriker historiskt sett alla arbetat under en slags systematiserande kontinuitetstanke (även om sådana idéer också fått utstå en hel del rättmätig kritik på senare tid både från idéhistoriskt och filosofihistoriskt såväl som filosofiskt håll). Traditionellt sett kan alla dessa tre ansatser, med andra ord, sägas ha sett sitt studieobjekt som ett pågående samtal som sträcker sig genom historien, och sin forskningsuppgift som att göra reda för hur de idéer som förs fram i detta uråldriga men samtidigt pågående samtal förvaltas, förändras, och utvecklas samt hur dessa idéer egentligen bör förstås. Skillnaden mellan filosofisk filosofihistoria å ena sidan och traditionell filosofihistoria och idéhistoria å andra sidan skulle då kunna sägas bestå i att den filosofiske filosofihistorikern är mer intresserad av att berätta denna historia fram till dagens debatter för att kunna ta hjälp av lärdomar ur historien för att föra den nutida diskussionen framåt än vad idéhistorikern eller den traditionelle idéhistorikern sett har varit. Denna gräns har dock börjat grumlas i ljuset av hur våra dagars forskningsfinansiering tenderar att vara utformad. Det är nämligen så att även idéhistoriker och traditionella filosofihistoriker idag, för att öka sina chanser att få forskningsanslag beviljade måste visa på en tydlig ramhällsrelevans med sin forskning, vilket gör att både idéhistorisk och traditionell filosofihistorisk forskning börjat närma sig den filosofiska filosofihistoriska forskningen.

Skillnader i syfte, frågeställningar och källmaterial

Filosofisk filosofihistoria, traditionell filosofihistoria och idéhistorisk filosofihistoria skiljer sig åt med avseende på källmaterial och forskningspraktik. I en mening delar traditionell filosofihistoria, filosofisk filosofihistoria och idéhistorisk filosofihistoria dock studieobjekt eftersom ansatserna studerar just filosofins historia, det vill säga de sätt som gångna tiders tänkare filosoferat på, men historiskt sett har en avgörande skillnad bestått i hur de olika forskningstraditionerna närmat sig detta studieobjekt.

De tre forskningstraditionerna delar också i stor utsträckning källmaterial i det att de studerar gångna tiders filosofiska texter för att försöka teckna en bild av sitt studieobjekt. Traditionellt sett har dock idéhistorikern, som försöker förstå inte bara det filosofiska tänkandet utan också dess materiella och sociala förutsättningar och följder, arbetat med en vidare kontext, och följaktligen också ett större källmaterial än filosofihistorikern, som koncentrerat sig, ibland nästan uteslutande, på filosofernas egna texter och lämnat den vidare kontexten därhän men i gengäld i större utsträckning försökt inte bara förstå utan också utvärdera och bedöma gångna tiders filosofiska teser.

Vi kan härmed konstatera att forskningspraktiken också skiljt sig åt mellan disciplinerna både på grund av hur kontexten avgränsas och beroende på om målet med undersökningen stannat vid förståelse eller om idén också har varit att skärskåda och utvärdera rimligheten i argumentationen och slutsatserna som förs fram i materialet.

I nästa led kan vi skilja mellan tesdrivande och undersökande forskningspraktiker. Betrakta till exempel följande idéhistoriska syftesbeskrivning, hämtad från Jonas Hanssons och Svante Nordins *Ernst Cassirer: The Swedish Years* från 2006:

Ernst Cassirer spent seven years in Sweden, more than his four in the United States and his two in England. But these Swedish years have been the least known of his time in exile. The purpose of this book is to render a picture, as true and as detailed as possible, of Ernst Cassirer's exile and resettlement in Sweden 1935-1941.⁷

---

⁷ Jonas Hansson och Svante Nordin, *Ernst Cassirer: The Swedish Years* (New York: Peter

Här motiveras studien primärt genom fyllandet av en kunskapslucka och syftet beskrivs i termer av att ”teckna en bild” utifrån en vidare kontext (som också inbegriper en presentation av nyligen upptäckt källmaterial). Hanssons och Nordins bidrag utgör med andra ord ett stycke traditionell idéhistorisk filosofihistoria. Denna idéhistoriskt undersökande forskningspraktik skiljer sig markant från mer klassisk filosofihistoria såsom vi finner denna i till exempel Sarah Broadies *Ethics with Aristotle* från 1991:

I had intended, originally, to cover in one work all the ethical topics that have come down to us from Aristotle, but was unable to make room here for some that certainly deserve a place. Hence the absence of what I would have had to say about Aristotle on the individual moral virtues, on friendship, on justice, and on the foundations of politics. I have likewise had to postpone for the time being any systematic attempt to situate Aristotle's views in relation to contemporary ethics or in the history of philosophy itself. My main concern here was to make as clear as I could what has registered with me as crucial for the understanding of Aristotle's ethics.⁸

Här lyser traditionella idéhistoriska arbetsmetoder såsom kontextualisering, receptions historia, och förankring i tid och plats med sin frånvaro. I fokus är i stället Aristoteles tänkande så som det framkommer i hans etiska skrifter och som detta förstås av Broadie själv. Hela boken utgör ett argument för en specifik tolkning av Aristoteles etik. Broadies framställning är dock enbart historiskt motiverad. Här finns inga ambitioner att göra någonting annat än att försöka förstå Aristoteles tänkande, såsom till exempel att propagera för idén att dagens moralfilosofiska debatt hade tjänat på att återvända till insikter hämtade från Aristoteles.

Eftersom den filosofiske filosofihistorikern, i kontrast till mer traditionella filosofihistoriker såsom Broadie, ofta hyser en ambition att bidra till den nutida debatten ser också syftbeskrivningen annorlunda ut i denna typ av verk. Betrakta till exempel Julia Annas *The Morality of Happiness* från 1993:

Lang, 2006).

⁸ Sara Broadie, "Foreword", *Ethics with Aristotle* (Oxford: Oxford University Press, 1991).

The primary aim of this book is historical: to study the ancient theories from a systematic and thematic point of view. Historical study of ancient ethics, however, is more elusive and difficult than a study of ancient physics, or logic; for the perspectives of our own which we inevitably bring to study of ancient accounts nature and reasoning are not as disputed in their very nature as our ethical perspectives are. Thus when we study ancient ethical theories, we cannot avoid reflecting on our own expectations as to what an ethical theory is. To go directly to the texts without any such reflection might look like a more strictly historical way of proceeding. But in fact, if we do not reflect on our own ethical perspective we shall just carry it with us unnoticed. [...]

Thus although this is a historical study, it is guided and formed by systematic and thematic concerns which arise from reflection on modern as well as on ancient ethics.⁹

Här är motivationen fortfarande huvudsakligen historisk, det vill säga att Annas primära mål är att bättre förstå strukturen hos antikt etiskt tänkande, men hon argumenterar samtidigt för att det bästa sättet att göra detta på är att ta i beaktande det sätt varpå våra föreställningar om etisk teori färgar vår förförståelse. Detta sätt att tänka resulterar i ett tvåvägsutbyte mellan antik filosofi och modern moralteori där den historiskt motiverande exposén av antik etisk teori har till sekundärt syfte att också kasta ljus över modern moralfilosofi. Annas syftbeskrivning låter oss också städa undan en vanlig missuppfattning som går ut på att filosofiska filosofihistoriker enbart skulle se ett instrumentellt värde i de historiska studierna. Så är det i allmänhet inte. Snarare är det så att filosofiska filosofihistoriker erkänner ett finalt värde med de historiska studier de och andra historiker producerar på samma sätt som idéhistoriker och traditionella filosofihistoriker gör, det är bara det att filosofiska filosofihistoriker *därutöver* också ser en instrumentell vinst med studierna i fråga. Det är talande att Annas i den senare boken *Intelligent Virtue* från 2011 löper linan ut och går från det primärt historiska till det primärt filosofiska:

---

⁹ Julia Annas, *The Morality of Happiness* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 3.

This book aims to produce an account of virtue. Do we need one? In the last two decades there has been a deep and widespread revival of interest in virtue and systems of ethics centred on virtue, and we have had theories featuring versions of virtue presented in the tradition of Aristotle, the Stoics, Hume, Adam Smith, Kant, Nietzsche, and even consequentialism. It is reasonable to wonder whether we need yet another account of virtue. I have two reasons for thinking that the answer is yes. One is that these debates have made it clear that different theories do not share an agreed conception of what virtue is. It seems worthwhile, then, to begin with virtue, rather than with a type of ethical theory, and to see what kind of account can be produced.¹⁰

Denna senare bok tar även den historien på allvar och utgör ett försök att förstå antika teorier om dygderna på ett korrekt sätt, men detta syfte är denna gång underordnat det primära syftet att utarbeta en modern dygdteori delvis baserad på ett antikt källmaterial. Här går det att argumentera för att vi inte längre har att göra med en historisk studie utan snarare en historiskt informerad filosofisk studie, men gränserna är, som framgår av de ovan givna exemplen, flytande.

De olika ansatserna kan också sägas mynna ut i olika texttyper, och för att bringa lite ordning bland dessa kan vi ta en inflytelserik klassificering av Richard Rorty till hjälp.

Rortys fyra genrer

I sin inflytelserika artikel ”The historiography of philosophy: four genres” från 1984 gör Richard Rorty en distinktion mellan fyra sätt att skriva filosofihistoria och de fyra texttyper, eller genrer, dessa arbetssätt resulterar i:

1. Doxografier, det vill säga rena sammanställningar av filosofers liv och tankar utan djupare skärskådande av idéinnehåll eller försök till historisk kontextualisering, såsom till exempel Diogenes Laertios *Berömda filosofers liv och tankar*. Denna typ av text kan idag sägas främst utgöras av olika biografier om kända filosofer som intresserar sig mer för deras levnadsöden och personlighet än deras filosofiska arbete, även

---

¹⁰ Julia Annas, *Intelligent Virtue* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 1.

om det så klart är svårt att hitta något så extremt som rena sammanställningar idag.

2. Rationella rekonstruktioner, det vill säga försök att rekonstruera historiska tankegångar på ett sådant sätt att de kan behandlas som inlagor i den nutida debatten vilket kan anklagas för att vara mer än lovligt anakronistiskt, till exempel en stor del av debatten kring det så kallade tredje människan-argumentet från Platons dialog *Parmenides*.¹¹ Idag utgörs inte sällan denna typ av texter av filosofers försök till innovativa omtolkningar av sina föregångare. Dessa kan naturligtvis vara filosofiskt intressanta, men har sällan något betydande historiskt värde.
3. Historiska rekonstruktioner, det vill säga försök att förstå tankegångar i deras historiska kontext på ett sätt som kan te sig allt för antikvariskt för att ge någonting av filosofiskt intresse. Sådana arbeten riskerar att bli filosofiskt irrelevanta eftersom de saknar förmåga att berika vår filosofiska förståelse.
4. Vad Rorty kallar *Geistesgeschichte*, det vill säga ett försök att mot bakgrund av filosofins avsaknad av tydlig progression och ämnesidentitet teckna en tilltalande bild av filosofins kärna genom att skildra en tillkomsthistoria med tillkommande kanonbildning för ämnet på ett sätt som måste inbegripa mer eller mindre problematiska demarkationer och vinklingar. Tydliga exempel här är, förutom Hegel, filosofer såsom Jerome B. Schneewind och Alasdair MacIntyre.¹²

Rortys uppdelning kan tyckas inte bara förlegad i ljuset av de fyrtio årens utveckling inom filosofihistoriografin sedan den lanserades (till exempel är få framställningar idag rena rekonstruktioner av de två slag Rorty identifierar, om de nu någonsin varit det, utan snarare en blandning av historiska och rationella rekonstruktioner, kanske med inslag av *Geistesgeschichte*, och inte

---

¹¹ I denna debatt, som startades av en inflytelserik artikel av Gregory Vlastos med titeln "The Third Man Argument in the Parmenides", i *The Philosophical Review* 63, nr 3 (1954): 319–349, <https://doi.org/10.2307/2182692>, centrerades kring försök att rationellt rekonstruera en viss textpassage i *corpus platonicum*. Om detta se Julia Annas, "Ancient Philosophy for the Twenty-First Century", i *The Future for Philosophy*, red. Brian Leiter (Oxford: Oxford University Press, 2004), 25–73.

¹² Richard Rorty, "The Historiography of philosophy: four genres", *Philosophy in History*, red. Richard Rorty, Jerome B. Schneewind och Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 49–76; Jerome B. Schneewind, *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

sällan inkluderande omfattande studier av filosofers livsöden) utan också missvisande i att den, åtminstone om vi inte är försiktiga, kan leda oss att tro att det finns olösliga konflikter mellan dessa extrempositioner.¹³ Trots detta ger ändå Rortys positionskarta, som på intet sätt saknar både nutida företrädare och historiska exempel, oss en användbar bild att navigera utefter när det kommer till olika inställningar och arbetssätt vi kan ha som filosofihistoriker.

Fyra inställningar till filosofins historia

Om vi tänker på den västerländska filosofin som en fortlöpande tradition där efterföljarna hela tiden är medvetna om deras föregångare och där frågeställningar och problemkomplex såväl som de lösningsförslag och teorier som presenteras betraktas som nyformuleringar av tankar som kommer ur traditionen så blir det med ens tämligen självklart varför filosofer måste känna till den egna historien; det är ju den de, i egenskap av filosofer, hela tiden reagerar emot. Det blir också, enligt detta sätt att tänka, lätt att motivera receptionshistoriska studier av historiskt filosofiskt material. Detta tankesätt är dock långt ifrån självklart. Många filosofer – både historiska och nu verksamma – har snarare sett på sig själva som självständiga genier vars tankar är produkten av deras eget sinne snarare än, åtminstone delvis, resultatet av en lång tradition av tidigare tänkare. Men även de mest respektlösa nytänkarna måste ändå på något sätt, tycks det, förhålla sig till traditionen även om det bara är för att förkasta den. Mot bakgrund av detta är det som filosofihistoriker bra att känna till några (mer eller mindre extrema) positioner som är möjliga att inta gentemot filosofins historia.

Enligt en inställning till filosofins historia, som vi kan kalla icke-historicism, så finns det inga särskilda skäl – bortom konventioner, enkelhet, och ett visst doxografiskt intresse – för en filosof att studera filosofins historia. Detta eftersom filosofiska teorier går att försvara med argument som är tillgängliga för vem som helst som tänker efter ordentligt. Detta

¹³ För en belysande genomgång av den filosofiska historiografins utveckling med fokus på utvecklingen i de nordiska länderna se det därtill tillägnade temanumret av *Lychnos* 2006 redigerat av Mats Persson och Sharon Rider och speciellt Lilli Alanens bidrag "Om den filosofiska filosofihistoriens idé", *Lychnos* (2006): 135–148.

synsätt reducerar filosofihistorien till en lista av positioner som någon gång har intagits. Även om det förvisso kan vara intressant att se hur olika idéer växer fram som reaktioner på tidigare tankegångar så säger historien ingenting om de filosofiska förtjänsterna eller sanningsvärdet hos idéerna i fråga, enligt icke-historicisten.

Motsatsen till detta tankesätt, som vi kan kalla extrem historicism, gör gällande att filosofiska teorier inte kan utvärderas ahistoriskt eftersom alla teorier försöker besvara problem som tillhör sin egen tid. Filosofiska frågor och problem har sina ursprung i olika historiska och kulturella omständigheter, och filosofiska teorier kan inte på ett meningsfullt sätt utvärderas utanför deras respektive historisk-kulturella kontext, enligt det extremhistoristiska synsättet (Alasdair MacIntyres *A Short History of Ethics: A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century* från 1966 kan sägas närma sig denna position).

En tredje syn, som vi kan kalla progressivism och som kanske snarare förknippas med en viss typ av (naiv) vetenskapshistorieskrivning, ser filosofins historia som en framgångssaga där nya idéer hela tiden är bättre än sina föregångare. Ofta antar denna typ av perspektiv – vars tydligaste exempel kanske är Henry Sidgwicks *Outlines of the History of Ethics* (1892) – någon typ av syndabock, som till exempel religiöst inflytande, för att förklara den synbara bristen på framsteg genom historien (så sker till exempel i Derek Parfits *Reasons and Persons* från 1984).¹⁴

Enligt ett fjärde synsätt, som vi kan kalla perennialism, är det snarare så att det finns en underliggande enhet i filosofins historia (de så kallade Cambridgeplatonisternas arbeten förutsätter i stor utsträckning en sådan syn på filosofin och tankegången känns också igen i Thomas Hill Greens *Prolegomena to Ethics* från 1883 såväl som i Arthur Lovejoys *The Great Chain of Being* från 1936). Tanken är att när vi undersöker historien på djupet så upptäcker vi en enighet vad gäller de grundläggande principerna. Filosofihistorikerns uppgift är att blottlägga dessa grundläggande principer.

---

¹⁴ Sidgwick porträtterar moralfilosofins historia som en evolution vilken kulminerar i och med utilitarismen. Om detta se Terence Irwin, *The Development of Ethics: A Historical and Critical Study, Volume I: From Socrates to the Reformation* (Oxford: Oxford University press, 2007), 6–10; Robin Attfield, "Derek Parfit and the History of Ethics", *History of the Human Sciences* 2, nr 3 (1989): 357–371.

Dessa fyra inställningar är så klart extrempositioner, men de hjälper oss ändå förstå varför det är omtvistat om filosofihistoriska studier är viktiga för filosofer såväl som om och i så fall varför idéhistoriker som sysslar med filosofihistoria också skulle behöva närma sig sitt material med en filosofiskt kritisk blick. Låt mig avsluta med att förklara varför jag tror att den egna ämneshistorien är viktig för filosofer såväl som varför idéhistoriker och filosofihistoriker åtminstone i viss utsträckning bör närma sig sitt källmaterial med en självreflexiv historiemedvetenhet som har vissa filosofiska förtecken.

Självreflexiv historiemedvetenhet

Även om all filosofihistorieskrivning så klart måste vara filosofisk – i den meningen att den brottas med de filosofiska problem den behandlar, berör, eller förklarar – så är det många gånger nyttigt för både idéhistoriker och filosofer att angripa filosofihistorien filosofiskt i den meningen att vi med historiens hjälp synliggör dels hur våra nutida förutsättningar påverkar hur vi förstår de filosofiska problem vi brottas med, dels hur gångna tiders tänkare inte kan ses som deltagare i våra debatter på ett sätt som ifrågasätter och utmanar grundförutsättningarna för vår förståelse av problemen. Vi kan alltså med historiens hjälp synliggöra vår egen tidsandas potentiellt problematiska förutsättningar på ett sätt som gör att vi kritiskt kan granska dessa och därmed förhoppningsvis komma en bit på vägen mot att undvika att hemfalla åt dogmatiskt filosoferande eller överdrivet antikvariserande.

En av uppgifterna som filosofiska filosofihistoriker, traditionella filosofihistoriker och idéhistoriker som sysslar med filosofins historia enligt min mening delar är att påpeka hur och när en idé eller argumentationslinje överges och av vilka skäl och av vilka anledningar, speciellt när dessa skäl fortfarande påverkar vårt tänkande idag. Detta behöver inte betyda att filosofihistorisk forskning nödvändigtvis måste drivas av en önskan om att forskningen skall bidra till dagens filosofiska debatt eller ha särskilt påtaglig samhällsrelevans, men det pekar på ett behov av självreflexiv historiemedvetenhet vi måste ha som filosofihistoriker.

Vi måste förstå att vi själva är verkande historiska agenter konditionerade av vår egen tidsanda. Det vill säga, för att kunna filosofera eller studera

filosofins historia måste vi vara medvetna om vår egen plats i historien och vår egen förståelsehorisonts och tidsandas förutsättningar och begränsningar samt hur dessa påverkar våra möjligheter att närma oss det historiska källmaterialet. Relaterat till denna historiemedvetenhet är frågan om hur vi förstår den filosofiska kanonbildning som vi verkar i relation till. Även om traditionen gör sitt eget urval – vissa tankar, tänkare, begrepp och verk har spelat en så avgörande roll för hur filosofin har utvecklats att de inte kan uteslutas – så bygger varje berättelse om vad traditionen är på ett subjektivt urval (det går alltså inte att undvika att syssla med det Rorty kallar *Geistesgeschichte*, åtminstone i liten skala). Andra författare skulle kunna göra andra urval, fokusera på andra tänkare eller aspekter, och framhålla andra utvecklingslinjer än de som framhålls av dig som filosofihistoriker och se på problemen på andra sätt än vad du gör.

Dessa två faktum – det vill säga att traditionen är ordnad kring vissa centralgestalter och att den berättelse vi utformar i grunden är subjektiv – ger naturligtvis upphov till problem. Vad har vi, till exempel, för ansvar för den historia vi berättar och det urval som vi är tvungna att göra? Vad hade hänt om vi valt att fokusera på andra saker och låtit andra tänkare komma fram i ljuset? Dessa frågor är någonting som vi som filosofihistoriker, idéhistoriker, och filosofer ständigt måste brottas med.

Avslutning

De flesta filosofihistoriska studier idag koncentrerar sig på relativt begränsade debatter och epoker i filosofins historia eftersom fältet i hög grad professionaliserats på ett sådant sätt att filosofihistorikerns specialisering ofta måste vara tämligen snäv samtidigt som studierna kräver en hög grad av generell kompetens. Detta eftersom fältet i hög grad specialiserats under de senaste årtiondena samtidigt som faktum kvarstår att så gott som alla debatter i filosofihistorien är sådana att de också reagerar på mer eller mindre explicit på en organisk debatt med rötter tillbaka till filosofins begynnelse.

Att denna grad av specialisering blandas med krav på generella kompetenser och generellt kunnande gör det svårt att i en text likt denna teckna en bild av forskningsfältet eller ge allmänna tips om allmänt

accepterade forskningspraktiker. Dessutom är det svårt att ge tips om viktiga publiceringskanaler för även om det så klart finns tidskrifter av mer allmän karaktär, som till exempel *The British Journal for the History of Philosophy*, så publiceras den mesta filosofihistoriska forskningen idag i långt mer specialiserade tidskrifter såsom *The Journal of Nietzsche Studies*. Detta gäller för samtliga av de tre ansatser till filosofihistorieskrivningen jag här har försökt kasta ljus över: traditionell filosofihistoria, idéhistorisk filosofihistoria, och filosofisk filosofihistoria. Detta ställer krav på oss som filosofi- och idéhistoriker att både vara generalister och specialister, men dessa studier kan också vara spännande. De kan också få oss att konfronteras med vår egen historiska situeradhet på ett sätt som kan vara självutvecklande men som samtidigt innebär ett stort ansvar.

Referenser

- Annas, Julia. "Ancient Philosophy for the Twenty-First Century." I *The Future for Philosophy*, red. Brian Leiter. Oxford: Oxford University Press, 2004, 25–73. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199247288.003.0002>.
- Annas, Julia. *Intelligent Virtue*. Oxford: Oxford University Press, 2011. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199228782.001.0001>.
- Annas, Julia. *The Morality of Happiness*. Oxford: Oxford University Press, 1993. <https://doi.org/10.1093/0195096525.001.0001>.
- Aristoteles. *Aristoteles' Poetik*. Övers. Jan Stolpe. Uppsala: Institutionen för estetik, 1993.
- Attfield, Robin. "Derek Parfit and the History of Ethics." *History of the Human Sciences* 2, nr 3 (1989): 357–371. <https://doi.org/10.1177/095269518900200>.
- Broadie, Sara. *Ethics with Aristotle*. Oxford: Oxford University Press, 1991. <https://doi.org/10.1093/0195085604.001.0001>.
- Burnyeat, Myles. "Introduction." I *The Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy*, av Williams, Bernard. Princeton: Princeton University Press 2006. <https://doi.org/10.1515/9781400827107.xiii>.
- Green, Thomas Hill. *Prolegomena to Ethics*. Red. A. C. Bradley. Cambridge: Cambridge University Press, 2012 [1883]. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139136570>.
- Gåvertsson, Frits. "Moralfilosofin och det goda livet: en filosofiskt filosofihistorisk översikt." I *Livets idéhistoria: Livsbegrepp, livsformer och livshållningar från forntiden till i dag*, red. Jimmy Jönsson, Frits Gåvertsson, Adam Furbring och David Dunér. Göteborg: Makadam förlag, 2026.
- Hansson, Jonas och Nordin, Svante. *Ernst Cassirer: The Swedish Years*. New York: Peter Lang, 2006. <https://doi.org/10.18452/7917>.

- Irwin, Terence. *The Development of Ethics: A Historical and Critical Study, Volume I: From Socrates to the Reformation*. Oxford: Oxford University Press, 2007. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198242673.001.0001>.
- Lovejoy, Arthur. *The Great Chain of Being: The Study of the History of an Idea*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1936. <https://doi.org/10.4324/9781315132310>.
- MacIntyre, Alasdair. *A Short History of Ethics: A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century*. London: Macmillan, 1966.
- Persson, Mats och Rider, Sharon. "Inledning." *Lychnos* (2006): 131–134.
- Rorty, Richard. "The Historiography of Philosophy: Four Genres." I *Philosophy in History*, red. Richard Rorty, Jerome B. Schneewind och Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press: 1984. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>.
- Schneewind, Jerome B. *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818288>.
- Sidgwick, Henry. *Outlines of the History of Ethics for English Readers*. London Macmillan, 1892.
- van Ackeren, Marcel. "Philosophy and the Historical Perspective: A New Debate on an Old Topic." I *Philosophy and the Historical Perspective*, red. Marcel van Ackeren och Lee Klein, 1–17. Oxford: Oxford University Press 2018. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266298.003.0001>.
- Vlastos, Gregory. "The Third Man Argument in the Parmenides." *The Philosophical Review* 63, nr 3 (1954): 319–349. <https://doi.org/10.2307/2182692>.
- Williams, Bernard. "Descartes and the Historiography of Philosophy." I Williams, Bernard, *A Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy*, 257–263. Princeton: Princeton University Press 2006. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198240839.003.0002>.
- Williams, Bernard. "Why Philosophy needs History." *London Review of Books*, 17 October 2002, 7–9. <https://doi.org/10.1515/9781400848393-072>.
- Williams, Bernard. *Descartes: The Project of Pure Enquiry*. London: Penguin, 1978.

Politisk idéhistoria

Hjalmar Falk & Anton Jansson

Inledning

Politisk idéhistoria är den gren av idéhistoria som befattar sig med politik, eller, i vidare mening det som är politiskt. Exakt vad som menas med politik eller att något är politiskt kan dock vara öppet för tolkning. Till forskningsfältet hör förstås studiet av idéer om exempelvis samhällelig maktutövning, rätt och rättigheter, politisk representation och legitimitet, frihet och jämlikhet, krig och fred, medborgarskap, politiskt deltagande och så vidare. Men det finns också, inte minst i svensk idéhistorisk forskning, en tendens att bredda inriktningen från det som direkt hör till den erkända politikens etablerade domäner och utöver det syssla med maktrelationer eller idéer om det goda samhället i stort. Politiken är på ett vis en särskild och avgränsad sfär, men det är också fullt möjligt att avtäcka och studera politiska dimensioner även i fenomen som inte direkt hör dit.¹

Vidare kan man genom en reflektion över de två leden i ordet idéhistoria visa på inriktningens egenart i relation till närliggande forskningstraditioner. Att det handlar om politisk *idé*-historia betyder en

---

¹ Emellanåt görs en distinktion mellan ”politik” och ”det politiska”, ofta efter franskans distinktion mellan *le politique* (syftande på aktiviteten inom den institutionaliserade politiska sfären) och *la politique* (syftande på konflikt och ”politisering”, i kontrast mot den politiska sfärens fasta spelregler). Distinktionen har till exempel förts över till svenska i översättningen av Chantal Mouffe, *Om det politiska* (Hägersten: TankeKraft, 2008). Här behandlar vi termerna politik och politiska mer i enlighet med svensk vardagsförståelse, och då blir politisk snarast ett adjektiv i allmän mening.

avgränsning, eller i alla fall en specificering, i relation till det bredare fältet politisk historia, den riktning inom historievetenskapen som studerar samhällelig makt, politiska institutioner, organisationer och centrala politiska händelser. Politisk idéhistoria riktar fokus på tänkande, idéer, begrepp och kunskap som rör politiken, mer än på att källkritiskt kartlägga vad som skett inom politikens sfär.

Att det handlar om *idé-historia* innebär ett gränsdragande mot politisk teori eller politisk filosofi som akademiskt fält. I politisk idéhistoria närmar man sig inte sitt tema som att det handlar om ”eviga” eller ”tidlösa” frågor; snarare försöker man förstå de politiska idéerna som just historiska. Historia betyder då inte bara att det är idéer eller texter från det förflutna som studeras, utan att fokus riktas mot historicitet: frågor om ursprung, uppkomst, förändring, kontextuella möjlighetsbetingelser och så vidare i specifika tidsperioder, inklusive i perioder som är oss närliggande eller till och med samtida. Kunskapsintresset jämfört med politisk teori är inte heller givet normativt, det vill säga att syftet inte nödvändigtvis är att värdera olika politiska idéer utifrån en bedömning av deras nackdelar och förtjänster.

Den här texten syftar till att introducera politisk idéhistoria som ett särskilt forskningsfält. Vi författare är övertygade om att det trots vissa definitionsproblem inte bara existerar ett underlag för detta fält, utan att det också finns ett särskilt behov av ett sådant. Ingen kommer undan politiken och den idéhistoriska blicken på politiska fenomen kan bidra med fördjupad insikt i dagspolitiken, liksom bredare i mänskliga förhållanden och livserfarenheter.

I den här texten kommer vi först introducera några särskilt inflytelserika internationella skolor inom fältet, sedan diskutera den politiska idéhistoriens roll inom det svenska idéhistorieämnet. Därefter presenterar vi några reflektioner över teoretiska och metodologiska aspekter på forskningen, före en kort diskussion som drar ihop några trådar.

Politisk idéhistoria internationellt

Ett vanligt sätt att idag introducera politisk idéhistoria internationellt – på engelska oftast *history of political thought* – är att fokusera på tre särskilt inflytelserika traditioner utgående från framför allt tre enskilda historiker

och tänkare.² Dessa tre, Quentin Skinner, Reinhart Koselleck och Michel Foucault, har varit inflytelserika i idéhistorisk forskning generellt de senaste decennierna, eller med den norske idéhistorikern Helge Jordheims ord, i hur man ”läser texter historiskt”.³ För centralt är att det handlar just om texter och läsning. Dessa tre tänkare och de skolbildningar eller traditioner som utgått från deras verk kan på olika vis alla sägas härröra ur den ”språkliga vändningen” inom humanvetenskapen under 1900-talets andra hälft. Det betyder i det här sammanhanget att man lämnade tanken om att politisk idéhistoria handlar om abstrakta och kanske eviga ”idéer”. Det forskaren möter och analyserar är snarare språk, oftast som texter; uppgiften är därför att förstå och förklara hur dessa texter relaterar till andra texter, samt till den sociala och politiska verklighet de varit en del av. Samtliga dessa tre teoretiker har också på ett eller annat vis sysselsatt sig med framväxten av ett modernt politiskt språkbruk.

Skinner och Cambridgeskolan

Quentin Skinner, ledande företrädare för det som brukar kallas Cambridgeskolan (eftersom den främst utvecklades av en grupp forskare knutna till det universitetet), vände sig i sina tidiga skrifter under efterkrigstiden emot två sätt att betrakta de politiska idéernas historia. Dels emot socialhistoriska eller marxistiska sätt att se idéer som en mindre avgörande aspekt av politiken, kanske till och med en biprodukt av klasskamp eller andra viktigare historiska krafter. Dels, kanske särskilt, vände han sig emot dem som läste idéhistorien som att den bestod av en uppsättning stora tänkares tidlösa samtal om eviga frågor. I stället menade Skinner att man behövde förstå även de mest kanoniserade texterna som inlägg i sin egen tids politiska sammanhang och strider.⁴ Cambridgeskolan

2 Richard Whatmore, *The History of Political Thought: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2021).

3 Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi* (Gråbo: Anthropos, 2003). Se även Alexander Johansson kapitel ”Att läsa och förstå historiska texter” i denna antologi för en diskussion av dessa tre idéhistorikers metodologiska implikationer.

4 Den klassiska programmatiska texten är Quentin Skinner, ”Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53, <https://doi.org/10.2307/2504188>. Vidare, se Quentin Skinner, *Visions of Politics. Vol. 1: Regarding*

har därför blivit berömd för sitt starka fokus på de samtida kontexter – de synkrona sammanhang – som källmaterialet är en del av.

Skinner var kritisk till flera tendenser i hur politisk idéhistoria tidigare studerats. För det första gällde det tendensen att läsa in frågor i äldre texter som rimligen inte kunde finnas där. Eftersom maktdelning inom staten idéhistoriskt var en 1700-talsuppfinneting, så skulle man inte leta efter tidigare tänkares åsikter i frågan. För det andra kritiserade han benägenheten att se författarskap som sammanhängande och logiska system; även de kanoniserade filosoferna kunde vara självmotsägande, fragmentariska, ofullständiga och framför allt kunde de ändra sig från en text till en annan. Skinner protesterade mot en idéhistorisk metod som gick ut på att få fram en tydlig koherent mening ur en författares hela verk. För det tredje gällde det försök att tolka en författare utifrån sådant som hände efter dennas egen livstid. Filosofen Karl Poppers försök att se Platon som en grundläggare till moderna totalitära stater är ett exempel han nämner. Men det finns också andra: Petrarca grundlade inte renässansen, Rousseau menade inte att skapa vare sig demokratin eller totalitarismen och Marx kan knappast sägas vara skyldig till stalinismen. De relaterade helt enkelt inte till de sakerna när de skrev och därför finns det problem med att tolka deras texter utifrån sådana senare skeenden. För det fjärde vände sig Skinner emot en syn på idéhistorien som en dialog mellan senare kanoniserade figurer. Ofta utgår man ifrån att en tidigare tänkare skulle ha influerat eller påverkat en senare, även om det inte finns något bevis för att så var fallet. John Locke skrev aldrig uttryckligen om Thomas Hobbes och Hobbes aldrig om Machiavelli. Alltså kan man inte förutsätta att författarna så att säga kommunicerade över tid eller att de över huvud taget främst var i dialog med andra tänkares filosofiska system. Oftast skrevs i stället de kända politiska texterna som svar på något högst dagsaktuellt problem.

Trots sin skarpa avgränsning gentemot tidigare idéhistoria och sitt starka fokus på det politiska tänkandets språkliga uttryck som argumentation har Skinner mest sysselsatt sig med framstående, ofta kanoniserade tänkare i

---

Method (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). Förutom Skinner räknas ofta J.G.A. Pocock och John Dunn som inriktningens centralfigurer. En viktig samling texter av den förre: J.G.A. Pocock, *Political Thought and History: Essays on Theory and Method* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

västeuropeiska kontexter under tidig modernitet (från renässansen till franska revolutionen, ungefär), även om han placerat deras verk i ett vidare sammanhang. Yngre forskare har dock på ett produktivt sätt applicerat de metodologiska principerna som utvecklats av Skinner och Cambridgeskolan på andra områden och epoker. Exempelvis kan nämnas antologin *Nature, Action and the Future: Political Thought and the Environment*, med ett efterord av Skinner själv som tematiserade klimatförändringar.⁵ En av antologins redaktörer, Katrina Forrester, höll dessutom 2023 års Quentin Skinner Lecture i Cambridge på temat 1970-talsfeminism och dess komplicerade relation till staten.

Koselleck och begreppshistoria

Cambridgeskolans intresse för kanoniserade intellektuellas individuella tänkande skiljer den från Reinhart Koselleck och den med honom associerade begreppshistoriska traditionen. Före sina mest kända idéhistoriska och teoretiska arbeten hade Koselleck verkat inom en socialhistorisk tradition och hos honom trädde individerna i bakgrunden, i alla fall som fokuserade studieobjekt. I stället gick hans stora projekt ut på att behandla politisk-sociala begrepp, även om empirin ofta hämtades från viktiga filosofers och politikernas texter. Framför allt gjordes detta i det monumentala begreppshistoriska lexikonet *Geschichtliche Grundbegriffe* [”Historiska grundbegrepp”], som Koselleck var huvudredaktör för. Ett stort antal författare skrev här historia om cirka 120 centrala politiska begrepp, från *Adel* till *Zivilisation*. Koselleck skrev inledningen och flera av de mest centrala artiklarna. Kosellecks projekt och metod syftade främst till att förstå historisk förändring. Begreppen följdes diakront – det vill säga över tid.

Den grundläggande idén för Kosellecks samlade produktion var att europeiskt språkbruk genomgått en särskild övergångsperiod – en ”sadel-” eller ”tröskeltid” – från mitten av 1700- till mitten av 1800-talen. Denna period innebar övergången från tidigmodernt till modernt politiskt

---

⁵ Katrina Forrester och Sophie Smith, red., *Nature, Action and the Future: Political Thought and the Environment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018). Forskning i den här traditionen kan hittas i tidskrifter som *Modern Intellectual History* och *Global Intellectual History*.

språkbruk i västvärlden. Nya begrepp uppkom, som liberalism, socialism och konservatism, gamla blev mindre viktiga, som ära och dygd, åter andra fick en förändrad betydelse, som revolution och sekularisering. Kännetecknande för de språkliga begreppen i moderniteten var att de demokratiserades och blev utsatta för en ständig politisering (*Politisierung*).⁶ De var föremål för och vapen i en kamp om samhällelig mening.

Koselleck talade om att historikern behöver förstå de politiska begreppen som både indikatorer och faktorer. Att begreppen var indikatorer betydde att samhällelig förändring ”slog sig ner” i språket och vårt sätt att begreppsliggöra verkligheten. Ståndssamhället löstes successivt upp och det medförde att en mängd tidigare begrepp som var centrala för en hierarkisk adelskultur försvann ur det politiska språkbruket. Då det politiska språket hade som funktion att begreppsliggöra den politiska verkligheten kunde man genom att studera förändringar i språket belägga att politiken genomgått en strukturomvandling. Men begreppen var för Koselleck också faktorer, det vill säga de bidrar själva till politisk och samhällelig förändring. Vårt sätt att förstå och begreppsliggöra påverkar historien, genom att inspirera till och driva politiska rörelser framåt. En viktig del av detta är att moderna politiska begrepp försågs med en tidlig aspekt genom att rama in och ramas in av en historiefilosofisk dimension, där politiska begrepp fick en särskild betydelse för och av sin relation till den moderna framstegstanken. Även detta har varit en betydelsefull del av Kosellecks arv till idéhistorisk forskning, genom att inspirera till fördjupade studier av de sätt att hantera historisk erfarenhet och orientering mot framtiden som präglat modernt tänkande.

---

6 Åttabandsverket (utgivet 1972–1997) inleds med en programmatisk text av Koselleck, som också finns översatt till engelska: Reinhart Koselleck, ”Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*”, *Contributions to the History of Concepts* 6, nr 1 (2011): 1–37, <https://doi.10.3167/choc.2011.060102>. På svenska finns en essäsamling som bland annat presenterar grunddragen i teorin om övergången till ett modernt språkbruk: Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik* (Göteborg: Daidalos, 2004). I ett svenskt sammanhang bör även nämnas Jonas Hansson och Kristiina Savin, red., *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm: Fri Tanke, 2022), samt Bo Lindberg, red., *Trygghet och äventyr: om begreppshistoria* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2005).

Den av Koselleck inspirerade begreppshistoriska forskningen har varit väldigt inflytelserik, särskilt men inte uteslutande i politisk idéhistoria. Studiet av politik genom begrepp är ett vanligt sätt att arbeta på och ett levande forskningsfält i sig, med tidskrifter, konferenser, och andra mötesplatser. Kosellecks stora projekt behandlade främst västvärlden och övergången från tidigmodern till modern tid, men i det nu breda forskningsfältet har även andra tidsperioder, språkliga sammanhang och politiska kulturer dragits in. Det finns en årlig begreppshistorisk konferens och en tidskrift – *Contributions to the History of Concepts* – där man kan bilda sig en uppfattning om utvecklingen av forskningsinriktningen.⁷

Foucault, diskurserna och makten

Michel Foucault, slutligen, är en ryktbar figur, känd inte bara som idéhistoriskt orienterad filosof utan även som en mer allmänt relevant kritisk teoretiker och kulturpersonlighet med betydande inverkan på både akademi och politik. Många av hans teoretiska och metodologiska utgångspunkter och begrepp har spridits vitt och brett inom akademien, inte minst genom utvecklingen av diskursanalytiska metoder, och de har en direkt bäring på fältet politisk idéhistoria. Foucault är förmodligen mest känd för sina studier av olika dominansrelationer relaterade till moderna institutioner som fängelset och sjukhuset, eller kring den kulturella konstruktionen av sexualitet.⁸

Det är också i det här arbetet, som i stor utsträckning utvecklades under 1970-talet, som Foucaults mest direkta betydelse för politisk idéhistoria står att finna. I jämförelse med Skinner och Koselleck kan man säga att Foucault är den som var minst intresserad av kanoniserade tänkare. I stället ägnade han sig i sitt politisk-idéhistoriska arbete i hög grad åt att kartlägga de diskurser, det vill säga de samlingar av språkliga utsagor, som reglerade olika institutioners verksamhet och funktionssätt. Foucault ifrågasatte därigenom inte bara formerna för traditionell idéhistoria, utan även dess studieobjekt.

⁷ Nämnas kan även tidskriften *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*.

⁸ Michel Foucault, *Övervakning och straff: fängelsets födelse* (Lund: Arkiv, 1987); Michel Foucault: *Sexualitetens historia. Bd 1, Viljan att veta* (Göteborg: Daidalos, 2002).

Enligt honom präglades det moderna samhället av en helt ny sorts maktutövning, genom disciplinering, än den som utmärkt det traditionella samhällets öppet våldsamma dominans. Den moderna makten utvecklar nya indirekta sätt att styra beteenden och formar samhället och dess individer genom inbäddning i olika institutionella sammanhang.⁹

Traditionell politisk idéhistoria hade, vid sidan av ”det eviga samtalet” mellan ”stora tänkare”, särskilt intresserat sig för staters juridiska utformning eller strävat efter att identifiera och ordna överordnade ideologiska principer. Foucault menade dock att en förståelse av modern maktutövning i stället måste ägna sig åt den vidare språkliga praktik som reglerar hur institutioner identifierar objekt för sin verksamhet och därigenom producerar förutsättningar för utvecklingen av relaterade verklighetsuppfattningar och subjektiviteter. Tänkare som René Descartes, Jeremy Bentham eller tyska ekonomer kan ge värdefulla bidrag till detta arbete, men de placeras vid sidan av fängelsereglementen, medicinska utlåtanden, vetenskapliga avhandlingar, domstolsprotokoll, och så vidare.

Foucault har otvetydigt haft ett massivt inflytande på humaniora och samhällsvetenskap och det är svårt att dra en gräns för var hans specifika inflytande på politisk idéhistoria börjar och slutar, men även det är en viktig aspekt av hans arv. Hans bidrag till vidgandet av perspektiven på vad som är en politisk fråga och sin övertygande argumentation kring formerna för modern maktutövning har bidragit till en bättre förståelse för svårigheterna med att avgränsa politisk idéhistoria. Men i hans verk finns också element av betydelse för studier av mer traditionella politisk-idéhistoriska ämnen, som till exempel nyliberala idéer och rastänkande.

Skinner, Koselleck och Foucault, tillsammans med av dem inspirerade forskningsinriktningar, uttömmar inte den internationella politisk-idéhistoriska forskningen i dess helhet, men är tre viktiga fundament för den. Deras förskjutning och systematisering av fältets empiriska fokus, teoretiska förståelse och metodologiska utgångspunkter har haft verkningar långt utanför fältet, men direkt och konkret format sättet att ställa politisk-idéhistoriska frågor. Receptionen och vidareutvecklingen av deras arbeten

⁹ Se kapitlen ”Självteknologier” och ”Politisk individteknologi” i Michel Foucault, *Disкурsernas kamp* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008): 261–292, 293–308, för överskådliga genomgångar.

och arbetssätt visar på en levande inspiration med verkningar utöver ramarna för deras egen forskning. De representerar också olika typer av sätt att närma sig politisk idéhistoria som problemfält. Där Skinner varit mest orienterad mot kanoniserade politiskt orienterade författare och Koselleck arbetat med ett vidare politiskt språkbruk om än ofta med bas i politiska tänkare och filosofer, så utgick Foucault från en mer kritisk-teoretisk syn på maktutövning, vilket vidgade synen för vad som kan utgöra politik. Skillnaderna mellan dem svarar mot en mer grundläggande fråga kring politisk idéhistoria, närmare bestämt vad som är politiskt eller var politik ”egentligen” bedrivs, vilket ställer vissa krav på forskare att definiera hur de ser på adjektivet ”politisk”. I den svenska idéhistoriska traditionen finns en ämnesmässig öppenhet som starkt bidrar till ett flexibelt, men grundat förhållningssätt till just detta problem.

Politisk idéhistoria i det svenska idéhistorieämnet

Det svenska idéhistorieämnet var vid sitt instiftande på 1930-talet en kombination av en äldre form av lärdomshistoria som återfanns inom litteraturhistorieämnet och en mer modern form av vetenskapshistoria.¹⁰ Det som uttryckligen kallades politisk idéhistoria bedrevs vid tidpunkten snarast av statsvetare.¹¹ Trots inriktningen på lärdom och vetenskap blev dock idé- och lärdomshistoria någorlunda brett, och den första avhandlingen som lades fram – av Henrik Sandblad – hade snarast ett religiöst tema, men med tydliga politiska inslag. Detta eftersom Sandblad kontextualiserade de eskatologiska föreställningar han studerade med hjälp av den storpolitiska utvecklingen i norra Europa.¹²

Politisk idéhistoria har sedan dess funnits med som ett betydande stråk i idéhistorieämnet, men aldrig blivit lika centralt som vetenskaps- och

¹⁰ Se kapiteln Ingrid Dunér och Jimmy Jönsson, ”Vetenskapshistoria”, samt Matthew Norris, ”Lärdomshistoria”, i denna antologi.

¹¹ Det kan noteras att fältet förde en tynande tillvaro inom disciplinen i fråga redan då, se Gunnar Heckscher, ”Politisk idéhistoria”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 40, nr 5 (1937): 426–439 för en plädering rörande fältets betydelse för statsvetenskapen.

¹² Henrik Sandblad, *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation och motreformation* (Uppsala: Uppsala universitet, 1942).

teknikhistoria.¹³ Trots detta har riktningen varit representerad vid samtliga av ämnets institutioner, om än i lite olika tappning och varierande grad. Nämnas kan till exempel Svante Nordin (Lund), med arbeten mer traditionellt orienterade mot kanoniserade författares verk, liksom Ronny Ambjörnsson (Umeå), som arbetat med teman som maskulinitet, utopier och folklig idéhistoria, mer specifikt den tidiga arbetarrörelsens politiska ideal.¹⁴

Historiskt har inriktningen dock varit starkast vid Göteborgs universitet. Öppenheten hos den förste professorn Sandblad mot annat än traditionell lärdomshistoria kan ha bidragit till det, men därtill inte minst den mångåriga professorn och marxism-kännaren Sven-Eric Liedmans påverkan på ämnet lokalt.¹⁵ Under 1980-talet gjorde han och hans kollegor ideologianalys som teori och metod till en central angelägenhet.¹⁶ Ideologibegreppet har en lång och intressant historia i sig. Inom forskningen kan det användas å ena sidan analytiskt och å andra sidan kritiskt. Ett sätt att formulera den skillnaden är att göra en åtskillnad mellan för det första ideologier i plural, i form av ismer, idésystem och föreställningsvärldar som konkurrerar och samverkar i ett samhälle, och för det andra ett begrepp om ideologi som betecknande ett överordnat idésystem som dominerar hela samhällen och som legitimerar

---

¹³ Enligt en sammanställning från 2014 behandlade 26 av sammanlagt 239 ditintills försvarede avhandlingar i ämnet idéhistoria "politiska idéer", se Ingemar Nilsson, "Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess avhandlingar", *Lychnos* (2014): 129. Detta kan jämföras med "vetenskaps-/teknikhistoria" på 66, men det är svårt att avgöra var gränsen dragits mellan "politiska idéer" och vissa andra rubriker, som "samhällsidéer" (19) eller "genus och kön" (10).

¹⁴ Svante Nordin, *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall* (Lund: Doxa, 1981); Svante Nordin, *Filosofernas krig: den europeiska filosofin under första världskriget* (Nora: Nya Doxa, 1998); Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter: James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar* (Stockholm: Fischer, 1990); Ronny Ambjörnsson, *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (Stockholm: Ordfront, 2004); Ronny Ambjörnsson: *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930* (Stockholm: Carlsson, 1988).

¹⁵ För exempel på Sven-Eric Liedmans forskning om marxism, se *Motsatsernas spel: Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskaper Vol. 1–2* (Lund: Cavefors, 1977); och *Karl Marx: en biografi* (Stockholm: Bonnier, 2015).

¹⁶ Sven-Eric Liedman och Ingemar Nilsson, red., *Om ideologi och ideologianalys: uppsatser och texter* (Göteborg: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, 1989).

eller döljer rådande maktförhållanden.¹⁷ Marxistiskt inspirerad idéhistoria har lutat åt den senare förståelsen, men den svenska idéhistoriska disciplinens mångfald och pluralism har också möjliggjort blandformer och ett kreativt förhållningssätt till olika förståelser av ideologibegreppet.¹⁸

Många av Liedmans kollegor och efterföljare sysslade med politisk teori, samt postkoloniala och feministiska teman, så politisk idéhistoria var länge utmärkande just i Göteborg. Idag är skillnaden mellan lärosäten inte lika tydlig, förmodligen en konsekvens av en större mobilitet bland forskare, tillsammans med en ökande grad av internationalisering. På senare tid har Uppsala utmärkt sig som en särskilt stark miljö för politisk idéhistoria, bland annat genom att husera forskningsprogrammet *Neoliberalism in the Nordics* under ledning av Jenny Andersson.¹⁹

Om den internationella forskningen haft ett starkt fokus på språkbruk och texter så har svensk politisk idéhistoria i stor utsträckning, trots den ökade orienteringen mot internationell forskningshorisont, fortsatt ge uttryck för ämnets öppna förståelse av idébegreppet och sin egen tradition av kontextualistisk inlevelseförståelse. Detta medför en risk för vissa teoretiska svagheter, men ger också ett friare förhållningssätt till förståelse av både frågeställningar och material; dessutom ger den svenska idéhistoriska traditionen stort utrymme för eklektisk import av olika teoretiska och metodologiska grepp, vilket innebär möjligheter för innovativ utveckling av historievetenskapliga angreppssätt.

Det svenska idéhistorieämnets pluralism bär alltså på stor potential för politisk idéhistoria som forskningsfält, men öppenheten har tillsammans med bristen på tematisk organisering av fältet bidragit till en svag identitet för politisk idéhistoria inom disciplinen. Fältet har av hävd varit mindre organiserat än andra, som studiet av medicin eller teknik och vetenskap,

¹⁷ För en diskussion av detta, se Marius Ostrowski, *Ideology* (Cambridge: Polity, 2022), 70.

¹⁸ För ett exempel på en utveckling av ideologianalys i denna riktning, se Eva-Lena Dahl, *Överideologi och politiskt handlingsprogram: en studie i Lockes och Rousseaus tänkande* (Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1980).

¹⁹ En utkomst av detta är antologin Jenny Andersson, Nikolas Glover, Orsi Husz och David Larsson Heidenblad, red., *Marknadens tid: mellan folkhems kapitalism och nyliberalism* (Lund: Nordic Academic Press, 2023).

som haft egna nätverk och konferenser. Men även denna öppenhet har en fördel i det att det inom svensk politisk idéhistoria finns en stor medvetenhet om det politiska fältets öppenhet mot andra områden.

Svensk politisk idéhistoria är alltså bredare än vad termen *history of political thought* betecknar internationellt. Även om influenser från de tre stora traditionerna gjort sig gällande även i Sverige – särskilt den foucauldianska traditionen – kan den svenska forskningen inte definieras utifrån dessa, eller över huvud taget utifrån politiskt *tänkande* i enkel mening.²⁰ I en sentida antologi i ämnet återfinns kapitel som behandlar skapandet av statistiska kategorier inom byråkratin, offentliga minnesmonument, samspelet mellan vetenskaplig expertis och offentlig planering, förhållandet mellan politik och religion, samt olika exempel på hur begreppskategorier och tidsperspektiv kan analyseras som politiskt betydelsebärande faktorer. Detta tillsammans med både mer traditionella kontextstudier och perspektiv på hur politisk idéhistoria ger viktiga verktyg för en fördjupad förståelse av klimatproblematiken.²¹ Nyare avhandlingar som kan räknas till politisk idéhistoria har undersökt såväl den svenska staten å ena sidan som kunskapsprojekt, å andra sidan känslöbaserad styrningskonst under 1700- och 1800-talen, som ett tema som mäklares och bankers påverkan på idéer om det goda livet i vår egen samtid.²²

Vad är politik och hur studerar man det politiska?

Idén om ”politik” är inte evig – i själva verket handlar det om en kategori präglad av moderna förhållanden, som utvecklats till ett analytiskt begrepp så naturaliserat att vi ser det som självklart att alla samhällen har ett ”politiskt” liv, eller att ”politik” bedrivs överallt där det finns intressekonflikter

20 Angående Foucaults inflytande i Sverige, se Richard Whatmore: *What is Intellectual History?* (Cambridge: Polity, 2016), 11.

21 Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt, red., *Perspektiv på politisk idéhistoria* (Huddinge: Södertörns högskola, 2023).

22 David Malm, *Blind stat: empiriseringen av politiken i Sverige sekelskiftet 1800* (Stockholm: Stockholms universitet, 2025); Sara Ekström, *Att styra genom känslor: regeringskonst i tre gustavianska projekt* (Stockholm: Stockholms universitet, 2023); Liza Jakobsson, *Hitta hem på marknaden: den finansialiserade bemägarideologin i Sverige och Estland 1970-2007* (Huddinge: Södertörns högskola, 2024).

och maktförhållanden.²³ Men det går som redan nämnts att betrakta politik och det politiska snävare eller bredare. Dessutom handlar politiskt beslutsfattande ofta om reglering av andra samhällssfärer än själva den politiska. Man kan illustrera denna skillnad genom en jämförelse mellan de typer av makt som utövas av en landstingspolitiker och en läkare; auktoritet, uppgifter och procedurer för ansvarsutkrävande ser fundamentalt olika ut även om båda verkar inom samma övergripande organisation. Att politikerns verksamhet är rakt igenom och allmänt erkänt politisk innebär inte att läkarens makt är opolitisk. Som fält täcker politisk idéhistoria därför ett rörligt och på principiell grund svåravgränsat material, men detta innebär inte att fältet är grundlöst eller helt omöjligt att avgränsa som särskild underdisciplin. I själva verket finns det goda argument för behovet av specialiserade studier av de idébildningar som uppstår inom och i relation till politiska förhållanden.

Över lag finns potentialen för politisk idéhistoria förmodligen inte i utvecklandet av egna högst specialiserade metodologiska ansatser, utan i en ökad medvetenhet om politikens särskilda förutsättningar. Det politiska fältet konstrueras utifrån sina egna villkor, som kräver en politisk-teoretisk förståelse av dessa, men den som vill utöka undersökningsområdet bortom den snävare politiska sfären, eller för den delen anlägga ett nytt perspektiv på fältet och dess aktörer, behöver tillgodogöra sig en förståelse av förutsättningarna för ett sådant vidgande av fältet. Det är inte nödvändigtvis så komplicerat eller utmanande som det låter, men det bygger på både en kontextuell förståelse av undersökningens föremål och en förståelse för denna kontexts förutsättningar. Som diskussionen ovan av olika ansatser inom fältet visar finns det inte ett svar på denna fråga. Det är snarare en fråga om en mångfald möjliga problemansatser i termer av såväl teori, metod och empiri.

Hur man gör politisk idéhistoria kan således variera. Skinner, Koselleck och Foucault fokuserade på språkbruk och texter, även om deras exakta

---

23 Volker Sellin, "Politik" i *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd 4, Mi-Pre*, red. Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck (Klett-Cotta, 1978): 789–874; Bo Lindberg: "Politik" i *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*, red. Jonas Hansson och Kristiina Savin (Stockholm: Fri Tanke, 2022): 507–514.

tillvägagångssätt, empiri och övergripande forskningsproblem skilde dem åt. Vissa forskare som inspirerats av dem har sett ett värde i att kombinera element av deras metodologier.²⁴ Men det finns också andra metodologiska inriktningar som informerar och influerar politisk-idéhistorisk forskning. Receptionsstudier, det vill säga ett fokus på hur historiska händelser eller texter tas i bruk och lever vidare är en sådan som kan användas för att undersöka hur specifika tänkare eller texter aktiverats politiskt i nya sammanhang.²⁵ Ideologianalys är fortfarande en levande tradition, även om den idag inte alltid har så tydliga marxistiska förtecken. Michael Freedens ideologianalytiska schema är ett exempel på ett inte direkt marxistiskt ingångssätt till studier av politiska ideologier i plural som varit inflytelserikt under de senaste decennierna.²⁶ Om man i ett politiskt-idéhistoriskt arbete fokuserar på en enskild person, även bortom denna persons texter, finns det teoretiska och metodologiska redskap att hämta från den under 2000-talet livaktiga biografiforskningen.²⁷ Framväxten av digitala metoder har också påverkat fältet och det finns goda exempel på hur digital politisk idéhistoria bidrar med nya möjligheter på området. Särskilt fruktbart har de senaste årens kombination av digitala metoder med begreppshistoria varit. Här har man kunnat undersöka språklig kamp och betydelseförskjutningar inom ramarna för mycket omfattande textsamlingar, som parlamentariska debatter och diplomatisk dokumentation, något som bidragit med spännande och nydanande perspektiv på det politiska fältet.²⁸

24 Se Jordheim, *Läsningens vetenskap* för en pedagogisk framställning av en produktiv eklekticism i denna anda.

25 Se Robert C. Holub, *Reception Theory: A Critical Introduction* (Abingdon: Routledge, 2010). För ett konkret exempel på receptions historia i praktiken, se Hjalmar Falk, "Västmarxism, kulturmarxism och kritisk politisk idéhistoria", i *Perspektiv på politisk idéhistoria*, 297–317.

26 Michael Freedens: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1996). För en tillgänglig introduktion till fältet i Freedens anda, se Ostrowski, *Ideology*. Nämnas kan här också tidskriften *Journal of Political Ideologies*.

27 Josefin Häggglund, "Biografi som metod för politisk idéhistoria: erfarenheter från ett forskningsprojekt om Carl Lindhagen", i *Perspektiv på politisk idéhistoria*, 87–106.

28 För introduktion, se exempelvis Jani Marjanen, "Quantitative Conceptual History: On Agency, Reception, and Interpretation", *Contributions to the History of Concepts* 18, nr 1 (2023): 46–67, <https://doi.io.10.3167/choc.2023.180103>; Benjamin Martin, "De digitala metodernas löften och utmaningar: ur kulturpolitikens internationella historia", i *Perspek-*

Som student intresserad av politisk idéhistoria kan man i princip göra samma typer av studier som doktorander och mer seniora forskare, och välja inriktning, ämne och metodologi utifrån sina egna intressen, även om arbetet förstås alltid blir avgränsat och i mindre skala än de större projekt som görs av etablerade idéhistoriker. Som alltid gäller det att för att hitta och rama in exempelvis ett uppsatsämne så är det bra att orientera sig i den redan existerande forskningen om det ämne man är intresserad av och närliggande teman.

Avslutning

Politisk idéhistoria som forskningsfält är inte stagnerat eller uttömt på möjligheter. Snarast framstår det, särskilt om man ser på svensk historia och svenska förhållanden, som att det finns mycket att göra. Den öppenhet eller ”inre tvärvetenskaplighet” som idéhistorieämnet har i Sverige har möjliggjort och kommer fortsätta möjliggöra kreativt arbete.²⁹ Politisk idéhistoria gifter sig väl med medie-, vetenskaps- och medicinhistoria, för att bara nämna några andra fält. Samtidigt finns det en risk för att ämnets öppenhet leder till ett underskattande av den institutionaliserade politiska sfären som kunskapsområde i egen rätt. Inom den snävare traditionellt definierade politiken och de idéer och begrepp som omger och styr den finns anmärkningsvärt mycket som är idéhistoriskt understuderat eller rentav utforskat i en svensk kontext. Specialinriktade idéhistoriska studier av författningspolitik, partiväsande, representationsbegrepp, liksom av politiska aktörer och intellektuella och deras föreställningsvärldar har framtiden för sig.

I inledningen avgränsade vi politisk idéhistoria med de två leden i ordet idé-historia. Det är användbart för att förstå vad som möjligen utgör fältets egenart, men avslutningsvis kan vi också påpeka att sådana gränsdragningar aldrig är definitiva, och att en potential finns i samarbeten och överskridanden. Politisk idéhistoria skrivs ofta i relation till politisk händelsehistoria, så dialogen med historisk forskning i mer allmän mening

---

tiv på politisk idéhistoria, 187–208.

29 Anton Jansson och Maria Simonsen: ”Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: en översikt i skandinaviskt perspektiv”, *Slagmark* 81 (2020): 24.

behöver upprätthållas. Den politiska historia som bedrivs av historiker har de senaste decennierna även ofta rört sig mot kulturhistoria och politiskt språkbruk och idéinnehåll, det vill säga ett närmande till idéhistorieämnet, så samarbeten över de formella ämnesgränserna är naturliga.³⁰

Vad gäller politisk teori har den relationen alltid varit öppen. Den politisk-teoretiska debatten befattar sig mycket med kanoniserade texter ur det politiska tänkandets historia och det historiska klarläggandet och kunskapen som idéhistoriker kan bidra med är viktig. Och även om vi understrukt det historiska kunskapsintresset är idéhistoriker förstås ofta intresserade av det normativa och konstruktiva i sina undersökningar och våra arbeten kan bidra till sådana diskussioner, även idag.

Politisk idéhistoria, med sin fokus på historisk inlevelse och historisk förståelse, har mycket att bidra med i en tid då politikens grundvalar tycks skaka i sina fundament. Samhället har ett behov inte bara av att veta hur olika idéer och begrepp uppstått, utan också hur de har skiftat betydelse över tid och mellan perspektiv. Analysen av det politiska livet med hjälp av verktyg specifikt inriktade på dess representationer och tänkta aspekter, betraktade som lokaliserade i tidsliga och rumsliga sammanhang, är extra nödvändig i tider av kris och meningsförskjutning. Genom ett metodiskt och medvetet studium av politiken kan längre meningshorisonter frambringas och det beständiga och det föränderliga särskiljas på upplysande vis. För den idéhistoriska disciplinen förblir undersökningar av det politiska en helt avgörande uppgift.

---

30 Ett exempel på ett sådant tvärvetenskapligt samarbete är Anton Jansson, Josefin Häglund och Erik Bengtsson red., *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid: Sverige 1880-1930* (Lund: Nordic Academic Press, 2024). Se särskilt inledning och slutresonemang för en diskussion om politisk historia och politisk idéhistoria och fältens framtida potential.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny. *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson, 1988.
- Ambjörnsson, Ronny. *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år*. Stockholm: Ordfront, 2004.
- Ambjörnsson, Ronny. *Mansmyter: James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar*. Stockholm: Fischer, 1990.
- Andersson, Jenny, Nikolas Glover, Orsi Husz och David Larsson Heidenblad, red. *Marknadens tid: mellan folkbemskapitalism och nyliberalism*. Lund: Nordic Academic Press, 2023.
- Dahl, Eva-Lena. *Överideologi och politiskt handlingsprogram: en studie i Lockes och Rousseaus tänkande*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1980.
- Eklström, Sara. *Att styra genom känslor: regeringskonst i tre gustavianska projekt*. Stockholm: Stockholms universitet, 2023.
- Falk, Hjalmar. ”Västmarxism, kulturmarxism och kritisk politisk idéhistoria.” I *Perspektiv på politisk idéhistoria*, red. Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt, 297–317. Huddinge: Södertörns högskola, 2023.
- Falk, Hjalmar, My Klockar Linder och Petter Tistedt, red. *Perspektiv på politisk idéhistoria*. Huddinge: Södertörns högskola, 2023.
- Forrester, Katrina och Sophie Smith, red. *Nature, Action and the Future: Political Thought and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Foucault, Michel. *Diskursernas kamp*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Foucault, Michel. *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. Lund: Arkiv, 1987.
- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia. Bd 1, Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos, 2002.
- Freeden, Michael. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Hansson, Jonas och Kristiina Savin, red. *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*. Stockholm: Fri Tanke, 2022.
- Heckscher, Gunnar. ”Politisk idéhistoria.” *Statsvetenskaplig tidskrift* 40, nr 5 (1937): 426–439.
- Holub, Robert C. *Reception Theory: A Critical Introduction*. Abingdon: Routledge, 2010.
- Häggglund, Josefin. ”Biografi som metod för politisk idéhistoria: erfarenheter från ett forskningsprojekt om Carl Lindhagen.” I *Perspektiv på politisk idéhistoria*, red. Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt, 87–106. Huddinge: Södertörns högskola, 2023.
- Jakobsson, Liza. *Hitta hem på marknaden: den finansialiserade hemägariologin i Sverige och Estland 1970–2007*. Huddinge: Södertörns högskola, 2024.
- Jansson, Anton och Maria Simonsen. ”Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: en översikt i skandinaviskt perspektiv.” *Slagmark* 81 (2020): 13–30.
- Jansson, Anton, Josefin Häggglund och Erik Bengtsson, red. *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid: Sverige 1880–1930*. Lund: Nordic Academic Press, 2024.
- Jordheim, Helge. *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi*. Gråbo: Anthropos, 2003.
- Koselleck, Reinhart. *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos, 2004.

- Koselleck, Reinhart. "Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe." *Contributions to the History of Concepts* 6, nr 1 (2011): 1–37. <https://doi.org/10.3167/choc.2011.060102>.
- Liedman, Sven-Eric. *Karl Marx: en biografi*. Stockholm: Bonnier, 2015.
- Liedman, Sven-Eric. *Motsatsernas spel: Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskaper*. Vol. 1–2. Lund: Cavefors, 1977.
- Liedman, Sven-Eric och Ingemar Nilsson, red. *Om ideologi och ideologianalys: uppsatser och texter*. Göteborg: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, 1989.
- Lindberg, Bo, red. *Trygghet och äventyr: om begreppshistoria*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2005.
- Lindberg, Bo. "Politik." I *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*, red. Jonas Hansson och Kristiina Savin, 507–514. Stockholm: Fri Tanke, 2022.
- Malm, David. *Blind star: empiriseringen av politiken i Sverige sekelskiftet 1800*. Stockholm: Stockholms universitet, 2025.
- Marjanen, Jani. "Quantitative Conceptual History: On Agency, Reception, and Interpretation." *Contributions to the History of Concepts* 18, nr 1 (2023): 46–67. <https://doi.org/10.3167/choc.2023.180103>.
- Martin, Benjamin. "De digitala metodernas löften och utmaningar: ur kulturpolitikens internationella historia." I *Perspektiv på politisk idéhistoria*, red. Hjalmar Falk, My Klockar Linder och Petter Tistedt, 187–208. Huddinge: Södertörns högskola, 2023.
- Mouffe, Chantal. *Om det politiska*. Hågersten: TankeKraft, 2008.
- Nilsson, Ingemar. "Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess avhandlingar." *Lychmos* (2014): 127–158.
- Nordin, Svante. *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall*. Lund: Doxa, 1981.
- Nordin, Svante. *Filosofernas krig: den europeiska filosofin under första världskriget*. Nora: Nya Doxa, 1998.
- Ostrowski, Marius. *Ideology*. Cambridge: Polity, 2022.
- Pocock, J.G.A. *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Sandblad, Henrik. *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation och motreformation*. Uppsala: Uppsala universitet, 1942.
- Sellin, Volker. "Politik." I *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 4, Mi-Pre, red. Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck, 789–874. Stuttgart: Klett-Cotta, 1978.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding in the History of Ideas." *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>.
- Skinner, Quentin. *Visions of Politics. Vol. 1: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Whatmore, Richard. *The History of Political Thought: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Whatmore, Richard. *What is Intellectual History?*. Cambridge: Polity, 2016.

Global idéhistoria

John L. Hennessey

Idéer respekterar inte nationsgränser. Om man lyfter blicken från det egna landet eller den egna världsdelen ser man lätt att idéer har spridit sig som en löpeld över världen långt innan Internet fanns. Att skriva idéhistoria inom snäva nationella gränser löper därför en stor risk att leda till en inkomplett, skev, eller till och med felaktig bild av historien. Bara detta bör vara ett starkt incitament för att bedriva idéhistorisk forskning ur ett globalt perspektiv. Därutöver finns det filosofiska och vetenskapliga system utanför Västerlandet som vi knappast känner till i Sverige men som inte är mindre värdefulla eller intressanta för det. Globala maktbalanser har gjort att många av dessa idéer inte har präglat Europa och USA lika mycket som många västerländska idéer, men de har ändå satt sina spår i västerländskt tänkande. Europeiska tänkare har varit fascinerade och inspirerade av exempelvis buddhismen, taoismen, islam, och utomeuropeisk vetenskap i hundratals år.

Varför är trots detta så lite svensk idéhistorisk forskning global? Majoriteten av den idéhistoria som skrivs i Sverige förhåller sig enbart till Västeuropa och är väldigt Sverigecentrerad. Är detta bara resultatet av att författarna är alltför fixerade vid sitt eget land eller världsdela? Troligen handlar det mestadels om att det kan vara svårt att skriva bra globalhistoria eller -idéhistoria av åtminstone tre anledningar:

1. Idéhistorisk forskning från ett globalt perspektiv kräver oftast gedigna kunskaper i ett flertal olika språk. Det är svårt för enstaka forskare att hinna behärska flera språk samtidigt som de fördjupar sig inom sitt huvudämnes facklitteratur. Med få undantag är högre utbildning i

Sverige inte utformad för att parallellt lära ut färdigheterna som krävs för excellent global idéhistorisk forskning. Språkprogrammen tenderar att förbereda studenter för forskning i lingvistik, inte idéhistoria eller relaterade ämnen, och det kan vara svårt att hitta undervisning eller bra resurser för att lära sig historiska språk. Även många masterutbildningar inom interdisciplinära områdesstudier (*area studies*) såsom östasienstudier saknar idag en språkkomponent.

2. Precis som med språk är det svårt att fördjupa sig i ett flertal olika geografiska kontexter vad gäller dess historia och kultur. Utan djup kunskap om lokala kontexter riskerar man att falla offer för stereotyper (tänk på Karl Marx "asiatiska produktionsätt" som dömde ut asiatiska civilisationer från utvecklingens normala förlopp enligt historiematerialismen).
3. Rent praktiskt kan det vara svårt att få tillgång till det historiska källmaterialet som forskaren behöver när det ligger långt bort i utländska arkiv. Ibland kan det även vara svårt eller kostsamt att beställa sekundärlitteratur från utlandet.

Med detta menar jag inte att många idéhistoriker ägnar sig åt sin lokala kontext på grund av lathet – det är snarare så att man oftast har bättre förutsättningar att bedriva högkvalitativ forskning om det land som man lever i än om avlägsna platser. Forskare vill gärna kunna fördjupa sig tillräckligt i ett ämne för att verkligen kunna uttala sig som expert.

De tre ovanstående punkterna utgör stora utmaningar som inte ska ignoreras, men jag vill ändå hävda att det är både möjligt och väl värt att ägna sig åt global idéhistorisk forskning. Utmaningarna kan övervägas av möjligheten att uppnå nydanande perspektiv och att förstå världen bättre. Vi kan hämta inspiration från skrifter som antologin *Global Intellectual History* och artiklarna i tidskriften med samma namn.¹ Dock kräver global idéhistorisk forskning en del planering och kreativa lösningar.

---

¹ Samuel Moyn och Andrew Sartori, red., *Global Intellectual History* (New York: Columbia University Press, 2013). Tidskriften, som grundades 2016, har som syfte att publicera forskning som berör "long-term ideological movements and significant turning points in the history of ideas between nations and cultures." Mer information finns på tidskriftens webbsida: <https://www.tandfonline.com/journals/rgih20>.

Syftet med detta kapitel är inte att argumentera för vikten av globalhistoriska perspektiv – det finns redan rikligt med litteratur om detta.² Syftet är snarare att ge några handfasta tips om hur studenter i Sverige kan bemöta de praktiska utmaningar som listas ovan och skriva uppsatser ur ett globalt idéhistoriskt perspektiv. Kapitlet börjar med en kort genomgång av olika teoretiska utgångspunkter som är relevanta för idéhistoria ur ett globalt perspektiv. Efteråt presenteras flera strategier för hur studenter vid svenska lärosäten kan inkorporera globala perspektiv i uppsatsarbetet, som oftast måste bedrivas på relativt kort tid och i Sverige. Dessa är bara några av många potentiella tillvägagångssätt – förhoppningen är att kapitlet kan inspirera även till andra sätt att ”vidga vyerna”, som en global idéhistorisk antologi från Umeå har uttryckt det.³

Teoretiska utgångspunkter

Innan jag diskuterar olika tillvägagångssätt för svenska studenter som vill skriva global idéhistoria ska jag kort sammanfatta ett par viktiga teoretiska utgångspunkter som kan ge vägledning.

”Global” behöver inte täcka hela jordklotet

Utifrån namnet samt ett antal standardverk i ämnet skulle man kunna tro att globalhistoria bokstavligen måste vara världsomspännande, men så är inte fallet. Om det vore så skulle det vara fullständigt omöjligt att skriva studentuppsatser i globalhistoria. De flesta monografier med sådana ambitioner har också dragit till sig kritik för att vara för generaliserande och för ytligt förankrade i de olika geografiska fall de behandlar. Många studier inom globalhistoria eller -idéhistoria handlar snarare om en global kontextualisering av ett lokalt fenomen, eller globala processer betraktade

² Se, till exempel, Sebastian Conrad, *Globalhistoria: en introduktion*, övers. Johanna Holmberg (Lund: Studentlitteratur, 2015); Hans Hägerdal, ”Globalhistoria”, i *Perspektiv på historia: en introduktion till historiestudier*, red. Henrik Ågren (Lund: Studentlitteratur, 2015), 205-222; Stefan Amirell, ”Den världshistoriska vändningen: Möjligheter och problem i relation till svensk historisk forskning”, *Historisk tidskrift* 128, nr 4 (2008): 647-669.

³ Mohammad Fazlhashemi, Anders Öckerman och Ronny Ambjörnsson, red., *Vidgade vyer: globalt perspektiv på idéhistoria* (Lund: Studentlitteratur, 2000).

från en specifik plats. Det har till och med myntats ett (lite klumpigt) ord för detta: "glokalt" (*glocal*). Chinue Achebes kända roman *Allt går sönder* (*Things Fall Apart*) (1958) kan ses som ett exempel på detta. I boken betraktar läsaren stora, globala processer såsom kolonialism och kristet missionsarbete och dess konsekvenser från perspektivet av en liten afrikansk by. Utifrån ett sådant angreppssätt kan man studera effekterna av stora processer på en specifik plats i detalj utan att behöva hävda att ens slutsatser gäller för hela världen. Sådana "glokala" studier kan i sin tur utgöra byggstenar till större globalhistoriska synteser.

Den "globala vändningen" som ägt rum sedan 1990-talet är i grunden en reaktion mot "metodologisk nationalism", det vill säga tendensen att förklara allt utifrån händelser och processer inom nationsgränser. Vändningen handlar i första hand inte om att fullständigt redovisa fenomen runt om i hela världen, utan om att dra in gränsöverskridande processer i historiska förklaringsmodeller. Man kan exempelvis inte förklara Carl von Linnés världsbild och tänkande bara utifrån hans lokala, svenska, kontext, utan man måste ta hänsyn till idéer och processer utifrån som han exponerades för och sedan, i sin tur, påverkade. Detta kan verka tämligen uppenbart, och bilden av "metodologisk nationalism" är utan tvivel lite överdriven i många globalhistoriska brandtal (eller -texter), men det är inte alltid lätt att inkorporera globala perspektiv i ens analys i praktiken. Därför ger globalhistoriska verktyg viktigt stöd till forskare som vill förklara gränsöverskridande fenomen.

Jämförelser och förbindelser

Jämförelser av olika fenomen är givetvis ett av humanioras och samhällsvetenskapens äldsta och kraftfullaste analytiska verktyg. Ändå finns det en del skepsis kring jämförelser inom globalhistoria. Varför?

För det första har "enheten" för jämförelser traditionellt nästan alltid varit nationen. Det gäller exempelvis det klassiska studiet av internationella relationer. Varför blev Tyskland men inte Storbritannien fascistiskt under mitten av 1900-talet? Varför växte Thailands BNP snabbt men inte Myanmars? Det är just detta naturaliserande av nationer som avgränsade

enheter som globalhistoriker menar fördunklar de gränsöverskridande processerna som de vill kasta ljus på, det som benämns *transnationellt*.

För det andra är jämförandet i sig en motsats till studiet av förbindelser eller utbyten mellan olika parter. Jämförelser utgår ifrån att studieobjekten är isolerade från varandra. Om man vill jämföra exempelvis kristendomen och islam riskerar man enligt en strikt jämförande ansats att missa bådas gemensamma rötter och deras ömsesidiga påverkan av varandras identitetsbildning under århundrandena. Ofta kommer idéer eller praktiker som i högsta grad verkar traditionella eller ”inhemska” från andra källor. Till exempel härstammar muslimska böneropet från praktiken att ringa i klockor utanför kristna kyrkor, och mycket av retoriken kring Jesus som härskare inom kristendomen har tagits från romerska kejsarkulten.⁴

Det är givetvis inte alla historiska händelser och processer som har utvecklats i dialog med varandra (ett motexempel är Handynastins Kina och Mayariket), men globalhistoriker är mest intresserade av exempel på kontakt och utbyten mellan samhällen. Med andra ord är jämförande forskning en legitim teoretisk ansats för att besvara vissa sorters forskningsfrågor och för vissa jämförande fallstudier, men ren komparativ forskning brukar inte inkluderas i globalhistoria såsom den förstås av de flesta som praktiserar den idag. Detta betyder dock inte att globala idéhistoriska studier inte kan använda sig av jämförelser. Det går, men i kombination med studier av relationer och förbindelser. I stället för att utgå ifrån vissa orsakssamband eller en konstgjord isolering av olika geografiska fall kan man använda olika perspektiv för att utröna hur man bäst kan förstå ett visst fenomen. För att återanvända exemplet kristendomen och islam skulle man kunna reda ut vilka idéer och praktiker som har utvecklats inom de enskilda religionerna och vilka som har sitt ursprung i den andra religionen eller som har uppstått i dialog mellan religionerna. Detta leder naturligt till nästa poäng.

---

4 Marcus J. Borg och John Dominic Crossan, *Den radikale Paulus: kyrkans konservativa ikon som progressiv visionär*, övers. Rabbe Forsman (Helsingfors: Förlag Tomas von Martens, 2016), kap. 4.

Översättning och uppkomst av ny kunskap vid skärningspunkter

En viktig insikt som globalhistoria har tagit från vissa strömningar inom postkolonial teori, särskilt Homi Bhabhas arbeten, handlar om hybridiserande eller kreoliserande av kunskap och kulturer som uppstår i kontaktzoner.⁵ Det är fortfarande vanligt att prata om kulturer som om de existerade i en idealisk, renodlad form. Men i själva verket blandas alltid kulturer och idéer när de kommer i kontakt. Detta är särskilt utpräglat i samhällen där olika folkgrupper lever på en begränsad yta, som bosättarkolonier eller hamnstäder. Även när nya idéer kommer till mer homogena samhällen mottas de inte i samma form eller på samma sätt som där de har sitt ursprung. I stället ändrar de form eller anpassas efter lokala omständigheter, på samma sätt som ett meddelande ändras subtilt när det översätts till ett nytt språk. Ett sådant synsätt betonar inte bara att världen inte är enhetlig trots utbytet av gränsöverskridande idéer, det lyfter också fram lokala aktörers roll i spridningsprocessen. För att ta ett exempel har Constance Chen visat att en amerikansk 1800-talskonvertit till buddhismen anammade många av religionens grundidéer vid en vistelse i Japan, men efter sin återkomst till USA följde ett slags hybridbuddhism som inkorporerade lokala element av transcendentalism och darwinistisk evolutionsteori.⁶

På ett liknande sätt har globalhistoriker tagit avstånd från föreställningen om en enkelriktad spridning av idéer och processer förknippade med ”modernitet”, från Västeuropa till resten av världen.⁷ Idéer spreds i flera riktningar och översattes på lokala plan, även om denna process ofta präglades av ojämlika maktfördelningar, särskilt som ett resultat av kolonialismen. Men den nyaste vågen av global idéhistorisk forskning går ännu längre än spridning och cirkulation av kunskap och betonar samskapande av nya idéer och praktiker i kontakten mellan olika grupper.

---

5 Homi Bhabha, *The Location of Culture* (New York: Routledge, 1994).

6 Constance Chen, ”The Esoteric Buddhist: William Sturgis Bigelow and the Culture of Dissent”, *Amerasia Journal* 34, nr 1 (2008): 31-51.

7 Conrad, *Globalhistoria*, 20. Se även Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Post-colonial Thought and Historical Difference* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Det är huvudtesen i vetenskapshistorikern Kapil Rajs *Relocating Modern Science* (2007). Raj fokuserar på brittiska Indien och visar att även nyckelaspekter av modern ”vetenskap”, som så ofta anses vara ett rent europeiskt påfund, har utvecklats i samspel mellan briter och indier, i den unika kontaktzonen mellan kulturerna som kolonialismen skapade. Med andra ord hade vissa sorters kunskap inte uppstått i det ena eller det andra av samhällena om de inte hade haft så intensiv kontakt – det var bara i mötet som idéerna och de nya vetenskapliga praktikerna kunde uppstå.⁸

Raj visar övertygande hur bland annat moderna kartografiska praktiker och sätt att visualisera kartor använde såväl lokal indisk kunskap som västerländska metoder. De kartografiska verktyg briterna tog med sig till Indien fungerade ofta inte i den nya miljön och lokala mätningssätt visade sig ofta vara överlägsna. Samtidigt ändrades indiska kartografiska tekniker på fundamentala sätt i mötet med de europeiska. Särskilt slående var att briterna saknade en detaljerad karta över sitt eget land när den koloniala administrationen producerade en sådan över Indien. I stället för att kartografiska tekniker spreds från Storbritannien till Indien bidrog de nya teknikerna som samproducerades i Asien till produktionen av en detaljerad karta över de brittiska öarna många år senare.⁹

Ett sista av många möjliga exempel utgörs av *bushidō*, den japanska ”krigarens väg.” Oleg Benesch har spårat uppkomsten av denna idé och visar att det till synes mest japanska ideal av alla faktiskt var en hybrid av japanska och västerländska idéer som formades i slutet av 1900-talet.¹⁰ *Bushidō*-konceptet utvecklades först som ett svar på brittisk ”gentlemanliness” eller västerländsk ridderlighet mer generellt för att visa att japansk kultur var lika rik och civiliserad. Dess ursprung var således utländskt, men över tid återupptäcktes äldre japanska texter som verkade stödja *bushidō*-idealet och som präglade dess vidare utformning. Denna till synes japanska idé influerade sedan många västerlänningar, som beundrade den självbehärskning och ridderlighet som de tillskrev japanerna, bland annat scoutrörelsens

8 Kapil Raj, *Relocating Modern Science: Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe 1650-1900* (Cham: Palgrave Macmillan, 2007).

9 Raj, *Relocating Modern Science*, kap. 2.

10 Oleg Benesch, *Inventing the Way of the Samurai: Nationalism, Internationalism, and Bushidō in Modern Japan* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

grundare Sir Baden Powell.¹¹ Dessa exempel visar att forskning som undersöker globalt cirkulerande idéer ska se upp för enkla spridningsmodeller, och vara öppen för möjligheten att idéerna ofta har rört sig i oväntade riktningar och muterat under resans gång.

Praktiska tillvägagångssätt

Nu kommer vi till det praktiska – hur ska studenter i idéhistoria som är intresserade av globala perspektiv göra, rent konkret? Ett standardverk i ämnet, Sebastian Conrads *Globalhistoria: en introduktion*, ger ett flertal exempel på hur globalhistoria kan praktiseras, men exemplen är ofta framstående forskningsmonografier som är i en helt annan liga än vad en student hinner göra på en termin.¹² Conrad påstår också att upptäckten av gränsöverskridande samband, vilket globalhistoriker nu har gjort i flera årtionden, snart inte längre räcker för nydanande studier.¹³ Detta kanske gäller forskningsfronten, men är knappast realistiskt för de flesta studentuppsatser. I min mening är det fortfarande fullt legitimt och nyttigt för ämnet att studenter utmanar nationella ramar genom att kasta ljus på globala förbindelser.

De tre delarna som följer behandlar olika sätt för svenska studenter att forska inom global idéhistoria utifrån olika typer av källmaterial. Givet den tidspress de flesta studenter arbetar under får källmaterialets tillgänglighet och omfång i hög grad avgöra inriktningen på uppsatsen. Det kan därför ofta vara klokt att huvudsakligen använda sig av svenska eller svenskspråkiga källor i den här fasen av ens utveckling som forskare, även om man kan använda dessa för att behandla globala teman. Sista delen ger några praktiska tips om man ändå vill ge sig in på icke-svenskt källmaterial.

---

¹¹ Hashimoto Yorimitsu, "White Hope or Yellow Peril?: Bushido, Britain, and the Raj", i *The Russo-Japanese War in Global Perspective*, vol. 2, red. David Wolff m.fl. (Leiden: Brill, 2007), 379-402.

¹² Conrad, *Globalhistoria*.

¹³ Conrad, *Globalhistoria*, 78.

Svensk idéutveckling i global kontext

Det är lätt att tro att någonting är unikt eller att rentav missuppfatta en historisk företeelse om man inte studerar den i relation till en bredare kontext. Historikern Rolf Torstendahl har skämtsamt beskrivit en sådan begränsad syn med devisen ”Blott Sverige svenska krusbär har”.¹⁴ I den andan argumenterar han provokativt för att svensk socialdemokrati inte har lett till väsentligt annorlunda socioekonomiska förhållanden än vad som råder i andra europeiska länder, med sina vitt skilda politiska historier.¹⁵

Det finns många exempel på missuppfattningar om Sveriges förmenta exceptionalism inom flera idéhistoriska områden. Mycket har gjorts inom svensk forskning och media av Rasbiologiska institutets internationella unikheter, till exempel, medan det i själva verket pågick liknande statligt finansierad rasforskning på många håll i världen under en ännu tidigare period. Det kanske är så att formen för institutet var ovanlig (som ett självständigt statsfinansierat institut, i stället för en institution på ett universitet), men dess aktiviteter var knappast sällsynta sett från ett globalt perspektiv. Gunnar Broberg och Mattias Tydén har även kunnat visa hur institutet fick otillräckligt med finansiering av staten för att uppfylla sitt uppdrag – en summa som till och med minskade med åren – vilket gör det mindre viktigt än många av dess utländska motsvarigheter.¹⁶ Likaså har man ofta förklarat svensk steriliseringspolitik med unika kulturella eller politiska faktorer (till exempel socialdemokratins påstådda bristande respekt för individuell frihet), samtidigt som historiker som lyft blicken har kunnat visa att de svenska lagarna till stor del tog intryck av steriliseringslagar i USA.¹⁷

Om empirin huvudsakligen handlar om svenska idéer eller institutioner kan man med fördel studera utländska motsvarigheter och göra en

---

¹⁴ Originalcitatet kommer från Carl Jonas Love Almqvist. Rolf Torstendahl, ”Sweden in a European Perspective—Special Path or Mainstream?” i *The Swedish Success Story?* red. Kurt Almqvist och Kay Glans (Stockholm: Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål, 2004), 33.

¹⁵ Torstendahl, ”Sweden in a European Perspective”, 33–46.

¹⁶ Gunnar Broberg och Mattias Tydén, ”Eugenics in Sweden: Efficient Care”, i *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland*, red. Gunnar Broberg och Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press, 2005), 86–88.

¹⁷ Broberg och Tydén, ”Eugenics in Sweden”, 135.

komparativ studie för att bättre contextualisera och förstå det svenska fallet. Om man är intresserad av Rasbiologiska institutet kan man exempelvis studera liknande institutioner i utlandet och göra en komparativ analys. Man ska dock akta sig för att dra för långtgående slutsatser från en begränsad studie (också för att man inte kan isolera variabler i historiska studier såsom man kan inom många naturvetenskapliga discipliner). Sådana komparativa studier kan göra det möjligt att spekulera över vilka faktorer som har lett till svenska förhållanden. Finns det underlag för sådant ska man givetvis även studera förbindelser mellan svenska och utländska individer eller organisationer (tyska rasbiologer som besökte Uppsala eller amerikanska steriliseringslagar som inspirerade svenska beslutsfattare, till exempel). Som jag skrev ovan är det framför allt olika typer av förbindelser som globalhistoriker är intresserade av, men jämförelser kan också berika vår kunskap om historiska företeasers kontext på viktiga sätt.

Rörliga svenskar

Svenskar har en lång historia av att resa och arbeta i andra länder och världsdelar. De kanske mest kända historiska figurer som reste är Linnés lärjungar, men de är långt ifrån ensamma. Svenskar reste bland annat som missionärer, upptäcktsresande, legosoldater, handelsmän, diplomater, och reseskribenter. Detta har varit ett hett forskningsfält på sistone och det finns mycket forskningslitteratur som kan tjäna som inspirationskälla. Jag har till exempel, tillsammans med Janne Lahti, varit redaktör för temanumret ”Nordics in Motion” i *Journal of Imperial and Commonwealth History* som utforskade hur nordiska individer bidrog till europeisk kolonialism på olika sätt.¹⁸ Ibland har man gjort oväntade fynd, som när anställda på Huseby Bruk, ett museum i Småland, upptäckte en kista på huvudbyggnadens vind som innehöll unika dokument från en tidigare ägares arbete som järnvägs-entreprenör i det brittiska Indien.¹⁹

---

¹⁸ John L. Hennessey och Janne Lahti, red., ”Nordics in Motion: Transimperial Mobilities and Global Experiences of Nordic Colonialism”, temanummer av *Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, nr 3 (2023).

¹⁹ Se, till exempel, Alexander Bubb, ”Class, Cotton and ‘Woddaries’: A Scandinavian Railway Contractor in Western India, 1860-69”, *Modern Asian Studies* 51, nr 5 (2017): 1369-

Kan man identifiera en sådan individ så kan man kanske analysera dennes världsbild och hur den kan ha påverkats av utländska influenser. Det kan vara en idé att leta efter böcker eller artiklar som skrevs av svenskar som reste utomlands för att hitta sådana individer. Kungliga bibliotekets sökbara historiska tidningsdatabas är särskilt värdefull för detta ändamål. Jag har exempelvis upptäckt en svensk journalist som reste till S:t Barthélemy och gjorde ett långt reportage därifrån genom att söka efter nyckelordet ”Barthélemy”.²⁰

När man gör sådana sökningar ska man dels dokumentera tidpunkten för sökningen samt vilka nyckelord och andra parametrar man har använt, dels tänka på att stavningar och särskilt platsnamn ofta har ändrats över tid. Som Martin Dusinberre har argumenterat för behövs utförligare dokumentation när historiker arbetar med digitaliserade material och databaser, eftersom det annars kan vara svårt att replikera resultaten.²¹ Små ändringar i sökorden kan ha stora effekter på resultatlistan. Till exempel har jag fått fram helt olika resultatlistor när jag har sökt på ”Barthélemy” och ”Barthelemy.” Vad gäller historiska stavningar och platsnamn kan man ofta ta reda på detta med hjälp av Wikipedia, som har förgreningssidor (*disambiguation pages*) för att hjälpa läsare att hitta rätt, även om de söker på alternativa titlar. Thailand har exempelvis tidigare kallats för Siam, och många asiatiska platsnamn har fått uppdaterade stavningar på senare år (till exempel har Calcutta blivit till Kolkata på engelska). Att kunna växla mellan sidor på olika språk på Wikipedia är också värdefullt för att hitta obskyra platsnamn på andra språk, som kanske inte finns i vanliga ordböcker.

1393; Radhika Krishnan, ”Contracting and Sub-contracting in British India: Exploring the Dynamics of Railway Building through Joseph Stephens”, i *India: Research on Cultural Encounters and Representations at Linnaeus University*, red. Kristina Myrvold och Soniya Billore (Halmstad: Makadam, 2017), 50-73.

20 Se John L. Hennessey, ”Cutting Colonial Losses: Imperial Ideology in Media Coverage of the 1878 Transfer of Saint Barthélemy in Sweden and France”, *Scandinavian Journal of History* 49, nr 1 (2024): 46-68.

21 Martin Dusinberre, *Mooring the Global Archive: A Japanese Ship and its Migrant Histories* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).

Svenska idéer i utlandet

Trots en liten befolkning har Sverige haft en hel del intellektuella och vetenskapsidkare som har blivit kända i Europa eller i hela världen. Det kan vara intressant att se hur svenska idéer har tagits emot i andra, utländska, kontexter. Idéhistorikern Linda Andersson Burnett, som är expert på skotska upplysningen, har exempelvis studerat hur Linnés vetenskapliga idéer togs emot i Skottland.²² Som jag skrev tidigare är det vanligt att idéer har bytt skepnad eller förändrats på olika sätt när de har rört sig över gränser genom historien. En del av dessa individer är fortfarande välkända, som Linné, medan andra i stort sett är bortglömda idag men var inflytelserika under en tidigare epok. Oavsett är det ofta så att man som svensktalande har tillgång till källmaterial och sekundärlitteratur om sådana personer som är otillgängligt för de flesta utländska forskare, vilket gör att man ofta kan upptäcka nya, intressanta forskningsrön. Till exempel kan amerikanska forskare som studerar en engelskspråkig bok av Gunnar Myrdal missa viktig bakgrundsinformation om hans idévärld som är känd för svensktalande forskare. Eller så har franska forskare som studerat mottagandet av Emanuel Swedenborgs idéer missat viktiga källor som bara finns på svenska. (Båda dessa exempel är hypotetiska.) På så sätt kan man bidra till att kontextualisera transnationella idéflöden.

Att få tillgång till utländskt material

När jag som doktorand beskrev mitt avhandlingsämne (japansk kolonialism innan Första världskriget) fick jag inte sällan frågan: ”Men vad har detta med Sverige att göra?” Svaret var förstås ingenting, och det finns verkligen inget krav på att ens forskning ska ha någon koppling till Sverige. Rent praktiskt kräver det dock planering och mycket framförhållning om man

---

²² Linda Andersson Burnett, ”The Edinburgh Connection: Linnaean Natural History, Scottish Moral Philosophy and the Colonial Implications of Enlightenment Thought”, i *Linnaeus, Natural History and the Circulation of Knowledge*, red. Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg och Stéphane Van Damme (Oxford: Voltaire Foundation, 2018), 161-186; Idem. ”Northern Noble Savages? Edward Daniel Clarke and British Primitivist Narratives on Scotland and Scandinavia, c. 1760-1822” (Doktorsavhandling, University of Edinburgh, 2012).

ska tackla ett ambitiöst, globalt ämne på begränsad tid. Ju tidigare man väljer ämne, desto bättre. Sekundärlitteraturen som man behöver kanske måste beställas in via fjärrlån, till skillnad från forskningslitteratur på svenska. Det finns en del stipendier som studenter kan använda sig av för att resa till utländska arkiv eller museum, men dessa utlyses oftast någon enstaka gång per år och väntan på besked kan dra ut på tiden. Behovet av att boka färdbiljetter och logi och kanske ansöka om visum kräver även det framförhållning. Och vill man forska på ett annat språk som man inte redan behärskar behöver man kanske lägga upp en studieplan med språkkurser i början av sin utbildning.

Som tur är har digitalisering gjort det lättare än någonsin att ta del av utländskt källmaterial utan kostsamma och tidskrävande resor. Linnéuniversitetet har skapat en webbsida, Global Archives Online, som samlar arkivsamlingar från runtom i världen som kan vara användbara för globalhistorisk forskning.²³ Man kan givetvis också leta sådana samlingar själv, från exempelvis olika nationalbibliotek, stora tidningar, eller internationella museer. Man ska dock vara medveten om att digitala arkiv, hur omfattande de än är, nästan alltid bara innehåller en bråkdel av det existerande arkivmaterialet. Man måste vara mycket noggrann med att utforska källornas representativitet jämfört med det totala materialet som existerade historiskt. En brittisk forskargrupp har upptäckt att trots det enorma omfånget på digitala samlingar över historiska brittiska dagstidningar hade bara 6% av British Librarys tidningssamling digitaliserats 2023.²⁴ Även bibliotekets fysiska samling innehåller långt ifrån allt tidningsmaterial som en gång fanns. Källmaterialet som digitaliseras prioriteras oftast utifrån vissa kanske outtalade eller omedvetna kriterier som kan göra samlingen obalanserad. Dyrare brittiska tidningar från 1800-talet är till exempel överrepresenterade i digitala samlingar, vilket betyder att tidningarna som nådde mindre välbärgade läsare troligen finns i mindre omfattning än vad

---

²³ Se webbsidan: www.globalarchives.lnu.se

²⁴ Kaspar Beelen, Jon Lawrence, Daniel C.S. Wilson, och David Beavan, "Bias and Representativeness in Digitized Newspaper Collections: Introducing the Environmental Scan", *Digital Scholarship in the Humanities* 38, nr 1 (2023): 4.

ett representativt axplock hade innehållit.²⁵ Ändå har digitaliserat källmaterial stor potential.

Det kan vara frestande att använda översättningsverktyg som Google Translate, DeepL eller ChatGPT för att läsa källmaterial på främmande språk, men man ska göra det med stor försiktighet. Eftersom språk inte bara använder olika ord utan formuleras på fundamentalt olika sätt är översättningar aldrig helt trogna originalversionerna, hur skickligt de än görs. I ett fält som idéhistoria är originalformuleringar oftast av stor vikt för att förstå en tänkares världsbild, och mycket riskerar att gå förlorat eller missförstås i översättningen. Jag avråder därför från att oreflekterat använda översättningar, maskinella eller mänskliga, i idéhistorisk forskning. Översättningsverktyg kan dock vara hjälpsamma om man vill förstå det ungefärliga innehållet i ett viktigt dokument på ett främmande språk, men det ska inte utgöra grunden för en textanalys. Man kan till exempel inom vetenskapshistoria få en bild av vilka sorters frågor som togs upp och var olika personer stod i vetenskapliga debatter utifrån översättningar, även om det blir svårt att få en nyanserad bild av innehållet.

Har man tid och turen att få ett resestipendium kan man ta sig an äventyret att besöka utländska arkiv. Oavsett var i världen de ligger har arkiv ofta relativt begränsade öppettider och många specifika regler för att bevara samlingen för framtiden. Det är viktigt att läsa på om arkivet innan man planerar sin resa. Att fråga någon som har varit där förut om tips och råd är en utmärkt idé; du kan hitta forskare som har använt ett arkiv genom referenslistan i deras verk, vilka du förhoppningsvis ändå läser när du fördjupar dig i ämnet.

En del viktiga frågor behöver ställas. När har arkivet öppet? Andra länder har delvis annorlunda röda dagar som du kanske inte har tänkt på. Det händer att arkiv stängs i årtal för renoveringar. Krävs det legitimation, registrering, ett introduktionsbrev, eller annat för att komma in? Ofta rekommenderas eller krävs det att man tar kontakt med en arkivarie i förväg. Vilka verktyg får man ta med sig (kamera, scanner, dator, eller bara blyertspenna)? Vad är policyn för fotokopiering eller skanning med arkivets (eventuella) utrustning? Vad är proceduren för att beställa fram material?

---

²⁵ Beelen m.fl., "Bias and Representativeness".

På vissa ställen får man bara beställa material under vissa tider och bara lite i taget, med långa vänteperioder däremellan, vilket kan göra att man hinner gå igenom långt mindre material än väntat. Finns det restriktioner kring användandet av material från arkivet (till exempel reproducerande av bilder)? Var ligger arkivet? Det är inte ovanligt att de ligger långt ifrån stadskärnor och kan vara krångliga att ta sig till. Tar man inte reda på alla dessa faktorer i förväg riskerar man att förlora mycket värdefull tid under sin arkivresa.

De flesta arkiv har dokument som beskriver olika samlingars innehåll för att hjälpa forskare att hitta rätt (*finding aids*). Dessa är oftast digitaliserade, men inte alltid. Som tur är går det oftast att ta kontakt med arkivarier i förväg för att få hjälp att hitta materialet man söker, och de kan ofta skicka icke-digitaliserade innehållsförteckningar. Det är vanligt att en arkivarie kan sätta en på rätt spår och peka ut intressant information som man annars inte hade tänkt på. Man ska givetvis tacka arkivarierna i ett förord eller fotnot när man skriver ihop sin uppsats. Det är alltid bra att utforska samlingarnas innehållsförteckningar så mycket som möjligt innan man anländer för att få en bild av var man ska börja och vilka slags material arkivet innehåller, även om slumpmässiga fynd är ett av idéhistorikerns största glädjeämnen.

Arkivresor till utlandet kan vara utmanande, men det ger också ovärderlig erfarenhet. Precis som språk- eller ämneskunskaper är praktisk kunskap i hur man använder specifika arkiv någonting som premieras högt i forskarvärlden, och den kan utgöra en språngbräda för framtida arbete.

Vidare läsning

För den som vill fördjupa sig i global idéhistoria finns många bra introduktioner. Exempelvis redan nämna *Globalhistoria: en introduktion*, av Sebastian Conrad och även Samuel Moyn och Andrew Sartoris samlingsvolym *Global Intellectual History* samt *En Global ideologihistoria* av Johan Stenfeldt. Historikern Stefan Amirell har skrivit mycket om globalhistoria i Sverige. Inom den svenska idéhistoriska traditionen finns samlingsvolymen *Vidgade vyer: globalt perspektiv på idéhistoria* med Mohammad Fazlhashemi, Anders Öckerman och Ronny Ambjörnsson som

redaktörer (Mohammad Fazlhashemi har i övrigt skrivit mycket på svenska om idéhistoria med kopplingar till mellanöstern). Lundaidéhistorikern Svante Nordin har också skrivit *Globaliseringens idéhistoria* om detta viktiga koncept. Dipesh Chakrabartys klassiska *Provincializing Europe* använder sig av ett postkolonialt perspektiv för att kritisera eurocentrisk historieskrivning. Kapil Rajs *Relocating Modern Science: Circulation and Construction of Knowledge in South Asia and Europe 1650-1900* har blivit nästan oundgänglig för forskning i global vetenskapshistoria, och innehåller innovativa perspektiv som kan berika även andra typer av globala idéhistoriska studier. Den nya *Mooring the Global Archive* av Martin Dusinger är full av kreativa och insiktsfulla reflektioner kring hur man skriver globalhistoria i en tid präglad av utspridda och partiellt digitaliserade arkiv.

Referenser

- Amirell, Stefan. "Den världshistoriska vändningen: möjligheter och problem i relation till svensk historisk forskning." *Historisk tidskrift* 128, nr 4 (2008): 647-669.
- Andersson Burnett, Linda. "The Edinburgh Connection: Linnaean Natural History, Scottish Moral Philosophy and the Colonial Implications of Enlightenment Thought." I *Linnaeus, Natural History and the Circulation of Knowledge*, red. Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg och Stéphane Van Damme, 161-186. Oxford: Voltaire Foundation, 2018.
- Andersson Burnett, Linda. "Northern Noble Savages? Edward Daniel Clarke and British Primitivist Narratives on Scotland and Scandinavia, c. 1760-1822." Doktorsavhandling, University of Edinburgh, 2012.
- Beelen, Kaspar, Jon Lawrence, Daniel C.S. Wilson, och David Beavan. "Bias and Representativeness in Digitized Newspaper Collections: Introducing the Environmental Scan." *Digital Scholarship in the Humanities* 38, nr 1 (2023).
- Benesch, Oleg. *Inventing the Way of the Samurai: Nationalism, Internationalism, and Bushidō in Modern Japan*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.
- Borg, Marcus J. och John Dominic Crossan. *Den radikale Paulus: kyrkans konservativa ikon som progressiv visionär*. Övers. Rabbe Forsman. Helsingfors: Förlag Tomas von Martens, 2016.
- Broberg, Gunnar och Mattias Tydén. "Eugenics in Sweden: Efficient Care." I *Eugenics and the Welfare State: Norway, Sweden, Denmark, and Finland*, red. Gunnar Broberg och Nils Roll-Hansen, 77-149. East Lansing: Michigan State University Press, 2005.
- Bubb, Alexander. "Class, Cotton and 'Woddaries': A Scandinavian Railway Contractor in Western India, 1860-69." *Modern Asian Studies* 51, nr 5 (2017): 1369-1393.

- Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Chen, Constance. "The Esoteric Buddhist': William Sturgis Bigelow and the Culture of Dissent." *Amerasia Journal* 34, 1 (2008): 31-51.
- Conrad, Sebastian. *Globalhistoria: en introduktion*. Övers. Johanna Holmberg. Lund: Studentlitteratur, 2015.
- Dusinberre, Martin. *Mooring the Global Archive: A Japanese Ship and its Migrant Histories*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Fazlhashemi, Mohammad, Anders Öckerman och Ronny Ambjörnsson, red. *Vidgade vyer: globalt perspektiv på idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur, 2000.
- Hashimoto Yorimitsu. "White Hope or Yellow Peril?: Bushido, Britain, and the Raj." I *The Russo-Japanese War in Global Perspective*, vol. 2, red. David Wolff m.fl., 379-402. Leiden: Brill, 2007.
- Hennessey, John L. "Cutting Colonial Losses: Imperial Ideology in Media Coverage of the 1878 Transfer of Saint Barthélemy in Sweden and France." *Scandinavian Journal of History* 49, nr 1 (2024): 46-68.
- Hennessey, John L. och Janne Lahti, red. "Nordics in Motion: Transimperial Mobilities and Global Experiences of Nordic Colonialism." Temanummer av *Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, nr 3 (2023).
- Hägerdal, Hans. "Globalhistoria." I *Perspektiv på historia: en introduktion till historiestudier*, red. Henrik Ågren, 205-222. Lund: Studentlitteratur, 2015.
- Krishnan, Radhika. "Contracting and Sub-contracting in British India: Exploring the Dynamics of Railway Building through Joseph Stephens." I *India: Research on Cultural Encounters and Representations at Linnaeus University*, red. Kristina Myrvold och Soniya Billore, 50-73. Halmstad: Makadam, 2017.
- Moyn, Samuel och Andrew Sartori, red. *Global Intellectual History*. New York: Columbia University Press, 2013.
- Nordin, Svante. *Globaliseringens idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur, 2006.
- Raj, Kapil. *Relocating Modern Science: Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe 1650-1900*. Cham: Palgrave Macmillan, 2007.
- Stenfeldt, Johan. *En Global ideologihistoria: Från Konfucius till historiens slut*. Lund: Studentlitteratur, 2023.
- Torstendahl, Rolf. "Sweden in a European Perspective—Special Path or Mainstream?" I *The Swedish Success Story?* red. Kurt Almqvist och Kay Glans, 33-46. Stockholm: Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål, 2004.

Medverkande

INGRID DUNÉR är idéhistoriker med fokus på skärningspunkten mellan vetenskaps-, medicin- och framtidshistoria. Hennes forskning rör bland annat hur vi föreställer oss framtiden – från existentiella förhoppningar och farhågor till idéer om kontroll, medveten evolution och det posthumana. Hon intresserar sig också mycket för evolutionsbiologins idéhistoria.

HJALMAR FALK är docent och universitetslektor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Han har bedrivit forskning inriktad på modern politisk idéhistoria (särskilt konservatismens, fascismens och marxismens idéhistoria), samt på samhällsvetenskapernas och historiefilosofins idéhistoria. Falk är tillsammans med My Klockar Linder och Petter Tistedt redaktör för antologin *Perspektiv på politisk idéhistoria* (2023).

ADAM FURBRING är doktorand i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. I sin forskning rör han sig huvudsakligen inom det medicinhistoriska fältet, däribland i sitt avhandlingsprojekt som undersöker epidemiologins kunskapshistoria i det tidigmoderna Sverige.

FRITS GÅVERTSSON är doktor i praktisk filosofi och verksam vid Lunds universitet. Hans forskning har framför allt berört skärningspunkten mellan estetik och moralfilosofi ur ett filosofihistoriskt perspektiv, bland annat i avhandlingen *Perfection and Fiction: A study in Iris Murdoch's Moral Philosophy* (Lund: Media-Tryck, 2018), och i artiklar såsom "Platonic Perfectionism in John Williams' Stoner" (*SATS Northern European Journal of Philosophy* 21: 39–60), och "Ethical Pluralism and Moral Conflict in Aeschylus's *Oresteia*" (*Philosophy and Literature* 41(1A): 24–39).

BRUNO HAMNELL är doktor i idé- och lärdoms historia, verksam vid Lunds universitet och Stockholms universitet. 2021 disputerade han på avhandlingen *Two Quests for Unity: John Dewey, R. G. Collingwood, and the Persistence of Idealism*. Han har även skrivit artiklar som "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i Historisk tidskrift och Scandia, 1965–2009" (*Scandia*, 2020), samt "The Numinous, the Political, and the Epistemic: Analytical Categories for Exploring the Historical Intersections of Spirituality, Ideology, and Knowledge" (*History of Intellectual Culture*, 2025).

JOHN L. HENNESSEY är docent i idéhistoria (Lunds universitet) och lektor i historia vid Örebro universitet. Han disputerade 2018 med avhandlingen *Rule by Association: Japan in the Global Trans-imperial Culture, 1868–1912*. Hans främsta intresseområden inkluderar kolonialhistoria sedan 1850, Japans moderna historia, transnationell och transimperialhistoria, medicin- och vetenskapshistoria samt rasbiologins historia. Han har publicerat artiklar i tidskrifter som *Science in Context*, *Japan Forum*, *French Colonial History*, *Scandinavian Journal of History* och *History and Anthropology*. Han är redaktör för den interdisciplinära samlingsvolymen *History and Speculative Fiction* (Palgrave Macmillan, 2024).

ANTON JANSSON är docent och universitetslektor i idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet, tidigare även verksam vid Lunds universitet. Jansson har forskat om politiska ideologier under 1800-talet, humanioras historia och identitet under 1900-talet och ateismens svenska idéhistoria. Bland Janssons publikationer kan nämnas antologin *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid: Sverige 1880–1930*, samredigerad med Josefin Hägglund och Erik Bengtsson (2024).

ALEXANDER JOHANSSON är doktorand i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet. Hans avhandlingsarbete kretsar kring frågor om hur demonisk besatthet konceptualiserades i medicinska och teologiska källor under 1600- och 1700-talet.

MATHIAS JOHANSSON är systemutvecklare vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, med en masterexamen i Ekonomisk historia från Lunds universitet. Hans huvudsakliga forskningsintresse ligger i tillämpningen av digitala verktyg och AI/ML inom humaniora, med ett fokus på historiska frågor och material. Mathias nuvarande projekt inkluderar: Moderna Tider 1936, De Stridbara Svenskarna och SWINNO. Han har publicerat i tidskrifter såsom *Parliamentary Affairs*, *Digital Humanities Quarterly* och *Historical Methods*. Genom plattformen DigitalHistory@Lund hjälper han forskare komma i gång med digitala metoder och verktyg i sin forskning.

JIMMY JÖNSSON är doktor i idé- och lärdoms historia och verksam vid Lunds universitet. Hans forskning är inriktad mot vetenskapshistoria, miljöhistoria och teknikhistoria. År 2019 disputerade han på avhandlingen *Den biologiska vändningen: Biologi och skogsvård, 1900–1940*, om biologins intåg i skogsnäringen. Därefter har han med kolleger skrivit en rad artiklar om olika aspekter av skogsbrukets vetenskaps-, miljö- och teknikhistoria. Se till exempel ”How to Broker Knowledge for a Transition: Knowledge Campaigns Targeting Swedish Forest Owners in the 1950s and 1960s” (*Geoforum*, 2025, med Janina Priebe) om skogsbrukets mekanisering.

MATTHEW NORRIS är idéhistoriker vid Lunds universitet. Hans forskningsintressen är humanioras historia under tidigmodern tid, med särskilt fokus på historieskrivning, fornforskning och den klassiska antikens mottagning i Norden under 1600-talet. För närvarande studerar han Johan Hadorphs insatser inom svensk kulturpolitik under stormaktstiden.

DISA RONEBY är doktorand i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet. I sitt avhandlingsprojekt undersöker hon endokrinologins historia i Sverige under början av 1900-talet. Hennes forskningsintressen rör sig inom medicinhistoria med särskilt fokus på kunskapsproduktion, kroppen, diagnostiska praktiker och visualiseringar.

EMIL STJERNHOLM är docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för kommunikation, Lunds universitet. Hans forskningsintressen omfattar bland annat propagandahistoria, beredskapskultur och digitala metoder inom mediehistoria. Han har tidigare publicerat i tidskrifter som *Critical Studies in Television*, *NECSUS European Journal of Media Studies* och *Media History*. Han har även varit redaktör för antologierna *Nordic Media Histories of Propaganda and Persuasion* (redigerad tillsammans med Fredrik Norén och Claire C. Thomson, Palgrave Macmillan 2022) och *Media Tactics in the Long Twentieth Century* (redigerad tillsammans med Marie Cronqvist och Fredrik Mohammadi Norén, Routledge 2024).

Ugglan

1. *Idé- och lärdomshistoria i Lund 25 år*, red. Gunnar Broberg (1991)
2. *Upplysningens miljöer – ett nordiskt perspektiv*, red. Gunnar Broberg (1994)
3. Jakob Christensson, *Carl Fredrik Nordenskiölds förlorade illusioner* (1994)
4. Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning* (1995, 2002)
5. *Den idéhistoriska bilden*, red. Gunnar Broberg & Jakob Christensson (1995)
6. *Dygd och medborgarskap i 1700-talets politiska tänkande*, red. Svante Nordin & Rebecka Lettevall (1996)
7. Charlotte Christensen, *Det personliga äktenskapet* (1996)
8. *Att gestalta historien*, red. Jakob Christensson & Håkan Håkansson (1997)
9. *Nordiska universitetskulturer*, red. Sten Högnäs (1998)
10. *Ugglan i dikt och bild*, red. Gunnar Broberg (1997)
11. *Att skriva filosofihistoria*, red. Svante Nordin & Jonas Hansson (1998)
12. *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*, red. Gunnar Broberg, Karin Johannisson & Mattias Tydén (2000)
13. Gustav Holmberg, *Reaching for the Stars* (1999)
14. *Risk och historia*, red. Gunnar Broberg & Svante Nordin (2000)
15. *Kulturanatomiska studier, tillägnade Anja Edén och Sten Kindlundh*, red. Gunnar Broberg (2001)
16. *Risk och historia 2*, red. Gunnar Broberg & Svante Nordin (2002)
17. *Vem styr forskningen?*, red. Gunnar Broberg, Bengt Forkman & Carl Magnus Pålsson (2003)
18. *Idé- och lärdomshistoria i Lund 50 år*, red. Matthew Norris, Gunnar Broberg & Svante Nordin (2016)
19. *Homo sapiens och andra djur*, red. David Dunér, Svante Nordin & Anna Tunlid (2023)
20. *Livets idéhistoria. Livsbegrepp, livsformer och livshållningar från forntiden till i dag*, red. Jimmy Jönsson, Frits Gävertsson, Adam Furbring & David Dunér (2026)

